

Ardahan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

ALTAY TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN
KARŞILAŞTIRMALI SES VE ŞEKİL BİLGİSİ

Abdullah ELCAN

Doktora Tezi

Ardahan-2016

Ardahan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

**ALTAY TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN KARŞILAŞTIRMALI
SES VE ŞEKİL BİLGİSİ**

Abdullah ELCAN

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ

Eş Danışman: Doç. Dr. Eyüp BACANLI

Ardahan-2016

KABUL VE ONAY

Abdullah ELCAN tarafından hazırlanan "Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi" adlı bu çalışma 05.01.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

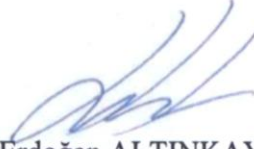
Prof. Dr. Ceval KAYA
(Başkan)

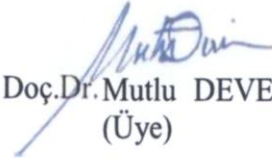
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
(Danışman)

Doç. Dr. Eyüp BACANLI
(Eş Danışman)

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
(Üye)

Doç. Dr. Mutlu DEVECİ
(Üye)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.
05.01.2016

Yrd. Doç. Dr. Levent KÜÇÜK
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

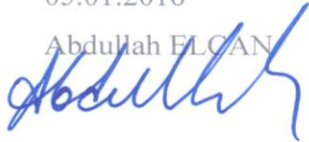
Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim sadece Ardahan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin üç yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

05.01.2016

Abdullah ELÇAN

ÖZET

ELCAN, Abdullah. Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi, Doktora Tezi, Ardahan, 2016.

Altay Türkçesi, Güney Sibirya bölgesinde Altay dağları eteklerinde yaşayan, Altay Türklerinin dilidir. Türk lehçelerinin tasnifinde Kuzeydoğu/Güney Sibirya Türk lehçeleri arasında gösterilen Altay Türkçesi zamansal ve mekânsal olarak Türkiye Türkçesinin en uzak akrabalarından biridir. Her iki Türk dilinin kökenleri Eski Türkçeye dayanmakla birlikte dil içi ve dil dışı nedenlerle Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında dilbilgisel farklılıklar oluşmuştur. Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında görülen ses ve şekil bilgisel farklılıklar iki temel nedene dayanır. Her iki Türk dili tarihsel olarak farklı dil içi gelişim süreçlerinden geçmiş; bu da Eski Türkçe kaynaklı bazı özelliklerin bir lehçede korunurken diğerinde kaybolmasıyla sonuçlanmıştır. Farklılıkların diğer sebebi ise Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin tarih boyunca diğer dillerle kurduğu ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Altay Türkçesindeki Moğolca ve Rusça; Türkiye Türkçesindeki Arapça ve Farsça unsurlar farklılıkların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Özellikle Altay Türklerinin hemen tamamının Altay Türkçesi ve Rusça olmak üzere iki dilli olmasından dolayı Altay Türkçesindeki Rusça tesiri yapısal boyutlara ulaşmıştır. Bu çalışmada, Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki ses ve şekil bilgisel farklılıklar ele alınmaktadır. Giriş ve sonuç bölümleri dışında iki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde sesbilgisel farklılıklar, eş zamanlı ve art zamanlı bakış açısıyla iki alt başlıkta incelenmiştir. Biçimbilgisel farklılıklar başlığını taşıyan ikinci bölümde ise Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde kelime yapımı ve kelime türleri konularında görülen farklılıklar yine iki alt başlıkta ele alınmıştır. Çalışmada, Altay Türkçesi merkeze alınmakla birlikte, Altay Türkçesinde bulunup Türkiye Türkçesinde bulunmayan ve Türkiye Türkçesinde bulunup da Altay Türkçesinde bulunmayan unsurlara da dikkat çekilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Altay Türkçesi, Türkiye Türkçesi, ses ve şekil bilgisel farklılıklar.

ABSTRACT

ELCAN, Abdullah. Comparative Phonetics and Morphology of Altai Turkish and Turkey Turkish, Ph. D. Dissertation, Ardahan, 2016.

Altai Turkish is language of Altaic Turks, living in the foothills of the Altai Mountains in southern Siberia. Altai Turkish, which is shown in classification of Turkish dialects among the North / South Siberia Turkish dialects, is one of the most distant relatives of Turkey Turkish as temporal and spatial. Although the origins of both the Turkish language based on old Turkish, grammatical differences formed between the Altai Turkish and Turkey Turkish because of intralinguistic and ekstralinguistical factor. Phonetics and morphological differences between the Altai Turkish and Turkey Turkish is based on two basic reasons. Both the Turkish language has gone through the different intralinguistic process in historically; This has resulted in the preservation of some of the features of the old Turkish origin in a dialect while disappearing other one. Another reason for the differences of Altai Turkish and Turkey Turkish stems from its relationship with other languages throughout history. Mongolian and Russian elements in Altai Turkish and Arabic and Persian elements in Turkey Turkish are an important part of the differences. In particular, because the most of the Altai Turks are bilingual (Altai Turkish and Russian), Russian influence in the Altai Turkish is reach to structural dimension. In this study, phonetics and morphological differences between the Altai Turkish and Turkey Turkish will be discussed. In the first part of the study, consisting of two main sections except for introduction and conclusion sections, phonetics differences were examined in two sub-titles simultaneously and diachronically. In the second part bearing the title morphological differences, differences of vocabulary building and word types between the Altai Turkish and Turkey Turkish were discussed in two sub-titles. In the study, despite focusing on Altai Turkish, it was pointed to factor which is in Altai Turkish, is not in Turkey Turkish and it is in Turkey Turkish, is not in Altai Turkish.

Key Words: Altai Turkish, Turkey Turkish, phonetics and morphological differences.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xii
ÖN SÖZ	xiv
GİRİŞ	1
Konu	1
Yöntem	1
Kapsam	2
Altay Türkçesi	2
Literatür	6
Dil İlişkileri	8
İki Dillilik	10
BİRİNCİ BÖLÜM	13
ALTAY TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN KARŞILAŞTIRMALI SES BİLGİSİ	13
1.1. Altayca ile Türkçenin Eş Zamanlı Ses Bilgisi	13
1.1.1. Alfabe.....	13
1.1.2. Ünlüler	16
1.1.2.1. Uzun Ünlüler	16
1.1.3. Ünsüzler	17
1.1.4. Ses Uyumları.....	18
1.1.4.1. Artlık-Önlük (Damak) Uyumu	18
1.1.4.2. Düzlük-Yuvarlaklık (Dudak) Uyumu.....	19
1.1.4.3. Ünsüz Uyumu	21
1.1.4.4. Ünlü-Ünsüz Uyumu	22
1.1.5. Ses Olayları.....	23
1.1.5.1. Ünlü Düşmesi	23
1.1.5.2. Ünlü Türemesi	23
1.1.5.3. Ünsüz Düşmesi	23
1.1.5.4. Ünsüz Türemesi.....	24

1.1.5.5. Ötümlüleşme.....	24
1.2. Altayca ile Türkçenin Art Zamanlı Ses Bilgisi.....	24
1.2.1. Uzun Ünlüler.....	24
1.2.2. Ses Özellikleri	25
1.2.2.1. Ön Seste Bulunmayan Sesler	25
1.2.2.2. Son Seste Bulunmayan Sesler	26
1.2.2.3. Türkçe ve Altayca Kökenli Kelimeler için Karakteristik Olmayan Sesler.....	26
1.2.2.4. Yan Yana İki Ünlü	27
1.2.2.5. Yan Yana İki Ünsüz	28
1.2.3. Ses Denklikleri	29
1.2.3.1. Ünlü Denklikleri.....	29
1.2.3.2. Ünsüz Denklikleri	30
İKİNCİ BÖLÜM.....	33
ALTAY TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN KARŞILAŞTIRMALI ŞEKİL BİLGİSİ	33
2.1. Kelime Yapımı.....	33
2.1.1. Türetme Ekleri.....	34
2.1.1.1. İsimden İsim Türeten Ekler	34
2.1.1.2. Fiilden İsim Türeten Ekler	47
2.1.1.3. İsimden Fiil Türeten Ekler	61
2.1.1.4. Fiilden Fiil Türeten Ekler	68
2.1.1.4.1. Çatı Ekleri	68
2.1.1.4.1.1. Ettirgenlik Ekleri	69
2.1.1.4.1.2. Edilgenlik Ekleri	72
2.1.1.4.1.3. Dönüşlülük Ekleri	74
2.1.1.4.1.4. İşteşlik Ekleri.....	75
2.1.1.4.2. Kılınış Ekleri	76
2.1.1.4.3. Diğer Fiilden Fiil Türeten Ekler.....	78
2.1.2. Tür Değiştirici Ekler.....	79
2.1.2.1. İsimlere Eklenenler.....	79
2.1.2.1.1. İlgi Eki.....	79
2.1.2.1.2. Varlık Eki	80

2.1.2.1.3. Yokluk Eki	81
2.1.2.2. Fiillere Eklenenler	81
2.1.2.2.1. Fiilimsiler	81
2.1.2.2.1.1. İsim-fiil (Mastar) Ekleri	81
2.1.2.2.1.2. Sıfat-fiil (Partisip) Ekleri.....	83
2.1.2.2.1.3. Zarf-fiil (Gerundium) Ekleri	86
2.2. Kelime Türleri	93
2.2.1. Adlar	93
2.2.1.1. Ad Çekimi	93
2.2.1.1.1. Çokluk Eki.....	93
2.2.1.1.2. İyelik Ekleri.....	99
2.2.1.1.3. Hâl Ekleri	105
2.2.1.1.3.1. Yalın/Nominatif Hâl.....	106
2.2.1.1.3.2. İlgi/Genitif Hâli	107
2.2.1.1.3.3. Yükleme/Akuzatif Hâli	109
2.2.1.1.3.4. Yönelme/Datif Hâli	112
2.2.1.1.3.5. Bulunma/Lokatif Hâli	115
2.2.1.1.3.6. Ayrılma/Ablatif Hâli	117
2.2.1.1.3.7. Araç/İnstrumental Hâli	118
2.2.1.1.3.8. Eşitlik/Ekvatif Hâli.....	120
2.2.1.1.3.9. Yön Gösterme/Direktif Hâli	121
2.2.1.1.4. Soru Eki.....	122
2.2.1.2. Adlarda Bildirme (Ek-fiil).....	122
2.2.1.2.1. Şimdiki (Geniş) Zaman Çekimi	122
2.2.1.2.2. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi.....	125
2.2.1.2.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi	126
2.2.1.2.4. Şart Çekimi.....	127
2.2.1.3. Adlarda Küçültme	128
2.2.2. Sıfatlar	129
2.2.2.1. Niteleme Sıfatları	130
2.2.2.1.1. Niteleme Sıfatlarında Derecelendirme	132
2.2.2.1.1.1. Eşitlik Derecesi	132
2.2.2.1.1.2. Üstünlük/Karşılaştırma Derecesi.....	132

2.2.2.1.1.3. Aşırılık Derecesi.....	133
2.2.2.1.1.4. En Üstünlük Derecesi.....	134
2.2.2.1.2. Niteleme Sıfatlarında Pekiştirme	135
2.2.2.2. Belirtme Sıfatları	136
2.2.2.2.1. İşaret Sıfatları	137
2.2.2.2.2. Sayı Sıfatları	138
2.2.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	138
2.2.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	139
2.2.2.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları	140
2.2.2.2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları	141
2.2.2.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları	141
2.2.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları	142
2.2.2.2.4. Soru Sıfatları	144
2.2.3. Zamirler	145
2.2.3.1. Şahıs Zamirleri	145
2.2.3.2. Dönüşlülük Zamirleri	156
2.2.3.3. Karşılıklılık Zamiri.....	158
2.2.3.4. İşaret Zamirleri	159
2.2.3.5. Belirsizlik Zamirleri	161
2.2.3.6. İlgi Zamirleri	162
2.2.3.7. Soru Zamirleri	163
2.2.4. Zarflar	165
2.2.4.1. Zaman Zarfları.....	165
2.2.4.2. Yer ve Yön Zarfları	167
2.2.4.3. Durum Zarfları	168
2.2.4.4. Miktar Zarfları	170
2.2.4.5. Soru Zarfları	171
2.2.5. Fiiller	175
2.2.5.1. Fiil Çekimi.....	175
2.2.5.1.1. Şahıs Ekleri	175
2.2.5.1.2. Bildirme Kipleri	177
2.2.5.1.2.1. Geçmiş Zaman.....	177
2.2.5.1.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman	177

2.2.5.1.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman	184
2.2.5.1.2.2. Geniş Zaman	185
2.2.5.1.2.3. Şimdiki Zaman	187
2.2.5.1.2.4. Gelecek Zaman.....	189
2.2.5.1.3. Tasarlama Kipleri	192
2.2.5.1.3.1. İstek Kipi	193
2.2.5.1.3.2. Emir Kipi.....	194
2.2.5.1.3.3. Şart Kipi	197
2.2.5.1.3.4. Gereklilik Kipi.....	198
2.2.5.1.4. Olumsuzluk Eki.....	199
2.2.5.1.5. Soru Eki.....	199
2.2.6. Edatlar	201
2.2.6.1. Aitlik ve İlgili Olma İlişkisi Kuran Edatlar.....	201
2.2.6.2. Benzerlik İlişkisi Kuran Edatlar	201
2.2.6.3. Başkalık İlişkisi Kuran Edatlar	202
2.2.6.4. Beraberlik veya Vasıta İlişkisi Kuran Edatlar.....	203
2.2.6.5. Miktar ve Derece İlişkisi Kuran Edatlar.....	203
2.2.6.6. Uygunluk, Denklik ve Nispet İlişkisi Kuran Edatlar	204
2.2.6.7. Sebep İlişkisi Kuran Edatlar.....	204
2.2.6.8. Yön ve Sınırlama İlişkisi Kuran Edatlar	205
2.2.6.9. Zaman İlişkisi Kuran Edatlar	205
2.2.7. Bağlaçlar.....	207
2.2.7.1. Sıralama Bağlaçları	207
2.2.7.2. Denkleştirme Bağlaçları	207
2.2.7.3. Karşılaştırma Bağlaçları	208
2.2.7.4. Cümle Başı Bağlaçları.....	208
2.2.7.5. Sona Gelen Bağlaçlar	210
2.2.8. Ünlemler	212
2.2.8.1. Duygu Ünlemleri.....	212
2.2.8.2. Seslenme Ünlemleri	214
2.2.8.3. Gösterme Ünlemleri	215
2.2.8.4. Cevap Ünlemleri	215
SONUÇ.....	217

KAYNAKÇA	222
ÖZ GEÇMİŞ.....	228

KISALTMALAR

AT.	Altay Türkçesi
bk.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
ET.	Eski Türkçe
gr.	Gramer
Haz.	Hazırlayan
Krg.	Kırgız Türkçesi
mec.	Mecazen
Moğ.	Moğolca
Red.	Redaktör
Rus.	Rusça
S.	Sayı
TDK.	Türk Dil Kurumu
TT.	Türkiye Türkçesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Yay.	Yayımları

SİMGELER

A ²	a, e
A ⁴	a, e, o, ö
B ²	b, p
D ²	d, t
G ²	g, k
İ ²	ı, i
İ ⁴	ı, i, u, ü
K ²	k, g
L ³	l, d, t
N ³	n, d, t

O ²	o, ö
U ²	u, ü
-	fiile gelen ekler
+	isme gelen ekler
~	değişken şekil
<	daha eski bir şekilden gelir
>	daha eski bir şekle gider

EDEBİ ESER KISALTMALARI

AK	Altaydın Kıstarı
IEİ	İris Ekelgen İjemci
KAÜS	Kudaylık Altay Ürgülji Süüş
M	Munduzak
TBK	Tuular Baştay Kıyığı
TU	Tuulardın Uulu

ÖN SÖZ

Altay Türkleri, Güney Sibiryâ bölgesinde Altay dağları eteklerinde yaşayan, dilleri ve kültürleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bir Türk topluluğudur. Unesco'nun tehlikedeki diller atlasında (Atlas of the World's Languages in Danger) Altay Türkçesi ve ağızlarının tamamı yer almaktadır.

Bu çalışmada, Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin ses ve şekil bilgisi farklılıklar üzerinden ele alınmakta; bu farklılıkların ortaya çıkış sebepleri dil içi gelişim süreçleri, dil ilişkileri ve iki dillilik bağlamlarında irdelenmektedir.

Çalışma, giriş ve sonuç bölümlerinin dışında iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, çalışmanın konusu, kapsamı, çalışma sırasında uygulanan yöntem hakkında bilgi verilmiş; Altay Türkçesi ve Altay Türkçesi üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiş; dil ilişkileri ve iki dillilik olguları üzerinde durulduktan sonra Altay Türkçesinin mevcut durumu dil ilişkileri ve iki dillilik bağlamında değerlendirilmiştir.

Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi başlığını taşıyan birinci bölümde Altayca ile Türkçe arasında görülen sesbilgisel farklılıklar eş zamanlı ve art zamanlı olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir.

Şekil bilgisel farklılıkların ele alındığı ikinci bölümde kelime yapımı başlığı altında Altayca ve Türkçedeki yapım ekleri; kelime türleri başlığı altında da isim, sıfat, zamir, zarf, fiil, edat, bağlaç, ünlem gibi kelime türlerinin çekiminde görülen farklılıklar ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Altay Cumhuriyeti'ne gitmeme, Altay Türklerini ve kültürlerini yakından tanımama vesile olan Ardahan Üniversitesi Rektörü ve aynı zamanda danışman hocam Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ'a; eş danışmanlığımı yürüterek çalışma boyunca karşılaştığım zorlukları aşmam için yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Eyüp BACANLI'ya; Rusça eserlerin çevirilerinde yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA ve Yrd. Doç. Dr. Hanzade GÜZELOĞLU'na; kıymetli dostum Arş. Gör. Yavuz Sinan ULU'ya ve hayatıma kattıkları anlam için eşim Zühâl ile oğlum Orhan Erdem'e teşekkürlerimi sunarım.

Ocak-2016

Abdullah ELCAN

GİRİŞ

Konu

Bu çalışmada, Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin karşılaştırmalı ses ve şekil bilgisi farklılıklar üzerinden ele alınmaktadır. Türk dillerinin tasnifinde Kuzey-doğu Türk Lehçeleri arasında gösterilen Altay Türkçesi, 20. yüzyılda yazı dili hâline gelmiş ve standartlaşma sürecini henüz tamamlayamamış görece yeni bir Türk yazı dilidir. Türk dillerinin tasnifinde Güney-batı Türk Lehçeleri arasında gösterilen Türkiye Türkçesi ise 13. yüzyılda yazı dili hâline gelmiş, uzun bir dönem imparatorluk dili olma deneyiminin ardından 20. yüzyılın başlarından itibaren standartlaşma sürecini tamamlayarak günümüzdeki hâlini almıştır. Johanson (2007: 25), “*Türk dillerinin tarih boyunca başka nedenlerle birlikte ilişki sonucu da birbirinden uzaklaştıklarını*” dile getirir. Uzun yıllar, önce Moğolcanın, ardından Rusçanın etkisi altında kalan Altay Türkçesinin bünyesinde -Türkiye Türkçesiyle aralarındaki genetik akrabalığa rağmen- yapısal farklar meydana gelmiştir. Bu çalışma Altay Türkçesinin, Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinden ne ölçüde farklılaştığını; etkileşim sonucu Rusçaya ne ölçüde yakınlaştığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Çalışmada, Altayca ile Türkçe arasındaki ses ve şekil bilgisel unsurlar eş zamanlı bakış açısıyla ele alınacak, farklılık gösteren unsurlar ise art zamanlı bakış açısıyla Eski Türkçeden günümüze gösterdikleri değişimler bakımından incelenecektir. Şeklen benzer olan ama işlev bakımından farklılık gösteren unsurlar da çalışma kapsamında ele alınacaktır. Ayrıca Rusça etkileşimi sonucu oluşan farklılıklara dikkat çekilecek ve Rusça yapılarla paralellik gösteren yapılar betimlenecektir. Altay Türkçesindeki bazı yapıların sadece bölgeye özgü bir karakter göstermesi dolayısıyla diğer Sibiry Türk dilleri ve Altaycanın çok yakın genetik bağları nedeniyle Kırgızca ile ortak olan benzerliklere işaret edilecektir.

Çalışma klasik bir Altay Türkçesi Dil Bilgisi veya Altayca ile Türkçenin Karşılaştırmalı Dil Bilgisi olarak tasarlanmamıştır. Bu çalışmayı klasik dil bilgisel incelemelerden ayıran özellikler şu şekilde sıralanabilir: 1. Bu çalışmada Altayca dil bilgisi kitaplarında olmayıp tarafımızdan tespit edilen unsurlar yer almaktadır. 2. Dil bilgisi çalışmaları, dil bilgisel farklılıklar üzerine kurgulanmaz; bu çalışmanın amacı ise Altayca ile Türkçe arasındaki dilbilgisel farkların ortaya konmasıdır. 3. Altayca dil bilgisi çalışmalarında Rusça etkisi dile getirilmez. Bu çalışmada ise Rusça etkileşimi sonucu Altaycada meydana gelen yapısal farklılıklar da ele alınmaktadır. 4. Dil bilgisi eserlerinde kanıtlar tartışılmaz. Bu çalışmada kanıtlar Eski Türkçeden günümüze gösterdikleri değişimler açısından irdelenmektedir.

Kapsam

Çalışma, Altayca ile Türkçe arasındaki ses ve şekil bilgisel farklılıklarla sınırlı tutulmuştur. Çalışmada ölçünlü (standart) Altayca esas alınmıştır. Hem Altaycada bulunup, Türkçede bulunmayan unsurlar hem de Türkçede bulunup Altaycada bulunmayan unsurlar çalışmanın kapsamı içinde yer alacaktır.

Altayca dil malzemesi, ölçünlü (standart) Altayca ile yazılmış edebi eserlerden ve ders kitaplarından seçilmiştir. Dildeki değişimin süreklilik gösteren bir olgu olmasından hareketle edebi eserler geniş bir zaman yelpazesini kapsayacak şekilde seçilmiştir. Edebi metinlerden alınan ancak konuşma diline özgü kullanımların edebi dildeki şekilleri ayrıca parantez içinde gösterilecektir.

Altay Türkçesi

Altay Türkçesi, Güney-Batı Sibirya'da Rusya Federasyonu'na bağlı Altay Cumhuriyeti ve Altay Kray bölgelerinde yaşayan Altay Türklerinin edebi dilidir.

Güney ve Kuzey Altay Türkleri olarak iki gruba ayrılan Altay Türklerinin güney grubunu Altay kiji, Telengit ve Teleüt; kuzey grubunu ise Tuba, Kumandı ve Çalkandu Türkleri oluşturmaktadır. Bugün Rusya Federasyonunun etnik haritasında Kumandılar, Çalkandılar, Tubalar, Teleütler ve Telengitler ayrı hâkları olarak yer almaktadır (Killi Yılmaz, 2010: 83).

Çağdaş Altay Türkleri Çin kaynaklarında Yueçiler olarak geçen eski İskitlerin yerine geçen eski Türk “Tele” ve “Tukyu” boylarından olan eski Uygurlar, Kimek-Kıpçaklar, Yenisey Kırgızları, Oğuzlar v.b. boylardan meydana gelmişlerdir (Pustogaçev, 1997a: 299). Baskakov (1958, 30), kuzey Altaylıların Uygur-Oğuz kabile birliğinin soyundan, Güney Altaylıların ise Kırgız kabile birliğinin soyundan geldiğini söylemektedir.

Altay Türklerinin demografik durumu 2010 yılı itibariyle şu şekildedir¹: Altay Türklerinin bütün Rusya’daki nüfusu 74.218 kişi; Altay Cumhuriyeti’ndeki Altaylıların nüfusu ise 68.814 kişidir. Telengit, Tuba ve Çalkandu Türklerinin sayısı bu rakama dâhildir. Buna göre Telengitler 3.712; Tubalar 1.965; Çalkandular 1.181 kişidir. Bu sayı içerisine Altay Türklerinin alt gruplarından olan Kumandı ve Teleüt Türkleri dâhil edilmemiştir. Kumandıların nüfusu 2.892; Teleütlerin nüfusu ise 2.643 kişidir. Yine 2010 nüfus verilerine göre Altay Türkçesini bildiğini ifade edenlerin sayısı yaklaşık 57 bindir.

Türk Lehçelerinin tasnifi içerisinde Altay Türkçesi ve ağızlarının durumuna ilişkin değerlendirmeler mevcuttur.

Baskakov’a göre Altayca, Kırgızcayla birlikte Doğu Hun Kolu’nun Kırgız-Kıpçak grubundaki iki Türk dilinden biridir. Altayca, numuneleri Yenisey yazıtlarıyla günümüze kadar gelen Eski Kırgız kabilelerinin konuştuğu bir Türk dilidir. Bununla birlikte Altayca bugünkü hâliyle, büyük ölçüde dönüşüm geçirmiş ve daha geç dönemlerde biçimlenmiştir. Oyratlar ve Çungarlar zamanındaki komşu Moğol kabileleriyle ciddi etkileşim ve karışımın izlerini taşımaktadır. Altaycanın kuzey lehçeleri ise Doğu Hun Kolu’nun Uygur-Oğuz grubuna aittir (Baskakov 1969’dan akt. Bacanlı, 2014: 21).

Lars Johanson tarafından yapılan tasnifte Türk Lehçeleri başlıca altı gruba ayrılmıştır. Bu altı grup geleneksel lehçe tasniflerinin dışına çıkılmadan ve seslik ölçütler ile coğrafi bölümlenmeler ön plana çıkartılarak oluşturulmuştur. Buna göre, Altay Türkçesi Kuzey-doğu grubu içinde yer alır. Johanson, Kuzey-doğu grubunun alt gruplarını da şu şekilde sınıflandırmaktadır:

Kuzey-doğu grubu:

¹ Nüfus bilgileri için bk.: “Официальный сайт Всероссийской переписи населения 2010 года. Информационные материалы об окончательных итогах Всероссийской переписи населения 2010 года.” <http://www.perepis-2010.ru/> (30.12.2011)

1. Kuzey Sibirya Lehçeleri Yakut (Saha) ve Dolgan
2. Farklı Güney Sibirya grupları olarak:
  - a. Sayan Türkçesi: Tuva (Soyot, Uranhay) ve Tofa (Karagas)
  - b. Yenisey Türkçesi: Hakas, Şor ve nisbi ağızları olarak Sagay, Kaça, Kızıl
  - c. Çulım Türkçesi: Küerik
  - d. Altay Türkçesi: Altay (Oyrot) ve öteki ağızlar olarak Tuba, Kumandı, Kuu, Teleut, Telengit (Akar, 2005: 47).

Karl H. Menges, Güney Sibirya Türk Şiveleri (1994: 115) adlı çalışmasında Altay Türkçesi ve ağızlarını, Abakan veya Hakas şiveleri ile Tuva veya Soyon şiveleri ile birlikte Asıl Sibirya veya Güney Sibirya Türk şiveleri olarak değerlendirmektedir.

Claus Shönig (1997: 48) de Güney Sibirya Türk Şivelerini kendi içerisinde ayrıntılı olarak değerlendirmiştir. Buna Göre:

Kuzey Doğu Türkçesi

- I. Güney Sibirya Türkçesi:
  1. Sayan Türkçesi: Tuva, Tofa (Karagas), Taco
  2. Altay Türkçesi
    - a. Güney ağızları: Altay, Telengit, Teleüt
    - b. Kuzey ağızları: Kumandı, Tuba, Çalkandu.
  3. Yenisey Türkçesi
    - a. Hakasça: Beltir, Sagay, Kaç, Kızıl, Koybal
    - b. Şorca: Mrass ve Kondom ağzı
  4. Çulım Türkçesi: Orta Çulum, Aşağı Çulım ve Küerik ağzı
- II. Lena Türkçesi: Yakutça ve Dolganca

Bacanlı (2014a, 21), Altay Türkçesinin genel karakteri ile ilgili şu değerlendirmede bulunur: “*Altayca, Türk dilleri arasında Kırgızcayla gramer ve sözlük bakımından büyük benzerlikler taşır. Bununla birlikte Altaylılar asırlardır Hakas, Şor, Tıva Türkleriyle ve Moğollarla komşu olarak yaşamıştır. Bugünkü Altayca, dil özellikleri bakımından tipik bir Güney-Batı Sibirya Türk dilidir.*”

Altay Türkçesinin ağızları yukarıdaki tasniflerden de anlaşılacağı üzere önce kuzey ve güney olmak üzere iki gruba; bu iki grup da üçer alt gruba ayrılır. Kuzey

ağzları, Tuba, Çalkandu, Kumandı; Güney ağzları ise Altay, Telengit, Teleüt ağzlarından oluşur².

Altay Türkçesi 1840'lı yıllardan itibaren bölgeye gelen misyonerlerin çalışmaları sonucu yazı dili olarak gelişmeye başlamıştır³. İlk yazılı metinler Teleüt lehçesi temel alınarak Kiril alfabesiyle oluşturulmuştur (Baskakov, 1958: 49). Sovyet devriminden sonra 1922 yılında en büyük grup olan Altay-kiji grubunun dili ölçünlü dil olarak kabul edilmiştir (Baskakov, 1958: 14).

Altay Türkçesi, Kiril Alfabesiyle yazılmaktadır. İlk alfabe 1840'lı yıllarda Makariy Gluharev tarafından oluşturulur. Bu alfabe yirmi yedi harften oluşur. 1922 yılında bu alfabe bazı harfler ilave edilir ve harf sayısı otuz altıya çıkarılır. 1928'den 1938'e kadar Caçalif adı verilen ve yirmi dokuz harften oluşan Latin alfabesi kullanılır. 1938'de yurtlar ve aymaklar arasında yazışmalarda ve okullarda zorluk çıkardığı bahanesiyle birtakım değişikliklerle Kiril Alfabesine dönülür. Bu alfabede otuz beş harf bulunur. 1938 alfabesi 1944'de tekrar gözden geçirilir. 1944'de kabul edilen alfabe günümüzde de kullanılmaktadır (Güner Dilek, 2004: 76-77).

Altay Cumhuriyeti Anayasasının 13. Maddesi ve "Diller Hakkında Yasa"nın 4. Maddesi uyarınca Altay Cumhuriyeti'nin devlet dilleri Altay ve Rus dilleridir. "Diller Hakkında Yasa"nın 19. Maddesine göre Altayca ve diğer dillerin öğretim objesi olduğu durumlar hariç teknik ve mesleki okullarda, yüksek öğretim kurumlarında eğitim-öğretim dili Rusçadır. Ancak, Altayca ve diğer diller seçmeli ders olarak okutulabilir (Killi Yılmaz, 2010: 133-134).

Gorno-Altaysk Pedogoji kolejlerinde ve Altay Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi, Altay Dili ve Edebiyatı Bölümünde Altayca ve Rusça eş zamanlı olarak okutulmaktadır. Belirli saat dilimlerinde radyo ve televizyonlarda Altayca yayın yapılmaktadır. Surazakov Altayistik Enstitüsü ve Altay Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi, Altay Dili ve Edebiyatı Bölümünde Altayca üzerine bilimsel çalışmalar

² Altay Türkçesi ağzları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Güner Dilek, Figen (2005), Altay Türkçesi Ağzları, Gazi Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

³ Altay Türkçesinin yazı dili hâline getirilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Güner Dilek, Figen (2004a), "Altay Türkçesinin Yazı Dili Hâline Getirilmesi", 1552 ve Sonrası: Kazanın İşgali ve Türk Topulukları Bilgi Şöleni Bildirileri, 15 Ekim 2002, Ankara: TDK Yay., 73-78.

yapılmaktadır. Ancak buralarda Altayca üzerine yapılan çalışmalar da Rusça yayımlanmaktadır⁴.

Unesco'nun tehlikedeki diller atlasında (Atlas of the World's Languages in Danger) Altaycanın kuzey lehçeleri (Tuba, Kumandı, Çalkandu) ciddi tehlike altında⁵ (severely endangered), güney lehçeleri (Altay, Telengit, Teleüt) ise kesinlikle tehlikede⁶ (definitely endangered) olarak gösterilmektedir⁷. Önümüzdeki yüz yıllık süreçte Altay Türkçesi ve ağızlarının tamamının yok olacağı öngörülebilir bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.

Literatür

Altay Türkçesi üzerine ilk çalışmalar bölgeye gelen Rus misyonerleri tarafından başlatılmıştır. 1869'da Landışev tarafından başlanan, Verbitskiy ve Misyoner heyeti tarafından tamamlanan Teleüt lehçesinin esas alındığı *Grammatika Altayskogo Yazıka* (Kazan, 1869) "Altay Dilinin Grameri" adlı eser Altay Türkçesinin ilk grameridir (Baskakov, 1958: 12).

1884 yılında Verbitskiy, *Slovar Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Tyurskogo Yazıka* (Kazan, 1884) "Türk Dilinin Altay ve Aladağ Lehçeleri Sözlüğü" adıyla Altaycanın ilk sözlüğünü yayımlar (Baskakov, 1958: 16).

1923 yılında Altaylı dilci A. C. Kumandin tarafından *Slovar' Altayskogo-Russkogo Yazıka* "Altay-Rus Dili Sözlüğü" adlı sözlük; 1926 yılında ise P. P. Tıdıkov *Altaysko-Russkiy Slovar'* "Altayca-Rusça Sözlük" adlı sözlük yayımlanır (Baskakov, 1958: 17).

⁴ Enstitü'de çalışan bilim insanları ile yaptığımız görüşmelerde Altayca üzerine yapılan yayınların neden Rusça yayımlandığı sorusunu kendilerine yönelttiğimizde Altayca basılan bilimsel eserlerin pek rağbet görmediği Rusça basılanların ise daha çok ilgi gördüğü cevabını aldık.

⁵ <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-500.html> (17.05.2015)

⁶ <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-462.html> (17.05.2015)

⁷ Unesco'nun Tehlikedeki Diller Atlasında diller hayatiyet (vitality) derecelerine göre 0 ile 5 arasında derecelendirilir. 0, artık konuşuru kalmayan ölmüş dilleri (extinct); 1, kritik tehlike altındaki dilleri (critically endangered); 2, ciddi tehlike altındaki dilleri (severely endangered); 3, kesinlikle tehlike altındaki dilleri (definitely endangered); 4, zayıf dilleri (unsafe), 5, güvenli dilleri (safe) gösterir. Ayrıntılı bilgi için bkz. UNESCO Language Vitality and Endangerment, UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages, Document adopted by the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, Paris, 10–12 March 2003.

1931 yılında Altaylı dilcilerden M. C. Kanayev, *Grammatika Oyrotskogo (Altayskogo) Yazıka* “Oyrot (Altay) Dilinin Grameri” adlı çalışmayı yayımlar (Baskakov, 1958: 15).

1938 yılında T. M. Toşçakova, *Orfografiya Oyrotskogo Literaturnogo Yazıka* “Altay Edebi Dilinin İmlası” adlı eseriyle Altaycanın imlası ile ilgili kurallar ortaya koymuştur. Günümüzde de bu kurallar geçerliliğini korumaktadır (Baskakov, 1958: 14).

1939 yılında A. G. Şaburakov, *Grammatika Oyrotskogo Yazıka – Fonetika i Morfolojiya (na Altayskom Yazıke)* “Oyrot Dili Grameri – Fonetik ve Morfoloji” adlı eseri; T. M. Toşçakova ise *Grammatika Oyrotskogo Yazıka – Sintaksis (na Altayskom Yazıke)* “Oyrot Dili Grameri – Söz Dizimi” adlı eseri yayımlar (Baskakov, 1958: 15).

1940 yılında N. P. Drenkova tarafından çağdaş Altaycanın ilk kapsamlı grameri *Grammatika Oyrotskogo Yazıka* “Oyrot Dilinin Grameri” adıyla yayınlanır (Bacanlı, 2014: 22).

Altayca üzerine Baskakov’un kapsamlı çalışmaları bulunmaktadır. Baskakov 1947 yılında T. M. Toşçakova ile beraber *Oyrotsko-Russkiyy Slovar* “Oyrotça-Rusça Sözlük” adıyla Altaycanın sözlüğünü hazırlamıştır. Bu sözlüğün sonuna Baskakov, *Oçerk Grammatiki Oyrotskogo Yazıka* “Oyrot Dilinin Kısa Grameri” (219-307) adıyla Altaycanın kısa bir gramerini eklemiştir. Baskakov, 1958 yılında, *Altayskiy Yazık (Vvedeniye v İzüçeniye Altayskogo Yazıka i Ego Dialektov)* “Altay Dili (Altay Türkçesi ve Lehçelerinin İncelenmesine Giriş)” adlı eseri, 1966 yılında *Severniye Dialekti Altayskogo (Oyrotskogo) Yazıka – Dialekt Çerneviñ Tatar (Tuba-kiji)* “Altay (Oyrot) Dilinin Kuzey Lehçeleri – Kara Tatar (Tuba kişi) Lehçesi” adlı eseri, 1972 yılında *Severniye Dialekti Altayskogo (Oyrotskogo) Yazıka – Dialekt Kumandintsev (Kumandi-kiji)* “Altay (Oyrot) Dilinin Kuzey Lehçeleri – Kumandı (Kumandı kişi) Lehçesi” adlı eseri, 1985 yılında *Severniye Dialekti Altayskogo (Oyrotskogo) Yazıka – Dialekt Lebedinskiñ Tatar-Çelkantsev (Kuu-Kiji)* “Altay (Oyrot) Dilinin Kuzey Lehçeleri – Lebed- Çalkandu (Kuu kişi) Lehçesi” adlı eseri yayımlar (Tıbıkova, 2001: 5).

Altay Türkçesi üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalar giderek artmaktadır. Reşit Rahmeti Arat, 1923 yılında Altaycadaki yardımcı fiilleri incelediği *Die hilfsverben und verbal-adverbien im Altaischen* adlı çalışmayı yayımlar. Türk Dili Kurumu tarafından 1999 yılında yayınlanan *Altayca-Türkçe Sözlük* N. A. Baskakov ile T. M. Toşçakova tarafından hazırlanan *Oyrotsko-Russkiyy Slovar* isimli Rusça sözlüğün Emine Gürsoy-

Naskali ile Muvaffak Duranlı tarafından Türkçeye aktarılıp yayına hazırlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Figen Güner Dilek 1996'da *Altay Türkçesinde Fiil* adlı çalışmayı yüksek lisans; 2005'de *Altay Türkçesi Ağzları* adlı çalışmayı da doktora tezi olarak hazırlamıştır. Eyüp Bacanlı da *Altay Türkçesinde Zaman Şekilleri (Çekim Eklerinin Zaman, Kip ve Görünüş Bakımından İncelenmesi)* isimli çalışmayı 2001 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Ayrıca Bacanlı'nın *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller* isimli eseri 2014 yılında yayınlanmıştır. Her iki araştırmacının Altay Türkçesiyle ilgili makale ve bildirileri de bulunmaktadır.

Altay Türkçesi üzerine Türkiye'de yüksek lisans tezi olarak hazırlanan şu çalışmalar da vardır:

Mine Kavlak, *Çağdaş Altayca Üzerinde Bir Gramer Denemesi (İvan Şodoev'in İrbizek Başlıklı Hikâyesi) Gramer İncelemesi-Metin-Aktarı-Dizin*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Emine Mumcu, *Altayca İki Destan Üzerinde Bir Dil Çalışması: Giriş, İnceleme, Metin, Aktarı Ve Dizin*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997.

Abdullah Elcan, *Tanıspay Şinjin'in İris Ekelgen İjemci Adlı Eseri Ve Altay Türkçesinde İsim (İnceleme-Metin Aktarımı-Tıpkıbasım)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Nazgül Kadırova, *Kırgız Türkçesi İle Altay Türkçesinde Karşılaştırmalı Fiil*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Şima Doğan, *Altay Türkçesinin Tarihi Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Dil İlişkileri

İki dilin karşı karşıya gelmesi durumunda ne gibi süreçlerin yaşanacağı ve ne gibi sonuçların ortaya çıkacağı genelde dilbilimin özelde ise toplumdilbilimin üzerinde yoğun bir şekilde durduğu konulardır. Dil ilişkileri, dillerarası etkileşim, dil teması gibi farklı isimlerle adlandırılan terim (*İng. language contact*) Crystal (2008: 107) tarafından “*Toplumdilbilimde diller ve lehçeler arasında coğrafi devamlılığı veya yakın toplumsal ilişkileri (yani karşılıklı etkileşimi) karşılamak üzere kullanılır. Dilbilimsel olarak alıntı kelimelerin artması, fonolojik ve gramatikal değişim modelleri, kreol ve pidgin gibi*

karışık dil biçimleri ve iki dillilikteki genel artış bu ilişkilerin sonucu olarak görülebilir.” şeklinde tanımlanır.

Önceleri yalnızca kelime alışverişinden ibaret görülen diller arası etkileşimin günümüzde en uç örnekleri olarak karma dillerden bahsedilmektedir. Almanya, Hollanda, Norveç gibi ülkelerde azınlık dili olarak konuşulan Türkçe ile bu ülkelerin baskın dili arasındaki etkileşimler sonucu olarak Almanya Türkçesi, Hollanda Türkçesi vb.’den söz edilmeye başlanmıştır (İmer vd., 2013: 96).

Lars Johanson tarafından Türkçe malzeme yardımıyla dil ilişkilerini açıklamak üzere bir kopyalama teorisi geliştirilmiştir. Bu teorinin temelinde belli derecede iki dillilik ön şart olarak kabul edilir. Bir ilişki dilinin diğeri karşısında sosyal açıdan baskın olabileceğinden hareketle sosyal açıdan zayıf dil için A, sosyal açıdan baskın dil için ise B işareti kullanılır. Dil unsurlarının kopyalanmasında A konuşurlarını etkileyen bir birine bağlı iki etki tipi söz konusudur. 1. B, A’yı etkiler. 2. A, B’yi etkiler. Birinci etki tipinin sonucu ödünçleme, ikinci etki tipinin sonucu ise karışma olarak gösterilir. İleri derecede bir sosyal baskınlığın olası bir sonucu dil değiştirme, yani üstün dil B lehine zayıf dil A’dan vazgeçilmesidir. A konuşurlarından bir grubun B’yi almasından sonra da karışmanın sonucu B’lerinde etkisini altkatman olarak sürdürebilir (Johanson, 2007: 24-25).

Johanson, dil ilişkilerinde “ödünçleme” teriminin kafa karıştırıcı olduğunu ve yanlış anlamalara neden olduğunu ileri sürer. Johanson’a göre dil ilişkilerinde hiçbir şey gerçekten ödünç alınmış olmaz. Verici dilin hiçbir şeyi elinden alınmaz ve alıcı dil, verici dildekiyle aynı olabilecek hiçbir şeyi almaz. İlişkiye bağlı süreci anlatan en iyi mecaz, sanki yabancı bir kodun unsurlarının alıcı dilin kodu içerisine kopya edilmiş gibi gösterilmesi fikridir. Bir dil, temel kodu; diğeryse kendisinden bir unsurun (birlik, yapı) kopyalandığı kodu oluşturur. Yabancı unsurlar sadece örnek durumundadırlar ve hiçbir zaman temel koda ilave edilen kopyayla aynı değildirlerdir. Her dil kendine özgü yaratıcı bir teknik oluşturduğu için, kopya orijinalinden başka bir sisteme dâhildir. Bu anlayışa göre kopyalama ne başka bir koda geçme, ne de her iki kodun karışması anlamına gelir (Johanson, 2007: 28-29).

Teoriye göre kopyalama sürecinde kopyalar genel, seçilmiş ve karışık olabilir. Genel kopyada bir B örneği bütün olarak, yani malzeme, bitişme, anlam ve sıklık yönünden yapı özellikleri bütünü olarak A temel kod cümlesi içine kopya edilir.

Seçilmiş kopyalarda ise örnek, sadece B bloğunun seçilmiş yapı özelliklerini; yani malzeme, bitişme, anlam ve/veya sıklık türü niteliklerini içerir (Johanson, 2007: 29). İçlerinde seçilmiş kopyalar bulunduran genel kopyalar, karışık kopyalar olarak adlandırılır (Johanson, 2007: 36).

Comrie (2005: 254), “*eski Sovyetler Birliğinde yaşamış olan birçok Türk, Moğol, Tunguz, Ural ve Kafkasya dilinin kendilerine yabancı olan yapıları Rusçadan aldığı ve kullanmaya başladığını; bu yapıların zamanla yerli yapıları tehdit eder hâle bile geldiğini*” belirtir.

Altay Türkçesi, 13. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Moğolca; 18. yüzyıldan günümüze kadar ise Rusça ile etkileşim hâlinde varlığını sürdürmüştür. Baskakov, 1947, 235 ve 1958, 36-43’de Altayca ile Moğolca’da ortak olan leksik unsurların listesini verir.

Altayca ile Rusça arasındaki ilişkide Altayca sosyal açıdan zayıf dili; Rusça ise baskın dili temsil eder. Altaycanın, Rusçadan genel, seçilmiş ve karışık kopyalama süreci devam etmektedir. Bu çalışmada, Rusçanın Altaycaya etkisi kopyalama teorisi doğrultusunda ele alınıp değerlendirilecektir.

Günümüzde baskın dil Rusça lehine Altayca konuşurlarının sayısı giderek azalmaktadır. 1989’da Altay Türklerinin nüfusu 69.409 kişi iken Altayca konuşanların sayısı 60 bin kişi (Baskakov, 1997: 179); 2010’da ise nüfus 74.218 kişi iken Altayca bildiğini ifade edenlerin sayısı 57 bin kişidir (<http://www.perepis-2010.ru/>). Buna göre 1989 yılında Altayca konuşanların genel nüfusa oranı %86,44 iken, 2010 yılında %76.80’dir. Yirmi yıl içerisinde nüfus %6,92 oranında artarken, Altayca konuşanların sayısı %5 oranında azalmıştır.

İki Dillilik

İki dillilik (bilingualism), çeşitli dil ilişkileri sonucu bir bireyin veya toplumun iki veya daha fazla dili aynı anda bilmesi ve kullanması durumudur.

Bireysel iki dillilik, bireyin iki dilli oluşu durumudur. İki dilli bireyler genellikle iki kültürlü ortamlarda yetişme ve ihtiyaç için dil öğrenme gibi nedenlerle ortaya çıkar. Toplumsal iki dillilik ise toplumun hayat akışından, toplumun benimsediği dinden

göçlere, politik nedenlerden modalaşmalara kadar oldukça değişik nedenlerle bir toplumun iki dilli oluşudur (Karaağaç, 2011: 223-224).

Crystal'a göre (2008: 53), iki dillilikte ilgi odağı, iki dilliliğin ve iki dillilik durumlarının birçok türünün ve derecesinin olduğudur. Killi Yılmaz, Kuzey ve Güneydoğu Sibiry Türklerinin dil durumunu incelediği çalışmasında (2010: 28-30), Hamers&Blanc ve Bondaletov'a atıfta bulunarak bireysel ve toplumsal iki dilliliğin alt türleri hakkında bilgi verir. Buna göre bireysel iki dilliliğin bireyin dillere hâkim olma düzeyi, dilleri bilişsel olarak düzenleme biçimi, bireyin dili hangi dönemde öğrendiği, ikinci dilin bireyin yaşadığı sosyal çevrede bulunup bulunmaması, bireye bilişsel bir avantaj sağlayıp sağlamadığı, bireyin söz konusu dil kültürünü benimseme biçimine bağlı olarak şu alt türleri vardır: Dengeli iki dillilik, başat iki dillilik, düzenli iki dillilik, karışık iki dillilik, saf iki dillilik, çocukluk dönemi iki dilliliği, ergenlik dönemi iki dilliliği, yetişkin iki dilliliği, eş zamanlı iki dillilik, ardışık iki dillilik, iç kaynaklı iki dillilik, dış kaynaklı iki dillilik, katkı sağlayıcı iki dillilik, eksiltici iki dillilik, kültürleşmiş iki dillilik, kültürsüzleşmiş iki dillilik. Toplumsal iki dilliliğin ise bireysel iki dillilik, kitlesel iki dillilik, bölgesel iki dillilik, ulusal iki dillilik, tam ya da kapsamlı iki dillilik, kısmî iki dillilik ya da grup iki dilliliği gibi alt türleri mevcuttur.

Bireysel iki dillilik, *“bireyin kod çözümlene yeteneğini geliştirmesi, zenginleştirmesi”* bakımından olumlu bir durum olarak karşılanırken toplumsal iki dillilik, *“iki dilden birinin ölümüyle sonuçlandığı, dil ölümünün başlangıç noktası”* (Karaağaç, 2011: 227) olduğu gibi gerekçelerle olumsuz ve istenmeyen bir durum olarak nitelendirilir.

İki dilliliğin bir dil olgusu değil dili kullanma olgusu olduğunu belirten Mackey'e göre iki dillilik tanımı dört sorun içermektedir: Düzey (yeterlilik ile ilgili), işlev (iki dilli bireyin iki dili kullanımı sırasında aldığı roller ile ilgili), almaşma (kişinin iki dil arasında yaptığı değiştirme) ve girişim (iki dilli bireyin diller arasında yaptığı karıştırma) (İmer vd., 2013: 155). Yani iki dillilik tek dilliliğe doğru evrimleşmektedir.

Pustogaçev, Altaylılar arasında iki dilliliğin ortaya çıkışı ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

Rus-Altay iki dilliliği, XVII. yüzyıl ortalarında hâsıl olmuştu ve o zamanlarda cüz'i çapta idi. Temaslarda Tatar tercümanlar – telmaçlar, Altaycası tilmeşler – yardımcı olmuşlardır. XIX. yüzyılın sonuna doğru

artık tercümanlara ihtiyaç kalmamıştır. Bilhassa, Hristiyanlaştırma hareketi etkisiyle Altay hâkları arasında iki dillilik oldukça yayılmıştır (1997b: 285).

Günümüzde Altay Türklerinin tamamı Altayca ve Rusça olmak üzere iki dillidir. Özellikle genç kuşak içinde Altay Türkçesini bilmeyenlerin sayısı oldukça fazladır. Bu kişiler Altay Türkçesini anladıklarını ancak konuşamadıklarını ifade etmektedirler. Ana dilinin Altayca olduğunu ifade eden kimselerin de Altay Türkçesiyle düşünebildikleri şüpheyle karşılanmalıdır. Nitekim çoğunlukla iki Altay Türkü kendi aralarında Altayca değil Rusça konuşarak anlaşmaktadır. 2011, 2012 ve 2014 yıllarında bölgede yaptığımız saha çalışmaları esnasında Altayca konuşarak anlaşamadığımız çok sayıda Altay Türkü ile karşılaşmak; bizim Rusça bilmediğimizi bildikleri hâlde bizimle Altayca başladıkları konuşmayı farkında olmadan Rusça sürdürmelerine şahit olmak olağan durumlardandı. Sonuç olarak iki dilli Altay Türklerinde süreç baskın dil Rusça lehine gelişmekte, ana dili Altayca olanların sayısı azalmakta ve ana dili Rusça olan Altay Türklerinin sayısı günden güne artmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALTAY TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN KARŞILAŞTIRMALI SES BİLGİSİ

Bu bölümde, Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında alfabe, ünlüler, ünsüzler, ses özellikleri, ses uyumları, ses denklikleri ve ses olaylarında görülen farklılıklar eş zamanlı ve art zamanlı bakış açısıyla iki ana başlık altında ele alınacaktır. Eş zamanlı ses bilgisinde Altayca ile Türkçenin mevcut durumlarından hareketle iki lehçe arasında görülen farklılıklar belirlenerek nedenleri üzerinde durulacaktır. Art zamanlı ses bilgisinde ise iki lehçe arasında ortaya çıkan farklılıklar Eski Türkçeden hareketle aydınlatılmaya çalışılacaktır. Eski Türkçe temelindeki karşılaştırmalarda kullanılan örnek kelimeler Sir Gerard Clauson'un *An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* adlı eserinden alınacaktır.

1.1. Altayca ile Türkçenin Eş Zamanlı Ses Bilgisi

1.1.1. Alfabe

Altay Türkçesi, Kiril Alfabeti ile yazılır. Türkiye Türkçesi ise günümüzde Latin esasına dayalı Yeni Türk Alfabeti ile yazılmaktadır.

Altay alfabesinde sekiz ünlü ses karşılığı dokuz harf; yirmi üç ünsüz ses karşılığı yirmi üç harf, üç çift ses karşılığı üç harf, bir sertleştirme ve bir yumuşatma işareti olmak üzere otuz yedi işaret bulunur. Türkiye Türkçesi alfabesi ise sekiz ünlü ses, yirmi bir ünsüz ses karşılığı olmak üzere yirmi dokuz işareten oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda her iki alfabe yer almaktadır:

Altay Türkçesi Alfabeti	Türkiye Türkçesi Alfabeti
A a	A a
Б б	B b
В в	V v

Г г	G g
Д д	D d
Ј ј	С с
Е е	Е е
Ё ё (YO yo)	-
Ж ж	J j
З з	Z z
И и	İ i
Й й	Y y
К к	K k
Л л	L l
М м	M m
Н н	N n
ң (ŋ)	-
О о	O o
Ӧ ӧ	Ӧ ӧ
П п	P p
Р р	R r
С с	S s
Т т	T t
У у	U u
Ӱ ӱ	Ӱ ӱ
Ф ф	F f
Х х	H h
Ц ц (Ts ts)	-
Ч ч	Ç ç
Ш ш	Ş ş
Щ щ (Şç şç)	-
Ъ	-
Ы ы	I ı
Ь	-

Э э (E e) (başta)	-
Ю ю (Yu yu)	-
Я я (YA ya)	-
-	Ǧ ǧ

Tablo 1. Altayca ve Türkçenin alfabeleri

Tablodan da anlaşılacağı üzere iki alfabe arasında şu farklar bulunmaktadır:

Türkçe alfabedeki <Ǧ ǧ> harfi Altay alfabesinde bulunmaz. Çünkü Altaycada /ǧ/ sesi yoktur.

Altay alfabesinde bulunan <Э э> harfi /e/ ünlüsünü karşılamaktadır. Sadece kelime başında yer alır: *эмди* (emdi) “şimdi”, *эмеген* (emegen) “kadın, eş” vb. Aynı ses kelime içinde ve sonunda <E e> harfiyle gösterilir. Bu harf, Rusçadan giren kelimelerin başında, ünlülerden ve sertleştirme ile yumuşatma işaretinden sonra geldiğinde ise “ye” şeklinde telaffuz edilir: *Елена* (Yelena), *поезд* (poyezd) “tren”, *съезд* (s’yезд) “kongre” vb.

Altay alfabesinde bulunana <Н н> “η” harfi /η/ ünsüzünün karşılığıdır. Türkçede bu ses ağızlarda hâlâ yaygın olarak kullanılmakla birlikte alfabede gösterilmez.

Altay alfabesinde bulunan <Ц ц>, <Щ щ>, <Я я>, <Ю ю>, <Ё ё> harfleri sırasıyla /ts/, /şç/, /ya/, /yu/, /yo/ çift seslerini gösterirler. Bu harfler yalnızca Rusçadan giren kelimelerin yazılışında kullanılır: *кузница* (kuznitsa) “demirhane”, *кладовщик* (kladovşçik) “ambar memuru”, *милиция* (militsiya) “polis”, *июль* (iyul) “temmuz”, *клеёнка* (klyeyonka) “muşamba”. Ayrıca <Я я>, <Ю ю>, <Ё ё> harfleri ünsüzlerden sonra geldiklerinde sırasıyla “a, u, o” olarak okunur: *кухня* (kuhna) “mutfak”, *революция* (revolutsiya) “devrim”, *самолёт* (samolot) “uçak” vb.

Altay alfabesinde bulunan <Ъ ъ> ve <Ь ь> işaretleri ise herhangi bir sese karşılık gelmezler. Sadece Rusça kelimelerde bulunurlar. <Ъ ъ> işareti, *твёрдый знак* (tvördıy znak) “sertleştirme işareti”; <Ь ь> işareti ise *мягкий знак* (myagkiy znak) “yumuşatma işareti” olarak kullanılır: *съезд* (s’yезд) “kongre”, *медаль* (medal’) “madalya” vb.

Ayrıca Altay Türkçesinde sekiz adet uzun ünlü bulunmasına rağmen bu ünlülere karşılık gelen harfler alfabede yer almamaktadır.

1.1.2. Ünlüler

Altaycada sekizi normal, sekizi uzun olmak üzere on altı ünlü; Türkçede ise sekiz ünlü fonem bulunur. Altaycanın normal ünlüleriyle Türkçenin ünlüleri, ağızdaki oluşum bölgelerine (art-ön), söyleyiş sırasında ağızın aldığı biçime (geniş-dar) ve söyleyiş sırasında dudakların aldığı biçime (düz-yuvarlak) göre aynı özellikleri gösterirler. Altayca ile Türkçe arasında ünlüler bakımından temel fark Altaycada uzun ünlülerin bulunmasıdır.

1.1.2.1. Uzun Ünlüler

Altaycada /aa/, /ee/, /ıı/, /ii/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/ olmak üzere sekiz adet uzun ünlü bulunur. Bu uzun ünlüler asli (birincil) uzun ünlüler olmayıp eş zamanlı ve art zamanlı ses olayları sonucu oluşmuş ikincil uzun ünlülerdir.

Eş zamanlı ses olayları sonucu ortaya çıkan ve daha çok konuşma dilinde karşılaşılan ancak resmi belgeler dışındaki metinlere de yansıyan ünlü uzunluklarının oluşumu şu şekilde açıklanabilir:

1. Gelecek zaman eki ünlüyle biten bir fiile eklendiğinde araya yardımcı ünsüz girmez; uzun ünlü ortaya çıkar: *uyukta-ar* > *uyuktaar* “uyuyacak, *işte-er* > *işteer* “çalışacak”, *bayı-ır* > *bayır* “zenginleşek”, *ci-ir-iş* > *ciirış* “yiyeceksin”, *oñdo-or-ıs* > *oñdoorıs* “anlayacağız”, *tölö-ör-im* > *tölöörim* “ödeyeceğim”, *mürgü-ür* > *mürgüür* “dua edecek”.

2. *-p* zarf fiil eki /p/ fonemi ile biten bir fiile eklendiğinde uzun ünlü ortaya çıkar: *cap-ı-p* > *caap* “örtüp, kapatıp”, *çap-ı-p* > *çaap* “kesip, biçip”, *tap-ı-p* > *taap* “bulup”, *köp-ü-p* > *kööp* “şişip”, *tep-i-p* > *teep* “tepip, çiğneyip”.

3. Birinci ve ikinci teklik şahıs zamirlerine yönelme hâli eki $+G^2A^4$ eklendiğinde ekteki /g/ fonemi düşer ve uzun ünlü oluşur: *men+ge* > *mege* – *maga* > *mee* – *maa* “bana”, *sen+ge* > *sege* – *saga* > *see* – *saa* “sana”.

4. İkinci çokluk şahıs iyelik $+(I^2)gA^2r$ ekindeki /g/ fonemi, isim çekimi sırasında erir ve uzun ünlü oluşur: *ayıl-ıgar* > *aylaar* “eviniz”, *cürek-iger* > *cüregeer* “yüreğiniz”, *boy-ıgar* > *boyoor* “kendiniz”, *nökör-iger* > *nököröör* “arkadaşınız”.

5. Bilinen uzak geçmiş zaman $-G^2A^4n$ ekindeki /g/ fonemi, fiilin olumsuz çekimi sırasında erir ve uzun ünlü oluşur: *cıgıl-ba-gan-ım* > *cıgılbaam* “yıkılmadım”, *al-ba-gan* > *albaan* “almadı”, *cür-be-gen-ım* > *cürbeem* “yaşamadım”, *kör-bö-gön-ım* > *körbööm* “görmedim”.

6. Birinci çokluk şahıs eki $-(I^2)bI^2s$, şart ekinden sonra geldiğinde uzun ünlü oluşur: *al-za-bıs* > *alzaas* “alsak”, *ber-ze-bıs* > *berzees* “versek”, *kör-zö-bıs* > *körzöös* “görsek”, *bol-zo-bıs* > *bolzoos* “olsak” vb.

7. İkinci çokluk şahıs $-(I^2)gA^2r$, ekindeki /g/ fonemi fiil çekimi sırasında erir ve uzun ünlü oluşur: *ayt-kan-ıgar* > *aytkanaar* “söylediniz”, *otur-ıgar* > *oturaar* “oturunuz”, *kel-di-ger* > *keldeer* “geldiniz”, *kör-di-ger* > *kördöör* “gördünüz”, *koy-dı-gar* > *koydoor* “koydunuz”.

8. Bazı gramer birlikleri sözcükselleşirken uzun ünlü oluşur: *bara cat-* > *braat-* “gide durmak”, *kele cat-* > *kleet-* “gele durmak” vb.

9. Altayca kelimelerde iki ünlü arasında kalan /g/ foneminin erimesi sonucu uzun ünlü oluştuğu da görülmektedir. Böyle kelimeler her iki şekilde de kullanılır: *emegen* ~ *emeen* “eş; yaşlı kadın”, *öbögön* ~ *öböön* “koca, yaşlı adam”, *tarbagan* ~ *tarbaan* “köstebek”, *kuragan* ~ *kuraan* “kuzu”, *törögön* ~ *töröön* “akraba” vb.

Türkçede ise /â/, /î/, /û/ ve /e:/ uzun ünlüleri Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde görülmektedir: *vâiz*, *yemîn*, *sûret*, *me:mur* vb. Uzun ünlüler, Türkçe imlada (^) işaretiyle gösterilebildiği gibi kısa ünlülerle de gösterilir: *vaiz*, *suret*, *yemin*, *memur* vb.

Bazı alıntı kelimeler yalın durumda kısa ünlü ile telaffuz edilirken ünlü ile başlayan bir ek aldığı anda uzun ünlü ortaya çıkmaktadır:

cevap > *ceva:bi*, *ahlak* > *ahla:ken*, *hayat* > *haya:ti*, *taç* > *ta:cı* vb.

Türkçe kelimelerde de çeşitli ses olayları sonucu oluşmuş ikincil uzun ünlülere konuşma dilinde rastlanmaktadır: *yağmur* < *ya:mur*, *baş üstüne* < *ba:şüstüne*, *öğrenmek* < *ö:renmek* vb.

1.1.3. Ünsüzler

Altaycada /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /h/, /j/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/, /ts/, /şç/ olmak üzere 23; Türkçede ise /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /j/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/ olmak üzere 21 ünsüz fonem bulunur.

Her iki Türk dilinde de ünsüzler oluşum (boğumlanma) noktaları (çift dudak, diş-dudak, diş, diş eti-damak, ön damak, art damak, gırtlak), ses tellerinin durumu (sedalı/tonlu/titreşimli/ötümlü/yumuşak ünsüzler ve sedasız/tonsuz/titreşimsiz/ötümsüz/sert ünsüzler), hava akımının durumu (süreklilik ya da süreksizlik) ve ağız-geniz karşıtlığı bakımından benzer özellikler sergiler.

Altaycada da Türkçede de /g/ sesi hem ön damak /g/ hem de art damak /ğ/ ünsüzünü; /k/ sesi de hem ön damak /k/ hem de art damak /k/ ünsüzünü imlemektedir.

Altaycada, Türkçeden farklı olarak /ŋ/, /ts/ ve /şç/ ünsüzleri; Türkçede ise Altaycadan farklı olarak /ğ/ ünsüzü bulunmaktadır.

/ŋ/ ünsüzü Türkçenin asli seslerinden olmakla birlikte Türkiye Türkçesinde kullanılmaz. Ancak Anadolu ağızlarında kullanımı yaygındır.

/ts/ ve /şç/ ünsüzleri Altayca kelimelerde bulunmaz; Altaycaya Rusçadan giren kelimelerde bulunur: *kuznitsa* “demirhane” *militsiya* “polis”, *revolutsiya* “devrim”, *obşçejitiye* “öğrenci yurdu”, *plaşç* “yağmurluk”, *zaveduyuşçiy* “yönetici” vb.

/ğ/ ünsüzü Altaycada bulunmaz, Türkiye Türkçesinde ise kelime başında yer almaz. Ancak kelime ortasında bulunabilir: *öğle*, *iğne*, *geldiği* vb.

1.1.4. Ses Uyumları

1.1.4.1. Artlık-Önlük (Damak) Uyumu

Her iki Türk dilinde artlık-önlük (damak) uyumu tamdır. Uyuma girmeyen kelimeler yabancı dillerden kopyalanan sözcüklerdir.

Her iki dilde de yabancı dillerden kopyalanan kelimelerde de artlık-önlük uyumu görülebilir.

Johanson (2007: 69), “*sesçe baskın olmayan dilin sistemine uymuş kopyaların çoğunlukla pek gelişmemiş iki dillilik zamanından kaldığını; daha sonraki kopyaların çoğunlukla daha az uyarlandığını*” ifade eder. Altaycaya Ekim devrimine kadar giren Rusça kelimelerin artlık-önlük uyumuna girdiği, Ekim devriminden sonra giren kelimelerin ise uyum dışı kaldığı dikkat çekmektedir.

Uyuma giren alıntı kelime örnekleri: *stene* < Rus. *stena* (стена) “duvar”, *peçke* < Rus. *peçka* (печка) “soba, fırın”, *serkve* < Rus. *tserkov'* (церковь) “kilise”, *törkö* < Rus. *terka* (тёрка) “rende” vb.

Uyuma girmeyen alıntı kelime örnekleri: *bol'nitsa* < Rus. *bol'nitsa* (больница) “hastane”, *brigada* < Rus. *brigada* (бригада) “ekip”, *etaj* < Rus. *etaj* (этаж) “kat”, *respublika* < Rus. *respublika* (республика) “cumhuriyet” vb.

Türkçeye, Arapça ve Farsçadan giren bazı kelimelerin artlık-önlük uyumuna girdiği görülür: *merdiven* < Far. *nerdübân*, *duvar* < Far. *dîvâr*, *zeytin* < Ar. *zeytûn*, *islah* < Ar. *islâh* vb.

Türkçede, Türkçe kökenli olmalarına rağmen *elma* (< alma), *anne* (< ana), *hani* (< kanı), *hangi* (< kangı), *dahi* (< takı), *inanmak* (< inanmak), *kardeş* (< karındaş) gibi az sayıda kelime ve *-daş* (ülküdaş), *-ken* (alırken), *-ki* (akşamki), *-leyin* (akşamleyin), *-(i)yor* (düşüyor), *-gil* (hâlamgil), *-mtrak* (yeşilimtrak) gibi ekler istisnai olarak artlık-önlük uyumuna uymazlar.

Hem Altaycada hem de Türkçede birleşik kelimeler uyum dışıdır:

Altayca: *çaşöskürim* “gençlik”, *beşadar* “bir tür tüfek adı, beş atar”, *künçigış* “doğu”, *künbadış* “batı” vb.

Türkçe: *hanımeli*, *elebaşı*, *konukevi*, *dışişleri*, *yüzbaşı* vb.

Her iki Türk dilinde de alıntı bir kelimeye bir ek getirildiğinde, ekin ünlüsü, kökün son hecesindeki ünlüye bağlı olarak kalın veya ince sıradan bir ünlü olur.

Altayca: *etaj-ka* “kata”, *teatr-dıj* “tiyatronun”, *kino-lor* “filmler”, *kniga-nı* “kitabı”, *kommunist-ter* “komünistler” vb.

Türkçe: *muhbir-ler*, *kitap-tan*, *tarih-çi*, *insan-lık*, *tiyatro-nun* vb.

1.1.4.2. Düzlük-Yuvarlaklık (Dudak) Uyumu

Türkçede düz ünlülerden sonra sonra düz ünlüler, yuvarlak ünlülerden sonra düz-geniş veya dar-yuvarlak ünlüler gelir: *yara*, *yakın*, *tepe*, *geniş*, *kırık*, *pınar*, *diri*, *çiçek*, *soğuk*, *boğa*, *sönük*, *yöre*, *suluk*, *budak*, *bütün*, *yürek* vb.

Türkçede ünlülerin yanında /b/, /p/, /v/, /m/ gibi dudak ünsüzleri bulunan Türkçe kökenli kelimeler, bu ünsüzlerin yuvarlaklaştırıcı etkisi nedeniyle uyum dışı kalmışlardır: *kabuk* (< kabık), *karpuz* (< karpız), *avuç* (< avıç), *yağmur* (< yağmur) vb.

Altaycada düzlük-yuvarlaklık (dudak) uyumu görülür. Altayca kelimenin ilk hecesinde bulunan düz ünlüleri düz ünlüler; geniş-yuvarlak ünlüleri geniş-yuvarlak ünlüler, dar-yuvarlak ünlüleri ise ya dar-yuvarlak ya da düz-geniş ünlüler takip eder: *kara*, *balık*, *ceten* “yetmiş”, *kezim* “kesim, parça”, *sıgırt* “ıslık”, *çıray* “yüz, sima, görünüş”, *çiçke* “ince”, *kiyim* “giyim, giysi”, *kölötkö* “gölge”, *oçok* “ocak”, *kutuk* “kuyu”, *mürküt* “kartal”, *kuçak* “kucak”, *çürçe* “çabuk, hızlı” vb.

Altaycada düzlük-yuvarlaklık (dudak) uyumu ile ilgili bazı istisnai durumlar söz konusudur:

1. İsimden isim yapma eki $+L^3U^2$ ve fiilden isim yapma eki $-U^2$ kelime tabanının ünlülerine bakılmaksızın dar-yuvarlak ünlülü olarak eklenir: *karlu* “karlı”, *kayıñdu* “kayınlı”, *kemelü* “gemili”, *tildü* “dilli”, *ceñü* “zafer”, *aju* “geçit” vb.

2. Bazı kelimelerde geniş-yuvarlak ünlülerden sonra dar-düz ünlüler gelebilir: *toozın* “toz”, *koyın* “koyun, sine”, *köpsin-* “övünmek, şişinmek”, *söktir-* “söktürmek” vb.

3. Bazı kelimelerde dar-yuvarlak ünlülerden sonra dar-düz ünlüler gelebilir: *tuuci* “masal”, *kuuçın* “konuşma; hikâye”, *küçsin-* “zorlanmak, tembellik yapmak” vb.

4. İlk hecesinde dar-yuvarlak ünlü bulunan bazı kelimelerin ikinci hecesinde hem dar-yuvarlak hem de dar-düz ünlü bulunabilir: *burulçık* ~ *burılçık* “dönemeç”, *utku-* ~ *utki-* “karşılama; selamlama”, *ulu-* ~ *ulı-* “ulumak”, *ürkü-* ~ *ürki-* “ürkmek, korkmak” vb.

5. Eski Türkçe birden çok heceli kelimelerin sonundaki -g sesi, Altaycada düşer ve kendinden önceki ünlü dar-yuvarlak hâle gelir: ET. *isig* > AT. *izü* “sıcak”, ET. *arığ* > AT. *aru* “temiz”, ET. *çerig* > AT. *çerü* “asker; ordu”, ET. *tirig* > AT. *tirü* “diri”, ET. *katıg* > AT. *katu* “sert, katı” vb. Ancak *sarı* kelimesi Altaycada istisnai olarak yuvarlaklaşmamıştır: ET. *sarıg* > AT. *sarı*.

Düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından Altayca ile Türkçe arasındaki dikkat çekici farklılık, geniş-yuvarlak /o/ ve /ö/ ünlülerinin Türkçede ilk hece dışında yer alamadığı hâlde Altaycada bu ünlülerin ilk hece dışında ve eklerde bulunabilmesidir. Altaycaya göre Türkçe daha sınırlı bir uyumluluk gösterir: TT. *orta* ~ AT. *orto*, TT. *yollar* ~ AT. *col-dor*, TT. *döşek* ~ AT. *töjök*, TT. *söz-ler* ~ AT. *sös-tör* vb.

Altayca, yuvarlaklaşma bakımından Kırgızcaya yaklaşır. Ancak, Kırgızcada yuvarlaklaşma, Altaycaya göre daha ileri safhadadır. Kırgızcada /u/ ünlüsünden sonra

yuvarlaklaşma görülmezken (Abduldayev vd., 2009: 40), Altaycada /u/ ve /ü/ ünlülerinden sonra yuvarlaklaşma görülmez: Krg. *tuşa-* ~ AT. *tuja-* “köstek vurmak” ama Krg. *cürök* ~ AT. *cürek* “yürek”, Krg. *tünö-* ~ AT. *tüne-* “tünemek, geceleme” vb.

1.1.4.3. Ünsüz Uyumu

Her iki Türk dilinde de ünsüz uyumu görülür. Ötümlü ünsüzle biten bir kelimeye ötümlü-ötümsüz karşılığı olan ünsüz çiftlerinden ötümlü ünsüzle başlayan bir ek; ötümsüz ünsüzle biten bir kelimeye de ötümlü-ötümsüz karşılığı olan ünsüz çiftlerinden ötümsüz ünsüzle başlayan bir ek gelir:

Altayca: *ezendeş-ti* “selamlaştı”, *ekel-di* “getirdi”, *ıraak-ta* “uzakta”, *tuular-da* “dağlarda”, *ırs-taŋ* “mutluluktan”, *ayıldar-daŋ* “evlerden” vb.

Türkçe: *git-ti*, *gel-di*, *üç-te*, *on-da*, *arkadaş-ça*, *sen-ce*, *simit-çi*, *fırın-cı*, *sabah-tan*, *akşam-dan*, *Mehmet-çik*, *maymun-cuk* vb.

Altaycada ünsüz uyumu, Türkçede olduğundan daha ileridir. Ünsüz uyumu sonucu Türkçedeki bazı eklerin, Türkçede kullanılmayan eş biçimleri Altaycada ortaya çıkmıştır:

1. Türkçede /l/ ünsüzü ile başlayan isimden isim yapma ekleri $+l^2k$ ve $+l^2$; isimden fiil yapma eki $+lA^2$ ve çokluk eki $+lA^2r$ gibi eklerin, Altaycada /l/, /t/, /d/ ünsüzleri ile başlayan eş biçimleri vardır. /r/, /y/ ötümlü ünsüzleri ile biten kelimelere /l/ ünsüzü, /l/, /n/, /ŋ/, /m/ ötümlü ünsüzleri ile biten kelimelere /d/ ünsüzü, ötümsüz ünsüz ile biten kelimelere ise /t/ ünsüzü ile başlayan eş biçimler getirilir: *oygorlık* “bilgelik, akıllılık”, *baylık* “zenginlik”, *cüktük* “yükülük”, *cıldık* “yıllık”, *çındık* “doğruluk”, *karlu* “karlı”, *aylu* “aylı”, *multıktu* “tüfekli”, *kunıkçıldı* “hüzünlü”, *terle-* “terlemek”, *bıçakta-* “bıçaklamak”, *bayramda-* “kutlamak, bayram yapmak”, *koylor* “koyunlar”, *künder* “günler”, *kursaktar* “yiyecekler” vb.

2. Türkçede /d/ ünsüzü ile başlayan $+D^2A^2n$ ayrılma hâli ekinin, Altaycada /d/, /t/, /n/ ünsüzleri ile başlayan eş biçimleri vardır. /m/, /n/, /ŋ/ ötümlü ünsüzleri ile biten kelimelere /n/ ünsüzü, diğer ötümlü ünsüzlerden sonra /d/ ünsüzü, ötümsüz ünsüzlerden sonra ise /t/ ünsüzü ile başlayan eş biçimler getirilir: *ece-m-neŋ* “ablamdan”, *kün-neŋ* “güneşten”, *tiyiŋ-neŋ* “sincaptan”, *tuular-daŋ* “dağlardan”, *uy-daŋ* “inekten”, *agaş-taŋ* “ağaçtan”, *at-taŋ* “attan” vb.

3. Türkçede /s/ ünsüzü ile başlayan $-sA^2$ dilek-şart ekinin, Altaycada /s/, /z/ ünsüzleri ile başlayan eş biçimleri vardır. Ötümlü ünsüz ile biten kelimeye /z/ ünsüzü; ötümsüz ünsüzler ile biten kelimelere ise /s/ ünsüzü ile başlayan eş biçimler eklenir: *kör-zö* “görse”, *bil-ze* “bilse”, *boluş-sa* “yardım etse”, *cat-sa* “yatsa” vb.

Altaycada bazı ekler ise ünsüz uyumu dışında kalır. Bu ekler şunlardır:

1. İsimden isim yapan $+(I^2)çA^2k$, $+çI^2$, $+çI^2k$, $+nçI^2$: *uulçak* “oğulcuk”, *tögünçi* “yalancı”, *uurçı* “hırsız”, *karuulçık* “bekçi”, *toguzınçı* “dokuzuncu” vb.

2. Fiilden isim yapan $-çA^2k$, $-çI^2$, $-çA^2η$, $-çık$: *korkunçak* “korkak”, *süünçi* “sevinç”, *soguşçaη* “kavgacı”, *burulçık* “dönemeç” vb.

3. Fiilden fiil yapma eki $-D^2I^4r$ sonu /l/ ünsüzü ile biten bazı fiillere /t/’li eklenir: *öl-tür-* “öldürmek”, *tol-tır-* “doldurmak” vb.

4. Eşitlik hâli eki $+çA^4$: *onço* “onca”, *teermençe* “değirmen gibi” vb.

1.1.4.4. Ünlü-Ünsüz Uyumu

Ünlü-ünsüz uyumu (sedalılaşıma, tonlulaşıma, ötümlüleşme) her iki Türk dili için karakteristiktir. Ancak Altayca için Türkçede olduğundan daha kuvvetlidir. Altaycada hem kelime tabanında hem de ekleme sırasında iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler ötümlüleşirken Türkçede ise ekleme sırasında iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler ötümlüleşir. Ayrıca Altaycada /p/, /t/, /k/, /s/, /ş/ ünsüzleri; Türkçede ise /p/, /ç/, /t/, /k/ ünsüzleri ötümlüleşir:

Altaycada kelime tabanında ötümlüleşme örnekleri: *töbö* “tepe”, *ada* “ata, baba”, *sagal* “sakal”, *ezen* “esen”, *caja-* “yaşamak” vb.

Altaycada ekleme sırasında ötümlüleşme örnekleri: *tap-ar* > *tabar* “bulur”, *sat-u* > *sadu* “satma, alışveriş”, *ak-ış* > *agiş* “akma, akış”, *kıs-ıçak* > *kızıçak* “kızcağız”, *tepkış-i* > *tepkiji* “(onun) merdiveni” vb.

Ancak Altaycada /ç/ ünsüzü ötümlüleşme dışındadır: *oçok* > *ocak*, *kuçak* > *kucak*, *aç-ı-p* > *açıp*, “açıp” *keç-i-p* > *keçip* “geçip”, *öç-ü-p* > *öçüp* “sönüp” vb.

Türkçede ekleme sırasında ötümlüleşme örnekleri: *kitap-ı* > *kitabı*, *ağaç-a* > *ağaca*, *kanat-ı* > *kanadı*, *tarak* > *tarafa* vb.

1.1.5. Ses Olayları

1.1.5.1. Ünlü Düşmesi

Vurgusuz hece dar ünlülerin düşmesi hem Altaycada hem Türkçede görülür:

AT. *kögüs-i* > *köksi* “göğsü”, *kiyin-i* > *kiyni* “arkası”, *kayın-ı* > *kaynu* “kayını”, *sıyın-ı* > *sıynı* “kız kardeşi” vb.

TT. *ağız-a* > *ağza*, *burun-u* > *burnu*, *alın-ı* > *alnı*, *çevir-il-* > *çevril-*, *devir-il-* > *devrilmek*, *gönül-üm* > *gönlüm* vb.

Ancak Altaycada, Türkçeden farklı olarak dar ünlü düşmesi yaşanan kelimelerde akıcı /l/ ve /r/ ünsüzlerinden sonraki /n/ sesi /d/’ye dönüşür. Yani /n/ > /d/ aykırılışması ortaya çıkar. Türkçede ise bu tür nöbetleşmeler görülmez: *orın-ı* > *ordı* “yeri”, *kelin-i* > *keldi* “gelini”, *karın-ı* > *kardı* “karnı”, *alın-ı* > *aldı* “önü”, *erin-i* > *erdi* “dudağı” vb.

1.1.5.2. Ünlü Türemesi

Her iki Türk dilinde de yabancı dillerden kopyalanan kelimelerde ünlü türemesi görülür:

TT. *zulm* > *zulüm*, *şükr* > *şükür* vb.

AT. *Rus* > *Orus*, *rızık* > *ırıs* “saadet, talih, mutluluk” vb.

Türkçede, Altaycadan farklı olarak ünsüzle biten bir kelimeye + C^2I^k küçültme eki eklendiğinde arada bir ünlünün türediği görülür: *az+cık* > *azıcık*, *genç+cık* > *gencecik* vb.

1.1.5.3. Ünsüz Düşmesi

Art zamanlı olarak hem Altaycada hem de Türkçede ünsüz düşmesi örneklerine rastlanmaktadır: ET. *oltur-* ~ AT. *otır-* ~ TT. *otur-*, ET. *sarığ* ~ AT. *sarı* ~ TT. *sarı*, ET. *ısığ* ~ AT. *izü* ~ TT. *ısı* vb.

Altayca ile Türkçe arasında ünsüz düşmesi konusundaki eş zamanlı farklılık Türkçede + C^2I^k küçültme eki ile + rA^2k karşılaştırma ekinin, /k/ ünsüzü ile biten kelimelere eklendiğinde ortaya çıkar. Eklenme sırasında /k/ ünsüzünün düştüğü görülür:

ufak+cık > ufacık, küçük+cük > küçücük, alçak+cık > alçacık, minik+cık > minicik, ufak+rak > ufarak, küçük+rek > küçürek vb.

1.1.5.4. Ünsüz Türemesi

Ünsüz türemesi her iki Türk dilinde de görülür:

AT. ET. *ut-* > AT. *cut-*, *aslan* > *arслан*, *it* > *iyt* vb.

TT. ET. *ut-* > TT. *yut-*, *aslan* > *arслан* vb.

Ancak Türkçede, Altaycadan farklı olarak Arapça alıntı kelimeler ek aldığına ya da yardımcı fiille birleştiğinde arada bir ünsüz türer: *red+etmek > reddetmek*, *his+i > hissi*, *tıp+a < tubba*, *af+etmek > affetmek* vb.

1.1.5.5. Ötümlüleşme

Ötümlüleşme olayı her iki Türk dilinde görülür. Ancak Altaycada, Türkçede olduğundan daha kuvvetlidir. Ötümlüleşme konusu Ünlü-Ünsüz Uyumu başlığı altında ayrıntılı olarak ele alındığından burada tekrar edilmeyecektir.

1.2. Altayca ile Türkçenin Art Zamanlı Ses Bilgisi

1.2.1. Uzun Ünlüler

Altayca ile Türkçe arasında ünlüler bakımından temel farklılığın uzun ünlüler olduğu ve Altaycada eş zamanlı ses olayları sonucu ortaya çıkan uzun ünlülerin oluşma biçimleri yukarıda belirtilmişti. Burada da Altaycada art zamanlı ses olayları sonucu ortaya çıkan uzun ünlülerin oluşma biçimleri yer almaktadır. Buna göre Altaycada art zamanlı ses olayları sonucu ortaya çıkan uzun ünlülerin oluşum biçimleri şu şekilde açıklanabilir:

1. Eski Türkçedeki *ağ*, *ağa*, *ağı*, *ıgu* ses grupları Altaycada /aa/ veya /uu/ fonemine dönüşür: ET. *sağ* > AT. *saa-* > TT. *sağ-*, ET. *bağatur* > AT. *baatır* > TT. *bahadır*, ET. *yağış* > AT. *caaş* > TT. *yağış*, ET. *takıgu* > AT. *takaa* > TT. *tavuk*, ET. *tag* > AT. *tuu* > TT. *dağ*, ET. *ağır* > AT. *uur* > TT. *ağır*.

2. Eski Türkçedeki *ege*, *eye* (< *eğe*), *eje* ses grupları Altaycada /ee/ fonemine döner: ET. *içi/iye/eye* > AT. *ee* > TT. *iye* “sahip”, ET. *yegen* > AT. *ceen* > TT. *yeğen*, ET. *eğer/eyer* > AT. *eer* > TT. *eyer*, ET. *ejek* > AT. *eek* “çene”.

3. Eski Türkçedeki *oğ*, *oğu* ve *ıgı* ses grupları Altaycada /uu/ fonemine; *ağ* ve *oğı* ses grubu /oo/ fonemine; *ağu* ses grubu ise bazen /uu/ bazen de /oo/ fonemine döner: ET. *boğ-* > AT. *buu-* > TT. *boğ-*, ET. *oğul* > AT. *uul* > TT. *oğul*, ET. *yığın* > AT. *cuun* > TT. *yığın* “toplantı, meclis”, ET. *ağız* > AT. *oos* > TT. *ağız*, ET. *ağrı* > AT. *ooru* > TT. *ağrı*, ET. *soğık* > AT. *sook* > TT. *soğuk*, ET. *yağuk* > AT. *cuuk* > TT. *yakın*, ET. *ağu* > AT. *oo* > TT. *ağu* “zehir”.

4. Eski Türkçedeki *ünü* ses grubu Altaycada /öö/ veya /üü/; *üğü* ses grubu /üü/; *igi* ses grubu ise bazen /öö/ bazen de /ii/ fonemine döner: ET. *sünük* > AT. *söök* “kemik”, ET. *münüz* > AT. *müüs* > TT. *boynuz*, ET. *tügün* > AT. *tüün* > TT. *düğüm*, ET. *sigil* > AT. *sööl* > TT. *siğil*, ET. *yigit* > AT. *ciit* > TT. *yiğit*.

1.2.2. Ses Özellikleri

1.2.2.1. Ön Seste Bulunmayan Sesler

Türkçede ön seste bulunup Altaycada bulunamayan sesler:

1. /y/ ünsüzü: Eski Türkçe kelime başı /y/ ünsüzü ile başlayan kelimeler Türkçede korunmuş ancak Altaycada bu ses /c/ ünsüzüne değişmiştir. Dolayısıyla /y/ ünsüzü Türkçede ön seste bulunduğu hâlde Altaycada bulunamaz: *yol*, *yurt*, *yaşa-*, *ye-*, *yıl*, *yılan* vb.

2. /d/ ünsüzü: Eski Türkçe kelime başı /t/ ünsüzü Türkçede /d/ sesine değişmiş, Altaycada ise korunmuştur. Dolayısıyla Türkçede /d/ ünsüzü ön seste bulunur, Altaycada bulunmaz: *der-*, *dur-*, *dört*, *dokuz*, *diz-*, *doy-* vb.

Ancak Altaycada *de-* fiili ve türevleri (*dep* “diye”, *deze* “ise”) istisna olarak /d/ ünsüzü ile başlamaktadır:

3. /g/ ünsüzü: Eski Türkçe kelime başı /k/ ünsüzü Türkçede /g/ sesine değişmiş, Altaycada korunmuştur. Dolayısıyla /g/ ünsüzü Türkçede kelime başında bulunur, Altaycada ise bulunmaz: *gel-*, *gör-*, *giy-*, *güz*, *gün*, *gönül* vb.

Altaycada ön seste bulunup Türkçede bulunamayan sesler:

1. /c/ ünsüzü: Eski Türkçe kelime başı /y/ ünsüzünün Altaycada /c/ sesine değişmesi sonucu Altaycada /c/ ünsüzü ön seste bulunur: *col* “yol”, *curt* “yurt”, *caja-* “yaşamak”, *ci-* “yemek”, *cıl* “yıl”, *cılan* “yılan” vb.

2. /m/ ünsüzü: Eski Türkçe döneminde bünyesinde damak seslerinden biri bulunan kelimelerin hem /b/ hem de /m/ ünsüzü ile başladığı görülür: *bin-* ~ *min-*, *ben* ~ *men*, *buñ* ~ *muñ* vb. Altayca bu kelimelerin /m/’li varyantlarını, Türkçe ise /b/’li varyantlarını korumuştur. Dolayısıyla Altaycada /m/ ünsüzü ön seste bulunabilir.

Hem Altaycada hem Türkçede ön seste bulunamayan sesler: /l/, /n/, /p/, /t/, /ş/, /v/, /z/ ünsüzleri hem Türkçede hem de Altaycada ön seste bulunamaz. Ancak her iki Türk dilinde de bu ünsüzlerle başlayan kökeni ihtilafli kelimelere rastlanmaktadır. Yabancı dillerden kopyalanan kelimelerde de bu ünsüzler ön seste bulunabilir.

1.2.2.2. Son Seste Bulunmayan Sesler

Türkçede /b/, /c/, /d/, /g/ ünsüzleri genellikle kelime sonunda bulunmaz. Ancak Türkçe kökenli olmalarına rağmen tarihsel nedenlerle (Tekin, 1995: 38) *yad* “yabancı”, *ad*, *od* “ateş”, *öd* “safra kesesi”, *sac* “yassı demir çelik ürünü”, *yed-* “yedeğinde götürmek” kelimeleri bu ünsüzlerle biterler.

Altaycada ise /b/, /c/, /d/, /g/, /z/ ünsüzleri Altayca kelimelerin sonunda bulunmaz. Ancak yabancı kökenli kelimelerin sonunda bulunur ve kendilerinden sonra ünlü gelmediği sürece ötümsüz olarak telaffuz edilir: *gorod* /gorat/ ancak *gorod+ı* /goradı/ vb.

Altayca ile Türkçe arasındaki son seste bulunmayan sesler bakımından farklılık /z/ ünsüzü ile ilgilidir. Türkçede ötümlü /z/ ünsüzü kelime sonunda bulunurken Altaycada bu sesin ötümsüz karşılığı olan /s/ sesi kelime sonunda bulunabilir: TT. *kız* ~ AT. *kıs*, TT. *tuz* ~ AT. *tus*, TT. *kaz-* ~ AT. *kas-*, TT. *kaz* ~ AT. *kas* vb.

1.2.2.3. Türkçe ve Altayca Kökenli Kelimeler için Karakteristik Olmayan Sesler

Altayca kelimelerde /f/, /h/, /v/, /ts/, /şç/ ünsüzleri; Türkçe kelimelerde ise /c/, /f/, /h/, /j/, /v/ ünsüzleri karakteristik olmayan seslerdir.

Altaycada /f/, /h/, /v/, /ts/, /şç/ ünsüzleri ise özellikle Rusçadan kopyalanan kelimelerde görülür: *fermer* “çiftçi”, *hudojnik* “ressam”, *frontovik* “gazi”, *bol'nitsa* “hastane”, *plaşç* “yağmurluk” vb.

Türkçede /c/, /f/, /h/, /v/ sesleri bazı Türkçe kökenli kelimelerde mevcuttur. Bunlar sırasıyla /ç/, /p/, /k/, /b/ seslerinden gelişmiştir:

c < ç: TT. *birinci* < ET. *birinçi*

f < p: TT. *öfke* < ET. *öpke*

h < k: TT. *hangi* < ET. *kañı*

v < b: TT. *ev* < TT. *eb*, TT. *ver-* < ET. *ber-*

Türkçede bulunmayan sesler bakımından iki dil arasında /j/ sesi farklılık göstermektedir. Türkçe kelimelerde /j/ sesi bulunmazken, Altayca kelimelerde bulunabilir. Bunun nedeni Altaycada kelime tabanları ve ekleme sırasında iki ünlü arasında kalan /ş/ ünsüzünün ötümlüleşmesi sonucu /j/ ünsüzüne dönüşmesidir: TT. *yaşa-* ~ AT. *caja-* “yaşamak”, TT. *eşik* ~ AT. *ejik*, TT. *kişi* ~ AT. *kiji* vb.

1.2.2.4. Yan Yana İki Ünlü

Yan yana veya bir hecede iki ünlü bulunmaması kuralı bakımından Altayca, Türkçeden farklılık göstermektedir. Altaycanın tarihsel gelişim sürecinde çeşitli ses olayları sonucu oluşan ikincil uzun ünlüler ortaya çıkmıştır. Ancak bunlar diftong olmayıp uzunluğu göstermek amacıyla aynı ünlünün iki kere yazılması sonucu ortaya çıkmışlardır:

ceen “yeğen”, *ciit* “yiğit, genç”, *saa-* “sağmak”, *oo* “ağu, zehir”, *tuu* “dağ”, *söök* “kemik”, *sakur* “bekler”, *süünçi* “sevinç” vb.

Türkçede ise /ğ/ ünsüzünün erimesi sonucu söyleyişte ünlü uzunluğuna ve diftonga neden olduğu görülür: *dağ* ~ /da:/, *yağ* ~ /ya:/ kelimelerinde uzunluk, *dağı* ~ /dai/, *yağı* ~ /yai/ kelimelerinde ise diftong ortaya çıkmaktadır.

1.2.2.5. Yan Yana İki Ünsüz

Türkçede, kelime başında iki ünsüz sadece yabancı dillerden alınan kelimelerde görülürken Altaycada hem yabancı dillerden alınan kelimelerde hem de bazı Altayca kelimelerde görülmektedir.

Altayca kelimelerde iki ünsüzün kelime başında yan yana bulunması ilk hecede iki ünsüz arasında kalan ünlünün erimesi ve /l/, /r/ akıcı ünsüzlerinin etkisi sonucu ortaya çıkmaktadır: *blaaş-* < *bul-a aş-* “imkân bularak aşmak, ilerlemek”, *kleet-* < *kele cat-* “geledurmak”, *braat-* < *bara cat-* “gidedurmak”, *sler* “siz” vb.

Türkçede hece ya da kelime sonunda ise ancak bazı ünsüz çiftleri yan yana bulunabilmektedir:

- lç, -lk, -lp, -lt: *ölç-*, *kalk-*, *silk-*, *alp*, *alt* vb.
- nç, -nk, -nt: *sevinç*, *denk*, *ant* vb.
- rç, -rk, -rp, -rs, -rt: *sürç-*, *Türk*, *serp-*, *ters*, *tart-* vb.
- st: *ast*, *üst* vb.

Altaycada da bu ünsüz çiftlerinden bazıları hece veya kelime sonunda bulunabilirler:

- ld: *ald*⁸ “alt” vb.
- rç: *kurç* “keskin, sivri” vb.
- rs: *arслан* “aslan” vb.
- rt: *curt* “yurt”, *tört* “dört” vb.

Türkçede hece ya da kelime sonundaki bazı ünsüz çiftlerinin ise Altaycada hece yapısının değişmesi sonucu kaybolduğu; bu ünlü çiftlerinin arasında ya da ikinci ünsüzden sonra bir ünlü türeyerek ünsüz çiftlerini iki heceye ayırdığı görülmektedir:

- lp: TT. *alp* ~ AT. *alıp* vb.
- lk: TT. *silk-* ~ AT. *silki-*, TT. *hâlk* ~ AT. *kalık* vb.
- rp: TT. *serp-* ~ AT. *serpi-* vb.
- rk: TT. *kork-* ~ AT. *korkı-*, TT. *börk* ~ AT. *börük* vb.
- rç: ET. *yurç* ~ AT. *curçı* “kayın birader” vb.
- nç: TT. *sevinç* ~ AT. *süünçi*, TT. *konç* ~ AT. *koniç* vb.
- nt: TT. *ant* ~ AT. *antık-* “ant içmek” vb.

⁸ Altaycada *ald* kelimesi *alın* “ön” kelimesinden gelişen edatlaşmış yer-yön ismidir: *alın-ı* > *aldı* > *ald*.

1.2.3. Ses Denklikleri

1.2.3.1. Ünlü Denklikleri

Eski Türkçe ünlü sistemi hem Altaycada hem de Türkçede büyük ölçüde korunmuştur. Eski Türkçe ile Altayca ve Türkçe arasında görülen belli başlı ünlü denklikleri şunlardır:

1. a ~ e: Eski Türkçe /a/ sesi Altaycada korunmuş, Türkçede bazı kelimelerde ise /e/ ünlüsüne dönüşmüştür: ET. *yaŋı* ~ AT. *caŋı* ~ TT. *yeni*, ET. *yaşar-* ~ AT. *cajar-* ~ TT. *yeşer-*, ET. *yaşıl* ~ AT. *cajıl* ~ TT. *yeşil*, ET. *yal* ~ AT. *cal* ~ TT. *yele* vb.

2. a ~ o: Eski Türkçe /a/ sesi hem Altaycada hem de Türkçede büyük ölçüde korunmuştur. Ancak Altaycadaki dudak uyumu sonucu bazı iç ve son sesteki /a/ ünlüsü /o/’ya dönüşmüştür: ET. *orta* ~ AT. *orto* ~ TT. *orta*, ET. *ortak* ~ AT. *ortok* ~ TT. *ortak*, ET. *aŋla-* ~ AT. *oŋdo-*, ~ TT. *anla-* ET. *oyna-* ~ AT. *oyno-* ~ TT. *oyna-* vb.

3. ı ~ a: Eski Türkçe /ı/ sesi, Altaycada bazı kelimelerde korunurken bazı kelimelerde /a/ ünlüsüne dönüşmüş, Türkçede ise bazı kelimelerde /a/ ünlüsüne dönüşmüştür: ET. *tamır* ~ AT. *tamır* ~ TT. *damar*, ET. *ıgla-* ~ AT. *ıyla-* ~ TT. *ağla-* ancak ET. *ıgaç* ~ AT. *agaş* ~ TT. *ağaç* vb.

4. ı ~ i: Eski Türkçe bazı kelimelerde /ı/ sesinin Altaycada korunduğu, Türkçede ise öndamaksızlaşarak /i/ sesine dönüştüğü görülür: ET. *yaŋı* ~ AT. *caŋı* ~ TT. *yeni*, ET. *yaşıl* ~ AT. *cajıl* ~ TT. *yeşil*, ET. *bıç-* ~ AT. *bıç-* ~ TT. *bıç-*, ET. *tıŋla-* ~ AT. *tıŋda-* ~ TT. *dinle-* vb.

5. i ~ ı: Eski Türkçe bazı kelimelerde /i/ ünlüsünün Altaycada korunduğu, Türkçede ise artdamaksızlaşarak /ı/ ünlüsüne dönüştüğü görülür: ET. *isig* ~ AT. *izü* ~ TT. *ısı*, ET. *teŋri* ~ AT. *teŋeri* ~ TT. *tanrı* vb.

6. ö ~ e: Eski Türkçe bazı kelimelerde /ö/ ünlüsünün Altaycada korunduğu, Türkçede ise /e/ ünlüsüne dönüştüğü görülür: ET. *töpü* ~ AT. *töbö* ~ TT. *tepe* vb.

7. ö ~ ü: Eski Türkçe bazı kelimelerde /ö/ ünlüsünün Altaycada korunduğu, Türkçede ise /ü/ ünlüsüne dönüştüğü görülür: ET. *törü-* ~ AT. *törö-* ~ TT. *türe-* vb.

8. u ~ o: Eski Türkçe bazı kelimelerdeki /u/ sesi Altaycada korunmuş, Türkçede ise genişleyerek /o/ sesine dönüşmüştür: ET. *buz-* ~ AT. *bus-* ~ TT. *boz-*, ET. *yul-* > AT. *yul-* ~ TT. *yol-*, ET. *suk-* > AT. *suk-* ~ TT. *sok-* vb.

9. ü ~ i: Eski Türkçe bazı kelimelerde /ü/ ünlüsünün Altaycada genellikle korunduğu bazı kelimelerde ise artdamaksızlaşarak /u/ ünlüsüne dönüştüğü, Türkçede ise düzleşerek /i/ ünlüsüne dönüştüğü görülür: ET. *büt-* ~ AT. *büt-* ~ TT. *bit-* “büyümek”, ET. *üçün* ~ AT. *uçun* ~ TT. *için* vb.

1.2.3.2. Ünsüz Denklikleri

1. b ~ v: Eski Türkçe kelime başı /b/ sesi Altaycada korunur; Türkçede /v/’ye dönüşür: ET. *ber-* ~ AT. *ber-* ~ TT. *ver-*, ET. *bar-* ~ AT. *bar-* ~ TT. *var-*, ET. *bar* ~ AT. *bar* ~ TT. *var* vb.

2. b ~ m: Daha Eski Türkçe döneminde /b/ ünsüzü ile başlayan kelimelerde kendinden sonra nazal seslerden birinin gelmesi durumunda /b/ sesinin /m/ sesine döndüğü ve bu kelimelerde ikili kullanımın olduğu görülmektedir: ET. *ben* ~ *men*, ET. *bin-* ~ *min-*, ET. *beḡgü* ~ *meḡgü* vb.

Altayca, bu ve benzeri kelimelerde /m/’li şekilleri; Türkçe ise /b/’li şekilleri korumuştur: AT. *men* ~ TT. *ben*, AT. *min-* ~ TT. *bin-*, AT. *möḡkü* ~ TT. *bengü* vb.

3. ç ~ c: Eski Türkçe /ç/ sesi Altaycada bazı kelimelerde korunmuş, Türkçede ise ötümsüzleşerek /c/ sesine dönüşmüştür: ET. *oçok* ~ AT. *oçok* ~ TT. *ocak*, ET. *kuçak* ~ AT. *kuçak* ~ TT. *kucak*, ET. *küçen-* ~ AT. *küçen-* ~ TT. *gücen-* vb.

4. ç ~ ş: Eski Türkçe bazı kelimelerdeki /ç/ sesinin Altaycada /ş/’ye geliştiği, Türkçede korunduğu görülür: ET. *ıgaç* ~ AT. *agaş* ~ TT. *ağaç*, ET. *çaḡ* ~ AT. *şaḡ* ~ TT. *çan*, ET. *kılıç* ~ AT. *kılış* ~ TT. *kılıç* vb.

ç ~ ş denkliği konusunda Altayca kendi içinde kararsız bir tutum sergiler. Aynı kelimenin hem /ç/’li hem de /ş/’li şekilleri vardır: *çakpıra-* ~ *şakpıra-* “telaşta olmak, tedirgin olmak”, *çakpirt* ~ *şakpirt* “telaş”, *çaltay* ~ *şaltay* “çıplak”, *çanı* ~ *şanı* “amca çocukları”, *çımıra-* ~ *şımıra-* “fısıldamak” vb.

5. d ~ y: Eski Türkçe kelime içi /d/’ler hem Altaycada hem de Türkçede /y/’ye dönüşmüştür: ET. *adaç* ~ AT. *ayak* ~ TT. *ayak*, ET. *tod-* ~ AT. *toy-* ~ TT. *doy-*, ET. *kod-* ~ AT. *koy-* ~ TT. *koy-* vb.

Ancak Altaycada bazı kelimelerde Eski Türkçe /d/ sesi korunmuştur: ET. *bodu-* ~ AT. *budu-* ~ TT. *boya-*, ET. *kuduk* ~ AT. *kutuk* ~ TT. *kuyu* vb.

6. g ~ ğ ~ y: Eski Türkçe /g/ sesi Altaycada /y/, Türkçede ise /ğ/ sesine dönüşmüştür: ET. *egir-* ~ AT. *eyir-* ~ TT. *eğir-*, ET. *egin* ~ AT. *iyin* ~ TT. *eğin* “omuz”, ET. *igne* ~ AT. *iyne* ~ TT. *iğne*, ET. *teg-* ~ AT. *tiy-* ~ TT. *değ-*, ET. *ıgla-* ~ AT. *ıyla* ~ TT. *ağla-* vb.

7. k ~ g: Eski Türkçe kelime başı /k/ sesi Altaycada korunmuş, Türkçede ise /g/’ye dönüşmüştür: ET. *kel-* ~ AT. *kel-* ~ TT. *gel-*, ET. *kergek* ~ AT. *kerek* ~ TT. *gerek*, ET. *kün* ~ AT. *kün* ~ TT. *gün*, ET. *köl* ~ AT. *köl* ~ TT. *göl* vb.

Türkçede de kelime başında bazı /k/ ünsüzlerinin korunduğu görülür. Bu kelimeler hem Altaycada hem Türkçede /k/ ünsüzü ile başlar: AT. *kaan* ~ TT. *kağan*, AT. *kabık* ~ TT. *kabuk*, AT. *kaç-* ~ TT. *kaç-*, AT. *kıska* ~ TT. *kısa*, AT. *korku-* ~ TT. *kork-*, AT. *kes-* ~ TT. *kes-*, AT. *kiçinek* ~ TT. *küçük* vb.

8. η ~ n/m/ğ: Eski Türkçede kelime içi /η/ ünsüzü Altaycada korunurken; Türkiye Türkçesinde /n/, /m/ veya /ğ/ ünsüzlerine dönüşmüştür: ET. *yaŋı* ~ AT. *caŋı* ~ TT. *yeni*, ET. *toŋuz* ~ AT. *toŋus* ~ TT. *domuz*, ET. *eŋ-* ~ AT. *eŋi-* ~ TT. *eğ-* “eğmek, bükme” vb.

9. s ~ ç: Eski Türkçe /s/ sesi Altaycada bazı kelimelerde bir sonraki /ç/ sesinden dolayı /ç/ sesine değişmiş, Türkçede ise korunmuştur. ET. *saç* ~ AT. *çaç* ~ TT. *saç*, ET. *saç-* ~ AT. *çaç* ~ TT. *saç-*, ET. *sıçğan* ~ AT. *çıçgan* ~ TT. *sıçan*, ET. *saçgak* ~ AT. *çaçak* ~ TT. *saçak* vb.

Ancak s ~ ç denkliği düzenli bir ses denkliği değildir. Hem Altaycada hem Türkçede /s/ ünsüzü ile başlayan kelimeler de vardır: ET. *sağ-* ~ AT. *saa-* ~ TT. *sağ-*, ET. *sağal* ~ AT. *sagal* ~ TT. *sakal*, ET. *semiz* ~ AT. *semis* ~ TT. *semiz*, ET. *sat-* ~ AT. *sat-* ~ TT. *sat-*, ET. *sub* ~ AT. *suu* ~ TT. *su* vb.

10. ş ~ j: Eski Türkçe /ş/ sesi Altaycada ötümlüleşerek /j/ sesine dönüşmüş, Türkçede ise korunmuştur: ET. *kişi* ~ AT. *kiji* ~ TT. *kişi*, ET. *yaşıl* ~ AT. *cajıl* ~ TT. *yeşil*, ET. *yaşar-* ~ AT. *cajar-* ~ TT. *yeşer-* vb.

11. t ~ d: Eski Türkçe kelime başı /t/ sesi Altaycada korunmuş, Türkçede ise genellikle /d/’ye dönüşmüştür: ET. *tag* ~ AT. *tuu* ~ TT. *dağ*, ET. *tog-* ~ AT. *tuu-* ~ TT. *doğ-*, ET. *tiz-* ~ AT. *tis-* ~ TT. *diz-* vb. Ancak Altaycada *de-* fiili ve bu fiilden türeyen *dep* “diye”, *deze* “ise” gibi sözcüklerde Eski Türkçe kelime başı /t/ ünsüzü /d/’ye dönüşmüştür.

Türkçede bazı kelimelerde de Eski Türk kelime başı /t/ ünsüzünün korunduğu görülür. Bu kelimeler, hem Altaycada hem Türkçede /t/ ünsüzü ile başlar: AT. *tabak* ~ TT. *tabak*, AT. *tajı-* ~ TT. *taşı-*, AT. *taman* ~ TT. *taban*, AT. *taç* ~ TT. *tan*, AT. *töbö* ~ TT. *tepe* vb.

12. y ~ c: Eski Türkçe kelime başı /y/ sesi Altaycada /c/’ye dönmüş; Türkçede ise korunmuştur: ET. *yağı* ~ AT. *cağı* ~ TT. *yeni*, ET. *yıl* ~ AT. *cıl* ~ TT. *yıl*, ET. *yaşar-* ~ AT. *cajar-* ~ TT. *yeşer-*, ET. *yok* ~ AT. *cok* ~ TT. *yok* vb.

13. z ~ s: Eski Türkçe /z/ sesi Altaycada ötümlüleşerek /s/ sesine dönüşmüş, Türkçede ise korunmuştur: ET. *özge* ~ AT. *öskö* ~ TT. *özge*, ET. *tuz* ~ AT. *tus* ~ TT. *tuz*, ET. *kız* ~ AT. *kıs* ~ TT. *kız*, ET. *kaz-* ~ AT. *kas-* ~ TT. *kaz-* vb.

İKİNCİ BÖLÜM

ALTAY TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN KARŞILAŞTIRMALI ŞEKİL BİLGİSİ

Bu bölümde, Altayca ile Türkçenin şekil bilgisi farklılıklar üzerinden kelime yapımı ve kelime türleri olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir. Kelime yapımı başlığı altında Altayca ve Türkçedeki türetme ekleri ele alınacak ve iki lehçe arasında farklılık gösteren türetme ekleri üzerinde durulacaktır. Kelime türlerindeki farklılıklar ise ad, sıfat, zamir, zarf, fiil edat, bağlaç ve ünlem olmak üzere sekiz alt başlık altında ele alınacak ve bu kelime türlerinin çekim morfolojileri ilgili kısımlarda incelenecektir.

2.1. Kelime Yapımı

Yapı bakımından eklemeli diller (*İng. agglutinative languages*) grubuna giren bütün Türk dilleri gibi Altayca ve Türkçede de kelime yapımı isim ve fiil kök ve gövdelerine getirilen türetme ekleri ile yapılır. Bu çalışmada, Altayca ve Türkçede isim ve fiil yapımı için kullanılan ekler, Gülsevin (2004, 1278-1280) tarafından eklerin sınıflandırılması için önerilen tasnif önerisi doğrultusunda türetme ekleri ve tür değiştirici ekler olmak üzere iki ana başlık altında ele alınacaktır⁹. Önce her iki Türk dilinde ortak olan ekler belirtilecek, ardından yalnızca Altaycaya ve yalnızca Türkçeye mahsus ekler üzerinde durulacaktır.

⁹ Gülsevin (2004, 1278-1280), Türkçedeki ekleri, türetme ekleri, tür değiştirici ekler, işletme ekleri ve kategori ekleri olmak üzere dört ana başlık altında değerlendirmektedir. Biz, bu çalışmada, bu tasnifi, Eyüp Bacanlı'nın önerileri doğrultusunda üzerinde bazı değişiklikler yapmak suretiyle kullanacağız. Gülsevin'in kategori ekleri başlığı altında gösterdiği çokluk kategorisi ekini, isim işletme eklerine; olumsuzluk kategorisi ekini, fiil işletme eklerine; grup/aile kategorisi, küçültme/sevimlilik kategorisi, sıralama sayı kategorisi, üleştirme sayı kategorisi, nitelik dereceleyici kategorisi başlıklarında verdiği ekleri de isimden isim türeten ekler başlığına dâhil edeceğiz.

2.1.1. Türetme Ekleri

2.1.1.1. İsimden İsim Türeten Ekler

Altayca ve Türkçede Ortak Olan Ekler:

AT. +çI² ~ TT. +C²I⁴: Faaliyet, meslek ve uğraşı isimleri yapan ek, bazı fonetik farklılıklarla hem Altaycada hem de Türkçede işlek olarak kullanılır. Altaycada ek, ünsüz uyumuna uymaz. Artlık-önlük uyumuna bağlı olarak +çI ve +çi olmak üzere iki eş biçimi vardır. Türkçede ise ekin artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak +cı, +ci, +cu, +cü, +çı, +çi, +çu, +çü olmak üzere sekiz eş biçimi ortaya çıkmıştır.

AT. *malçı* “çoban”, *cılkıcı* “at çobanı”, *komışçı* “kopuz çalan kimse”, *üredüçi* “öğretmen”, *tögünçi* “yalancı”, *küreşçi* “güreşen kimse, pehlivan”, *uykuçı* “uykucu”, *katkıçı* “çok gülen”, *colçı* “yolcu”, *ayılçı* “misafir” (*ayıl*: ev), *añçı* “avcı” vb.

TT. *avcı*, *gazeteci*, *yolcu*, *sözcü*, *kayıkcı*, *milliyetçi*, *okçu*, *Türkçü*, *yabancı*, *uykucu*, *yalancı*, *hâlkçı*, *Atatürkçü*, *gerici*, *gözcü*, *savcı* vb.

AT. +çI²k ~ TT. +C²I⁴k: Eklendiği isme küçültme ve sevgi anlamları katan ek, bazı fonetik farklılıklarla her iki Türk dilinde de kullanılır. Ayrıca ek, her iki Türk dilinde de sevgi ve küçültme anlamı dışında isimler de türetir. Ek, Altaycada yalnızca ötümsüz /ç/ ünsüzü ile başlarken Türkçede hem ötümsüz /ç/ hem de ötümlü /c/ ünsüzü ile başlamaktadır. Ekin ünlüsü Altaycada artlık-önlük; Türkçede ise hem artlık-önlük hem de düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girmektedir.

AT. *şiltakçık* “bahane bulmakta becerikli olan” (*şiltak*: bahane, sebep, neden), *cançık* “kurşun torbası”, *bürçük* “ağaç sürgünü, tomurcuk”, *karuulçık* “bekçi, nöbetçi”, *oyunçık* “oyuncak” vb.

TT. *minicik*, *ufacık*, *küçücük*, *Mehmetçik*, *Ayşecik*, *annecik*, *babacık* *tomurcuk*, *dipçik*, *gelincik*, *maymuncuk*, *elmacık* (*kemiği*) vb.

AT. +çI²l ~ TT. +C²I⁴l: Eklendiği isme düşkünlük, alışkanlık gibi anlamlar katan ek, bazı fonetik farklılıklarla her iki Türk dilinde kullanılmaktadır. Altaycada ek, ünsüz uyumuna girmez. Artlık-önlük uyumuna bağlı olarak +çIl ve +çil olmak üzere iki eş biçimi vardır. Türkçede ise ekin artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz

uyumlarına bağlı olarak *+cil*, *+cil*, *+cul*, *+cül*, *+çil*, *+çil*, *+çul*, *+çül* olmak üzere sekiz eş biçimi ortaya çıkmıştır.

AT. *katkıçıl* “gülmeyi seven”, *ceñüçil* “kazanmayı seven”, *cuuçıl* “kavgacı”, *çekçil* “temizliğe düşkün, titiz”, *ozoçıl* “ilerici”, *kunukçıl* “hüzünlü” vb.

TT. *etçil*, *otçul*, *insancıl*, *evcil*, *bencil*, *ölümcül*, *balıkçıl* vb.

AT. $+D^2A^4\mathfrak{s}$ ~ TT. $+D^2A^2\mathfrak{s}$: Eşlik, ortaklık, beraberlik isimleri yapan ek, her iki Türk dilinde kullanılır. Altaycada ekin düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak Türkçeden farklı olarak *+doş*, *+döş*, *+toş*, *+töş* eş biçimleri de ortaya çıkmıştır.

AT. *coldoş* “yoldaş”, *karındaş* “kardeş”, *ayıldıaş* “komşu”, *adaş*, *uktaş* “aynı boydan olan insanların tümü”, *büdüşteş* “benzer” vb.

TT. *vatandaş*, *yurttaş*, *gönüldaş*, *anlamdaş*, *meslektaş*, *adaş*, *kardeş*, *yoldaş*, *ülküdaş*, *arkadaş*, *soydaş*, *sesteş* vb.

AT. $+L^3T^4k$ ~ TT. $+IT^4k$: Her iki Türk dilinde de işlek olarak kullanılan ek, isimlerden soyut isimler, eşya ve alet isimleri ve sıfatlar yapmaktadır. Altaycada ileri ünsüz uyumu sonucu ekin Türkçeden farklı olarak /d/ ve /t/ ünsüzleri ile başlayan eş biçimleri de vardır. Ekin her iki Türk dilinde de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyduğu görülür.

AT. *tündük* “çadırdaki duman deliği; kuzey”, *tüştük* “güney”, *baylık* “zenginlik”, *çındık* “doğruluk, sadakat”, *ortolık* “ada”, *emçilik* “hastane”, *sözlik* “sözlük”, *inyelik* “iğnelik”, *caşılık* “iyilik” vb.

TT. *kömürlük*, *kitaplık*, *tuzluk*, *kulaklık*, *gecelik*, *gözlük*, *gençlik*, *insanlık*, *Türklük*, *bayramlık*, *kışlık*, *akşamık*, *iyilik*, *güzellik*, *arıcılık*, *demircilik*, *kılavuzluk*, *rehberlik* vb.

AT. $+L^3U^2$ ... $+L^3U^2$ ~ TT. $+IT^4$ ... $+IT^4$: Eş, yakın ya da zıt anlamlı kelimelere gelerek bir arada bulunma anlamı katan ekin işlevi her iki Türk dilinde de varlık eki *+lı*, *+li* ile karışmış gibi görünmektedir. Eker (2009: 321), bu ekin Eski Türkçe birliktelik durum ekinden donarak yapım eki niteliği kazandığını; eklendiği sözcükler arasında ve bağlacı işlevini gördüğünü; varlık eki *+lı*, *+li* ile aralarında yalnızca ses benzerliği olduğunu ifade etmektedir. Ek, Altaycada düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına girerken Türkçede artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girmektedir.

AT. *aylu künlü* “aylı güneşli”, *ayıldı curttu* “evli barklı”, *adalu uuldu* “babalı oğullu”, *enelü balalu* “anali çocuklu”, *ecelü sıyındu* “ablalı kardeşli” vb.

TT. *irili ufaklı, analı babalı, geceli gündüzlü, sağlı sollu, inceli kalınlı, büyüklü küçüklü* vb.

AT. +L²u ~ TT. +IA²: Yaz ve kış aylarının geçirildiği yeri ifade eden kelimeler türeten ek, Altaycada +*lu*, +*tu*; Türkçede ise +*la* şeklindedir. Eski Türkçe döneminde ek, +*la* isimden fiil yapma eki ile -*g* fiilden isim yapma ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Altaycada sondaki /*g*/ ünsüzü düşmüş ve kendinden önceki ünlüyü daraltmıştır. Türkçede de sondaki /*g*/ ünsüzü düşmüş ancak kendinden önceki ünlü daralmamıştır:

AT. *caylu* “yaz otağında bulunma; yazlık, yaz otağı”, *kıştu* “kışlak” vb.

TT. *yayla, kışla, tuzla* vb.

AT. +A⁴k ~ TT. +A²k: İsimlere gelerek küçültme anlamı katan ek, Altaycada daha işlek olarak kullanır. Korkmaz, ek ile ilgili şu bilgileri verir: “Eski Türkçedeki +*GAk* küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle ilişkisi olan bu ek genellikle tek heceli kelimelere gelerek benzetme ve küçültme işleviyle az sayıda adlar türetmiştir” (2003: 35). Ek, Altaycada artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girerken Türkçede sadece artlık-önlük uyumuna girmektedir.

AT. *salkınak* “hafif esinti” (salkın: rüzgar), *koyonok* “tavşancık” (koyon: tavşan), *tiskinek* “küçük dizgin”, *cabızak* “alçacık”, *kumak* “kum”, *altınak* “altıncık”, *karganak* “ihtiyarcık” vb.

TT. *başak, yanak, solak, kurak, benek, topak* vb.

AT. +S²A⁴k ~ TT. +sA²k: Ek, isimden “istek” bildiren fiil yapma eki -*sA* ile fiilden isim ve sıfat yapan -*k* ekinin kaynaşması ile oluşmuş bir birleşik ektir (Korkmaz, 2003: 61). Altaycada, Türkçede olduğundan daha işlektir. Altaycada ekin, artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak +*sak*, +*sek*, +*sok*, +*sök*, +*zak*, +*zek*, +*zok*, +*zök* olmak üzere sekiz eş biçimi bulunurken Türkçede artlık-önlük uyumuna bağlı olarak +*sak*, +*sek* olmak üzere iki eş biçimi mevcuttur.

AT. *arakızak* “içkiye düşkün, ayyaş”, *malzak* “hayvan seven”, *kudayzak* “dindar, Tanrıya bağlı”, *sıyzak* “hediye seven” (*sıy*: hediye), *oyınzak* “oyuna düşkün”, *añzak* “avlanmaya düşkün” (*añ*: av hayvanı), *uykuzak* “uykuyu seven” vb.

TT. *iraksak, yakınsak, tümsek, susak, bağırsak* vb.

AT. +S²U² ~ TT. +sI⁴: Benzerlik, andırma, gibilik, yakınlık ifade eden isimler yapan ek her iki Türk dilinde de kullanılmaktadır. Korkmaz (2003: 62), ekin “Eski

Türkçedeki isimden fiil türeten *+sI* ekiyle fiilden isim türeten *-g* ekinin kaynaşmasıyla oluştuğunu” ifade eder. Ekin sonundaki *-g* ünsüzü hem Altaycada hem de Türkçede düşmüş; Altaycada düşerken kendinden önceki ünlüyü yuvarlak hâle getirmiştir. Altaycada ekin, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *+su*, *+sü*, *+zu*, *+zü*; Türkçede ise artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bağlı olarak *+sı*, *+si*, *+su*, *+sü* eş biçimleri mevcuttur.

AT. *suyuksu* “sulu”, *koomoysu* “kötümsü”, *biyiksü* “yüksek gibi”, *kumaksu* “kumsu”, *köksü* “mavimsi”, *teneksü* “aptallık”, *ışsu* “isli, dumanlı”, *ötöksü* “gübre gibi” vb.

TT. *çocuksu*, *erkeksi*, *kadınsı*, *bulutsu* vb.

AT. $+(I^A)nçI^2$ ~ TT. $+(I^A)ncI^A$: Sıralama sayı sıfatları yapan ek, her iki Türk dilinde de işlek olarak kullanılır. Eker (2009: 321), ekin “Eski Türkçede *-nç* biçiminde olduğunu, ünsüzden sonra gelen *-i*’nin aslında iyelik eki olduğunu ve bu iki biçimbirimin kalıplaşarak Türk yazı dillerinin tamamında genişlemiş biçimiyle yaşadığını” ifade eder. Ekin yardımcı ünlüsü hem Altaycada hem de Türkçede artlık-önlük ve düzlük yuvarlaklık uyumuna girer. Ekin asli ünlüsü ise Altaycada sadece artlık-önlük uyumuna girerken Türkçede hem artlık-önlük hem de düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmektedir. Ekteki */ç/* ünsüzünün Altaycada Eski Türkçede olduğu gibi ötümlülemediği, Türkçede ise ötümlüleştigi görülür.

AT. *ekinçi* “ikinci”, *üçinçi* “üçüncü”, *törtöünçi* “kırkıncı”, *bejeninçi* “beşinci”, *altanınçi* “altmışıncı” vb.

TT. *birinci*, *ikinci*, *üçüncü*, *ellinci*, *doksanıncı*, *yüzüncü* vb.

Altaycada ek, Türkçeden farklı olarak *bir* sayısına getirilmemektedir. Altaycada *birinci* anlamında *baştapkı* kelimesi kullanılır. Bununla birlikte ek, Altaycada *on bir*, *yirmi bir* gibi sayılarda *bir* sayısına eklenebilmektedir: *on birinçi*, *cirme birinçi* vb.

Ek, sayılar dışında Altaycada *kançañçı* “kaçıncı”; Türkçede *sonuncu*, *kaçıncı* gibi bazı kelimelere de eklenebilir.

AT. $+t$ ~ TT. $+t$: Her iki Türk dilinde de işlek olmayan ek, denklik ifade eden isimler yapar.

AT. *cajt* “yaşıt, akran” vb.

TT. *eşit*, *yaşıt*, *karşıt* vb.

AT. +s ~ TT. +z: Her iki Türk dilinde de seyrek olarak kullanılır. Ekin ünsüzü Altaycada ötümsüz, Türkçede ise ötümlüdür. Eker, ekin Türkçedeki işlevleriyle ilgili şu bilgileri verir:

Türk dilinin en erken dönemlerinde yapım eki niteliği kazanmış çekim eklerinden biridir. *İkiz, üçüz ... yediz* vb. 2-7 arasındaki sayılarda çokluk ifade eder. Ayrıca *bir*'den fazla bölümden oluşan vücut organlarında [(?) *ağız, diz, göz, beniz, omuz*] ve çokluk kişi zamirlerinde (*biz, siz*) büyük ihtimalle bu ek vardır (2009: 322).

Ek, Altaycada, Türkçeye göre işlerliğini daha fazla yitirmiş gibi görünmektedir. Ek, Altaycada yalnızca *iki* sayısına eklenir: *igis* “ikiz”. Vücut organlarında *oos* “ağız”, *kös* “göz” kelimelerinde; çokluk kişi zamirlerinden de yalnızca *bis* “biz” birinci çokluk şahıs zmirinde bulunur.

AT. +ka/+kö ~ TT. +G²A²: Hem Altaycada hem de Türkçede *baş* ve *öz* gibi birkaç kelimeye kullanılan ek, “baş ve özün dışında, onlardan ayrı olanı” (Eker, 2009: 319) ifade eder. Ek, Altaycada *başka* kelimesinde artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *+ka*; *öskö* kelimesinde artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *+kö* şeklindedir. Türkçede *başka* kelimesinde artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *+ka*; *özge* kelimesinde artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *+ge* şeklindedir.

AT. +l ~ TT. +l: Hem Altaycada hem de Türkçede kullanım sıklığı az olan bir ektir.

AT. *kubal* “solgun, açık sarı”, *cajıl* “yeşil” vb.

TT. *yeşil, tekil, çoğul* vb.

AT. +kan ~ TT. +kan: Şeklen aynı olan ek, Altaycada *cañıskan* “yalnız, yalnızca, tek başına”, Türkçede *başkan* olmak üzere iki farklı kelime olmak üzere birer kelimeye bulunur.

AT. +kek/+gek ~ TT. +kek: Her iki Türk dilinde de bir ve aynı kelimeye görülür: *erkek*. Altaycada kelime hem *erkek* hem de *ergek* şeklinde ve “erkek; başparmak” anlamlarında kullanılır.

AT. +meş ~ TT. maç: Hem Altaycada hem de Türkçede kullanım sıklığı az olan bir ektir. Ek, fonetik olarak Altayca ve Türkçede farklılık gösterir. Ekin ünlüsü Altaycada /e/, Türkçede /a/; son ünsüzü ise Altaycada /ş/, Türkçede /ç/ şeklindedir. Ek,

AT. *til*, TT. *dil* kelimesine eklenerek “çevirmen, tercüman” anlamlarına gelen AT. *tilmeş*, TT. *dilmaç* kelimesini türetir.

AT. S^2ik ~ TT. $+sI^2k$: Hem Altaycada hem de Türkçede kullanım sıklığı az olan bir ektir. Altayca *caramzık* “yalaka, dalkavuk”, *karamzık* “cimri”, *kaykamzık* “şaşırmış, şaşkın”, *kalızmzık* “başlık parasını az veren” (Direnkova, 1940: 47); Türkçe *yüksük* (Eker, 2009: 317) kelimelerinde bu ek görülür.

Altaycaya Mahsus Ekler:

+A⁴ş: Artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bağlı olarak *+aş*, *+eş*, *+oş*, *+öş* olmak üzere dört eş biçimi bulunur. İki ve daha fazla heceli olup /k/, /n/ ve /ŋ/ ünsüzlerinden biriyle biten isimlere gelerek o isimlere küçültme ve sevgi anlamı katan işlek bir ektir. Bu işlevinin yanı sıra pekiştirme işlevinde kullanıldığı ve terim adı yaptığı örnekler de vardır.

kayınaş “küçük kayın”, *kojoñoş* “şarkıcık”, *biçigeş* “kitapçık”, *ayagaş* “küçük fincan”, *könögöş* “küçük kova”, *oogoş* “küçücük”, *çörçögöş* “kısa masal” vb.

+A²t: Artlık-önlük uyumuna bağlı olarak *+at* ve *+et* olmak üzere iki eş biçimi bulunur. Kullanım sıklığı az olan ek, eklendiği isimlerin anlamını genişletmektedir:

künet “güneşe dönük taraf” (*kün*: güneş), *carat* “kıyı, sahil” (*car*: yar, kıyı), *kajat* “dik yamaç, tepe, yükseklik” (*kaş*: (orman için) sınır, kıyı) vb.

+nA⁴k: Artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bağlı olarak *+nak*, *+nek*, *+nok*, *+nök* olmak üzere dört eş biçimi bulunur. Kullanım sıklığı az olan ek, hayvan, eşya ve vasıf ismi yapar.

köznök “pencere”, *kiçinek* “küçücük, azıcık”, *cakşınak* “iyi, iyi olan”, *tülkünek* “yabani bir kuş türü” vb.

+mtık: Kullanım sıklığı az olan ek, renk isimlerine gelerek “o renge benzeyen, o renk gibi” anlamında sıfatlar yapar.

boromtık “grimsi, kırımsı” (*boro*: gri, kır renkli), *bozomtık* “boz renkli, bozumsu”, *karamtık* “karamsı, siyahımsı” vb.

+(I²)çA²k: Artlık-önlük uyumuna bağlı olarak *+(ı)çak* ve *+(i)çek* olmak üzere iki varyantı bulunan ek, küçültme ve sevimlilik bildiren kelimeler yapar. Altaycada işlek olarak kullanılan eklerden biridir.

kızıçak “kızcağız”, *uulçak* “oğlancağız”, *balaçak* “çocukcağız”, *anıçak* “hayvancağız”, *colıçak* “patika”, *töñiçek* “tepecik”, *büriçek* “küçük yaprak”, *köliçek*

“gölcük”, *küriçek* “küçük köprü”, *stoliçak* “küçük masa” (*stol: Rus. masa*), *eçkiçek* “keçicik” vb.

+S²I²mA²n: Artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *+sıman*, *+simen*, *+zıman*, *+zimen* olmak üzere dört eş biçimi bulunan ek, renk isimlerine gelerek “o renge benzeyen, o renk gibi” anlamında sıfatlar yapar.

aksıman “beyazımsı”, *karazıman* “karamsı”, *kızılzıman* “kızılımsı” vb.

+S²I²mA²k: Artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *+sımak*, *+simek*, *+zımak*, *+zimek* olmak üzere dört eş biçimi bulunan ek, renk isimlerine gelerek “o renge benzeyen, o renk gibi” anlamında sıfatlar yapar.

aksımak “akımsı”, *kızılzımak* “kızılımsı”, *karazımak* “karamsı”, *köksümek/köksimek* “mavimsi”, *sarızımak* “sarımsı”, *borozımak* “grimsi”, *çañkırzımak* “çakırımsı” vb.

Renk isimleri dışında bazı sıfatlara da eklenebilir: *suuzımak* “sulu, nemli”, *altınzımak* “altınımsı”, *cukazımak* “incemsi”, *kakşaksımak* “kurumsu”, *sooksımak* “soğuk gibi”, *suyuksımak* “sulumsu” vb.

+çA²gA²ş: Ek, küçültme ve sevimlilik bildiren *+çA²k* ve *+A²ş* eklerinin üst üste getirilmesi ile oluşmuştur.

uulçağaş “oğlancağız”, *kızıçagaş* “kızcağız” vb.

+G²ay: Ünsüz uyumuna bağlı olarak *+kay* ve *+gay* olmak üzere iki eş biçimi bulunur. Kullanım sıklığı az olan eklerdendir. Akrabalık ve vasıf ismi yaptığı birkaç örnek şöyledir:

abakay “eş, soylu kadın, kraliçe”, *abagay* “karısının büyük erkek kardeşi; aynı boyda bulunan akrabaya hitap şekli” (*aba*: baba; anne; büyük kız kardeş; amca; büyük baba; büyük babanın ağabeyi), *abıgay/abugay* “teyze”, *kudagay* “büyük erkek kardeşin karısının kız kardeşi; dünürücü; dünürler”, *kubakay* “solgun (yüz); hafifçe sararmış (ot)” (*kuba*: solgun, soluk, açık sarı).

+G²I⁴r: Artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına girer. Kullanım sıklığı az olan eklerdendir. Nitelik isimleri yapar.

bazıtıkır “sert adımlı, yürüyüşlü” (*bazıt*: adım, yürüyüş), *köskür* “gözü iyi gören” (*kös*: göz), *üingür* “sesli, gramerde ötümlü ünsüz” (*ün*: ses), *sıngır* “boy lu poslu” (*sın*: boy, gövde), *cıtıkır* “kokulu” (*cıt*: koku) vb.

Aşağıda verilen ekler Altaycada kullanım sıklığı çok az olan birkaç kelime dışında örneğine rastlanmayan eklerdir.

+**gor**: *oygor* “akıllı, bilge; güçlü” (*oy*: akıl, anlayış; endişe).

+**tım**: *kıskıltım* “kırmızımtrak, kırmızıya çalan”, *kızıltım* “çabuk kızaran”.

+**n**: *orton* “orta”.

+**AgA**: *içege* “bağırsak”, *kabaga* “(meyve için) kabuk”.

+**ga**: *kılga* “bıyık; başaklar oluşuncaya kadarki tahıl”.

Aşağıda Altaycada kullanılan Rusça ekler de verilmiştir. Ancak burada şöyle bir ayrıma gidilmiştir. Altaycaya, Rusçadan kopyalanan kelimelerle birlikte giren ekler ayrı tutulmuş; Altayca kökenli kelimelere eklenen Rusça ekler gösterilmiştir:

+**ka**: Ek, şahıs isimlerine gelerek küçültme, acıma, sevgi ve sevimlilik gibi anlamlar katar. Daha çok sözlü dil kullanımından görülmekle birlikte yazılı metinlerde de örneğine rastlanmaktadır.

(1) *Onoñ kızıçağı, Surkurayka, cada kalarda, açu-koronıñ badırıp bolboy beri keleten.* (KAÜS, 3)

Sonra kızcağızı, **Surkuraycık**, ölünce acısına dayanamayıp buraya geldi.

+**şa**: Ek, şahıs isimlerine gelerek küçültme, acıma, sevgi ve sevimlilik gibi anlamlar katar. Daha çok sözlü dil kullanımından görülmekle birlikte yazılı metinlerde de örneğine rastlanmaktadır.

(2) - *Kayda braadıñ, Arişa?* (AK, 44)

Nereye gidiyorsun, **Arişa**? (Arina ~ Arişa)

+**ov**/**ye**v: Bu ekler, erkek isimlerine gelerek soyadları türetir.

(3) *Ol Mızay Bakumov koomoy uul bolgon bo?* (KAÜS, 76)

O Mızay **Bakumov** kötü bir adam mıydı?

(4) *Koylor bir muñ, kabırıp turgan ulus deze cük le ekü — Çokurbaşyev Kapşun la onıñ caş balalu üyi.* (TBK, 261)

Koyunlar bin tane, onları otlatanlar ise yalnızca iki Kapşun **Çokurbaşyev** ile onun küçük çocuklu karısı.

+**ova**/**yeva**: Bu ekler, kadın isimlerine gelerek soyadları türetir.

(5) *Olordı canıs la Kaydarova Çinçeydeñ ukkan.* (IEİ, 62)

Onları yalnızca Çinçey **Kaydarova**'dan işitti.

(6) *Mini Karışeva Arinaga aparıp ber.* (AK, 87)

Bunu Arina Karısyeva'ya götürüp ver.

+oviç/+yeviç: Bu ekler, erkek isimlerine gelerek baba adını ifade ederler.

(7) *Bis, Arjan Oyiñçinoviç Adarov, Tauken Tazımayeviç Yaytınov lo men bu cuuktarda Ulalu kalanañ col-corukka atanıp iydibis.* (TBK, 279)

Biz, Arjan **Oyiñçinoviç** Adarov, Tauken **Tazımayeviç** Yaytınov ile ben bu yakınlarda Ulalu şehrinden yolculuğa çıktık.

+ovna/+yevna: Bu ekler, kadın isimlerine gelerek baba adını ifade ederler.

(8) *Üy kiji: Tostogoşeva Torcina... Tortonokovna.* (TBK, 478)

Kadın: Torcina Tostogoşyeva **Tortonokovna**.

(9) *Cergeley Miklaşyevna, bistiñ vagonıs altıñçı bolor.* (AK, 483)

Cergeley **Miklaşyevna**, bizim vagonumuz altıncıdır.

Türkçeye Mahsus Ekler:

+A²: İşlek olarak kullanılan bir ek değildir. Eker (2009: 317), “çağa ‘vakit, zaman’, gece, güre ‘güç, kuvvet’, yana ‘taraf’ gibi az sayıdaki donmuş örnekte ve Dil Devriminin ürünü olan *komuta* kelimesi ile hâlk dilinde ‘su kaynağı’, biyolojide ‘hücre’ anlamında kullanılan *göze* kelimelerinde” bu ekin olduğunu söyler.

+(A²)ç: İsim ve sıfatlara eklenerek eklendiği isme benzerlik, gibilik anlamları katar: *kıraç, topaç, anaç, ortaç* vb.

+A²l: İsimlerden sıfat yapan bir ektir. Göksel-Kerslake (2006: 57), ekin “-sAl ekiyle aynı işlevde ve Dil Devriminin bir parçası olarak kullanılmaya başlandığını” ifade eder. *yerele, ulusal, yasal, özel, genel* vb. kelimeler bu ekle yapılmıştır.

+A²lA²k: İşlek bir ek değildir. *kozalak, topalak* gibi kelimelerde görülür.

+A²n: Eski Türkçe ve daha eski dönemlerde çokluk eki olduğu düşünülen ek, donmuş olarak *eren, kızan, oğlan* gibi kelimelerde görülür (Eker, 2009: 318). *köken, düzen* gibi kelimeler de bu ekle türetilmiştir.

+(ş)A²r: Sayılardan üleştirme sayıları yapan ekin *+ar, +er, +şar, +şer* olmak üzere dört eş biçimi bulunur. Ünlü ile biten sayılara *+şA²r*; ünsüz ile biten sayılara *+A²r* şekli eklenir: *birer, ikişer, üçer, dörder, beşer, onar, yüzer, biner* vb.

Ek, sayılar dışında *az* ve *yarım* kelimelerine de getirilerek *azar azar, yarımşar yarımşar* sıfatları türetilir.

Ek, Altayca bulunmaz. Altaycada üleştirme sayıları $+D^3A^4\eta$ ayrılma hâli ekinin üleştirme işlevinde kullanılmasıyla yapılır: *birdeñ* “birer birer” *emeşteñ* “azar azar” (*emeş*: az)

(10) *Onçolorı birdeñ, ekideñ işterin tabıştırgılap, tışkarı bargılayt.* (TU, 287)

Hepsi *birer ikişer* işlerini bitirip, dışarı çıktılar.

$+A^2rF^2$: Eski Türkçe yönelme hâli eki $+gArU$ 'nun bazı kelimelerde donmasıyla oluşmuştur. *içeri*, *dışarı*, *ileri*, *yukarı* gibi az sayıdaki sözcükte görülür.

$+A^2t$: İşlek bir ek değildir. *başat*, *özet*, *gölet* gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir.

$+A^2y$: İşlek bir ek değildir. *kuzey* ve *güney* kelimelerinde görülür. Eker (2009: 318), “*kuz* ve *gün* köklerine getirilen bu eke örneksemeyle *düzey*, *dikey*, *uzay* gibi yeni sözcüklerin türetildiğini” belirtir.

$+C^2A^2$: Aslen eşitlik hâli ekidir. Türkçede yapım eki olarak da kullanılır. “Dil (*Boşnakça*), yer (*Alaca*, *Çekmece*), renk (*alaca*, *akça*), hayvan (*kokarca*), hastalık (*sıraca*, *siğilce/sivilce*, *yenirce*) adları yapar.” (Eker, 2009: 318).

Altaycada ek, eşitlik hâli eki olarak kullanılmakla birlikte türetme kabiliyeti kazanamamıştır. Altaycada dil adları *-lap/-tap* ekiyle yapılır: *Altaylap*, *Orustap*, *Türktep* vb.

$+cA^2ğF^2z$: Acıma ve şefkat bildiren isimler yapar: *kuşcağız*, *çocukcağız*, *kızcağız* vb.

$+cel$: İşlek bir ek değildir. *güncel*, *öncel* gibi kelimelerde görülür.

$+D^2A^2$: Bulunma hâli ekinin yapım eki işlevinde kullanıldığı örnekler mevcuttur: *sözde*, *ondalık*, *gündelik*, *gözde* vb.

$+D^2A^2m$: İşlek bir ek değildir. Eker (2009: 319), “*erdem* örneğinden hareketle *yöntem*, *gündem* gibi” birkaç kelimenin bu ekle türetildiğini ifade etmektedir.

$+D^2A^2n$: Ayrılma hâli ekinin yapım eki işlevinde kullanıldığı örnekler mevcuttur: *toptan*, *candan*, *sudan*, *sıradan*, *içten* vb.

$+D^2F^2rF^2k$: İşlek bir ek değildir. Eker (2009: 319), ekin işlevini şöyle açıklamaktadır: “Organ adlarına gelerek, o organla ilgili araç adları yapar: *burunduruk*, *çiğindirik* ‘omuzluk’ vb.”

$+düz$: İşlek bir ek değildir. *gündüz* kelimesinde bu ek vardır.

$+gen$: Sayı isimlerine gelerek geometrik şekil isimleri türetir: *üçgen*, *dörtgen*, *dikdörtgen*, *altıgen* vb.

+gil: Grup/aile kategorisi eki olan *+gil* eki çekim eklerinden sonra da gelebilmesi açısından diğer yapım eklerinden ayrılır. Ersoy (2007: 27), *+gil* ekinin tek şekilli olması, çekim eklerinden sonra da gelebilmesi gibi özelliklerinden hareketle “ekin Çuvaşçada ‘ev, aile’ manasına gelen *kil* ile aynı veya akraba bir kelimedenden geldiğini” ileri sürmektedir.

Ek, “-ler çokluk ekiyle birlikte kullanıldığında hayvan ve bitki türlerini; özel isimlerle birlikte kullanıldığında da aile üyelerini gösterir.” (Göksel-Kerslake, 2006: 59).

turunçgiller, baklagiller, Ahmetgil, annemgil, hâlasıgil vb.

Altaycada grup/aile kategorisi eş parçacığı ile gösterilmektedir. Özel isimlerden sonra gelen eş parçacığı ile o şahıs ve ailesi ifade edilmektedir:

(11) *Aştagan-suuzagan, arıgan-toŋgon, taayım eşke korko-korko kirip kelgem.* (TBK, 473)

Acıkmış, susamış, yorulmuş, donmuş bir hâlde **dayımlara (dayımgillere)** korka korka girdim.

(12) *Maaday eştiŋ turazınıŋ tündüginenŋ iş tolgonıp çıgala, altıŋ canında ayıldardıŋ üstile cayıla cılıp, ol lo tarıyın cılıyıp kalat.* (IEİ, 82)

Maadayların (Maadaygilin) evinin bacasından duman döne döne çıkıp, yanındaki evlerin üstüne doğru yayılıp dağılıp kayboluyordu.

(13) *Kalık-con Karman eşke cuulıjarga süüiyten uçun, Karabaştı anaar aldırtilaytan.* (AK, 109)

Hâlk, **Karmanlara (Karmangillere)** toplanmayı sevdiği için, Karabaş’ı da oraya çağırırlar.

+k: İşlek bir ek değildir. Eker (2009: 319), ekin “benzerlik ve küçültme ifade eden *topuk, balak, kabuk, kovuk* gibi adlar yaptığını” söyler.

+IA²k: İşlek bir ek değildir. “-IA ve -k eklerinden oluşan -IAk eki *ödlek, kışlak, dişlek, otlak, avlak* gibi kelimeleri türetir” (Eker, 2009: 320).

+IA²m: İşlek bir ek değildir. *denklem, önlem, düzlem* gibi kelimelerde görülür.

+IA²mA²: İşlek bir ek değildir. *gözleme, şekerleme, balıklama* gibi kelimelerde görülür.

+leyin: Günün bölümlerine gelerek eklendiği adın zaman anlamını vurgular: *sabahleyin, öğlenleyin, akşamleyin, geceleyin* gibi. Örneklerden de anlaşılacağı üzere artlık-önlük uyumuna girmez.

+mA²n: İşlek bir ek değildir. Abartma ve benzerlik ifade eden isimler türetir: *şişman, akman, katman, kösemen, küçümen, kocaman, Türkmən* vb.

+mik: *karamık, acımık* gibi birkaç kelimedede görülen bir ektir.

+msA²r: *iyimser, kötümser, karamsar* gibi kelimelerde görülen ek, insan psikolojisini yansıtan kelimeler türetmektedir.

+(I²)msI²: Renk ve tat isimlerine eklenerek gibilik ve benzerlik anlamları katmaktadır: *acımsı, ekşimsi, kekremsi, sarımsı, yeşilimsi* vb.

+(I²)mtrak: Renk ve tat isimlerine eklenerek gibilik ve benzerlik anlamları katmaktadır: *ekşimtrak, mavimtrak, sarımtrak, acımtrak, yeşilimtrak* vb.

+n: Eski Türkçede araç hâli eki olan *+n* eki (Tekin, 2003: 116) Türkçede bazı kelimelerde hâl eki işlevini yitirerek kalıplaşmıştır: *yazın, kışın, güzün, baharın* vb.

+rA²: Eski Türkçede yönelme hâli eki olarak kullanılan *+rA* eki (Tekin, 2003: 116), Türkçede bazı kelimelerde kalıplaşarak yapım eki niteliği kazanmıştır: *sonra, taşra, içre, üzere, ora, bura, nere* vb.

+rA²k: Sıfatlarda karşılaştırma yapan ekin, Türkçede kullanım sıklığı azalmıştır. /k/ ünsüzü ile biten kelimelere eklendiğinde bu ünsüzün düştüğü görülür: *küçürek* (<*küçük-rek*), *ufarak* (<*ufak-rak*), *kıсарak* vb.

+sA²l: Dil Devrimi ile birlikte kullanım sıklığı artan ek, Arapça nispet eki *- (v)i*'nin yerini almıştır: *kamusal, küresel, tarihsel, parasal, sanatsal, kuramsal, yazınsal, geleneksel* vb.

+sIl: Kullanım sıklığı az olan eklerdendir. *yoksul* ve *varsıl* gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir.

+ş: İşlek bir ek değildir. Küçültme, sevgi, sevimlilik gibi anlamlar ifade eder: *Aliş, Zeliş, Fatoş, maviş, minnoş* vb.

+şIn: Bazı renk isimlerine gelen ek, o renge benzeyen, o renk gibi anlamlarına gelmektedir: *sarışın, gökşin, akşın, karaşın* vb.

+tay: İşlek bir ek değildir. Eker (2009: 322), ekin “Moğolca kökenli olduğunu; Dil Devriminden sonra *kurultay* sözcüğünden örnekseme ile *yargıtay, kamutay* gibi yeni kelimelerin türetildiğini” ifade etmektedir.

+tı: Yansıma sözcüklerden isim türeten bir ektir: *gürültü, patırtı, hışırtı, takırtı, çatırtı, vızılı, cızırtı* vb.

Aşağıdaki verilen ekler de Arapça ve Farsçadan kopyalanan ve Türkçede işlek olarak kullanılan eklerdir:

+ane: Farsçadan kopyalanan ek, “liyakat, benzetme ve ilgi ekidir” (Öztürk, 2013: 159). Türkçedeki +C²A² ekiyle aynı işlevi yerine getirmektedir: *dostane ~ dostça, şairane ~ şairce, cahilane ~ cahilce, merdane ~ mertçe* vb.

+baz: Farsçadan kopyalanan ek, eklendiği isme o işi yapan anlamı katmaktadır: *sihirbaz, düzenbaz, hokkabaz, cambaz* vb.

+dan: Farsçadan kopyalanan ek, “alet ismi yapar” (Öztürk, 2013: 159). *çaydanlık* kelimesinde bu ek bulunur. *şamdan, cüzdan* gibi kelimelerde de bu ek vardır.

+dar: Farsçadan kopyalanan ek, eklendiği isme o işle uğraşan anlamı katar: *veznedar, hazinedar, silahtar, dindar* vb.

+en: Arapçadan kopyalanan ek, isimlere eklenerek zarf görevinde kelimeler türetir: *aynen, hakikaten, şahsen, aslen* vb.

+engiz: “Farsça *engihten* ‘harekete geçirmek, uyarmak’ fiilinin geniş zaman kökü olan *engiz*” (Öztürk, 2013: 165) kelimesi ekleşerek isimlerin sonuna gelir ve sıfat türetir: *esrarengiz, dehşetengiz* vb.

+(h)ane: Farsça *hane* “ev” kelimesi Türkçede ekleşmiş ve isimlerden sonra gelerek yer adı yapan kelimeler türetmiştir. Bu şekilde oluşan kelimelerde /h/ sesinin düştüğü görülür: *hastahane ~ hastane, pastahane ~ pastane, eczahane ~ eczane, postahane ~ postane, dersane ~ dersane* vb.

+istan: Farsçadan kopyalanan ek ülke isimleri yapar: *Türkistan, Türkmenistan, Macaristan, Afganistan* vb.

+iye: Arapçadan kopyalanmıştır: *maliye, harbiye, tıbbiye, mülkiye* vb. kelimelerde görülür.

+iyet: Arapçadan kopyalanmıştır: *asabiyet, hürriyet, cumhuriyet, medeniyet* vb. kelimelerde görülür.

+kâr: Farsçadan kopyalanan ek, eklendiği isme o işle uğraşan, yapan anlamı katmaktadır: *sitemkâr, günahkâr, sanatkâr, hizmetkâr, isyankâr* vb.

+vari: Farsçadan kopyalanan ek, eklendiği isme benzerlik, gibilik anlamları katmaktadır: *amerikanvari, Hitlervari* vb.

+(v)i: Arapçadan kopyalanan ek, Türkçede yaygın olarak kullanılmakla birlikte günümüzde yerini daha çok -Al ve -sAl eklerine bırakmıştır: *hukuki ~ hukuksal, edebi ~ yazınsal, mali ~ finansal, ananevi ~ geleneksel* vb.

+(y)A: Arapçadan kopyalanan ek, *müennes* “dişilik” ekidir. Günümüzde daha çok kadın isimlerinde görülür: *müdür ~ müdire, rahip ~ rahibe, Fikriye, Aliye, Hayriye* vb.

+(y)at: Arapçadan kopyalanmıştır. *ithâlat, ihracat, maddiyat, kitabiyat* vb. kelimelerde görülür.

+zede: Farsçadan kopyalanmıştır. Eklendiği isme “uğrayan, maruz kalan” anlamları katar: *depremzede, felaketzede, afetzede, gamzede* vb.

2.1.1.2. Fiilden İsim Türeten Ekler

Altayca ve Türkçede Ortak Olan Ekler:

AT. $-(A^4)A^4\check{c}I^2$ ~ TT. $-I^4cI^4$: Eski Türkçe “-*ğu/-gü, -ku/-kü* isim-fiil ekinin isimden isim yapma eki +*çı/+çi* ile genişlemiş şekli olan -*ğuçı/-güçi, -kuçı/-küçi*” (Eraslan, 1980: 91) eki Altaycada $-(A^4)A^4\check{c}I^2$, Türkçede ise $-I^4cI^4$ şeklinde varlığını devam ettirmektedir.

Ek, Altayca ve diğer Sibiry Türk lehçelerinde (Sahaca, Tuvaca ve Hakasça) işlek bir sıfat-fiil eki olmasının yanında kalıcı isimler yapan fiilden isim yapma eki işlevinde de kullanılmaktadır. Kirişçiöğlü (1997: 120-122), ekin dört lehçedeki ortak özelliğininin “fiilden isim yapma eki olarak şahsın her zaman yaptığı, adet hâline getirdiği hareketleri ifade etmesi; bu fonksiyonuyla harekete bağlı meslek ismi yapması” olduğunu; ekin “Eski Türkçe -*guçi* ekinden geldiğini, Moğolcadaki -*gaçi* eki dolayısıyla Ana Altayca bir ek olarak kabul edilebileceğini” ifade eder.

Türkçede $-I^4cI^4$ ekinin tarihsel gelişimini ise Ergin şöyle açıklar:

Bu ek Eski Türkçede -*ı-ğçı, -i-gçi* ve -*ğuçı, -güçi* şekillerinde idi. Bu şekillerin ise fiilden isim yapma ekleri -*ğ, -g* ve -*ğu, -gü* ile isimden isim yapma eki -*çı, -çi*’den meydana geldikleri anlaşılmaktadır. Batı Türkçesinde eklerin sonundaki ve başındaki *ğ* ve *g* düşmüş; böylece ek Eski Anadolu Türkçesine -*uçı, -üçi* şeklinde geçmiş, sonradan *ç*’nin sedalılışması ve

yuvarlak vokalin düzleşmesi ile *-ıcı, -ici* şeklini almış; son zamanlarda vokal uyumuna bağlanarak bugünkü çok şekilli hâle gelmiştir (2003: 191).

Ek, biçimsel olarak farklılaşmakla birlikte işlev olarak hem Altaycada hem de Türkçede sıfat-fiil işlevinin yanında fiilin gösterdiği işi sürekli yapmayı, yapanı ve olanı gösteren kalıcı isimler yapmak bakımından benzer özellikler göstermektedir.

AT. *cabinaacı* “kıyafet” (*cabın-*: kapanmak), *conooçı* “bıçak, rende” (*con-*: yontmak), *kolbooçı* “gr. bağlaç” (*kolbo-*: birkaç nesneyi bir bütün hâlinde bağlamak), *köçüreçi* “çevirmen” (*köçür-*: çevirmek, tercüme etmek), *öltüreçi* “katil”, *köröçi* “seyirci; gözlemci” vb.

TT. *alıcı, verici, yanıcı, satıcı, geçici, yazıcı, okuyucu, akıcı, kalıcı, seçici, kurucu, görücü* vb.

AT. -A⁴, -y ~ TT. A²: Aslen zarf-fiil eki olan ek, her iki Türk dilinde de kalıplaşarak fiilden isimler türetmektedir. Ek, Altaycada ünsüzlerden sonra -A⁴, ünlülerden sonra -y şeklinde eklenir. -A⁴ şekli artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girmektedir. Türkçede ise ek yalnızca artlık-önlük uyumuna bağlıdır.

AT. *tura* “ev”, *ebire* “etraf, çevre” (*ebir-* çevresinde dolaşmak, çevrelemek), *bastıra* “hepsi, herşey”, *koştoy* “yanında, pek yakın” (*koşto-*: yüklemek, birleştirmek), *kire* “giriş, başlangıç”, *kayra* “geri” (*kayır-*: geriye eğmek), *ozo* “önce” vb.

TT. *doğa, yara, süre, oya, öte, sapa* vb.

AT. -A⁴k ~ TT. -A²k: Her iki Türk dilinde de kullanılan ek, genel olarak alet ve eşya isimleri yapar. Altaycada ekin ünlüsü, Türkçeden farklı olarak düzlük-yuvarlaklık uyumuna da girmektedir:

AT. *bıçak, kezek* “bölüm, parça”, *konok* “konuk, misafir; gün, yirmi dört saat; hayat; cenaze”, *çertek* “fiske” (*çert-*: fiske vurmak), *cedek* “dizgin, gem” (*cet-*: yedeğinde götürmek), *kuçak* “kucak” (*kuç-*: kucaklamak” vb.

TT. *uçak, binek, sapak, dönek, korkak, kayak, oturak* vb.

AT. -B²A⁴s ~ TT. -mA²z: Aslen bir sıfat-fiil olan ek, hem Altaycada hem de Türkçede bu işlevinin yanı sıra kalıcı isimler de yapmaktadır. Ekin, Türkçede artlık-önlük uyumuna bağlı olarak -maz ve -mez olmak üzere iki eş biçimi bulunurken, Altaycada artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak -bas, -bes, -bos, -böz, -pas, -pes, -pos, -pös olmak üzere sekiz eş biçimi ortaya çıkmıştır. Yine

Altaycada ötümlü /z/ ünsüzü kelime sonunda bulunamadığından ek, ötümsüz /s/ ünsüzü ile bitmektedir.

AT. *aldırbas* “önemsiz, birşey değil”, *caltanbas* “korkusuz, gözüpek” (*caltan-*: korkmak, ürkmek), *korkıbas* “korkusuz”, *carabas* “yaramaz, uygunsuz, uygun olmayan” (*cara-*: hoşlanmak; gitmek, uymak; kabul etmek; beğenmek; içine sinmek), *ceñdirbes* “yenilmez” (*ceñdir-*: yenmesine izin vermek), *toktobos* “kesintisiz, aralıksız” (*tokto-*: durmak) vb.

TT. *tükenmez* (*kalem*), *yaramaz*, *açmaz(-a düşmek)*, *kaçınılmaz* (*son*), *çıkamaz* (*sokak*) vb.

AT. -çA⁴k ~ TT. -cA²k: Ekin kullanım sıklığı Türkçeye göre Altaycada daha yüksektir. Ek genel olarak alet, eşya isimleri ile sıfatlar türetmektedir. Altaycada ekin sadece ötümsüz /ç/’li; Türkçede ise ötümlü /c/’li eş biçimleri kullanılır. Yine Altaycada ek, artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına tabi iken Türkçede yalnızca artlık-önlük uyumuna uymaktadır.

AT. *capşınçak* “yapışkan” (*capşın-*: yapışmak), *caykalçak* “sağlam olmayan, sallantılı” (*caykal-*: sallanmak, sarsılmak), *edinçek* “kazanmayı seven” (*edin-*: kendisi için yapmak, almak), *eñilçek* “esnek” (*eñil-*: eğilmek), *kirlençek* “kir tutan, çabuk kirlenen”, *taarinçak* “dargın, gücenik” (*taarin-*: incinmek, gücenmek, darılmak), *uyalçak* “utangaç” (*uyal-*: utanmak) vb.

TT. *salıncak*, *erincek* “tembel, üşengeç”, *hevesçek*¹⁰ vb.

AT. -çA²η ~ TT. -(A²)cA²n: Meyil ve düşkünlük ifade eden sıfatlar yapan ek, Altaycada işlek bir şekilde kullanılır. Türkçede ise *sevecen*, *evecen* “aceleci” gibi birkaç kelimedede görülür. Türkçede -A²cA²n eki, Eker (2009: 326); Göksel-Kerslake (2006: 53) gibi araştırmacıların eserlerinde fiilden isim yapma eki olarak ele alınmakta, Lewis (1986); Ergin (2003); Korkmaz (2003); Banguoğlu (2007); Gencan (2007); Karaağaç (2013) gibi araştırmacıların eserlerinde ise fiilden isim yapan ekler arasında gösterilmemektedir. Biz, meyil ve düşkünlük ifade eden AT. -çA²η ile TT. -A²cA²n ekinin aynı ek olduğunu, Altaycada ekin işlek bir şekilde kullanıldığı hâlde Türkçede sadece *sevecen*, *evecen* “aceleci” gibi birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak kullanıldığını düşünüyoruz. Ekteki /ç/ ünsüzü Türkçede ötümlüleşerek /c/ ünsüzüne değişmiş, ekin

¹⁰ *hevesçek* kelimesi, ölçünlü Türkçede kullanılmamaktadır. Kelimenin Mersin ili, Tarsus ilçesi Kulak köyünde kullanıldığı tarafımızdan tespit edilmiştir.

son ünsüzü de Türkçede /ŋ/ ünsüzü kullanılmadığından /n/ ünsüzüne değişmiştir. Ekin ünlüsü ise hem Türkçede hem de Altaycada artlık-önlük uyumuna uymaktadır.

AT. *carışçaŋ* “yarışmayı seven”, *kırıışçaŋ* “tartışmayı, kavgayı seven, kaba insan” (*kırıış-*: karşılıklı küfretmek), *kıyıışçaŋ* “inatçı, söz dinlemez” (*kıyıış-*: direnmek, inat etmek), *soguışçaŋ* “kavgacı” (*soguış-*: dövüşmek, vuruşmak, savaşmak), *uyalçaŋ* “utangaç” vb.

Direnkova (1940: 57) ekin ünlüsünün *-çaan/-çeen* şeklinde uzun ünlülü; son ünsüzünün ise hem /ŋ/ hem de *-çaan/-çeen* şeklinde /n/ ünsüzü ile bitebildiğini ifade etmektedir. Ancak biz, taradığımız metinlerde ekin sadece *-çaŋ* ve *-çey*’li şekillerini tespit ettik.

AT. -G²A⁴ ~ TT. -G²A²: Ekin kullanım sıklığı Türkçeye göre Altaycada daha yüksektir. Ergin (2003: 189), ekin “hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesnelere karşılıyan isimler” yaptığını ifade etmektedir. Ekin, Altaycada, Türkçeden farklı olarak düzlük-yuvarlaklık uyumu sonucu ortaya çıkan *-go*, *-gö*, *-ko*, *-kö* eş biçimleri de kullanılmaktadır.

AT. *tomurtka* “ağaçkakan” (*tomurt-*: odun, ağaç için kırmak, kesmek), *edilge* “fiil” (*edil-*: yapılmak), *bodolgo* “tahmin, varsayım” (*bodol-*: tahmin etmek, varsaymak), *çeçilge* “çözüm” (*çeçil-*: çözülmek), *ködürtke* “hamile” (*ködürt-*: kaldırmak), *kerilge* “yol” (*keril-*: genişlemek) vb.

TT. *bölge*, *bilge*, *süpürge*, *dizge*, *yonga*, *dalga* vb.

AT. -G²A⁴n ~ TT. -A²n: Aslen bir sıfat-fiil eki olan ek, her iki Türk dilinde bu işlevi yanında kalıcı isimler de yapmaktadır. Eski Türkçede *-gA²n* şeklinde olan ekteki /g/ ünsüzü Altaycada korunmuş, Türkçede ise düşmüştür. Ek, Altaycada artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı *-gan*, *-gen*, *-gon*, *-gön*, *-kan*, *-ken*, *-kon*, *-kön* olmak üzere sekiz eş biçime sahipken Türkçede artlık-önlük uyumuna bağlı olarak *-an* ve *-en* olmak üzere iki eş biçimlidir.

AT. *ötkön* “geçmiş”, *artkan* “kalan, artık”, *kargan* “yaşlı, ihtiyar” (*karı-*: yaşlanmak), *kızıgan* “sıcak, kızmış; uyanmış” (*kızı-*: yanmak; ilgi uyandırmak) vb.

TT. *düzen*, *bakan*, *kapan*, *kıran* vb.

AT. -G²I⁴ ~ TT. -G²I²: Ek, hem Altaycada hem de Türkçede işlek olarak kullanılmakta; fiilin gösterdiği işi yapanı, yapılan işi ve yapma işini ifade eden isimler türetmektedir. Ek, Altaycada artlık-önlük, düzlük yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı

olarak *-gı, -gi, -gu, -gü, -kı, -ki, -ku, -kü* olmak üzere sekiz; Türkçede ise artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *-gı, -gi, -kı, -ki* olmak üzere dört eş biçime sahiptir.

AT. *susku* “kepçe” (*sus-*: almak, kepçeyle almak), *çapkı* “orak” (*çap-*: kesmek), *sibirgi* “süpürge” (*sibir-*: süpürmek), *açıtıkı* “maya” (*açıt-*: mayalamak), *cargı* “yargı”, *eşki* “kürek” (*eş-*: kürek çekmek), *tartıkı* “kaşağı” (*tart-*: çekmek, sürüklemek), *çalgi* “orak”, *çaçılgi* “serpinti, damla” (*çaçıl-*: dağılmak, saçılmak), *kertki* “parçalayan, balta” (*kert-*: kesmek, doğramak) vb.

TT. *saygı, sargı, çalgı, sergi, ilgi, bilgi, sevgi, silgi, vergi, duygu, sorgu, burgu, örgü, görgü, bıçkı, baskı, atkı, içki, biçki* vb

AT. -G²I⁴n ~ TT. -G²I⁴n: Hem Altaycada hem de Türkçede işlek olarak kullanılan ekin “fonksiyonunda bir büyültme, bir aşırılık manası vardır. Teşkil ettiği isimler çok yapan, olan veya yapılan nesnelere veya işi karşılar (Ergin, 2003: 189).” Ek, her iki Türk dilinde de artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *-gın, -gin, -gun, -gün, -kın, -kin, -kun, -kün* olmak üzere sekiz eş biçime sahiptir.

AT. *caykın* “sel, taşkın” (*cayı-*: taşmak, yayılmak), *kaçkın* “kaçak, firari”, *ketkin* “göçmen”, *köçkin* “göçmen, göçebe”, *taşkın* “su baskını”, *kırgın* “kesme, yok etme” vb.

TT. *etkin, bilgin, vurgun, taşkın, sürgün, baskın, durgun* vb.

AT. -G²I⁴ş ~ TT. -gI⁴ç: Hem Altaycada hem de Türkçede yapan, olan veya yapılan nesnelere isimleri olan isimler türeten ekin kullanım sıklığı Altaycada daha fazladır. Ek, Altaycada artlık-önlük, düzlük yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *-gış, -giş, -guş, -güş, -kış, -kiş, -kuş, -küş* olmak üzere sekiz; Türkçede ise artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bağlı olarak *-gıç, -giç, -guç, -güç* olmak üzere dört eş biçime sahiptir. Ekin son ünsüzü Altaycada /ş/; Türkçede ise /ç/ ünsüzü ile bitmektedir.

AT. *çapkiş* “balta, keser” (*çap-*: kesmek), *körgüş* “göz”, *kubultkiş* “değiştiren; gr. ismin hâlleri” (*kubult-*: değiştirmek, dönüştürmek), *oturguş* “sandalye, oturak”, *kömgüş* “ateşe birşeyler gömmeye yarayan alet”, *tutkuş* “tutacak”, *sürtküş* “merhem, macun”, *tepkış* “merdiven”, *sootkiş* “buzdolabı”, *ayaksalgış* “kap kaçak konulan raf”, *tergiş* “sepet”, *tingiş* “burun” (*tin-*: nefes almak) vb.

TT. *dalgıç, başlangıç, bilgiç, süzgülüç* vb.

AT. $-(I^4)k \sim$ TT. $-(I^4)k$: Her iki Türk dilinde de işlek olarak kullanılan ek, nesne isimleri ve sıfatlar türetmektedir. Ekin yardımcı ünlüsü her iki Türk dilinde de artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymaktadır.

AT. *biçik* “kitap” (*biçi-*: yazmak), *carık* “ışık, aydınlık” (*carı-*: aydınlatmak), *surak* “soru; şikayet; rica, istek” (*sura-*: sormak, etmek, istemek), *kürek*, *cölök* “baston” (*cölö-*: bir şeye yaslamak), *elgek* “elek” (*elge-*: elemek), *ırak* “uzak” (*ira-*: uzaklaşmak), *uzak*, *açık*, *bilik* “bilgi”, *cırtık* “yırtık” (*cırt-*: yırtmak), *sezik* “tahmin” (*ses-*: sezme) vb.

TT. *dilek*, *açık*, *delik*, *bölük*, *konuk*, *soluk*, *yanık*, *elek*, *kırık*, *çıkık*, *kesik*, *yarık*, *silik*, *yırtık* vb.

AT. $-l \sim$ TT. $-l$: Ek, Altaycaya göre Türkçede işlerliğini yitirmiş görünmektedir. “Eski Türkçe *inal*, *tükel*, *kısil* “vadi” sözcüklerinde görülen bu ek, TT. *ışıl* ve yeni türetilen *okul*” (Eker, 2009: 328) kelimelerinde bulunur. Altaycada ise soyut isimler türetir: *cırgal* “kutlama, eğlence” (*cırğa-*: neşelenmek, kutlamak), *komıdal* “şikayet” (*komıda-*: şikayet etmek), *cazal* “süsleme; dekorasyon; inşaat; donanım” (*caza-*: yapmak; süslemek; tasarlamak), *çıdal* “sabır” (*çıda-*: sabretmek, dayanmak), *cepsel* “envanter; donanım” (*cepse-*: donatmak; silahlandırmak), *töröl* “akrabalık; vatan, anayurt” (*törö-*: doğurmak, meydana çıkarmak), *uçural* “karşılaşma, tesadüf, olay” (*uçura-*: karşılaşmak, rastlamak) vb.

AT. $-(I^4)m \sim$ TT. $-(I^4)m$: Hem Altaycada hem de Türkçe işlek olarak kullanılan ekin “başlıca fonksiyonu fiille ilgili bir hâl, durum, iş ifade etmek olup o işle ilgili, o işten doğan varlık, eşya, alet, yer v.s. gibi çeşitli isimler de yapar” (Ergin, 2003: 188). Ekin yardımcı ünlüsü her iki Türk dilinde de artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymaktadır.

AT. *ölüm*, *cürüm* “hayat” (*cür-*: yaşamak, bulunmak, gitmek, yürümek), *özüm* “bitki” (*ös-*: büyüme), *çaynam* “bir çiğnemelik” (*çayna-*: çiğnemek), *uurtam* “yudum” (*uurta-*: içmek, ağzına su almak), *uuştam*: “bir avuçluk” (*uušta-*: avuçlamak, avuçla almak), *kiyim* “giyim” vb.

TT. *bilim*, *bölüm*, *ölüm*, *seçim*, *alım*, *satım*, *geçim*, *giyim*, *kuşam*, *uçurum*, *verim*, *içim*, *dönüm*, *biçim*, *boğum*, *doğum*, *duyum* *yudum* vb

AT. $-mA^4 \sim$ TT. $-mA^2$: Türkçede aslen isim-fiil (matar) eki olan ek, bu işlevinin yanında kalıcı isimler ve sıfatlar da türetir. Altaycada ise ekin isim-fiil (matar) işlevi

yoktur. Fiillerden kalıcı isimler türetmektedir. Ekin ünlüsü, Altaycada artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına; Türkçede ise yalnızca artlık-önlük uyumuna bağlıdır.

AT. *candırma* “dağ yamacı” (*candır-*: döndürmek), *carma* “yarma, kırılan arpa; bulgur, kepek” (*car-*: yarmak), *cıldırma* “kilit, sürgü” (*cıldır-*: hareket ettirmek; itmek), *ildirme* “zincir” (*ildir-*: taktırmak), *taldama* “iyilerin iyisi” (*talda-*: özenle seçmek; seçmek) vb.

TT. *dondurma*, *yazma* (*eser*), *kavurma* (yiyecek), *dolma* (yemek), *içme* (kaplıca), *dolma* (kalem), *değme* (güzel), *süzme* (yoğurt), *karma* (takım), *inme* (felç), *kuşatma* vb.

AT. $-(I^4)n$ ~ TT. $-(I^4)n$: Hem Türkçede hem de Altaycada işlek olarak kullanılan ek, “fiilin gösterdiği hareketi yapanı, olanı ve daha çok yapılanı ifade eden” (Ergin, 2003: 189) isimler türetir. Ekin yardımcı ünlüsü her iki Türk dilinde de artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymaktadır.

AT. *cadın* “hayat, yaşam” (*cat-*: yatmak; yerleşmek; bulunmak), *cuun* “toplantı, meclis” (*cuu-*: toplamak, biriktirmek), *şüün* “sürtme ağı” (*şüü-*: ağla balık yakalamak), *kelin* “gelin”, *cıgın* “kesilmiş ağaç, kütük; yolu tıkamış buz” (*cık-*: hücum etmek, devirmek, yenmek) vb.

TT. *akın*, *ekin*, *yığın*, *basın*, *yayın* vb.

AT. $-ntI^2$ ~ TT. $-ntI^4$: “Dönüştürme/edilgenlik eki bildiren *-n-* ekinin üstüne eylemden ad yapan *-ti*’nin getirilmesi ile oluşan” (Eker, 2009: 329) ek, her iki Türk dilinde de “yapan, olan veya yapılan çeşitli nesnelere karşılar” (Ergin, 2003: 194). Ekin ünlüsü Altaycada yalnız artlık-önlük uyumuna bağlıyken Türkçede hem artlık-önlük hem de düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlıdır.

AT. *kurantı* “parça kumaşlardan yapılmış yorgan” (*kura-*: bazı parçalardan oluşmak; ek yapmak), *ulantı* “ek; gr. edat” (*ula-*: uçlarından bağlamak, birleştirmek), *cuuntı* “bütünü, tamamı; antoloji” (*cuu-*: toplamak, biriktirmek), *azırantı* “yetiştirme, evlatlık” (*azıra-*: beslemek, yetiştirmek), *buuntı* “havuz, küçük göl” (*buu-*: bent çekmek) vb.

TT. *akıntı*, *bulantı*, *sıkıntı*, *çarpıntı*, *yıkıntı*, *söylenti*, *alıntı* vb.

AT. $-pA^4k$, $-mA^4k$ ~ TT. $-mA^2k$: Türkçede aslen isim-fiil (mastar) eki olan ek, bu işlevinin yanında kalıcı isimler de türetmektedir. Altaycada ise ekin isim-fiil (mastar) işlevi yoktur. “Fiillerden alet, eşya ve yiyecek isimleri türetmektedir” (Güner Dilek,

2007, 1026). Ekin ilk ünsüzü Altaycada hem /p/ hem de /m/ ünsüzü ile başlayabilirken Türkçede yalnız /m/ ünsüzü ile başlar. Ekin ünlüsü ise Altaycada artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına; Türkçede ise yalnızca artlık-önlük uyumuna bağlıdır.

AT. *ilmek* “kanca; askı” (*il-*: takmak, asmak), *baspak* “buğday kırmak için el değirmeni; tuzak, kapan” (*bas-*: basmak, sıkmak, zorlamak, ezmek), *oymok* “yüksük” (*oy-*: oymak, delmek), *kaymak*, *teertpek* “ezilmiş, sıkıştırılmış hamurdan pide”, *iritpek* “ekşi sütü taze kaynar sütle karıştırıp yapılan yemek” (*irit-*: ekşitmek) vb.

TT. *yemek*, *çakmak*, *ekmek*, *ilmek*, *kaymak* vb.

AT. $-(A^4/I^4)r$ ~ TT. $-(A^2/I^4)r$: Her iki Türk dilinde de asli işlevi sıfat-fiil eki olan ek, bu işlevinin yanında kalıcı isimler de türetmektedir. Ek, fonetik olarak hem Altaycada hem de Türkçede benzer olmakla birlikte ekin yardımcı ünlüsü Türkçeden farklı olarak Altaycada düzlük-yuvarlaklık uyumuna da girmektedir.

AT. *bazınar* “taş kırma değirmeni” (*bazın-*: boyun eğmek, basılmak), *caykanar* “kalbur” (*caykan-*: sallanmak), *keziner* “balta, bıçak” (*kezin-*: kesilmek), *kışkırar* “kuzgun” (*kışkır-*: bağırarak, çağırarak) vb.

TT. *keser*, *yarar*, *gider*, *gelir*, *okuryazar* vb.

AT. $-(I^4)ş$ ~ TT. $-(I^4)ş$: Fiillerin hareket isimlerini yapma bakımından her iki Türk dilinde ortak olan ekin işlevi, Altaycada Türkçeye göre daha geniştir. Altaycada ek, hareket isimleri yanında “soyut isimler ve alet isimleri de yapmaktadır” (Güner Dilek, 2007, 1026). *cara-* “hoşlanmak, hoşla gitmek; beğenmek” fiilinden bu ekle türetilen *caraş* “güzel; zarif, şık” kelimesi sıfat olarak da kullanılmaktadır: *caraş kıs* “güzel kız”, *caraş cıttu samın* “güzel kokulu sabun (TBK, 444) vb. Türkçede ise “iş ifade eden fiil isimleri ve klişeleşerek iş ismi dışında nesne isimleri yapabilen ek, sıfat olarak hiç kullanılmaz” (Ergin, 2003: 187). Ekin yardımcı ünlüsü Altaycada yalnız artlık-önlük uyumuna bağlıyken Türkçede hem artlık-önlük hem de düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlıdır.

AT. *süüş* “aşk, sevgi” (*süü-*: sevmek), *boluş* “yardım” (*bol-*: olmak), *oynoş* “oynaş, sevgili” (*oyno-*: oynamak), *caaş* “yağmur” (*caa-*: yağmak) vb.

TT. *giriş*, *çıkış*, *satış*, *davranış*, *direnış*, *diriliş* vb.

AT. $-t$ ~ TT. $-t$: Kullanım sıklığı her iki Türk dilinde de az olan ek, Altaycada Türkçeden farklı olarak fiillerin hareket isimlerini de yapmaktadır.

AT. *sıgırt* “ıslık” (*sıgır-*: ıslık çalmak), *ajit* “engel” (*aş-*: aşmak, geçmek), *bıçirat* “çatlak” (*bıçıra-*: çatlamak, çatırdamak) vb.

Türkçede, Dil Devrimiyle birlikte eke yeniden işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır: *yazıt, kanıt, yapıt, taşıt* vb.

AT. -U² ~ TT. -I⁴: Eski Türkçe fiilden isim yapma eki -(X)g (Erdal, 1991: 172), her iki Türk dilinde de düşmüş; düşerken de ekin yardımcı ünlüsü yapım eki özelliği kazanmıştır. /g/ sesinin düşmesiyle Altaycada ekin yardımcı ünlüsü dar-yuvarlak hâle gelmiş; Türkçede ise artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girmiştir.

AT. *ceñü* “başarı, zafer” (*ceñ-*: yenmek), *amadu* “amaç, maksat, hedef” (*amada-*: nişan almak, niyeti olmak), *amtaju* “alışkanlık” (*amtaş-*: alışmak, adet edinmek), *kıçıru* “çağrı; davetiye” (*kıçır-*: çağırarak, davet etmek; okumak), *aju* “dağ geçidi” (*aş-*: aşmak, geçmek), *kadu* “çivi” (*kada-*: çakmak) vb.

TT. *yazı, sıkı, yapı, ayrı, çatı, batı, şaşı, tartı, sayı, dizi, çizi, çeki, duru, doğu, dolu, koşu, koku, pusu, ölü, ölçü, sürü, örtü* vb

Yine Eski Türkçe fiilden isim yapma eki -gU² (Tekin, 2003: 90) ekinin başındaki /g/ ünsüzünün Altayca ve Türkçede düşmesiyle bu ekin ünlüsü de yapım eki hâline gelmiş ve ek, yukarıdaki ekle birleşmiştir: AT. *korku* (< *kork-gu*), TT. *korku* (< *kork-gu*) kelimesinde böyle bir gelişim söz konusudur.

Altaycada bazı kelimelerde ise -(X)g ekinin -(I)k ekine dönüşerek korunduğu görülmektedir: *biçi-* fiilinden *biçik* “kitap”, *bil-* fiilinden *bilik* “bilgi”, *çiy-* fiilinden *çiyik* veya *çiyü* “çizgi” gibi.

Ekteki /g/ sesinin düşmesi sonucu hem Altaycada hem de Türkçede fiil tabanı ile fiilden türetilen ismin bir ve aynı olduğu örnekler ortaya çıkmıştır: AT. *ooru* “hasta; hastalanmak” ve *ooru-* “hastalanmak”; TT. *boya* ve *boya-*, *acı* ve *acı-* vb.

AT. -agan ~ TT. -A²G²A²n: Kullanım sıklığı her iki Türk dilinde de az olan ek, “süreklilik, biteviyelik, tekdüzelik anlamı taşıyan adlar türetir” (Eker, 2009: 326). Altaycada ek tek biçimli iken Türkçede artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak -*agan*, -*egen*, -*ağan*, -*eğen* olmak üzere dört eş biçimlidir.

AT. *çabagan* “dört nala gezmeyi seven” (*çap-*: hızla dört nala koşmak), *udagan* “devamlı” (*uda-*: devam etmek), *cadagan* “kışlık” (*cat-*: yatmak, yaşamak, barınmak) vb.

TT. *olağan, gezegen, yatağan, durağan* vb.

AT. -maç ~ TT. -maç: Kullanım sıklığı her iki Türk dilinde de az olan ek, kalıcı isimler yapar.

AT. *kuurmaç* “pişmiş tahıl” (*kuur-*: pişirmek, kavurmak)

TT. *bulamaç, yırtmaç, demeç* vb.

AT. -mİ⁴ş ~ TT. -mİ⁴ş: Altayca ve Türkçede şeklen aynı olan ek, işlev olarak farklıdır. Türkçede aslen sıfat-fiil eki olan ek, bu işlevinin yanında kalıcı isimler de türetmektedir. Altaycada ise ekin sıfat-fiil işlevi yoktur. Fiillerden “eşya ismi yapar” (Güner Dilek, 2007: 1027).

AT. *çulgamış* “çocuğun altına konulan bez” (*çulga-*: çocuğu kundaklamak), *iltarmış* “ayakkabı için ayak tabanlığı” (*iltar-*: ayakkabı dikmek), *oromış* “çorabın üstüne sarılan kumaş” (*oro-*: sarmak, dolamak) vb.

TT. *ermiş, geçmiş, dolmuş, yemiş* vb.

Altaycaya Mahsus Ekler:

-çİ²: Direnkova, Altaycada fiilden isim yapan iki ayrı *-çİ*, *-çİ* ekinden söz etmektedir. Bunlardan ilkinin, “fiillere gelerek durum ya da nesne adı” (Direnkova, 1940: 52); ikincisinin ise “fiilden isim yapan *-u*, *-ü* ekinin üstüne gelerek fail ismi” (Direnkova, 1940: 55) yaptığını söyler. Ancak bu ikinci *-çİ*, *-çİ* ekini isimden isim yapan ek olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

süünçi “sevinç” (*süün-*: sevinmek), *tamçı* “damla” (*tam-*: damlamak), *camınçı* “battaniye, örtü” (*camın-*: gizlenmek, saklanmak), *camaçı* “yama” (*cama-*: yamamak, onarmak), *ijemci* “umut” (*ijen-*: ummak, inanmak, güvenmek), *sakçı* “koruyucu, bekçi” (*saki-*: korumak, beklemek) vb.

-çİ²k: Genellikle edilgen veya dönüşlü fiillere eklenmektedir. Meyil ve düşkünlük ifade eden sıfatlar yanında isim de türetir.

orolçık “bükük, kıvrık” (*orol-*: çevrilmiş, sarılmış olmak; kıvrılmak), *burulçık* “dönemeç” (*burul-*: dönmek, çevrilmek), *maktançık* “övüngen” (*maktan-*: övünmek), *surançık* “dilenci” (*suran-*: dilenmek), *ürençik* “öğrenci” (*üren-*: eğitim görmek), *kıstalçık* “sıkışık yer” (*kıstal-*: sıkıştırılmış olmak) vb.

-G²A⁴k: Kullanım sıklığı az olan ek, “alet, eşya, madde ve nitelik isimleri” (Güner Dilek, 2007: 1023) türetir. Artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumları sonucu sekiz eş biçimi ortaya çıkmıştır:

cargak “işlenmiş deri” (*car-*: kesmek, yarmak, parçalamak), *kadalgak* “1. müşkülpesent. 2. sarp kaya” (*kadal-*: çakılmış olmak; saldırmak, bağlanmak), *emiskek* “meme, ağızlık” (*em-*: emmek), *cayılgak* “çiçek” (*cayıl-*: çiçeklenmek, çiçek açmak), *buskak* “bozma; bozuk, yıkık” (*bus-*: yıkmak, kırmak, bozmak), *cüülgek* “deli, aklını kaybetmiş” (*cüül-*: akıldan çıkmak, aklını kaybetmek), *küygek* “kuraklık; yanan, sıcak” (*küy-*: yanmak; yakmak), *tabışkak* “bilmece; muammalı konuşma” (*tabış-*: birlikte bulmak) vb.

-G²I⁴r: Altaycada işlek olarak kullanılan ek, fiilden beceri ve yetenek ifade eden sıfatlar türetmektedir. Ek, artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumuna bağlı olarak *-gır, -gir, -gur, -gür, -kır, -kir, -kur, -kür* olmak üzere sekiz eş biçimlidir.

cüskür “yüzgeç” (*cüs-*: yüzmek), *süskür* “tos vuran” (*süs-*: süsmek, tos vurmak), *cılgır* “hızlı, hızlandırma” (*cıl-*: hareket etmek), *küygür* “kaynar” (*küy-*: yanmak, yakmak), *bilgir* “bilgin, bilge”, *ukkur* “söz dinleyen” (*uk-*: dinlemek), *seskir* “hisli, sezgili” (*ses-*: sezme) vb.

-ItA²: Edilgenlik eki *-l* ile *-ta, -te* ekinin birleşmesiyle oluşan ek, soyut anlamlı isimler türetir. Artlık-önlük uyumuna bağlı olarak iki eş biçimi vardır.

şüülte “düşünce, yargı” (*şüü-*: düşünmek), *kojulta* “birleşme; gr. ek” (*koş-*: eklemek, birleştirmek), *sakılta* “beklenti” (*sakı-*: beklemek), *cakılta* “sipariş” (*cakı-*: sipariş vermek), *amıralta* “tatil, dinlenme” (*amıra-*: dinlenmek), *suralta* “istek, rica” (*sura-*: istemek, sormak, rica etmek) vb.

-mA⁴l: Fiilin ifade ettiği iş, oluş ve hareketin adı olan isimler türeten ek, artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girmektedir.

cartamal “açıklama, şerh etme” (*carta-*: açıklamak, yorumlamak), *çümdemel* “eser, yapıt” (*çümd-*: sanat eseri meydana getirmek), *kiçemel* “gayret, çaba” (*kiçee-*: gayret etmek), *çenemel* “deneme, tecrübe” (*çene-*: denemek, ölçmek, sınamak), *oñdomol* “kavram” (*oñdo-*: anlamak), *taskamal* “bilgi, bilim” (*taska-*: alışmak, antrenman yapmak) vb.

-ŋ: Kullanım sıklığı az olan ek, *irin* “irin”, *calbaŋ* “eğimli, meyilli”, *örtöŋ* “sarı, kavrulmuş”, *tüzeŋ* “ova, düz alan”, *korçoŋ* “kambur, eğri” gibi kelimelerde görülür.

-nkA²y/-ŋkA²y/-mkA²y: Meyil ve düşkünlük ifade eden ekin ilk ünsüzü hem /n/ hem /ŋ/, hem de /m/ olabilmektedir. Ek, artlık-önlük uyumuna girmektedir.

arıñkay “çabuk yorulan” (*arı-*: kötüleşmek, güzüzleşmek, zayıflamak, yorulmak), *çoçıñkay* “korkak, ürkek” (*çoçı-*: korkmak, ürkmek, tedirgin olmak), *acarıñkay* “dikkatli” (*acar-*: farketmek, dikkat etmek), *iştenkey/iştenkey/iştemkey* “çalışkan, işsever; işgüzar” (*işte-*: çalışmak), *kiçeenkey/kiçemkey* “gayretli” (*kiçee-*: gayret etmek), *kileñkey/kilemkey* “endişeli, telaşlı” (*kile-*: endişelenmek, tedirgin olmak), *kişteñkey* “kişnemeyi seven at” (*kişte-*: kişnemek), *büdüñkey* “güvenilir” (*büt-*: inandırmak; güvenmek), *ooruñkay* “hastalıklı” (*ooru-*: hastalanmak), *tişteñkey* “ısırgan” (*tişte-*: dişlemek, ısırma) vb.

-U²l: Kullanım sıklığı az olan ek, fiilin ifade ettiği işi yapan veya yapılan işin adı olan isimler türetmektedir. Ek, artlık-önlük uyumuna bağlı olarak iki eş biçimlidir.

utkuul/utkuul “karşılama, selamlama” (*utku-*: karşılamak, selamlamak), *mürgüül* “dua” (*mürgü-*: dua etmek), *arçuul* “mendil, eşarp” (*arçı-*: silmek, temizlemek) vb.

-U²r: Kullanım sıklığı az olan ek, nesne isimleri türetmektedir. Ek, artlık-önlük uyumuna bağlı olarak iki eş biçimlidir.

amzuur “şarap tadılan çubuk” (*amza-*: tadına bakmak), *calmuur* “süpürge” (*calma-*: süpürmek) vb.

-U²ş: Kullanım sıklığı az olan ek, nesne isimleri ve sıfat türetmektedir. Ek, artlık-önlük uyumuna bağlı olarak iki eş biçimlidir.

ayruuş “yaba” (*ayrı-*: ayırmak), *bulguş* “arpa kavurmak için kullanılan ucu sivri sopa” (*bulga-*: karıştırmak), *tırmuuş* “tırmık; ot kesme makinesi” (*tırma-*: kaşımak, tırnaklamak; evlek açmak), *sarkuş* “kalbur” (*sarka-*: esmek), *cilturuuş* “parlayan” (*ciltıra-*: parlamak) vb.

-A²n: Kullanım sıklığı az olan ek, hem kısa hem de uzun ünlülüdür. Dırenkova (1940: 55) ekin *-gan/-gen* sıfat-fiil ekinin kısaltmış biçimi olduğunu söylemektedir. *saan* “sağmal inek”, *tüymeen* “düzensizlik, endişe, kargaşa”, *biçen/biçeen* “ot”, *kireen* “damat” gibi kelimelerde görülür.

-daçı: *aldaçı* “kötü ruh, ölüm perisi, ölünün canını taşıyan ruh” kelimesinde görülen ek, Eski Türkçe sıfat-fiil eki *-taçı*, *-teçi*’nin Altaycadaki kalıntısı olarak değerlendirilebilir.

-kıl⁴l: *cetkil* “yeterli”, *bütkül* “yeterli, tam” kelimelerinde görülür.

-kıt: *askıt* “peynir kurutmak için ağaç elek” kelimesinde görülür.

$-D^2I^2k$: *kestik* “bıçak”, *çaptık* “can sıkıcı; uygun olmayan, *turuştık* “direniş, karşı durma” gibi kelimelerde görülür.

$-(I^2)mcI^2$: *toomcı* “saygı, hürmet”, *kilemci* “endişe” gibi kelimelerde görülür.

$-(a)lañ$: *kıstalañ* “baskı, eziyet, zulüm”, *kızalañ* “kriz” gibi kelimelerde görülür.

Türkçeye Mahsus Ekler:

$-(A^2)ç$: Genellikle araç isimleri yapan ek, artlık-önlük uyumuna bağlı olarak *-aç* ve *-eç* şeklindedir: *süreç, kaldıraç, bağlaç, sarkaç, imleç, büyüteç, ayraç* vb.

$-A^2IA^2k$: Süreklilik ve daimilik bildiren ek, artlık-önlük uyumuna bağlı olarak *-alak, -elek* olmak üzere iki eş biçimlidir: *yatalak, çökelek, asalak* vb.

$-A^2Iga^2$: Kullanım sıklığı az olan ekin, artlık-önlük uyumuna bağlı olarak iki eş biçimi vardır. *çizelge, konalga* gibi kelimelerde görülür.

$-A^2mA^2ç$: Kullanım sıklığı az olan ekin artlık-önlük uyumuna bağlı olarak iki eş biçimi vardır. *dönemeç, tutamaç* gibi kelimelerde görülür.

$-A^2mA^2k$: Kullanım sıklığı az olan eklerdendir. Artlık-önlük uyumuna bağlı olarak iki eş biçimi vardır. *basamak, tutamak, kaçamak* vb. kelimeler bu ekle türetilmiştir.

$-A^2mI^2k$: Kullanım sıklığı az olan ekin artlık-önlük uyumuna bağlı olarak iki eş biçimi vardır. *bozamık, kızamık, tadamık* gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir.

$-(A^2)nA^2k$: Kullanım sıklığı az olan eklerdendir. Artlık-önlük uyumuna bağlı olarak iki eş biçimi vardır. *gelenek, görenek, tutanak, ödenek, seçenek, yığınak, sağanak/sağnak* gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir.

$-(A^2)v$: Dil Devrimi ile birlikte işlerlik kazanan ek, *görev, sınav, türev, ödev, işlev, söylev* gibi kelimelerde görülür.

$-(A^2)y$: Dil Devrimi ile birlikte işlerlik kazanan ek, *olay, deney, yapay, düşey* gibi kelimelerde görülür.

$-cA^2$: Kullanım sıklığı az olan ek, *dinlence, eğlence, düşünce* gibi kelimelerde görülür.

$-ç/-(I^4)nç$: Ek, iki şekillidir. Fiilden isim yapan *-ç* ekinin, dönüşlülük/edilgenlik bildiren *-n* ekine eklenmesiyle $-(I^2)nç$ şekli oluşmuştur. “Genellikle ruhsal ve zihni nitelikler, psikolojik durumlarla ilgili adlar yapar” (Eker, 2009: 329). *direnç, inanç, kazanç, iğrenç, utanç* gibi kelimelerde ek *-ç*; *gülünç, basınç, ödünç, korkunç* gibi kelimelerde $-(I^4)nç$ şeklindedir.

-D²I²: Görülen geçmiş zaman eki bazı kelimelerde kalıplaşarak fiilden isim türeten bir ek niteliği kazanmıştır. Ek, artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına uymaktadır. *uydu, girdi, çıktı, alındı (belgesi)* gibi kelimeler bu şekilde türetilmiştir.

-D²I²k: Asıl işlevi sıfat-fiil eki olan ek, kalıcı isimler türetebilmektedir. Ek, artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına uymaktadır. *tanıdık, bildik* gibi kelimeler bu şekilde türetilmiştir.

-G²A²n: Türkçe için istisnai eklerden biridir. Eski Türkçe *-gan, -gen* sıfat-fiil ekinin başındaki /g/ ünsüzü Türkçede düşmüş ve sıfat-fiil eki *-an, -en* olmuştur. Ancak bu ekte baştaki /g/ ünsüzü korunmuştur. Ergin (2003: 190) ekin “fonksiyonunda kuvvetli bir aşırılık mânâsı” olduğunu “teşkil ettiği isimlerin çok yapan ve olanı ifade ettiğini” dile getirmektedir: *alınan, sıkılınan, sokulınan, yapışınan, sırtınan, unutan, girişken, kayınan, konuşınan* gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir.

-G²A²ç: Kullanım sıklığı az olan ek “genellikle araç/organ adları ya da utanma, çekinme gibi kişilik özellikleri gösteren adlar” (Eker, 2009: 327) türetmektedir. Ek, artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *-gaç, -geç, -kaç, -keç* olmak üzere dört eş biçime sahiptir: *yüzgeç, süzgeç, kıskaç, solungaç; utangaç, üşengeç* gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir.

-m²A²cA²: Ek, *-ma, -me* fiilden isim yapma ekiyle *-ca, -ce* isimden isim yapma ekinin birleşmesiyle oluşmuştur: *bulmaca, koşmaca, çekmece, bilmece, koşuşturmaca* gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir.

-m²A²dI²k: *-ma, -me* olumsuzluk ekiyle *-dik, -dik* sıfat-fiil ekinin birleşmesiyle oluşan ek sıfat türetmektedir. “Doğrudan fiil gövdelerine gelebildiği gibi edilgen şekillere de eklenebilir” (Göksel-Kerslake, 2006: 54). *kırmadık (cam), görülmedik (ülke), tanımadık (insan)* gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir.

-m²A²n: Ek, “*şişman* ve *göçmen* gibi kelimelerden hareketle hem fiilden isim yapma eki hem de isimden isim yapma eki” (Ergin, 2003: 197) niteliğindedir. *öğretmen, seçmen, sayman, yazman, danışman, eleştirmen* gibi kelimeler de bu ekle türetilmiştir.

-m²I²k: Kullanım sıklığı azalan eklerden biridir. Artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına giren ek, *kıymık, ilmik, kustumuk, tırmık* gibi az sayıda kelimedede görülür.

-sA²k: Kullanım sıklığı sifra yaklaşan ek, *tutsak* kelimesinde görülür.

-sA²l: Tarihi metinlerde *uysal* kelimesinde görülen ekin kullanım alanı son dönemlerde genişletilmiştir. *işitsel*, *görsel* gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir.

-sI²: Kullanım sıklığı az olan ek, *tütsü*, *sinsi* gibi az sayıda kelimeye görülmektedir.

-tay: *çalıştay*, *danıştay*, *sayıştay* gibi kelimelerde görülen ek, isimden isim yapan *-tay* ekiyle benzerlik göstermektedir.

-tI²: Eker (2009: 329), ekin /l/ ve /r/ konsonantlarıyla biten eylem tabanlarına geldiğini ifade eder. *kızartı*, *karaltı*, *bağırıtı*, *belirti* gibi kelimelerde bu ek vardır.

-(y)A²cA²k: Gelecek zaman eki ve aynı zamanda sıfat-fiil eki olan *-acak*, *-ecek* ekinin *yiyecek*, *içecek*, *gelecek*, *silecek*, *çekecek*, *alacak*, *verecek* gibi kalıcı isimler türettiği de görülmektedir.

-(y)A²sI²: Aslen sıfat-fiil eki olan ekin kalıcı isimler yaptığı da görülmektedir. *yatsı* (< *yat-ası*), *giysi* (< *giy-esi*) gibi kelimelerde kalıplaşmış olarak yaşayan ek, < *gör-esi*-(m) *gel-* vb. örneklerde geçici adlar da yapar (Eker, 2009: 327). Ekin, *-ca*, *-ce* eşitlik eki ve *-a*, *-e* zarf-fiil ekiyle genişlemiş şekilleri de kullanılmaktadır: *adı batasınca*, *lanet olasıca*, *kahrolasıca*; *ölesiye*, *doyasıya*, *veresiye* vb.

2.1.1.3. İsimden Fiil Türeten Ekler

Altayca ve Türkçede Ortak Olan Ekler:

AT. +A⁴ ~ TT. +A²: Ek, hem Altaycada hem de Türkçede isimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türetmektedir. Altaycada artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren ek, Türkçede yalnızca artlık-önlük uyumuna girmektedir.

AT. *ada-* “adlandırmak, ad vermek”, *caja-* “yaşamak, var olmak, sağlıklı olmak” (*caş*: genç, yaş; yeşil, taze), *tüne-* “tünemek, geceleme, geceyi geçirmek” (*tün*: gece), *amira-* “dinlenmek, sakinleşmek” (*amır*: barış, rahat, huzur, güven), *bojo-* “kurtulmak, son, bulmak, boşaltmak, zayıflatmak” (*boş*: boş, serbest, zayıf), *kana-* “kanamak”, *örtö-* “yakmak” (*ört*: yangın), *çidıra-* “yanan odunlar için çitirdamak”, *çıkıra-* “gıcırdamak”, *eze-* “hatırlamak” (*es*: hatıra, his, akıl), *tuza-* “tuzlamak” vb.

TT. *kana-*, *yaşa-*, *oyna-*, *benze-* (< *beniz-e*), *boşa-*, *tüne-*, *dile-*, *türe-* vb.

AT. +A⁴l ~ TT. +A²l: Eker (2009: 323), ekin “addan eylem yapan *-A-* ile eylemden eylem yapan *-l-* (edilgenlik) ekinin özelliklerini gösterdiğinin

düşünülebileceğini” ifade etmektedir. Her iki Türk dilinde de kullanım sıklığı az olan ek, Altaycada artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına; Türkçede ise yalnızca artlık-önlük uyumuna girmektedir. Hem Altaycada hem de Türkçede bu ekle türetilen fiillerin -A’lı fiil tabanları görülmez:

AT. *karal-* “kararmak”, *cogol-* “yok olmak” vb

TT. *gencel-*, *dincel-*, *dikel-*, *sağal-*, *çoğal-*, *azal-* vb.

AT. +(A⁴)r ~ TT. +(A²)r: Ek, hem Altaycada hem de Türkçede renk isimlerine gelerek o renk gibi olma anlamında fiiller türetir. Ek, Altaycada artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına; Türkçede ise yalnızca artlık-önlük uyumuna girmektedir.

AT. *agar-* “ağarmak”, *kögör-* “göğermek, mavileşmek, yeşermek”, *karar-* “kararmak, koyulaşmak”, *kubar-* “solmak, sararmak” (*kuba*: soluk, solgun, açık sarı), *bozor-* “beyazlaşmak, grileşmek”, *boror-* “boz olmak” (*boro*: gri, kır renkli) vb.

TT. *ağar-*, *karar-*, *sarar-*, *göver-*, *yeşer-*, *bozar-*, *kızar-*, *morar-* vb.

Altaycada ek, renk isimleri dışındaki bazı sıfatlardan da fiiller türetmektedir: *çiçker-* “ince olmak” (*çiçke*: ince), *eskir-* “eskimek” (*eski*: eski), *kıskar-* “kısalmak” (*kıska*: kısa), *öskör-*: değiştirmek (*öskö*: başka), *cañır-* “yenilenmek” (*cañı*: yeni) vb.

AT. +(I⁴)k ~ TT. +(I⁴)k: Her iki Türk dilinde de kullanım sıklığı az olan ek, olma ifade eden fiiller türetmektedir. Ekin yardımcı ünlüsü hem Altaycada hem de Türkçede artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girmektedir.

AT. *birik-* “bir olmak, birleşmek”, *coluk-/colık-* “karşılaşmak, yakınlaşmak” (*col*: yol), *antık-* “yemin etmek, ant içmek” (*ant*: and, yemin) vb.

TT. *birik-*, *gözük-*, *gecik-*, *acık-* vb.

AT. +(I⁴)r ~ TT. +(I⁴)r: Ek, her iki Türk dilinde de genel olarak yansıma kelimelerden olma ifade eden fiiller türetmektedir. Ekin yardımcı ünlüsü hem Altaycada hem de Türkçede artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girmektedir.

AT. *kıygır-* “bağırarak, haykırmak” (*kıygi*: çılgılık, bağırma, haykırma), *katkır-* “yüksek sesle gülmek” (*katki*: kahkaha), *çıñır-*: keskin, tiz bağırarak; çılgılık atmak”, *kıñır-*: “çınlamak” vb.

TT. *aksır-*, *delir-*, *belir-*, *hapşır-*, *üfür-*, *bağır-* (< *bañır-*), *çağır-*, *öğür-*, *geğir-*, *anır-* (< *añ-ı-r-*) vb.

AT. +rkA² ~ TT. +rgA²: Ekin kullanım sıklığı Türkçeye göre Altaycada daha fazladır. Altaycada “isim ve sıfatlara gelerek anlamca olumsuz fiiller” (Güner Dilek, 2007: 1031) türetmektedir.

AT. *camırka-* “gücüyle gururlanmak” (*camı*: rütbe, ünvan), *bayırka-* “iftihar etmek, gururlanmak; zenginliği ile övünmek” (*bay*: zengin), *caanırka-/caanarka-* “kibirlenmek, gururlanmak” (*caan*: büyük, iri; büyüklük), *caşırka-* “gururlanmak, kibirlenmek” (*caşır*: iyi, güzel), *künürke-* “kıskanmak” (*künü*: kıskançlık), *taşarka-* “şaşırmak” (*taş*: şaşırma, hayret) vb.

TT. *esirge-, yadırğa-* vb.

AT. +D²A² ~ TT. +D²A²: Ek, hem Türkçede hem de Altaycada yansıma kelimelerden fiiller türetmektedir. Altaycada isimden fiil yapma eki *+la*, *+le*’nin ünsüz uyumuna bağlı olarak /d/ ve /t/ ile başlayan eş biçimleri de ortaya çıktığından bu iki eki birbirine karıştırmamak gerekir. Yansıma kelimelerden fiiller türeten bu ek, hem Altaycada hem de Türkçede artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına girmektedir.

AT. *bıcıl-da-* “çok ve anlamsızca konuşmak”, *şırkılda-* “çınlamak”, *bapıl-da-* “vrak vrak ötmek; *mec.* şikayet etmek”, *borkıl-da-* “kaynamak, fokurdamak”, *kozırıkta-* “horlamak”, *tirsil-de-* “(ses için) duyulmak”, *küyle-* “uğuldamak” vb.

TT. *gürül-de-, horul-da-, gıcır-da-, çatır-da-, şırıl-da-, parıl-da-, fisıl-da-, gurul-da-, kütür-de-, fokur-da-* vb.

AT. +G²A⁴r ~ TT. +A²r: Eski Türkçede *+gar*, *+ger* şeklinde olan ek, Altaycada bu şekliyle korunmuş; Türkçede ise ekin başındaki /g/ ünsüzünün düşmesi sonucu *+ar*, *+er* şekline girmiştir. Ekin kullanım sıklığı her iki Türk dilinde de azalmıştır. Ek, Altaycada artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına; Türkçede ise sadece artlık-önlük uyumuna bağlıdır.

AT. *otkor-* “otlatmak”, *sugar-* “sulamak, suvarmak”, *atkar-* “göndermek; ata bindirmek”, *başkar-* “idare etmek, yönetmek, rehberlik etmek”, *koskor-* “yıkma” vb.

TT. *otar-* “otlatmak”, *suvar-* “sulamak, su içirmek”, *başar-* vb.

AT. +I⁴ ~ TT. +I²: Kullanım sıklığı her iki Türk dilinde de az olan ek, isimlere ve sıfatlara gelerek geçişli veya geçişsiz fiiller türetmektedir. Ek, Altaycada hem artlık-önlük hem de düzlük-yuvarlaklık uyumlarına, Türkçede ise yalnızca artlık-önlük uyumuna bağlıdır.

AT. *bayı*- “zenginleşmek” (*bay*: zengin), *keñi*- “genişlemek” (*keñ*: geniş), *kurçu*- “bilemek, sivrilmek” (*kurç*: sivri), *ooru*- “hasta olmak, hastalanmak”, *tarı*- “daraltmak, büzmek” (*tar*: dar), *tıñı*- “güçlenmek, kuvvetlendirmek” (*tıñ*: sağlam, güçlü) vb.

TT. *sakı*-(n)-, *taşı*-, *ağrı*- vb

AT. +*kI⁴r* ~ TT. +*kI⁴r*: Ek, her iki Türk dilinde de yansıma kelimelerden fiiller türetmektedir. Hem Altaycada hem de Türkçede artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girer.

AT. *bışkır*- “(at için) burnundan solumak; hırıldamak; hapşirmek”, *üşkür*- “ıslık sesi çıkarmak, zor nefes almak; iç çekmek”, *cötkür*- “öksürmek”, *kışkır*- “bağırarak, çağırarak”, *tükür*- “tükürmek” vb.

TT. *haykır*-, *fişkır*-, *hıçkır*-, *kışkır*- “kümes hayvanlarını kovalamak”, *çemkir*-, *püskür*-, *tükür*-, *sümkür*- vb.

AT. +*L³A⁴* ~ TT. *IA²*: Diğer bütün Türk dilleri gibi Altayca ve Türkçede de en işlek isimden fiil yapma eki +*la*, +*le* ekidir. Ekin temel işlevi yapma ve olma ifade eden fiiller türetmektir. Ek, Altaycada artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak +*la*, +*le*, +*lo*, +*lö*, +*da*, +*de*, +*do*, +*dö*, +*ta*, +*te*, +*to*, +*tö* olmak üzere on iki eş biçimli iken Türkçede artlık-önlük uyumuna bağlı olarak +*la*, +*le* olmak üzere iki eş biçimlidir.

AT. +*IA⁴* biçimi ünlü ile veya /r/, /y/ ünsüzlerinden biriyle biten kelimelere gelir: *armakçıla*- “iple bağlamak” (*armakçı*: ip, organ), *erkele*- “okşamak, şefkat göstermek” (*erke*: şımarık, sevimli, nazlı), *olcolo*- “esir almak, işgal etmek” (*olco*: esir), *köölö*- “közleşmek” (*köö*: kömür, köz), *kokırla*- “şaka yapmak” (*kokır*: şaka), *koylo*- “koyun gütmek” (*koy*: koyun) vb.

+*dA⁴* biçimi /r/ ve /y/ dışındaki ötümlü ünsüzlerden biriyle biten kelimelere gelir: *koyında*- “kucaklamak” (*koyın*: koyun, sine), *tögünde*- “yalan söylemek” (*tögün*: yalan), *coldo*- “patikalar yapmak; yola yönelmek, çizgi çekmek” (*col*: yol), *ölöndö*:- ot biçmek” (*ölöñ*: ot) vb.

+*tA⁴* biçimi ötümsüz ünsüzlerden biriyle biten kelimelere gelir: *ıšta*- “duman tütmek; deriyi işlemek” (*ış*: duman), *ermekte*- “sohbet etmek” (*ermek*: sohbet, konuşma), *kopto*- “iftira atmak” (*kop*: iftira), *köptö*- “çoğalmak, kalabalıklaşmak” (*köp*: çok) vb.

Ek, /t/ ünsüzü ile biten bir kelimeye eklendiğinde /t/ ünsüzlerinden biri düşer: *cita-* (< *cit-ta-*) “koklamak” (*cit*: koku), *tata-* (< *tat-ta-*) “paslanmak” (*tat*: pas), *biyte-* (< *biyt-te-*) “bitlenmek” (*biyt*: bit) vb.

/ç/ ünsüzü ile biten bir kelimeye eklendiğinde /ç/ ünsüzü sızıcılaşarak /ş/ ünsüzüne değişir: *aşta-* (< *aş-ta-*) “acıkmak” (*aç*: aç), *öştö-* (< *öç-tö-*) “kin beslemek, nefret etmek, düşman olmak” (*öç*: öç, intikam) vb.

TT. *avla-*, *tuzla-*, *başla-*, *taşla-*, *ağırla-*, *sula-*, *topla-*, *baltala-*, *karşıla-*, *iğnele-*, *demirle-*, *ütüle-*, *elle-*, *kilitle-*, *bekle-*, *temizle-*, *terle-*, *gecele-*, *serinle-*, *hafifle-*, *horla-*, *gürle-*, *çağla-*, *inle-*, *çınla-*, *üfle-*, *akla-*, *kurula-*, *yolla-*, *gizle-* vb.

Ek, Türkçeden farklı olarak Altaycada şu işlevlerde de kullanılır:

Hayvan isimlerine eklenerek o hayvanı avlamak anlamında fiiller türetir: *aında-* “vahşi hayvan avıyla uğraşmak, avlanmak” (*aı*: av, vahşi hayvan; geyik, karaca), *elikte-* “keçi avlamak”, *balıkta-* “balık avlamak”, *tiyiinde-* “sincap avlamak”, *koyondo-* “tavşan avlamak” (*koyon*: tavşan) vb.

Bitki isimlerine eklenerek o bitkiyi toplamak anlamında fiiller türetir: *boroıotto-* “yabani siyah frenk üzümü toplamak” (*boroıot*: yabani siyah frenk üzümü), *cilekte-* “yemiş toplamak” (*cilek*: yemiş), *kuzukta-* “çam fıstığı toplamak” (*kuzuk*: çam fıstığı), *meşkele-* “mantar toplamak” (*meşke*: mantar), *oyoıotto-* “ter otu toplamaya gitmek” (*oyoıot*: ter otu), *takpayla-* “yonga toplamak” (*takpay*: yonga), *kızılğatta-* “kırmızı frenk üzümü toplamak” (*kızılğat*: kırmızı frenk üzümü) vb.

Millet isimlerine eklenerek o milletin dilini konuşmak anlamında fiiller türetir: *Altayla-* “Altayca konuşmak”, *Orusta-* “Rusça konuşmak”, *Türkte-* “Türkçe konuşmak” vb.

Enstrüman isimlerine gelerek o çalgı aletini çalmak anlamında fiiller türetir: *topşuurla-* “topşuur adındaki iki telli müzik aletini çalmak”, *komısta-* “kopuz çalmak” vb.

Özellikle Rusçadan kopyalanan isimlere eklenerek o isimlerden olma ifade eden fiiller türetmektedir: *ştrafta-* “ceza kesmek” (*ştraf*: Rus. ceza), *şturmalala-* “hücum etmek” (*şturmal*: Rus. hücum), *sorto-* (< *sort-to-*) “türlere, cinslere ayırmak” (*sort*: tür, çeşit), *çotto-* “saymak, hesaplamak” (*çot* < *sçet*: Rus. sayı, hesap), *somokto-* “kilitlemek” (*za'mok*: Rus. kilit), *magnitte-* “mıknatıs gibi kendine çekmek” (*magnit*:

mıknatıs), *ramkala-* “çerçevelemek” (*ramka:* çerçeve), *türmele-* “hapse atmak” (*tyurma:* Rus. hapishane) vb.

Ek, hem Altaycada hem de Türkçede fiilden fiil yapan *-n*, *-ş*, *-t* ekleriyle birleşerek genişleyebilir; bu şekilde oluşan fiillerden bazılarının *+la*, *+le* ekiyle türemiş fiil tabanları kullanılmayabilir:

AT. *açulan-* “kızmak, öfkelenmek; küfretmek; kederlenmek” (*açu:* acı, ekşi; dert, keder; nefret), *tından-* “kendine gelmek, ayılmak” (*tın:* can, ruh; soluk, nefes), *kursaktan-* “yemek yemek” (*kursak:* yiyecek, yemek), *ezendeş-* “selamlaşmak” (*ezen:* esenlik, sağlık, afiyet), *nacılaş-* “dost olmak” (*nacı:* arkadaş, dost), *kursaktat-* “beslemek, doyurmak” (*kursak:* yiyecek, yemek), *temdet-* “alışmak zorunda bırakmak, alıştırmak” (*tem:* örnek; adet, töre; alışkanlığı huy) vb.

TT. *hırslan-*, *hoşlan-*, *haberleş-*, *mektuplaş-*, *kirlet-* vb.

AT. +zA² ~ TT. +sA²: Kullanım sıklığı her iki Türk dilinde de oldukça azalmış olan ek, istek ifade eden fiiller türetmektedir. Hem Altaycada hem de Türkçede artlık-önlük uyumuna giren ek, Altaycada yalnızca ötümlü /z/ ünsüzü¹¹; Türkçede ise ötümsüz /s/ ünsüzü ile başlamaktadır.

AT. *buurza-* “acımak, özlemek”, *küünze-* “bir şeyi çok istemek, arzulamak”, *suuza-* “susamak” vb.

TT. *susa-*, *garipse-*, *umursa-*, *mühimse-* vb.

Türkçenin ağızlarında ek, erkek hayvan isimlerine gelerek dişi hayvanın erkeği istemesi anlamında fiiller türetmektedir: *boğasa-*, *koçsa-*, *tekese-* vb.

AT. +S²I²n ~ TT. +sI²n: Kullanım sıklığı her iki Türk dilinde de az olan ek, “gibi kabul etmek, öyle hissetmek” anlamında fiiller türetmektedir. Altaycada kullanımı Türkçeye göre daha fazladır. Altaycada artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girerken Türkçede yalnızca artlık-önlük uyumuna uymaktadır.

AT. *alaşzın-* “bir şeyi şüpheli kabul etmek, şüphe altına almak; şaşmak, hayret etmek” (*alaş:* şüphe; şaşırma), *başzın-* “kendini zengin saymak, zenginliği ile gururlanmak” (*baş:* zengin), *camanzın-* “bir şeyi kötü saymak, onaylamamak” (*caman:* kötülük, kusur; kötü), *cöpsin-* “uyuşmak, razı olmak, kabullenmek” (*cöp:* antlaşma),

¹¹ Direnkova (1940: 124), *buursa-* “acımak, özlemek” fiilinde ekin ötümsüz /s/ ünsüzü ile kullanıldığı söylemektedir. Ancak biz günümüz edebi Altaycasında bu fiilin de *buurza-* şeklinde ötümlü /z/ ünsüzü ile kullanıldığını tespit ettik.

menzin- “benimsemek, kendinin saymak” (*men:* ben), *sooksın-* “donmak, buz tutmak” (*sook:* soğuk) vb.

TT. *azsın-*, *zorsun-*, *gereksin-*, *yüksün-* vb.

Altaycaya Mahsus Ekler:

+çI²: *kalıçcı-* “sıklaşmak, koyulaşmak” (*kalıç:* sıkı, koyu), *kemci-* “ölçmek” (*kem:* ölçü), *tereñçi-* “derinleşmek” (*tereñ:* derin) (Güner Dilek, 2007: 1028), *şilci-* “cam taktırmak” (*şil:* cam) gibi az sayıda kelimedede görülmektedir.

+çI²: *çımçı-* “çimdiklemek, çimdik atmak; ısırarak” (*çım:* çimdik), *kıpçı-* “sıkırmak, sıkıştırmak, basmak, ezmek; birinin haysiyetini çiğnemek” (*kıp:* tabaka) (Güner Dilek, 2007: 1032) gibi bir iki kelimedede görülür.

+ça: *ıkça-* “sızlamak, inlemek” (*ık:* taklidi isim kökü), *kurça-* “çevrelemek, kuşatmak, sarmak” (*kur:* kuşak, kemer) (Güner Dilek, 2007: 1032) gibi bir iki kelimedede görülür.

+gA⁴, +kA⁴: Güner Dilek (2007: 1032), **+gA⁴** ve **+kA⁴** eklerini, ekleşme sırasında ünsüz uyumu söz konusu olmadığından iki ayrı ek olarak da değerlendirilebileceğini ifade eder. *bürke-* “örtmek, kaplamak” (*bür:* yaprak, dal, budak), *temige-* “alışmak, bağlanmak” (*tem:* alışkanlık, adet), *kerke-* “böbürlenmek, kibirlenmek; hayran olmak” (*ker:* büyük, iri), *öörkö-* “kızmak, sinirlenmek, öfkelenmek” fiillerini bu ekin türettiği fiiller olarak verir.

+S²I²: *alañzı-* “şüphelenmek; şaşırarak” (*alañ:* şüphe; şaşırma), *bıcarzı-* “pislenmek, iğrençleşmek” (*bıcar:* iğrenç, pis), *oysı-* “oy ünlemine kullanmak” vb. birkaç kelimedede görülür.

+S²I²rA²: Türkçede kullanılmayan ek, Altaycada eklendiği isimden yoksun olma anlamında fiiller türetmektedir. Erdal, Eski Türkçede isimden isim yapan **+sXz** ile isimden isim yapan **+s(I)rA-** ekinin aynı kökten türemiş iki ek olduğunu ifade etmektedir (1991: 459 ve 507). Ek, Altaycada artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına uymaktadır.

çaksıra- “güçsüzleşmek, mahvolmak” (*çak:* güç; savaş), *kanzıra-* “kanı çekilmek”, *coksıra-* “fakirleşmek, fakir düşmek”, *etsire-* “etsiz kalmak, et yemek istemek”, *eenzire-* “boş kalmak” (*een:* boş), *uykuzıra-* “uykusuz kalmak”, vb.

Güner Dilek (2007: 1031), ekin “olumsuz manalı isimlerden ‘gibi olmak’ anlamında fiiller türettiğini, bu özelliğiyle **+sı**, **+si**, **+sın**, **+sin** ekleriyle de benzeştiğini”

ifade eder: *añzıra-* “canavarlaşmak, vahşileşmek, canavar, kesilmek” (*añ:* yabani hayvan), *mañzıra-* “kaybolmak, şaşırarak; koşuşmak, dört dönmek, acele etmek” (*mañ:* dörtnala koşu), *ökpözire-* “acımak, merhamet etmek” (*ökpö:* akciğer), *cüreksire-* “çekinmek, önceden hissetmek” vb.

+ $\mathfrak{A}^2$: *kakşa-* “kurutmak” (*kak:* kuru, kumlu) kelimesinde görülür (Güner Dilek 2007: 1032).

+ $\mathfrak{I}$: *akşı-* “bağırarak, haykırmak, yüksek sesle konuşmak” kelimesinde görülür (Güner Dilek 2007: 1032).

+ $y/+ay/+oy$: *buray-* “ağarmak”, *bultıy-* “şişmek dışarıya doğru çıkıntı yapmak”, *keltey-* “kısalmak”, *şalay-* “avare avare bir aşağı bir yukarı dolaşmak, tembellik etmek” (Güner Dilek 2007: 1031), *soksoy-* “doğru, düz olmak” (*sokso:* dimdik duran), *çırçıy-* “buruşmak, kırışmak” (*çırçık:* kırışık), *korçoy-* “kambur olmak” (*korçok:* kambur) gibi fiiller bu ekle türetilmiştir.

Türkçeye Mahsus Ekler:

+ $A^2\mathfrak{S}$: *güreş-*, *yanaş-* gibi birkaç fiilde görülen ek, Eker’e göre addan eylem yapan *-a-* ile işteşlik eki *-ş-* ‘nin birleşmesinden türemiştir (2009: 323).

- A^2t : Kullanım sıklığı sifıra yaklaşan ek, *gözet-* fiilinde görülür.

-(I^2) msA^2 : Kullanım sıklığı az olan ek, *azımsa-*, *benimse-*, *iyimse-*, *kötümse-*, *küçümse-*, *önemse-* gibi kelimeler türetmiştir.

2.1.1.4. Fiilden Fiil Türeten Ekler

2.1.1.4.1. Çatı Ekleri

Türk dillerinde fiilden fiil yapma ekleri genel olarak çatı ekleri olarak değerlendirilmektedir. Çatı ekleri, eklendikleri fiillerin anlamlarını değiştirmedikleri için çekim eki; her fiil kök ve gövdesine eklenemedikleri için de yapım eki olarak değerlendirilebilirler.

Çatı, “fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği” (Korkmaz, 2007: 57) şeklinde tanımlanmaktadır. Aslında çatı ekleri, fiil kök ve gövdelerinden yeni fiiller türetmekten

çok, “öznenin yüklemine belirttiği işi yapmasını, bu işin etkisi altında kalmasını veya bunlar dışında onunla belli biçimlerde ilgili olmasını” (Topaloğlu, 1989: 49) ifade etmektedirler. Bununla birlikte bazı çatı eklerinin, çatı işlevinden uzaklaşarak yeni fiiller türettiği de görülmektedir. AT. *alış-* “evlenmek; ateş almak” ve TT. *tutuş-* “alev almak” gibi örneklerde dönüşlülük eki -ş dönüşlülük işlevi dışında yeni fiiller türetmiştir.

Bu çalışmada, Altayca ve Türkçede kullanılan çatı ekleri fiilden fiil yapma ekleri olarak ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik başlıklarında incelenecektir

2.1.1.4.1.1. Ettirgenlik Ekleri

Ettirgenlik, “eylemde belirtilen oluş ve kılışın başka bir nesneye aktarıldığını gösteren, geçişsiz eylemleri geçişli eyleme dönüştüren, geçişli eylemlerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösteren çift geçişli eylemler kuran eklerden bir ya da ikisinin üst üste getirilmesiyle oluşturulan fiil çatısı” (Korkmaz, 2007: 89-90) olarak tanımlanmaktadır. Altayca ve Türkçede ettirgenlik büyük ölçüde aynı eklerle yapılmakla birlikte bazı farklı ettirgenlik ekleri de bulunmaktadır

Altayca ve Türkçede Ortak Olan Ekler:

AT. *-D²I²r* ~ TT. *-D²I⁴r*: Her iki Türk dilinde de işlek olarak kullanılan ek, geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapar, geçişli fiillere geldiğinde de fiilin ifade ettiği işi bir başkasına yaptırma anlamı taşıyan fiiller türetir. Ek, Altaycada artlık-önlük ve ünsüz uyumlarına; Türkçede ise artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına uymaktadır. Altaycada ek, yalnızca *öltür-* fiilinde ünsüz uyumu dışında kalır ve yine sadece bu fiilde düzlük-yuvarlaklık uyumuna girer.

AT. *kiydir-* “giydirmek”, *candır-* “döndürmek” (*can-*: dönmek), *koştur-* “birleştirmek” (*koş-*: eklemek, birleştirmek), *sestir-* “hissettirmek” (*ses-*: sezmek, hissetmek), *soydur-* “soydurmak; (derisini) yüzdürmek” (*soy-*: soymak; (derisini) yüzmek), *mindir-* “bindirmek” (*min-*: binmek), *soottur-* “teselli ettirmek; ilgilendirmek” (*soot-*: teselli etmek, sakinleştirmek; ilgilenmek), *söktür-* “söktürmek” vb.

TT. *saydır-*, *bildir-*, *buldur-*, *öldür-*, *astır-*, *kestir-*, *koştur-*, *söktür-* vb.

Ek, hem Altaycada hem de Türkçede kendinden önce veya sonra diğer ettirgenlik eklerini de alabilir.

AT. *tölättir-* “ödetirmek” (*tölö-*: ödemek), *turgustır-* “diktirtmek, kaldırtmak” (*turgus-*: dikmek, kaldırmak), *tutturt-* “yakalattırmak” vb.

TT. *yapturt-*, *düşündürt-*, *kaçırttır-* vb.

AT. -ar ~ TT. -(A²)r: Geçişsiz fiilleri geçişli hâle getiren ek, her iki Türk dilinde işlek olmamakla birlikte Altaycada yalnız *çıgar-* “çıkarmak” fiilinde görülmektedir. Ek, Türkçede artlık-önlük uyumuna uymaktadır.

TT. *çıkar-*, *kopar-*, *gider-* vb.

Ek, hem Altaycada hem de Türkçede kendinden sonra sadece *-t* ettirgenlik ekini alabilir.

AT. *çıgart-* “çıkartmak”

TT. *çikart-*, *kopart-* vb.

AT. -(I⁴)r ~ TT. -(I⁴)r: Her iki Türk dilinde de işlek olarak kullanılan ek, geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapar, geçişli fiillere geldiğinde de fiilin ifade ettiği işi bir başkasına yaptırma anlamı taşıyan fiiller türetir. Ekin yardımcı ünlüsü, hem Altaycada hem de Türkçede artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymaktadır.

AT. *ajır-* “bir şeyin üzerinden aşırmaq”, *keçir-* “geçirmek”, *köçür-* “göçürmek; mektuplaşmak; çevirmek, tercüme etmek”, *öçür-* “söndürmek”, *ertir-* “yanından geçirtmek”, *uçur-* “uçurmak”, *tüjür-* “indirmek, düşürmek”, *içir-* “içirmek”, *kaçır-* “kaçırmak”, vb.

TT. *göçür-*, *geçir-*, *uçur-*, *içir-*, *aşır-*, *düşür-*, *şasıır-*, *pişir-*, *yatur-*, *bitir-*, *batır-doğur-*, *duyur-*, *dozur-* vb.

Ek, hem Altaycada hem de Türkçede kendinden sonra sadece *-t* ettirgenlik ekini alabilir.

AT. *köçürt-* “çevirtmek”, *bazırt-* “bastırmak; bir şeyi taşla ezmek”, *bijirt-* “yakmak, haşlamak, pişirmek” vb.

TT. *çevirt-*, *pişirt-*, *uçurt-*, *şasırt-*, *bitirt-* vb.

AT. -t ~ TT. -t: Her iki Türk dilinde de işlek olarak kullanılan ek, geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapar, geçişli fiillere geldiğinde de fiilin ifade ettiği işi bir başkasına yaptırma anlamı taşıyan fiiller türetir.

AT. *iştet-* “çalıştırmak, işletmek”, *istet-* “izletmek; aratmak” (*iste-*: izlemek, aramak), *iylet-* “deriyi sepiletmek” (*iyle-*: deriyi işlemek, yumuşatmak, sepilemek),

kapsat- “saldırtmak” (*kapsa-*: saldırmak, hücum etmek), *kubult-* “değiştirmek” (*kubul-*: değişmek, bir şeye dönüşmek) vb.

TT. *uzat-*, *diret-*, *acıt-*, *arat-*, *söylet-*, *yürüt-*, *düzel-*, *incit-*, *azalt-*, *yükselt-*, *darılt-*, *kızart-*, *bildirt-*, *sürt-*, *akıt-*, *korkut-*, *sarkıt-*, *ürküt-*, *sapıt-*, *damlat-* vb.

Ek, hem Altaycada hem de Türkçede kendinden önce veya sonra diğer ettirgenlik eklerini alabilir.

AT. *iştettir-* “bir başkası için çalıştırtmak”, *küydürt-* “yaktırtmak”, *çığart-* “çıkartmak”, *bjirt-* “yakmak, haşlamak, pişirmek” vb.

TT. *uzattır-*, *çıkart-*, *kopart-*, *boşaltır-*, *astır-*, *öldürt-* vb.

AT. -(I^A)s ~ TT. -z: Geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapan, geçişli fiillere geldiğinde de fiilin ifade ettiği işi bir başkasına yaptırma anlamı taşıyan fiiller türeten ek, Türkçeye göre Altaycada daha işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, Türkçede *utuz-* “kumarda kaybetmek”, *tamzır-* “damlatmak” gibi bugün artık kullanılmayan fiiller dışında yalnızca *emzir-* fiilinde *-(I^A)r* ettirgenlik ekiyle birleşmiş bir şekilde kullanılmaktadır.

AT. *agıs-* “akıtmak; süzmek; bir şeyi nehir akıntısına salmak”, *emis-* “emzirmek”, *artıs-* “artırmak”, *tüges-* “tüketmek, bitirmek; tasfiye etmek”, *ugus-* “dinletmek; bildirmek; söylemek” vb.

Ek, Altaycada kendinden sonra diğer ettirgenlik eklerini de alabilir: *emistir-* “emzirtmek”, *ugustır-* “bilgilendirmek” vb.

Altaycaya Mahsus Ekler:

-gI^As: Geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapan, geçişli fiillere geldiğinde de fiilin ifade ettiği işi bir başkasına yaptırma anlamı taşıyan fiiller türeten ekin ünlüsü artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girmektedir.

toygıs- “doyurmak”, *tiygıs-* “değdirmek, isabet ettirmek”, *oturgus-* “oturtmak, yerleştirmek”, *körgüs-* “göstermek” vb.

Ek, kendinden sonra diğer ettirgenlik eklerini de alabilir: *körgüstir-* “göstertmek”, *turgustır-* “diktirtmek, kaldırtmak” (*turgus-*: dikmek, kaldırmak) vb.

-G²I^Ar: *ötkür-* “uğurlamak, geçirmek (*öt-*: geçmek), *öskür-* “yetiştirmek, büyütme” (*ös-*: büyüme; artmak), *askır-* “yolunu şaşırma” (*as-*: yolunu şaşırma), *toskır-* “serpmek” (*tos-*: her taraftan serpmek) gibi birkaç fiilde görülen ek, geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapmaktadır. Artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına uymaktadır. Ek, kendinden önce veya sonra diğer ettirgenlik eklerini almaz.

Türkçede bugün kullanılmayan ek, Eski Anadolu Türkçesinde *dirgür-* “diriltmek”, *irgür-* “erdirmek, ulaştırmak”, *turgur-* “durdurmak” gibi birkaç fiilde görülmektedir (Ergin, 2003: 214).

Türkçeye Mahsus Ekler:

-dA²r: Ağızlarda *dönder-* “döndürmek” fiilinde ve ölçünlü dilde *gönder-* fiilinde kalıplaşmış olarak bulunan ek, Ergin’e göre *-dır-*, *-dir-*’in bir başka şeklidir (2003: 213). *göndert-* şeklinde olduğu gibi kendinden sonra *-t* ettirgenlik ekini de alabilir.

Hem Altaycada hem de Türkçede aynı fiile farklı ettirgenlik ekleri getirilebilmektedir. Ancak Türkçede bu duruma daha az rastlanmaktadır. Özellikle ölçünlü dil ile ağızlar arasında aynı fiile farklı ettirgenlik eklerinin getirildiği görülür: ölçünlü dilde *döndür-*, *baktır-*; ağızlarda *dönder-*, *bakıt-* gibi.

Altaycada ise aynı fiile farklı ettirgenlik eklerinin getirilmesi daha yaygındır. Aynı fiile gelen farklı ettirgenlik ekleri bazen anlamda nüans oluşturabilir: *agıs-* “akıtmak; süzmek; akıntıya bırakmak” ~ *agit-* “serbest bırakmak; uzatmak” (*ak-*: akmak, akıp gitmek; akıntıyla taşınmak), *artis-* “artırmak” ~ *arttır-* “bırakmak, yapılan işi kesmek, devam etmemek” (*art-*: yüklemek; kalmak; artmak, fazla kalmak), *bayıgıs-* “zenginleştirmek” ~ *bayıt-* “zenginleştirmek” (*bayı-*: zenginleşmek), *iydir-* “uzaklaştırmak” ~ *iyttir-* “ittirmek” (*iyt-*: itmek, uzaklaştırmak), *keçir-* ~ *keçtir-* “geçirmek”, *köçür-* “göçürmek; mektuplaşmak; çevirmek, tercüme etmek” ~ *köçtir-* “göçmeye zorlamak” (*köç-*: göçmek, göç etmek), *kördir-* “baktırmak” ~ *körgüs-* “göstermek” (*kör-*: bakmak, görmek; ilgilenmek; denemek, tecrübe etmek; saymak), *tındır-* “nefes aldırarak” ~ *tınt-* “hayat vermek, canlandırmak” (*tin-*: nefes almak), *tiydir-* ~ *tiygıs-* “değdirmek, isabet ettirmek” (*tiy-*: değmek, dokunmak; isabet etmek), *ugus-* “dinletmek; bildirmek; söylemek” ~ *uktır-* “açıklamak, yorumlamak; anlaşılır şekilde konuşmak” (*uk-*: dinlemek, duymak) vb.

2.1.1.4.1.2. Edilgenlik Ekleri

Edilgenlik çatısı, “geçişli ve geçişsiz eylemlerden edilgenlik ekleri ile kurulan; ancak, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan, öznesi belirsiz fiil çatısı” (Korkmaz, 2007: 80) olarak tanımlanmaktadır. Hem Altaycada hem de Türkçede

asıl edilgenlik eki *-l'*dir. Ancak dönüşlülük eki *-n* de her iki Türk dilinde edilgenliği karşılamak üzere kullanılabilir.

Ergin (2003: 205), *-l* ve *-n* eklerinin “geçişsiz fiillerden meçhul (belirsiz) fiiller; geçişli fiillerden ise pasif (edilgen) fiiller yaptığını” ifade etmektedir. Meçhul (belirsiz) fiiller fail istemeyen, çekim sırasında faili olmayan, gösterdiği hareketin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan fiillerdir. Meçhul (belirsiz) eki, eklendiği fiil kök ve gövdelerinin faillerini meçhul yapmak, belirsiz yapmak için getirilir. Meçhul fiillerin çekimli şekillerinde hiçbir fail belirtisi bulunmaz. Pasif (edilgen) fiiller bir uğranılma, bir maruz kalma ifade ederler. Bu fiiller fail isterler, bu fiillerde fail vardır. Fakat bu fail pasiftir.

AT. *-l* ~ TT. *-l*: Her iki Türk dilinde de belirsizlik ve edilgenlik ifade eden fiiller türeten ek, Altaycada *de-* ve *ce-* fiilleri dışındaki ünlüyle biten fiillere doğrudan *-l* şeklinde; ünsüzle biten fiillere ise /*l*/, /*i*/, /*u*/, /*ü*/ yardımcı seslerinden biriyle eklenmektedir. Türkçede ise *-l* eki yalnızca ünsüz ile biten fiillere eklenmektedir.

AT. *açıl-*, *adal-* “adlanmak, isimlendirilmek” (*ada-*: adlandırmak, ad vermek), *cemiril-* “kırılmak, yıkılmak” (*cemir-*: kırmak, yıkmak, dökmek), *içil-*, *kiyil-* “giyilmek”, *tiyil-* “değilmek, dokunulmak”, *üzül-* “koparılmak” (*üs-*: koparmak, kesmek, bozmak), *öltürül-* “öldürülmek”, *ılgal-* “ayıklanmak, seçilmek” (*ılga-*: seçmek), *cabıl-* “kapanmak, örtülmek” (*cap-*: örtmek, kapamak) vb.

TT: *açıl-*, *görül-*, *bildiril-*, *yenil-*, *içil-*, *öldürül-*, *kapatıl-*, *satıl-*, *götürül-*, *çekil-*, *kırıl-*, *seçil-*, *örtül-*, *getiril-* vb.

AT. *-n* ~ TT. *-n*: Asli görevi dönüşlülük eki olmakla birlikte her iki Türk dilinde de *-n* eki edilgenliği karşılamak üzere kullanılmaktadır. Türkçede ek, sadece ünlü ya da /*l*/ ile biten fiillere eklenirken, Altaycada böyle bir kural söz konusu değildir. Yine Türkçede *-n* eki ile yapılan edilgenliğin üzerine tekrar edilgenlik eki *-l'*nin getirilmesi ile ek yığılması meydana gelmektedir. Bu ek yığılmasının nedeni, asıl görevi dönüşlü çatı kurmak olan *-n*'nin edilgenlik işlevinin zayıf olması ve edilgenliği pekiştirmek amacıyla sözcüğe tekrar edilgenlik eki getirilmesidir (Eker, 2009: 333).

AT. *sıylan-* “ödüllendirilmek” (*sıyla-*: hediye etmek), *akalan-* “geride bırakılmak” (*akala-*: üstün gelmek, yarışta geçmek, rakibi geride bırakmak), *aktan-* “aklanmak” (*akta-*: aklamak), *albadan-* “zorlanmak, zorlanılmak” (*albada-*: zorlamak, zorla yaptırmak), *arçın-* “silinmek” (*arçı-*: silmek, temizlemek), *arlan-* “silinmek”

(*arla-*: silmek), *azıran-* “beslenilmek, eğitilmek” (*azıra-*: beslemek, yetiştirmek), *çaptan-* “ilan olunmak” (*çapta-*: ilan etmek), *erkelen-* “okşanmak” (*erkele-*: okşamak), *şıban-* “sıvanmak” (*şıba-*: sıvamak), *şımıran-* “fısıldanmak” (*şımıra-*: fısıldamak) vb.

TT. *açıklan-*, *boyan-*, *süslen-*, *kapan-*, *gelin-*, *denil-*, *başlanıl-*, *delin-*, *yenil-*, *söylen-* vb.

2.1.1.4.1.3. Dönüştülük Ekleri

Dönüştülük çatısı, “fiildeki oluş ve kılışın doğrudan doğruya özneye dönüşünü gösteren, yani öznenin bir işi kendi kendine yaptığını belirten fiil çatısı” (Korkmaz, 2007: 72) şeklinde tanımlanır. Hem Altaycada hem de Türkçede asıl dönüştülük eki -*n*'dir. Ancak edilgenlik eki -*l* de her iki Türk dilinde dönüştülüğü karşılamak üzere kullanılmaktadır.

AT. -*n* ~ TT. -*n*: Her iki Türk dilinde de fiillerin dönüştülük çatısını kuran temel ek -*n*'dir.

AT. *artin-* “yüklenmek” (*art-*: yüklemek), *arulan-* “temizlenmek” (*arula-*: temizlemek), *çeçin-* “soyunmak” (*çeç-*: açmak, çözmek; salmak, bırakmak), *ençilen-* “mirasa, konmak; bir şeyi kendisi için almak” (*ençile-*: miras bırakmak; miras vermek), *kurgan-* “kurunmak” (*kurga-*: kurutmak), *sürtün-* “sürünmek, boyanmak” (*sürt-*: sürmek, boyamak) vb.

TT. *yıkan-*, *taran-*, *süslen-*, *boyan-*, *bakın-*, *yanan-*, *sevin-*, *dövün-*, *soluklan-*, *kederlen-*, *edin-*, *gururlan-*, *çekin-* vb.

AT. -*l* ~ TT. -*l*: Ergin, edilgenlik eki -*l*'nin dönüştülük anlamı kazanmasını şöyle açıklamaktadır:

Pasif fiiller bir maruz kalma, bir uğrama, bir olma ifade ederler. Fakat bu olmada ya başkası tarafından yapılma veya kendi kendisine olma vardır. Meselâ başkası tarafından *gör-ü-l-*, *tut-u-l-*, *kes-i-l-* vardır, kendi kendisine *tut-u-l-*, *kes-i-l-*, *çek-i-l-* vardır. Şüphesiz pasif fiillerin asıl mânâsı başkası tarafından yapılma ifade etmektedir. Kendi kendisine olma ifade edenlerin böyle bir mânâyı sonradan kazandıkları anlaşılmakta, bunlarda başkası tarafından yapılmış farzedilmek şeklinde gizli bir mânâ da sezilmektedir. Bu kendi kendisine olma ifade etmek bazı fiillerde o kadar

ileri gitmiştir ki pasiflik mânâsı tamamıyla kaybolmuş ve pasiflik eki adetâ bir dönüşlülük eki hâline gelmiştir: *üz-ü-l-*, *sık-ı-l-* misallerinde olduğu gibi. Hatta böyle fiillerin dayandığı asıl fiillerin dönüşlü, yani *-n-*'li şekilleri de kullanılmaz. Fakat tabî yine de *-l-* eki bir dönüşlü eki sayılamaz (2003: 205-206).

AT. *çaybal-* “sallanmak, heyecanlanmak” (*çayba-*: çalkamak), *çöjül-* “suya dalmış olmak” (*çöj-*: dalmak; suya daldırmak), *kıynal-* “ıstırap çekmek, azap çekmek” (*kıyna-*: ıstırap vermek, işkence etmek), *ködüril-* “yüreklenmek, aşırı gururlu hissetmek” (*ködür-*: kaldırmak, götürmek), *iştel-* “işlenmek, kendi kendine çalışmak” (*işte-*: çalışmak) vb.

TT. *yorul-*, *üzül-*, *açıl-*, *sıkıl-*, *kesil-*, *tutul-* vb.

Türkçeden farklı olarak Altaycada bazı fiillerin sadece dönüşlü şekilleri kullanılmaktadır. Bu fiillerin çoğunluğu anlam bakımından Rusçadaki *-sya* (Rus. *ся*) dönüşlülük ekiyle biten fiillere benzemektedir. Bu durum Altaycanın Rusçadan yaptığı seçilmiş kopya örnekleri olarak değerlendirilebilir: AT. *külümziren-* ~ TT. *gülümse-* ~ Rus. *ulıbat'sya*, AT. *ajan-/kursaktan-* ~ TT. *ye-* ~ Rus. *ugoşçat'sya*, AT. *baştaktan-* ~ TT. *yaramazlık yap-* ~ Rus. *balovat'sya*, AT. *calın-* ~ TT. *itaat et-*, *boyun eğ-* ~ Rus. *smiryat'sya*, AT. *caltan-* ~ TT. *kork-*, *ürk-* ~ Rus. *boyat'sya*, AT. *çerten-* ~ TT. *yemin et-* ~ Rus. *klyast'sya*, AT. *ejin-* TT. *suya gir-*, *yüz-* ~ Rus. *kupat'sya*, AT. *ijen-* ~ TT. *um-*, *ümit et-* ~ Rus. *nadeyat'sya*, AT. *kemzin-* ~ TT. *pişman ol-* ~ Rus. *kayat'sya* vb.

2.1.1.4.1.4. İşteşlik Ekleri

İşteşlik çatısı, “filin gösterdiği oluş ve kılışın birden fazla kişi tarafından karşılıklı ya da toplu olarak yapıldığını gösteren çatı” (Korkmaz, 2007: 135) şeklinde tanımlanır. Her iki Türk dilinde de işteşlik çatısı *-ş* eki ile yapılmaktadır.

AT. *-ş* ~ TT. *-ş*: Hem Altaycada hem de Türkçede *-ş-* ekinin asıl ortaklaşma fonksiyonu iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Karşılıklı yapılma, birlikte yapılma. Karşılıklı yapılma ifade eden fiiller, failerin hareketi birbirlerine karşı yaptıklarını gösterirler. Birlikte yapılma ifade eden fiiller ise failerin hareketi birlikte yaptıklarını gösterirler (Ergin, 2003: 207). Ek, hem Altaycada hem de Türkçede ünlü ile biten fiillere doğrudan (Altaycada *deş-*, *ciş-* şeklinde doğrudan; Türkçede ise *de-yiş-* ve *yi-yiş-*

şeklinde yardımcı sesle eklenmektedir), ünsüzle biten fiillere ise yardımcı ünlü ile eklenmektedir.

AT. *köçürüş-* “birlikte yerleştirmek; birlikte çevirmek” (*köçür-*: göçürmek, tercüme etmek), *koştoş-* “birlikte yüklemek, birlikte birleştirmek” (*koşto-*: yüklemek; birleştirmek), *koyındaş-* “kucaklaşmak” (*koyında-*: kucaklamak), *çöçöylöş-* “birbirine içki ikram etmek” (*çöçöylö-*: içki ikram etmek), *soguş-* “dövüşmek, vuruşmak, savaşmak” (*sok-*: vurmak), *çiyiş-* “yazışmak; karşılıklı yazmak” (*çiy-*: yazmak, çizmek), *kuuçındaş-* “karşılıklı sohbet etmek; birbiriyle konuşmak” (*kuuçında-*: konuşmak, sohbet etmek) vb.

TT. *görüüş-*, *dövüş-*, *atış-*, *buluş-*, *yazış-*, *karşılaş-*, *ödeş-* vb.

Ek, Altaycada ortaklaşma fonsiyonundan hareketle 3. çokluk şahıs eki fonsiyonunda da kullanılmaktadır (Güner Dilek, 2007: 1034).

() *A slerdi spravka alarga aymaktıñ bol'nitsazına bargan **deşti** ne?* (AK, 461)

Ama sizin için ilçe hastenesine rapor almaya gitti **dediler**?

Her iki Türk dilinde de -ş ekiyle türetilen dönüşlülük işlevi zayıflamış ya da kaybolmuş fiil örneklerine rastlanmaktadır.

AT. *alış-* “ateş almak; evlenmek”, *aralaş-* “karışmak; bir şeye karışmak” (*arala-*: bir şeyin arasına girmek), *kadalış-* “engel olmak” (*kadal-*: çakılmış olmak; bağlanmak),

TT. *tutuş-*, *yapış-*, *konuş-*, *alış-*, *yılış-* vb.

2.1.1.4.2. Kılınış Ekleri

Bacanlı (2014a: 38), çeşitli dilbilimcilerin kılınış ile ilgili tanımlarından hareketle kılınışı şöyle tanımlamaktadır:

Kılınış veya eylem tarzı, eylemlerin (süreklilik, başlama, bitiş, kısa, süreklilik, vb.) iç zamansal özellikleri, başlangıç-akış-bitiş şeklindeki evre yapılanması, yoğunluğu, yönü, gerçekleşme tarzı ve prosedürleriyle ilgili bir sözlük kategorisidir ve genellikle sözlükteki fiillerin semantik bakımdan tasnifini gerektirmektedir.

Kononov (2001: 207-209), Türkçede kınıışı, leksikal (sözlüksel), morfolojik (şekil bilgisel) ve sentaktik (sözdizimsel) olmak üzere üç farklı düzlemde ele almaktadır.

Leksikal (sözlüksel) düzlemde, fiillerin çekime girmemiş hâllerinin ifade ettiği başlama, sürme, sürekli olma, bitme, bitirme, aralıklı olarak yapıma gibi zamanla bağlantılı süreçleri ele alınmaktadır.

Sentaktik (sözdizimsel) düzlemde ise temel fiile bazı zarf-fiil ekleri (-a ve -(i)p) ile bağlanan yardımcı/tasviri/art fiiller ile analitik kınıış işaretlemesi yapılmaktadır. Bacanlı (2014a: 36), yardımcı fiillerle “kınıış işaretlemesinin Türkiye Türkçesi için sıradışı iken Altay ve diğer Sibiry Türk dilleri için tipik ve vazgeçilmez olduğunu” ifade etmektedir.

Bacanlı, *Kınıış Kategorisi ve Altaycada Kınıış Belirleyicisi olarak Art Fiiller* adlı çalışmasında Altaycada tasviri yardımcı fiillerle yapılan kınıış belirleyicilerini, dönüşümlüleştirilenler, tezlik bildirenler, deiktik yönelim bildirenler ve kınıış dönüşümsüzleştirilenler olmak üzere dört başlıkta ayrıntılı olarak incelemektedir. Bu sebeple bu çalışmada, Kononov (2001: 209) tarafından morfolojik (şekil bilgisel) kınıış başlığı altında verilen ve çeşitli eklerle yapılan kınıış biçimleri Altayca ve Türkçe temelinde karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

AT. -G²T⁴IA² ~ TT. -A²IA²/(X)kIA²: Altayca ve diğer Sibiry Türk lehçelerinin yanında Kıpçak grubu Türk lehçelerinde görülen -G²T⁴IA² eki (Güner Dilek, 2004b: 787), Altayca gramerlerde genel olarak fiilden fiil yapma eki veya tekrar/sıklık çatı eki olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ise ek, fiilin ifade ettiği işin sürekli ve yoğun bir şekilde yapılmasından hareketle kınıış eki olarak değerlendirilmektedir.

Altaycadaki -G²T⁴IA² ekinin işlevini Türkçede -A²IA² ve -(X)kIA² ekleri yerine getirmektedir. Banguoğlu -A²IA² ve -(X)kIA² eklerini tekerrür fiilleri türeten ekler olarak çatı eklerinden ayrı ele almaktadır (1956: 112). Bu ekler de fiilde ifade edilen işin sürekli ve yoğun bir şekilde gerçekleştiğini gösterirler.

AT. *atkıla-* “sık sık atmak”, *keçkile-* “tekrar tekrar geçmek”, *sukkula-* “tekrar tekrar sokmak”, *ötküle-* “sık sık geçmek”, *bargıla-* “sık sık gitmek”, *kirgile-* “sık sık girmek”, *turgula-* “birlikte durmak”, *ürgüle-* “birlikte, durmadan ürmek” vb.

TT. *eşele-*, *silkele-*, *itele-*, *kovala-*, *ovala-*, *itekle-*, *savsakla-*, *tartakla-*, *sürükle-*, *sayıkla-* vb.

AT. -G²A⁴ ~ TT. -A²: Altaycada -G²A⁴, Türkçede -A² eki de bazı fiillerden sonra gelerek fiilin anlamını kuvvetlendirmektedir.

AT. *talga-* “cinleri başına toplamak” (*tal-*: bayılmak; baygınlık nöbeti geçirmek), *tarka-* “dağılmak; saçılmak” (*tar-*: yaymak, dağıtmak), *terge-* “toplamak; bir araya getirmek” (*ter-*: dermek; toplamak), *cayka-* “sallamak, sarsmak” (*cay-*: sermek, yaymak”) vb.

TT. *tıka-* vb.

AT. -I⁴ ~ TT. -I⁴: -I⁴ eki de hem Altaycada hem de Türkçede bazı fiillerden sonra gelerek fiilin anlamını kuvvetlendirmektedir.

AT. *bıç-* “biçmek, kesmek, doğramak”, *kork-* “korkmak”, *silki-* “silkmek”, *ayrı-* “ayırarak” vb. Ancak bu fiillerin Altaycada *bıç-*, *kork-*, *silki-*, *ayrı-* gibi -ı ekini almamış gövdeleri kullanılmamaktadır.

TT. *kazı-*, *sürü-* vb.

AT. -(I²)ştl²r ~ TT. -I⁴ştl⁴r: Dönüşlülük eki -ş ile ettirgenlik eki -tır, -tir’in birleşmesiyle oluşan ek, her iki Türk dilinde de sıklık ve tekrar ifade eden fiiller türetmektedir.

AT. *alıştır-* “karıştırmak, harman yapmak”, *tabıştır-* “birleştirmek, kavuşturmak”, *teñdeştir-* “denkleştirmek, karşılaştırmak” vb.

TT. *karıştır-*, *koşuştur-*, *ovuştur-*, *serpiştir-*, *iliştir-* vb.

2.1.1.4.3. Diğer Fiilden Fiil Türeten Ekler

Aşağıda verilen ekler de Altaycada seyrek olarak kullanılan ve genel olarak fiilin ifade ettiği anlamı pekiştirme işlevinde kullanılan eklerdir.

-bI²: *ilbi-* “büyü yapmak” (*il-*: asmak, bağlamak, iliştmek), *talbi-* “çırpınmak, hızlı gitmek” (*tal-*: yorulmak), *celbi-* “esmek; el sallamak” (*cel-*: dörnala koşmak) vb.

-mzI²rA²: *ıylamzıra-* “gözleri, yaşarmak, ağlamaya hazır olmak”, (*ıyla-*: ağlamak), *ölümzire-* “ölür gibi olmak” (*öl-*: ölmek), *külümzire-* “gülümsemek” (*kül-*: gülmek) vb.

-sA²: *kapsa-* “saldırmak, hücum etmek; çevrelemek, çevresini kuşatmak” (*kap-*: kapmak, yakalamak), *tepse-* “ezmek; ayağıyla ezmek” (*tep-*: tepmek; çiğnemek, ihlal etmek; vurmak) vb.

-y: *oroy-* “çevresini dolaşmak” (*oro-*: sarmak, dolamak), *kepşey-* “dişsiz ağız şeklini almak, geviş getirme taklidi yapmak” (*kepşe-*: geviş getirmek), *bılçıy-* “basılarak düzelmek” (*bılçı-*: ezmek) vb.

2.1.2. Tür Değiştirici Ekler

2.1.2.1. İsimlere Eklenenler

2.1.2.1.1. İlgî Eki

AT. +K²I⁴ ~ TT. +ki: Hem yapım hem de çekim eki olarak değerlendirilen ilgi eki, fonetik farklılıkla her iki Türk dilinde de işlek olarak kullanılır. Ek, Türkçede, *bugünkü*, *düünkü* gibi birkaç kelime dışında ses uyumlarına girmezken, Altaycada artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına girmektedir. Ses uyumları sonucu ekin Altaycada *+kî*, *+ki*, *+ku*, *+kü*, *+gî*, *+gi*, *+gu*, *+gü* olmak üzere sekiz eş biçimi ortaya çıkmıştır.

Ek, hem Altaycada hem de Türkçede isimlerden sıfat ve zamir türetme işlevinde kullanılır:

AT. *ozogî* “önceki, eski”, *ertengi* “yarınki”, *emdiği* “şimdiki”, *baştapkı* “baştaki”, *azıyğı* “eski, önceki” vb.

TT. *deminki*, *sonraki*, *akşamki*, *yarınki*, *dünki*, *geçen seneki*, *karşıkî* vb.

Altaycada ek, mevsim isimlerinde kalıplaşmış olarak kullanılır: *caskî* “ilkbahar”, *cayğı* “yaz; yazlık”, *kışkı* “kışa ait olan; kışlık”, *küskü* “sonbahar, güz” gibi.

Ek, her iki Türk dilinde de ilgi ve bulunma hâli ekiyle birleşerek genişleyebilir:

AT. +N³I²yI² ~ TT. +(n)I⁴nki: Altaycada ek, ilgi hâli eki ile birleştiğinde kaynaşma meydana gelmekte ve her iki ek ayrı ayrı teşhis edilemeyecek şekilde girmektedir. Ses uyumlarına bağlı olarak ek, *+nıyî*, *+niyi*, *+dıyî*, *+diyi*, *+tıyî*, *+tiyi* olmak üzere altı eş biçim olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçede ise böyle bir kaynaşma söz konusu değildir. İki ek birleştiğinde ayrı ayrı bağımsızlıklarını korumakta ve ses uyumları sonucu *+(n)inkî*, *+(n)inki*, *+(n)unki*, *+(n)üinki* olmak üzere dört eş biçim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ek, her iki Türk dilinde de ancak ilgi hâli eki ile birleştiğinde zamir olarak kullanılan kelimeler türetme işlevindedir.

AT. *albatınıy* “hâlkinki”, *kijiniy* “insaninki”, *baydıy* “zengininki”, *slerdiy* “sizinki”, *kıstıy* “kızinki”, *bistiy* “bizimki” vb.

TT. *seninki*, *onunki*, *sizinki*, *onlarinki* vb.

AT. $+D^2A^4gI^2$ ~ TT. $+D^2A^2ki$: Ek, bulunma hâli eki ile birleştiğinde ses uyumları sonucu Altaycada *+dagı*, *+degi*, *+dogı*, *+dögi*, *+tagı*, *+tegi*, *+togı*, *+tögi* olmak üzere sekiz, Türkçede ise *+daki*, *+deki*, *+taki*, *+teki* olmak üzere dört eş biçimli olarak karşımıza çıkmaktadır:

AT. *ayıldagı* “evdeki”, *cerdegi* “yerdeki”, *coldogı* “yoldaki”, *çöldögi* “bozkırdaki”, *iraaktaki* “uzaktaki”, *biçiktegi* “kitaptaki”, *oçoktogı* “ocaktaki”, *özöktögi* “vadideki” vb.

TT. *arabadaki*, *evdeki*, *sokaktaki*, *semtteki* vb.

2.1.2.1.2. Varlık Eki

AT. $+L^3U^2$ ~ TT. $+U^4$: Varlık eki bazı fonetik farklarla hem Altaycada hem de Türkçede işlek olarak kullanılan eklerin başında gelmektedir. Altaycada ekin, ünsüz, artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bağlı olarak *+lu*, *+lü*, *+du*, *+dü*, *+tu*, *+tü* olmak üzere altı; Türkçede ise artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bağlı olarak *+lı*, *+li*, *+lu*, *+lü* olmak üzere dört eş biçimi bulunur.

Ek, genel olarak hem Altaycada hem de Türkçede sahiplik ve aitlik bildiren sıfatlar yapmaktadır:

AT. *sumkalu* “çantalı”, *üldülü* “kılıçlı”, *aydu* “aylı”, *kündü* “güneşli”, *balkaştu* “çamurlu”, *biçiktü* “kitaplı” vb.

TT. *evli*, *atlı*, *gözlüklü*, *tuzlu* vb.

Altayca ek, Türkçeden farklı olarak insan yaşının ifade edilmesinde kullanılmaktadır:

(1) *Uçar, altı caştu uulçak*. (TBK, 30)

Uçar, **altı yaşındaki** çocukcağız.

(2) *Ogo on beş caştu kızıçak kargan kijidiy körüngen*. (AK, 293)

On beş yaşındaki kızcağız ona yaşlı insan gibi göründü.

Yine Altaycada ek, Türkçeden farklı olarak vasıta hâli eki işlevinde kullanılarak zarf görevinde kelimeler türetmektedir:

(3) *Booçığa çıgıp kleetkenin sezip, buurıl bee de kulaktarın süünçilü serteñdedet.* (Ak, 122)

Dağ geçidine çıktığını sezip, demir kır kısırak kulaklarını **sevinçle** oynattı.

2.1.2.1.3. Yokluk Eki

Altayca ile Türkçe arasında yapım ekleri konusundaki en dikkat çekici fark, Eski Türkçeden günümüze tarihi ve çağdaş birçok Türk lehçesinde yaygın olarak kullanılan +sIz yokluk ekinin Altaycada bulunmamasıdır. Ek, Altaycanın yanı sıra diğer Sibiry Türk dillerinde de (Sahaca, Tuvaca, Hakasça) bulunmamaktadır. Altayca ve diğer Sibiry Türk dillerinde +sIz ekinin işlevini *cok* “yok” kelimesi yerine getirir.

Kutalmış (2004: 136), Altayca ve diğer Sibiry Türk dillerinde yokluğun *cok* “yok” kelimesi ile yapılmasının “uzun süreden beri Moğolcanın tesiri ile” açıklandığını söyler. Çuvaşça, Kazakça ve Kırgızcadan verdiği örneklerle “aslında hem isim + YOK + isim hem de isim + -sIz- + isim şekillerinin her ikisinin de Türk dilinin yapısında olduğunu, fakat zamanla Sibiry bölgesinden güneye ve batıya göç eden Türklerin Moğolca örneğindeki kullanımı bırakarak -sIz- şeklini kalıplaştırdığını” ifade eder.

AT. *tus cok* “tuzsuz”, *kıymık cok* “hareketsiz”, *tabış cok* “sessiz”, *tın cok* “cansız”, *iş cok* “işsiz”, *toozı cok* “sayısız” vb.

TT. *tuzsuz, hareketsiz, sessiz, cansız, işsiz* vb.

2.1.2.2. Fiillere Eklenenler

2.1.2.2.1. Fiilimsiler

2.1.2.2.1.1. İsim-fiil (Mastar) Ekleri

“Eylemlerin herhangi bir zamana ya da kişiye bağlı olmayan biçimleri” (Eker, 2009: 345) olan isim-fiiller, fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketin adını yaparlar. İsim-fiiller konusunda Altayca üzerine yazılmış gramerlerde bir görüş birliğine varılamamış gibi görünmektedir. Dırenkova (1940), Surazakova (2001) gibi araştırmacılar yazdıkları gramerlerde Altaycada isim-fiil (mastar/infinitive) diye bir bitmemiş fiil biçimi

tanımlamamaktadırlar. Baskakov (1997: 186), Altaycada $-U^2$ ve $-(I^4)\text{ş}$ eklerini; Güner Dilek (2007: 1063) ise $-A^4r$ ekini ve bu ekin yönelme hâli ile genişletilmiş şekli olan $-A^4rG^2A^4$ ekini mastar eki olarak değerlendirmektedirler. Bu çalışmada, bu eklerin yanı sıra işlevi $-(I^4)\text{ş}$ ekine çok benzeyen ve aynı zamanda fiilden isim yapma eki olan eki $-t$ eki de isim-fiil eki olarak değerlendirilecektir. İsim-fiil ekleri aynı zamanda kalıcı isimler de yapabilirler. Ancak eklerin bu işlevleri Fiilden İsim Türeten Ekler başlığında ele alındığından burada tekrar edilmeyecektir.

Altayca ve Türkçede Ortak Olan Ekler:

AT. $-(I^4)\text{ş}$ ~ TT. $-(I^4)\text{ş}$: Ek, her iki Türk dilinde de fiillerin hareket isimlerini yapmak bakımından benzerlik göstermektedir.

AT. *sargarış* “sararma, solma”, *semiriş* “yağlanma, şişmanlama”, *sıgırış* “ıslak çalma”, *körüş* “görme, görüş” vb.

TT. *alış, geliş, satış, biliş, görüş* vb.

Altaycaya Mahsus Ekler:

$-A^4r$: Altaycada isim-fiil (mastar) olarak $-A^4r$ eki kullanılmaktadır. Ekin yönelme hâli ile genişletilmiş şekli olan $-A^4rG^2A^4$ eki de Altaycada isim-fiil (mastar) olarak kullanılmaktadır.

keler “gelmek”, *cadar* “yatmak”, *körör* “görmek”, *bararga* “gitmek”, *alarga* “almak” vb.

$-t$: Ek, Altaycada fiilden isim türetme işlevinin yanı sıra fiillerin hareket isimini de yapmaktadır.

çığıt “çıkış”, *bazıt* “yürüyüş” vb.

$-U^2$: Ek, Altaycada fiilden isim türetme işlevinin yanı sıra fiillerin hareket isimini de yapmaktadır.

sargaru “sararma, solma”, *tartu* “çekme, çıkarma”, *sadu* “satış”, *ceñü* “yenme”, *çırkırü* “şırıldama” vb.

Türkçeye Mahsus Ekler:

$-mA^2k$: Ek, Türkçede fiillerin hareket isimlerini yapmaktadır. Bütün fiil kök ve gövdelerine eklenebilir.

almak, gelmek, gitmek, yapmak, sevmek vb.

$-mA^2$: Ek, Türkçede fiillerin hareket isimlerini yapmaktadır. Bütün fiil kök ve gövdelerine eklenebilir.

alma, satma, sevme, sürme, çekme, gitme vb.

2.1.2.2.1.2. Sıfat-fiil (Partisip) Ekleri

“Eylemlerden geçici sıfat yapmak üzere türetilen ve genellikle bir kişiye bağlı olmaksızın çekimlenen eylemsiler” (Eker, 2009: 345) şeklinde tanımlanan; hem fiillerin hem de sıfatların özelliklerini birlikte gösteren sıfat-fiiller hem Altaycada hem de Türkçede geçmiş, geniş ve gelecek zaman ifadesi taşımaktadırlar.

Altayca ile Türkçedeki sıfat-fiil ekleri arasında önemli farklılıklardan biri Altaycada sıfat-fiil şekillerinin birçoğunun zaman eki olarak da kullanılmasıdır. Türkçede *-ar, -mez ve -acak* sıfat-fiil ekleri zaman eki olarak kullanılırken Altaycada *-ar, -bas, -gan, -atan, -galak ve -gady* sıfat-fiil ekleri zaman işlevi kazanmışlardır. Sıfat-fiillerin zaman işlevi Fiil Çekimi bölümünde ele alınacaktır.

Altayca ile Türkçe arasında sıfat-fiiller konusundaki dikkat çekici farklardan bir diğeri de Altaycada *-gan, -ar, -bas, -atan* gibi sıfat-fiil eklerinin edilgenlik eki almadan da fiillerin edilgenliğini ifade edebiliyor olmalarıdır. Aşağıda bu durumun örnekleri verilmektedir.

Altayca ve Türkçede Ortak Olan Ekler:

AT. $-A^4r$ ~ TT. $-r, -A^2r$: *-ar, -er* sıfat-fiil eki Altaycada hem geniş hem de gelecek zamanı ifade edebilirken Türkçede yalnızca geniş zaman anlamı taşımaktadır. Ek, Altaycada artlık-önlük uyumu yanında düzlük-yuvarlaklık uyumuna da girmektedir.

AT. *keler öy* “gelecek zaman”, *barar kiji* “giden adam”, *aydar neme* “söyleyecek söz”, *barar cer* “gidecek yer” vb.

TT. *bilir kişi, olur şey, dayanılır sızı, geçer akçe* vb.

Ekin olumsuz şekli kendisi de bir sıfat-fiil eki olan ve aşağıda da ele alınan AT. $-B^2A^4s$; TT. $-mA^2z$ ekiyle yapılmaktadır.

AT. $-G^2A^4n$ ~ TT. $-A^2n$: Altaycada $-G^2A^4n$ şeklinde olan ekin ilk ünsüzü Türkçede düşmüş ve ek, $-A^2n$ şeklini almıştır. Ek, Altaycada artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına; Türkçede ise sadece artlık-önlük uyumuna bağlıdır. Altaycada geçmiş zamanla birlikte geniş zaman ifadesi de taşımakla birlikte Türkçede geniş zaman ifade eder. Altayca $-G^2A^4n$ eki bazı durumlarda Türkçedeki $-D^2T^4k$ sıfat-fiil

ekine karşılık gelebilmektedir. Ek, Altaycada artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına; Türkçede ise artlık-önlük uyumuna bağlıdır.

AT. *bargan kiji* “giden adam”, *çıkkın cerim* “doğduğum yer”, *özökkö tüşken ak kar* “vadiye inen ak kar” vb.

TT. *gören göz, bilen adam, tanınan sanatçı, görülen ülke, sevilen kadın* vb.

Ekin olumsuz şekli her iki Türk dilinde de kendisinden önce getirilen AT. $-B^2A^4$; Türkçe $-mA^2$ olumsuzluk ekiyle yapılır. Altaycada ek, olumsuzluk ekiyle birleştiğinde ekteki /g/ sesi düşerek $-B^2AA^4n$ şekline dönüşür.

AT. *albaan neme* “alınmadık şey”, *çilgiylabagan koy terezi börük* “yumuşatılmamış koyun derisi börk”, *kayılbagan kar* “erimeyen kar”, *cürbegen cer* “gidilmedik yer” vb.

TT. *gidilmeyen yer, görmeyen göz, duymayan kimse, görülmeyen ülke* vb.

AT. $-B^2A^4s$ ~ TT. $-mA^2z$: Geniş zamanda olumsuzluk ifade eden ek, Altayca ve Türkçede şeklen farklılaşmıştır. Ek, Altaycada /b/ ve /p/; Türkçede ise /m/ ünsüzü ile başlamaktadır. Ekin ünlüsü Altaycada artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına; Türkçede ise yalnızca artlık-önlük uyumuna bağlıdır. Altaycada ek /s/, Türkçede ise /z/ ünsüzü ile biter. Ek, Altaycada artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına; Türkçede ise artlık-önlük uyumuna bağlıdır.

AT. *ürgülcige bir sargarbas altay* “sonsuzca kadar hiç sararmaz altay”, *Kayçının bilbes kjoñı* “Kayçı’nın bilmediği şarkı” vb.

(4) *Kerişpesle kerişken, öörköşpöslö öörköşkön, aytpastı aytkan, soguşpasla soguşkan, açınbaska açınan, küyünbeske küyünge cürer kiji*. (TBK, 476)

Kavga etmezle kavga eden, kızmaza kızan, söylenmezi söyleyen, dövüşmeyenle dövüşen, öfkelenmeyene öfkelenen, kıskanmayanı kıskanan kişi.

TT. *görmez göz, tutmaz el, utanmaz adam, tütmez ocak, yanmaz ateş* vb.

Altaycaya Mahsus Ekler:

$-(A^4)A^4çİ^2$: Ek, diğer sıfat-fiil eklerinden yapım eki işlevinin ön planda olması ile farklılaşır. Ekin kökenine ve yapım eki işlevine yukarıda değinildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Ekin olumsuz şekli kendisinden önce $-B^2A^4$ olumsuzluk ekinin getirilmesi ile oluşturulur. Ek, artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymaktadır.

$-(A^4)A^4\zeta I^2$ ekini almış olan fiil, *kiji* ve *ulus* kelimeleri ile birlikte kullanıldığında hareketin yapılmadığı hâlde yapılmış gibi gösterildiği; ekin olumsuz şeklini almış fiil ile kullanıldığında ise yapılmış bir hareketin yapılmamış gibi gösterildiğini ifade etmektedir (Tıdıkova, 1997: 128).

(5) *Cergeleydiñ kirip kelgenin ugup iyele, uyuktaaçı kiji bolup, arı baştanıp cada berdi.* (AK, 410)

Cergeley'in girip geldiğini duyunca, **uyuyormuş gibi yapıp** arkasını dönüp yatıverdi.

(6) - *Bu erlikter kaydañ kelgen, ulustar? – dep, Erkeçi neme bilbeeçi kiji bolup, capaştıñ ejiginde turgan uuldardı acıktayt.* (TU, 314)

Erkeçi, **hiçbir şey bilmiyormuş gibi** “- Bu şeytanlar nerden geldi, ey ahâli?” deyip kulübenin kapısında duran gençleri süzdü.

$-A^4tA^4n, -ytA^4n$: Ünsüzle biten fiillere $-A^4tA^4n$, ünlüyle biten fiillere $,-ytA^4n$ şeklinde eklenir. Olumsuz şekli kendisinden önce $-B^2A^4$ olumsuzluk ekinin getirilmesi ile oluşturulur. Ek, genel olarak gelecek zaman ifadesi taşımaktadır. Ek, Türkçeye *-an*, *-dık* ve *-acak* sıfat-fiile ekleriyle aktarılabilir. Ek, artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymaktadır.

onıñ kuuçındaytan çörçöktöri “onun anlatacağı masallar”, “*ÇTZ S-100*” *deyten uur traktor* “*ÇTZ S-100* denen ağır traktör”, *konoton cer* “konaklanacak yer”, *ödötön col* “geçilecek yol” vb.

$-G^2A^4IA^4k$: Ek, fiilin gösterdiği iş, oluş ve hareketin henüz tamamlanmadığını, gerçekleşmediğini ama tamamlanmasının, gerçekleşmesinin yakın olduğunu ifade etmek için kullanılır. Ek, Türkçede *-an* ve *-muş* sıfat-fiilin olumsuz şekli ile karşılanabilir. Ekte olumsuzluk anlamı için olduğundan ayrıca olumsuzluk şekli yoktur. Ek, artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına uymaktadır.

toyngalak, arık caskı koylor “henüz doymamış, zayıf ilkbahar koyunları”, *toñgolok köznök* “henüz donmamış pencere”, *aytkalak sös* “henüz söylenmemiş söz”, *cajı cetkelek kiji* “yaşı yetmeyen kişi”, *öçkölök ot* “daha sönmemiş ateş” vb.

$-G^2A^4dI^2y$: Ek, “gelecekte olabilecek veya olamayacak bir durumu, hareketi” (Güner Dilek, 2007: 1064) ifade etmektedir. Olumsuz şekli kendisinden önce $-B^2A^4$ olumsuzluk ekinin getirilmesi ile oluşturulur. Türkçede *-acak* (*kadar/gibi*) sıfat-fiil

ekiyle karşılanabilir. Ek, artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına uymaktadır.

(7) *Mejikke salgadıy söök tö artpas edi.* (TBK, 375)

Tabuta **konulacak kemik** de kalmazdı.

(8) *Kojo catkadıy albatı emtir dep bütkem.* (TBK, 57)

Birlikte yaşanacak hâlk imiş diye inandım.

(9) *İş kaçpas, uulıgardı üretkediş öydö üredip alaar.* (AK, 177)

İş kaçmaz, çocuklarınızı **eğitilecek çağ**larında okutun.

(10) *At ködürbeşediş testek Matak.* (M, 113)

Atın kaldıramayacağı kadar iri (olan) Matak.

Türkçe sıfat-fiil ekleri:

-D²I¹k: Geçmiş zaman anlamı taşıyan ek, diğer sıfat-fiil eklerinden iyelik ekleri alabilmesiyle farklılaşır.

aldığım ev, gördüğün kız, tanıdık kimse, çekmediğim dert, satılmadık ev vb.

-mI²s: Geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir.

geçmiş zaman, görmüş geçirmiş ihtiyar, çok bilmiş çocuk, tanınmış sanatçı vb.

-A²sI²: Gelecek zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir. Kullanımı *-acak* sıfat-fiil eki kadar yaygın değildir.

öpülesi el, kahrolası adam, yıkılası şehir, sevilesi kadın vb.

-A²cA²k: Gelecek zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir.

gelecek zaman, yakacak odun, akacak kan, görülecek yer, adam olacak çocuk, yatacak yer vb.

2.1.2.2.1.3. Zarf-fiil (Gerundium) Ekleri

“Bir zaman ya da kişiye bağlı olmaksızın eylemlerden geçici olarak türetilen zarf işlevindeki sözcükler” (Eker, 2009: 344) olarak tanımlanan zarf-fiiller hem Altaycada hem de Türkçede zaman, tarz ve bağ bildirirler. Altayca ile Türkçede şeklen ortaklaşan az sayıda zarf-fiil vardır.

Altayca ve Türkçede Ortak Olan Ekler:

AT. -A⁴/-y ~ TT. -A²: Hem Altaycada hem de Türkçede tarz ve bağ anlamı taşıyan ek, Altaycada ünsüzlerden sonra *-a, -e, -o, -ö*, ünlülerden sonra *-y* şeklinde;

Türkçede ise ünsüzlerden sonra *-a*, *-e*, ünlülerde sonra ise /y/ yardımcı sesiyle eklenmektedir. Altaycada ek, birleşik fiil kurmada işlek olarak kullanılır. Türkçede birleşik fiil kurma işlevi önemli ölçüde azalmıştır. Ek, hem Altaycada hem de Türkçede tekrar şeklinde kullanılarak zarf işlevini yerine getirmektedir.

AT. *süre süre anğa cedişti* “kova kova geyiğe yetişti”, *baza baza aylına cedip keldi* “**yürüye yürüye** evine vardı” vb.

TT. *koşa koşa gitti, yürüye yürüye yoruldu, ağlaya ağlaya geldi* vb.

AT. $-(I^4)p \sim$ TT. $-I^4p$: Hem Altaycada hem de Türkçede tarz ve bağ anlamı taşıyan ek, Altaycada ünlülerden sonra *-p*, ünsüzlerden sonra /ı/, /i/, /u/, /ü/ yardımcı seslerinden biriyle; Türkçede ise ünlülerden sonra /y/ yardımcı sesi, ünsüzlerden sonra ise *-ip*, *-ip*, *-up*, *-üp* şeklinde eklenmektedir. Ek, Altaycada birleşik fiil kurmada işlek olarak kullanılırken Türkçede bu işlevini yitirmiştir.

AT.

(11) *Men mulçağa kirip, kiyim solıp alayın.* (TBK, 6)

Ben banyoya **girip**, elbiselerimi değiştireyim.

(12) *Pavlov örö turup, küülejip turgan uluska ayttı.* (AK, 204)

Pavlov **ayağa kalkıp**, uğuldaşan insanlara (şöyle) dedi.

Yukarıdaki iki cümlede de ilk *-ip* ve *-up* ekleri zarf-fiil işlevinde, ikinci *-ip* ve *-ip* ekleri ise birleşik fiil kurma işlevinde kullanılmaktadır.

TT. *koşup, gelip, başlayıp, yürüyüp, alıp, ödeyip* vb.

AT. $-G^2A^4I^2 \sim$ TT. A^2I^2 : Eski Türkçede *-galı*, *-geli* şeklinde olan ek, Altaycada bu şekliyle korunmuş, Türkçede ise başındaki /g/ ünsüzünün düşmesi sonucu *-alı*, *-eli* şeklini almıştır. Altayca ek, artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına; Türkçede ise yalnızca artlık-önlük uyumuna girmektedir. Ek, her iki Türk dilinde de devamlılık ve süre belirtmektedir.

AT.

(13) *Kostyum alıngalı bir de kiyilbegen bolgon.* (TBK, 168)

Kostüm **alınalı** hiç giyilmemişti.

(14) *Kara kelgeli, Kuyka ecezi ayıldan çek ayrılbas.* (IEİ, 108)

Kara **geleli**, Kuyka teyzesi evden hiç ayrılmaz.

TT. *geleli, gideli, yapalı, açalı, kapayalı* vb.

AT. $-(A^4)r \dots -B^2A^4z \sim TT. -(A^2)r \dots -mA^2z$: Aslen sıfat-fiil ekleri olan *-ar* ve olumsuzu *-maz* ekleri aynı fiile peşpeşe eklendiklerinde zarf işlevi kazanırlar.

AT.

(15) *Teşeride tünjürdiy tolun ay bildirer-bildirbes tırkırap turat.* (TBK, 186)

Gökyüzündeki kam davulu gibi dolunay **belli belirsiz** titriyordu.

TT. *gelir gelmez ara-, yapar yapmaz haber ver-, görür görmez aşık ol- vb.*

Altaycaya Mahsus Ekler:

$-A^4IA^4 / -yIA^4$: “Zarf-fiil eki *-a/-y* ile kuvvetlendime edatı *la, le*’nin birleşmesiyle oluşan (Direnkova, 1940: 137) ek, tarz ve bağ anlamı taşıyan zarf-fiiller oluşturmaktadır. Ünsüzlerden sonra *-ala, -ele, -olo, -ölö*, ünlülerden sonra *-yla, -yle, -ylo, -ylö* şeklinde eklenmektedir. Ek, Türkçede *-ıp, -arak, -ınca* zarf-fiilleriyle karşılanabilir.

(16) *Kara-Kanat kam üç konokko tüni-tüji Ülgen kudayına mürgüp komudayla, karış toştı kayıltala, suuzın cer döön şıñdirtip iygen.* (TBK, 187)

Kara-Kanat kam üç gün boyunca gece gündüz tanrısı Ülgen’e dua edip **yalvararak** bir karış buzu **erittirip** suyunu yeryüze doğru yağdırttı.

(17) *Kem, men be? — deyle, Bırçık bajın örö ködürdi.* (AK, 460)

Bırçık “Kim ben mi?” **diyerek** başını yukarı kaldırdı.

$-(A^4, I^2)rdA^4$: Sıfat-fiil eki $-(A^4, I^2)r$ ile bulunma hâli eki $+D^2A^4$ ’nın birleşmesiyle oluşan ek, zaman bildiren zarflar oluşturur. Sıfat-fiil ekiyle bulunma hâli ekinin arasına iyelik ekleri de girebilir. Ek, artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlıdır. Türkçede *-diğında, -ınca, -(i)ken* zarf-fiil ekleriyle karşılanabilir.

(18) *Çerüneş canıp kelerimde, bölöm kelip cürgen.* (TBK, 446)

Askerden **döndüğümde** kardeşimin çocuğu geldi.

(19) *Bu köñdöy, caan turada cañıskan oturarda, onı bütkül telekey undıp salgandıy.* (KAÜS, 45)

Bu oyuk, büyük evde tek başına **otururken** bütün dünya onu unutmuş gibiydi.

(20) *Katu öylör bolordo, köp saba baldar çıdajıp bolboy, üredüden kaçkılaytan.* (TU, 148)

Zor zamanlar **olunca** birçok çocuk dayanamayıp okuldan kaçıyordu.

$-B^2A^4stA^4$: $-(A^4, I^2)rdA^4$ zarf-fiilinin olumsuz şekli olan ek, zaman bildiren zarf-fiiller türetir. Ancak bu ekte, iki ekin arasına iyelik eki girmez. Artlık-önlük, düzlük-

yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlıdır. Türkçede *-madığında*, *-mayınca*, *-mazken* olumsuz zarf-fiil ekleriyle karşılanabilir.

(21) *Nökör tabılbasta, canıskan bargan.* (TU, 27)

Arkadaş **bulunmayınca** yalnız gitti.

(22) *Emdi etpeste — kaçan eder, emdi tutpasta — kaçan tudar, bu cürümdi emdi çenebeste — kaçan çeneer?* (TBK, 368)

Şimdi yapmadığında ne zaman yapacak, şimdi tutmadığında ne zaman tutacak, bu hayatı şimdi denemediğinde ne zaman deneyecek?

-B²A⁴y: -A⁴/+y zarf-fiili ile -B²A⁴ olumsuzluk ekinin birleşmesiyle oluşan ek, “hem -A⁴/+y hem de -p zarf-fiillerinin olumsuz şekillerini de karşılamaktadır” (Güner Dilek, 2007: 1066). Tarz ve bağ anlamı taşıyan zarf-fiiller türetir. Artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlıdır. Türkçede *-madan*, *-mayıp* zarf-fiil ekleriyle karşılanabilir.

(23) *Uulçaktıñ canına ekü kös cumbay, otura kongondor.* (KAÜS, 51)

İkisi birlikte çocuğun yanına göz **yummadan** oturdular.

(24) *Uul Arinala kaç la katap kuuçındajarga turza, ce Arina onıñ sözün ukpay, cüzine de körböy, karanınañ kaçıp turatan.* (AK, 17)

Genç adam, Arina ile kaç defa konuşmaya çalışsa, Arina onun sözünü **duymayıp**, yüzüne de **bakmayıp** yanından kaçıp duruyordu.

-G²A⁴jI²n: -G²A⁴jI²n zarf-fiilinin işlevi “geldiği fiilin hareketine kendinden sonra gelecek olan fiile kadar bir sınırlılık getirmektir” (Güner Dilek, 2007: 1066). Ek, artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlıdır. Türkçede *-diğında*, *-ınca* zarf-fiil ekleriyle karşılanabilir.

(25) *Kepeş-eşke kelgejin, ot to çok, küli tuku kaçan soop kalgan, ettiñ kerek deze cıdı da çok.* (TBK, 104)

Kepeşlere **geldiğinde**, ateş de yoktu, küli çoktan soğumuş, hatta etin kokusu da kaybolmuştu.

(26) *Ol onu kış tüşkejin, çanakla tartıp alar.* (TBK, 50)

Onu kış **bastırınca** kızakla çekip alır.

Ayrıca -G²A⁴jI²n zarf-fiil eki Altaycada fiilin şart şeklini oluşturan -za, -sa ekiyle benzer işlevde de kullanılabilir (Direnkova, 1940: 141).

(27) Bir söslö *aytkajın*, Baycüreктіñ sanaazı emdi Sıyt ögöönniñ sanaazına tüñey. (TBK, 100)

Tek kelimeyle **söylese**, Baycüreğ'in düşünceleri şimdi yaşlı Sıyt'ın düşüncelerine benziyordu.

-G²A⁴IA⁴ktA⁴: Sıfat-fiil eki -G²A⁴IA⁴k ile bulunma hâli eki +D²A⁴'nın birleşmesiyle oluşan ek, zaman ifade eden zarflar türetir. Ek, artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlıdır. Türkçede -meden zarf-fiil ekiyle karşılanabilir.

(28) Baldardıñ katkızı *toktogolokto*, Karabaş ogo baza katap kırtıstanıp şımırandı. (TU, 245)

Çocukların gülüşmeleri **kesilmeden**, Karabaş tekrar üzerine çıkıp ona fısıldadı.

(29) Erteni maşınadañ *tüjürgelekte*, törögöndör, ayılđaştar cuulıp keldiler. (IEİ, 25)

Erte'yi arabadan **indirmeden** akrabalar, komşular toplasıp geldiler.

-G²A⁴nçA⁴: Sıfat-fiil eki -G²A⁴n ile eşitlik eki +çA⁴'nın birleşmesiyle oluşan ek, "hareketin bitmesi gereken sınırı belirler ve harekette tekrarlılık ifade eder" (Güner Dilek, 2007: 1067). Ek, artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlıdır. Türkçede -(A²)r .... -mA²z, -ınca, -ıncaya kadar zarf-fiil ekleriyle karşılanabilir.

(30) Adañ *cangança* bistiñ ayılđa cat, balam. (AK, 32)

Baban **dönünceye kadar** bizim evde kal, yavrum.

(31) Albatı-con ayak-kalbagın *algança* kelip, köçö-kaçadañ şölüredip le aldı. (TBK, 248)

Hâlk tasını kaşığın **alır almaz** gelip, çorbadan doldurup aldı.

(32) Kayçı kereginde aydıp otura, onıñ enezi kereginde *aytpagança* baza bolbos. (TBK, 322)

Kayçı hakkında konuşurken, onun annesi hakkında **konuşmayınca** da olmaz.

Ekin olumsuzluğu, -B²A⁴ olumsuzluk ekiyle yapılır. Ekteki /g/ ünsüzünün düşmesiyle ek -B²AA⁴nçA⁴ şeklini alır. Ayrıca "-bayınça, -beyinçe ve -beyçi" (Direnkova, 1940: 139) şekilleri de bu ekin olumsuz şekilleri olarak kullanılabilir.

(33) Kış turkununa bir-birüzi *kelbegençe* bolbos. (TBK, 476)

Kış boyunca biri birisi **gelmeyince** olmaz.

(34) *Salım, zakon olordıñ kolında bolup turganda, olorgo calınbayınça bolbos.*
(M, 48)

Kanun, onların elinde olduğu sürece, onlara **itaat etmeyince** olmaz.

(35) *Kerosinis üze küybeençe, bis mınan çıkpazıs! — dep, uuldar aydıştı.* (AK, 318)

Gençler, “Gaz yağımız tamamen **yanmayınca** biz burdan çıkmayız” - diye söylediler.

$-G^2A^4ndA^4$: Sıfat-fiil eki $-G^2A^4n$ ile bulunma hâli eki $+D^2A^4$, nın birleşmesiyle oluşan ek, zaman ifade eden zarflar türetir. Ek, artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlıdır. Türkçede *-diğında*, *-ınca* zarf-fiil ekleriyle karşılanabilir.

(36) *Cay la kelgende, Karabaştıñ cerine toozı cok ayılçılar ayıldap keleten.* (TU, 216)

Yaz **geldiğinde** Karabaş’ın köyüne sayısız misafirler, misafirlğe gelirdi.

(37) *Onı körgöndö, kijiniñ sanaazına cebren çörçöktör kirer.* (TBK, 380)

Onu **görünce** insanın aklına eski destanlar girer.

Türkçeye Mahsus Ekler:

$-A^2rA^2k$: Tarz ve bağ anlamı taşıyan zarf-fiiller türetir.

koşarak gelmek, severek ayrılmak, yürüyerek gitmek vb.

$-D^2I^2 \dots A^2I^2$: Zaman anlamı taşıyan ek, aynı fiile önce görülen geçmiş zaman eki $-D^2I^2$, nın, sonra da zarf-fiil eki $-A^2I^2$, nın getirilmesi ile yapılır. Ayrıca $-D^2I^2$ eki şahıs eklerini alabilir.

sen benden gittin gideli, geldim geleli, gördü görelı, yaptık yapalı vb

$-D^2I^2 \dots mI^2$: Zaman anlamı taşıyan ek, görülen geçmiş zaman eki $-D^2I^2$, dan sonra soru eki mI^2 , nın getirilmesiyle oluşmuştur.

gitti mi gider, gördü mü gelir, yazdı mı okur vb.

$-D^2I^2ğI^2ndA^2$: Zaman anlamı taşıyan ek, şahıs eki almış $-D^2I^2k$ sıfat-fiil ekinin bulunma hâli eki $-D^2A^2$ ile birleşmesiyle oluşmuştur.

geldiğinde, gittiğinizde, yaptığımızda, gördüğümde vb.

$-D^2I^2kçA^2$: Zaman anlamı taşıyan ek, $-D^2I^2k$ sıfat-fiil ekinin eşitlik hâli eki $-C^2A^2$ ile birleşmesiyle oluşmuştur.

ağladıkça, sevdikçe, gördükçe, bildikçe vb.

-I⁴: Ek, günümüz Türkçesinde zarf-fiil türetme işlevini tamamen kaybetmiştir. Sadece *yapıver-*, *geliver-*, *görüver-* gibi birleşik fiillerde görülür.

-I⁴ncA²: Zaman anlamı taşıyan ekin, “bir hareket hâli ifadesinden başka o hareket hâlinin ortaya çıktığı ânı göstermek gibi bir zaman ifadesi de” (Ergin, 2003: 341) vardır.

gelince, görünce, gidince, sevince vb

-(i)ken: Yalnız *i-* fiilinin gerundium ekidir. Diğer fiillere getirilmez. *i-* fiilinin de *i-ken*'den başka gerundium şekli yoktur. Fiillerin şekil ve zaman eki almış şahıssız şekillerine *iken* gerundiumu getirilmek suretiyle birleşik gerundiumlar yapılıdır (Ergin, 2003: 347).

okuyacakken, gelirken, yapmışken, veriyorken, gitmeliyken vb.

-mA²dA²n: Olumsuzluk ifadesi taşıyan ek, hem tarz ve bağ hem de zaman anlamı taşıyan zarf-fiiller türetir.

“*Koşmadan gel yoksa düşersin*” cümlesinde tarz; “*Eve gitmeden bu işleri bitir*” cümlesinde ise zaman anlamı ön plandadır.

-mA²ktA²nsA²: Tarz ve bağ anlamı taşıyan ek, isim-fiil eki *-mA²k*, bulunma hâli *-D²A²* ve şart eki *-sA²*'nin birleşmesinden oluşmuştur.

gelmektense, yapmaktansa, görmektense vb.

-mA²ksI²zI²n: Süreklilik anlamı taşıyan ek, isim-fiil eki *-mA²k*, yokluk eki *+sI²z* ve vasıta hâli eki *+n*'nin birleşmesiyle oluşmuştur.

durmaksızın konuşmak vb.

2.2. Kelime Türleri

2.2.1. Adlar

Evrendeki bütün varlıklar ile insan zihnindeki bütün kavramları karşılayan adlar, hem Altaycada hem de Türkçede görev ve anlamları bakımından özel ad, cins adı, soyut ve somut adlar; yapıları bakımından basit, türemiş ve birleşik adlar olmak üzere tasnif edilmektedir. Bu bölümde Türkçe ve Altaycadaki adların çekimi sırasında ve adlarda soru, bildirme ve küçültme konularında ortaya çıkan farklılıklar ele alınacaktır.

2.2.1.1. Ad Çekimi

2.2.1.1.1. Çokluk Eki

Çokluk eki, Çuvaşça dışındaki diğer Türk dillerinin hepsinde olduğu gibi (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 87) Altayca ve Türkçede de $+lA^2r$ şeklindedir. Ekin, Türkçede artlık-önlük uyumuna bağlı olarak iki eş biçimi (*+lar*, *+ler*) varken Altaycada artlık-önlük, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumuna bağlı olarak on iki eş biçimi (*+lar*, *+ler*, *+lor*, *+lör*, *+tar*, *+ter*, *+tor*, *+tör*, *+dar*, *+der*, *+dor*, *+dör*) ortaya çıkmıştır.

+lar: /a/, /ı/, /u/ ünlüleriyle biten ve son hece ünlüsü /a/, /ı/, /u/ olup /r/, /y/ ile biten kelimelere gelir: *ada-lar* “babalar”, *añçı-lar* “avcılar”, *tuu-lar* “dağlar”, *sabar-lar* “parmaklar”, *baatır-lar* “bahadırlar”, *tajuur-lar* “mataralar”, *talay-lar* “ırmaklar”, *stıy-lar* “hediyeler”, *uy-lar* “inekler” vb.

+ler: /e/, /i/, /ü/ ünlüleriyle biten ve son hece ünlüsü /e/, /i/, /ü/ olup /r/, /y/ ile biten kelimelere gelir: *ene-ler* “anneler”, *eçki-ler* “keçiler”, *öştü-ler* “düşmanlar”, *ülger-ler* “şiiirler”, *temir-ler* “demirler”, *bür-ler* “yapraklar”, *meeley-ler* “eldivenler”, *biy-ler* “beyler”, *üy-ler* “evler” vb.

+lor: /o/ ile biten ve son hece ünlüsü /o/ olup /r/, /y/ ile biten kelimelere gelir: *çoçko-lor* “domuzlar”, *odor-lor* “otlaklar”, *koy-lor* “koyunlar” vb.

+lör: /ö/ ile biten ve son hece ünlüsü /ö/ olup /r/, /y/ ile biten kelimelere gelir: *kölötkö-lör* “gölgeler”, *nökör-lör* “arkadaşlar”, *öy-lör* “zamanlar” vb.

+*dar*: Son hecesinde /a/, /ı/, /u/ seslerinden biri bulunan ve /l/, /n/, /ŋ/, /m/ tonlu ünsüzleri ile biten kelimelere gelir: *sagal-dar* “sakallar”, *tazıl-dar* “kökler”, *arçuul-dar* “mendiller”, *kazan-dar* “kazanlar”, *çaazın-dar* “kâğıtlar”, *kuskun-dar* “kuzgunlar”, *calaŋ-dar* “düzlükler, ovalar”, *kayıŋ-dar* “kayınlar (ağaç)”, *muŋ-dar* “binler”, *altam-dar* “adımlar”, *salım-dar* “kaderler”, *uskum-dar* “sarımsaklar” vb.

+*der*: Son hecesinde /e/, /i/, /ü/ seslerinden biri bulunan ve /l/, /n/, /ŋ/, /m/ tonlu ünsüzleri ile biten kelimelere gelir: *cepsel-der* “silahlar”, *til-der* “diller”, *küjül-der* “köstebekler”, *terbezen-der* “dilenciler”, *erin-der* “dudaklar”, *kün-der* “günler”, *talaŋ-kelen-der* “çayır kuşları”, *kargan-tijeŋ-der* “yaşlılar, güçsüzler”, *kem-der* “kimler”, *kiyim-der* “giysiler”, *cürüm-der* “yaşamlar” vb.

+*dor*: Son hecesinde /o/ bulunan ve /l/, /n/, /ŋ/, /m/ tonlu ünsüzleri ile biten kelimelere gelir: *mongol-dor* “Moğollar”, *ton-dor* “kürkler”, *kojoŋ-dor* “şarkılar”, *orom-dor* “sokaklar” vb.

+*dör*: Son hecesinde /ö/ bulunan ve /l/, /n/, /ŋ/, /m/ tonlu ünsüzleri ile biten kelimelere gelir: *köl-dör* “göller”, *öbögön-dör* “yaşlılar”, *ölöŋ-dör* “otlar”, *sölöm-dör* “yılan balıkları” vb.

+*tar*: Son hecesinde /a/, /ı/, /u/ ünlülerinden biri bulunan ve tonsuz ünsüzle biten kelimelere gelir: *çaç-tar* “saçlar”, *koniç-tar* “konçlar”, *uç-tar* “uçlar”, *kazah-tar* “Kazaklar”, *pastuh-tar* “çobanlar”, *surak-tar* “sorular”, *tamzık-tar* “baharatlar”, *tumçuk-tar* “burunlar”, *kap-tar* “kaplar”, *kıp-tar* “odalar”, *sas-tar* “sazlar (bitki)”, *cıldıs-tar* “yıldızlar”, *orus-tar* “Ruslar”, *taş-tar* “taşlar”, *tınış-tar* “nefesler”, *kuş-tar* “kuşlar”, *soldat-tar* “askerler”, *tıt-tar* “melez ağaçları”, *bulut-tar* “bulutlar” vb.

+*ter*: Son hecesinde /e/, /i/, /ü/ ünlülerinden biri bulunan ve tonsuz ünsüzle biten kelimelere gelir: *karteç'-ter* “misketler”, *kirpiç-ter* “kerpiçler”, *küç-ter* “güçler”, *mif-ter* “mitler”, *stih-ter* “mısralar”, *çeçek-ter* “çiçekler”, *biçik-ter* “kitaplar”, *börük-ter* “börkler”, *mees-ter* “yamaçlar”, *teŋis-ter* “denizler”, *müüs-ter* “boynuzlar”, *tilmeş-ter* “tercümanlar”, *tiş-ter* “dişler”, *tüş-ter* “düşler”, *et-ter* “etler”, *ciit-ter* “gençler”, *mürküt-ter* “kartallar” vb.

+*tor*: Son hecesinde /o/ ünlüsü bulunan ve tonsuz ünsüzle biten kelimelere gelir: *svoloç'-tor* “hainler”, *sook-tor* “soğuklar”, *kop-tor* “iftiralar”, *oos-tor* “ağızlar”, *toş-tor* “buzlar”, *ot-tor* “ateşler” vb.

+*tör*: Son hecesinde /ö/ ünlüsü bulunan ve tonsuz ünsüzle biten kelimelere gelir: *söök-tör* “kemikler”, *cöp-tör* “anlaşmalar”, *kös-tör* “gözler”, *möş-tör* “servi ağaçları”, *töböt-tör* “Tibetler” vb.

Türkçeden farklı olarak Altaycada düzensiz çokluk şekilleri bulunmaktadır. Altaycada *bala* “çocuk” sözcüğünün çoğulu *bala-lar* şeklinde değil de *baldar* şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

(1) *Kolhoz Arinaga sıy edip bir ceeren uy bergen, baldarına kiyim bergen.* (AK, 48)

Kolhoz, Arina’ya hediye olarak bir alaca inek verdi, **çocuklarına** giyecek verdi.

(2) *Kijige baldarınañ artık ne kerek.* (TBK, 87)

İnsana **çocuklarından** daha değerli ne gerek.

(3) *Baldarım ölzö, meni kem de burulabas, koylor ölzö — türme.* (KAÜS, 17)

Çocuklarım ölse kimse beni suçlamaz, koyunlar ölse – hapis.

Altaycada *kiji* “kişi, adam, insan” kelimesi çokluk eki almaz. Bu kelimenin çoğulu olarak *ulus* “hâlk, insanlar” kelimesi kullanılır. “*Kiji ~ ulus(tar)* kelimeleri arasında süplesyon yani çekim sırasında yerini başka bir sözcüğe bırakma olayı görülür” (Bacanlı, 2013: 527). Bu durum Rusçadaki *çelovek* (человек) – *ludi* (люди) kelimelerinin kullanımı ile açıklanabilir. Rusçada *çelovek* (человек) “kişi, insan” kelimesi çokluk eki almaz. Bu kelimenin çoğulu olarak *ludi* (люди) “insanlar” kelimesi kullanılır (Köksal, 2006: 37). Altayca, bu iki kelimenin anlamsal özelliklerini kopyalayarak *kiji* ve *ulus* kelimelerine yüklemiştir.

(4) *Öskö kijiniñ karañuy aylı, öskö ulus...* (AK, 13)

Başka bir **kişinin** karanlık evi, başka **insanlar**...

(5) *Ölümniñ kolınañ kijiniñ tının blaap, ayırıp alğanına kanayıp süünbes?* (KAÜS, 13)

Ölümün elinden **insanın** canını kurtarıp, çekip aldığına nasıl sevinmez?

(6) *Munduzak, ezirik kijji çilep, kandıy tereñ uyuktagañ?* (M, 10)

Munduzak, sarhoş **insan** gibi nasıl derin uyudun?

(7) *Ulus uyların cañı saap bojotkon, koy-eçkizin cañı çedenge kiydirgen.* (TBK, 7)

İnsanlar, ineklerini sağmayı yeni bitirip, koyunlarını keçilerini avluya yeni soktular.

(8) *Onçozınaj uzak iştegen **kiji** bolup, oduga **ulusıñ** kiyinineñ kelze artık emey...*
(TU, 330)

Hepsinden fazla çalışan **kişi** olup, kulübeye **insanların** ardından gelse elbette daha iyi.

Kiji ~ *ulus* arasındaki bu ilişki, sonunda *kiji* kelimesinin sözlüksel ve sözdizimsel olarak bulunduğu diğer leksem ve öbeklere de sıçrar: *Altay kiji* ~ *Altay ulus* “Altaylı ~ Altaylılar”, *er kiji* ~ *er ulus* “erkek ~ erkekler” vb. (Bacanlı, 2013: 527).

Kiji kelimesinin, bu çalışma için taranan eserlerden AK’de bir, M’de bir, TBK’de ise üç cümlede çokluk eki +*ler* ile çekimlendiği tespit edilmiştir. AK’de *kijiler* kullanımı bir diyalog cümlesinde yer almakta, M’de bir dua cümlesinde geçmektedir. TKB’de ise yazarın kişisel üslubu olarak açıklanabilecek cümlelerde bu kullanıma rastlanır. Bu cümlelerde *kijiler* yerine *ulus* kelimesinin kullanılması anlamsal açıdan bir fark oluşturmazdır:

(9) — “*Konoton cer mında bar ba?*” — *dep, stolovıyduñ ejiginde kalba la kuzuk sadıp oturgan kandıy da altay emegenneñ suradı.*

Onızı kanızazın oozınaj uştıp, tuura tudala, ayttı:

“**Kijiler** bu maar bargılap turgan, anda bolboy...” (AK, 332)

— “Burada kalacak yer var mı?” – diye, yemekhanenin kapısında kuş kirazı ile çam fıstığı satan bir altaylı kadına sordu.

O, çubuğunu ağzından çıkarıp, havaya kaldırarak:

— “**İnsanlar** bu tarafa doğru gidip duruyorlar, herhâlde orada” dedi.

(10) *E, kaan **kijileriñdi** argalagın,*

Boyıñnıñ ençiñdi alkagın... (M, 13)

E, kağan olmuş **insanlarını** destekledin,

Kendi mirasını övdün...

(11) *Ondo **kijiler** emes, ondo baatırlar, ondo kudaylar curtayt.* (TBK, 75)

Orada **insanlar** değil, orada bahadırlar, orada tanrılar yaşar.

(12) *Sen kiyikterden korkıba, balam. Sen **kijilerden** korkı.* (TBK, 85)

Sen hayvanlardan korkma, yavrum. Sen **insanlardan** kork.

(13) *Onoñ bu cuuktarda Kök-Kayanıñ edeginde tereñ kuyda **kijiler** dep tındular tabılğan.* (TBK, 364)

Sonra bu yakınlarda Kök-Kaya'nın eteğindeki derin bir mağarada **insan** denen canlılar bulundu.

Ulus kelimesi çokluk bildirdiği hâlde ayrıca *-tar* çokluk ekiyle genişletilebilmektedir. “İnsan” kelimesinin çoğulu olarak “insanlar” anlamında kullanılabilirdiği gibi özellikle seslenme cümlelerinde “Ey ahâli, ey hazirun” gibi bir anlam da taşımaktadır:

(14) *Ulustar kelip, ol balıktı atka artıp iyerde, baji, kuyruğu cerdi çiyip bargan.* (TBK, 31)

İnsanlar gelip o balığı ata yüklediklerinde balığın başı ve kuyruğu yeri çizerek gidiyordu.

(15) *Ulustar birden-ekiden araay çikkılap, ayıldarı sayın tarkap turdılar.* (TU, 109)

İnsanlar yavaş yavaş, birer ikişer çıkıp, evlerine doğru dağıldılar.

(16) *Meestiñ ol canında, Arinadañ iraaq cokto, öskö dö ulustar işteñgilep cattılar.* (AK, 242)

Yamacın o tarafında, Arina'nın yakınında, başka **insanlar** çalışıyorlardı.

(17) - *Cok, ulustar! Men bu kadıtla kojo curtap bolbos bolorım. Men emeze buuga salınıp ölörüm, emeze suuga çöñüp ölörüm...* (TU, 80)

Yok, **ey ahâli!** Ben bu kadınla birlikte yaşayamam. Ben ya kendimi asar ölürüm ya da suya dalar ölürüm...

(18) - *Ce, mınaar, koy soygon cer caar baraar, ulustar! — dep, cañı la kirip kelgen Tordoktıñ enezi mañzaarıp ayttı.* (AK, 407)

Yeni girip gelen Tordok'un annesi aceleyle “Haydi, buraya, koyun yüzülen yere doğru gidin, **ey ahâli!**” – dedi.

(19) - *E-ey, ulustar! Atanar öy cetti! — dep, bayagı üy kiji cakara kıygırıp, üygenin aylandırıp iydi.* (TBK, 337)

- Hey, **ey ahâli!** Gitme vakti geldi! – diye, deminki kadın emir verip, dizginini döndürdü.

Türkiye Türkçesinde, kalıplaşmış olan *Yedi Cüceler*, *Kırk Haramiler*, *Yedi Uyurlar* gibi yapılar istisna olmak üzere sayı sıfatlarından ve *her*, *birkaç* gibi sıfatlardan sonra gelen isimler çokluk eki almamaktadır (Korkmaz, 2003: 258). Altaycada ise sayı sıfatlarından ve *onço* “hep, bütün, her şey”, *bir kaç* “birkaç” gibi çokluk belirten

sıfatlardan sonra gelen isimlerin çokluk eki aldığı görülür. Grönbech (2011, 56), “Orhun Kitabelerinde sayı kelimelerinden sonra, hiçbir zaman çokluk şekilleri bulunmadığını, Uygurcada ise sayı kelimelerinden sonra büyük sapmalar bulunmasına rağmen çokluk eki getirme temayülünün olduğunu” belirtir. Bu durumda Altaycadaki bu yapılar Rusça tesiri olarak açıklanabilir:

(20) *Caskarı kıştıñ eñiri koyılıp, muñ cıldıstar surkuray berdi.* (AK, 473)

İlkbahara yakın kış gecesi koyulaşıp **binlerce yıldız** parlayıverdi.

(21) *Turanıñ canında baza on kire sodon ayıldar, ükpek turaçaktar kararijat.*

(TBK, 34)

Evin yanından da **on kadar tepesi sivri ağaç ev**, küçük evcikler kararıyor.

(22) *Bu la cuukta Altaydıñ iraaq curttarınıñ birüzinde cıl turkunına on bir uulçaktar la kızıçaktar buunıp ölgön dep ugala, Mirzabek kere tüjine karıkkın, ıylagan.*

(KAÜS, 31)

Bu yakınlarda Altay’ın uzak köylerinden birinde yıl boyunca **on bir erkek çocukla kız çocuk** intihar etmiş diye duyup, Mirzabek gün boyu üzüldü, ağladı.

(23) *Oñ canında stolmonıñ bajına çıgarga bir kaçça uuldar cuulıjıp kaltır.*

(TBK, 226)

Sağ tarafında direğe çıkmak için **birkaç genç adam** toplanmıştı.

(24) *Eki cüs cirme eküzi coon pötükter, eki cüs cirme eküzi sıpışka pötükter.*

(TBK, 360)

İki yüz yirmi ikisi iri horoz, iki yüz yirmi ikisi cılız horoz.

(25) *Onço nemeler ol lo cerinde turup cat.* (KAÜS, 15)

Her şey öylece yerinde duruyor.

(26) *Ce onıñ onço çörçöktöriniñ uçı sok canıs şüültele bojoyton bolgon.* (TU,

33)

Ama onun **her masalının** sonu tek bir düşünce ile bitiyordu.

(27) *Bir kaçça aylardıñ bajında biceni orus kelinderdeñ de koomoy emes tebeten.* (AK, 41)

Birkaç ayın sonunda Rus kadınlar kadar iyi dans ediyordu.

Türkçede ise Altaycadan farklı olarak Arapça ve Farsçadan kopyalanan çokluk şekilleri de kullanılmaktadır. Türkçede kullanılan Arapça çokluk şekilleri şunlardır:

Belirli çokluk (tesniye, ikili çokluk) *-ân* ve *-eyn* ekleri ile yapılır (Özkan-Tören, 2008: 139). Türkçede *tarafeyn* “iki taraf”, *ebeveyn* “anne ve baba”, *memureyn* “iki memur” gibi birkaç kelimeye görülür.

Belirsiz çokluk şekilleri ise kurallı ve kuralsız çokluk olmak üzere iki farklı şekilde yapılır. Kurallı çokluk eril kelimelere *-ûn* (*hâzırûn* “huzurda bulunanlar”) ve *-în* (*memurîn* “memurlar”); dişil kelimelere *-ât* eki (*hayvanât* “hayvanlar”) getirilerek yapılır (Özkan-Tören, 2008: 139).

Türkçede kullanılan kuralsız çokluk şekilleri ise şu şekildedir: *varak – evrak* “varaklar”, *veled – evlat* “çocuklar”, *libas – elbise* “kıyafetler”, *ekber – ekabir* “en büyükler”, *iklim – ekalim* “iklimler”, *fen – fûnun* “fenler”, *şaki – eşkiya* “şakiler”, *tacir – tüccar* “tacirler”, *belde – bilad* “beldeler”, *şair – şuara* “şairler”, *vasıta – vesait* “vasıtalar”, *kaide – kavaid* “kaideler”, *fırdevs – feradis* “cennetler”, *memleket – memalik* “memleketler”, *timsal – temasil* “timsaller”, *tarih – tevarih* “tarihler”, *unsur – anasır* “unsurlar”, *talib – talebe* “öğrenciler” vb.

Ancak Türkçe dil mantığı bu kuralsız çokluk şekillerinin bir kısmını teklik olarak telakki ettiğinden bu çokluk şekillerine ayrıca Türkçe çokluk eki de eklenebilir: *evlatlar, eşkiyalar, talebeler, evraklar* vb.

Türkçede Farsça *-ân* eki (Öztürk, 2013: 93) ile yapılmış çokluk şekilleri de kullanılmaktadır: *merdân* “erkekler”, *zenân* “kadınlar”, *hacegân* “hocalar”, *zadegân* “soylular” vb.

2.2.1.1.2. İyelik Ekleri

Aşağıdaki tabloda Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi ve Altaycanın iyelik ekleri yer almaktadır.

	Teklik			Çokluk		
	Eski Türkçe	Türkçe	Altayca	Eski Türkçe	Türkçe	Altayca
1. şahıs	$+(I^A)m$	$+(I^A)m$	$+(I^2)m$	$+(I^A)mXz$	$+(I^A)m I^A z$	$+(I^2)bI^2s$ $+(I)s$
2. şahıs	$+(I^A)\eta$ $+(I^A)g$	$+(I^A)n$	$+(I^2)\eta$	$+(I^A)\eta I^A z$ $+(I^A)g I^A z$	$+(I^A)n I^A z$	$+(I^2)gA^2r$ $+AA^4r$

				$+(I^4)\eta I^4 z l A^2 r$		
3. şahıs	$+(s)I^2$	$+(s)I^4$	$+(z)I^2$	$+(s)I^2$ $+lA^2 r I^2$	$+(s)I^4$ $+lA^2 r I^2$	$+(z)I^2$

Buna göre Eski Türkçe 1. teklik şahıs iyelik eki $+(X)m$ (Erdal, 2004: 160), hem Türkçede hem Altaycada korunmuştur. Ekin yardımcı ünlüsü, Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinde artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak /ı/, /i/, /u/, /ü/ iken Altaycada artlık-önlük uyumuna bağlı olarak /ı/ ve /i/’dir:

Türkçe: *(benim) araba-m, (benim) kılıç-ım, (benim) ev-im, (benim) yol-um, (benim) yüz-üm* vb.

Altayca: *(meniñ) aka-m* “ağabeyim”, *(meniñ) uul-ım* “oğlum”, *(meniñ) ij-im* “işim” vb.

Eski Türkçede 2. teklik şahıs iyelik eki $+(X)\eta$ ve $+(X)g$ (Erdal, 2004: 160) olmak üzere iki farklı biçimbirim olarak karşımıza çıkmaktadır. $+(X)g$ biçimbirimi ne Türkçede ne de Altaycada kullanılmaz. $+(X)\eta$ biçimbirimi ise her iki Türk dilinde korunmuştur. Ancak Türkçe alfabede /η/ sesi kullanılmadığından ek, Türkçede $+(I^4)n$ şeklindedir. Ekin yardımcı ünlüsü yine Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinde artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak /ı/, /i/, /u/, /ü/ iken Altaycada artlık-önlük uyumuna bağlı olarak /ı/ ve /i/’dir:

Türkçe: *(senin) araba-n, (senin) kılıç-ın, (senin) ev-in, (senin) yol-un, (senin) yüz-ün* vb.

Altayca: *(seniñ) aka-η* “ağabeyin”, *(seniñ) uul-ıñ* “oğlun”, *(seniñ) ij-iñ* “işin” vb.

Eski Türkçe 3. teklik şahıs iyelik eki $+(s)I$ (Erdal, 2004: 160), hem Türkçede hem de Altaycada korunmuştur. Ek, Eski Türkçe ve Altaycada artlık-önlük uyumuna bağlı olarak /ı/ ve /i/; Türkçede ise artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bağlı olarak /ı/, /i/, /u/, /ü/ şeklindedir. Ekin yardımcı ünsüzü /s/ Türkçede korunurken Altaycada ötümlüleşerek /z/’ye değişmiştir:

Türkçe: *(onun) kılıç-ı, (onun) ev-i, (onun) yol-u, (onun) yüz-ü, (onun) araba-sı, (onun) bilgi-si, (onun) kutu-su, (onun) ütü-sü* vb.

Altayca: *(oniñ) uul-ı* “oğlu”, *(oniñ) iş-i/ij-i* “iş”, *(oniñ) ada-zı* “babası”, *(oniñ) ene-zi* “annesi” vb.

Eski Türkçe 1. çokluk şahıs iyelik eki $+(X)mXz$ (Erdal, 2004: 160), Türkçede korunmuş, Altaycada ise seslik nedenlerle değişmiştir. Eski Türkçede artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak /ı/, /i/, /u/, /ü/ olan ekin yardımcı ve asıl ünsüzü Altaycada artlık-önlük uyumuna bağlı olarak /ı/ ve /i/ olmuş, ekteki /m/ ünsüzü süreksizleşerek /b/'ye değişmiş, ekteki /z/ ünsüzü ise ötümsüzleşerek /s/'ye değişmiş ve ek $+(I^2)bI^2s$ hâline gelmiştir. Ekin, Altaycadaki gelişimi burada da kalmamış ve ek kısalarak $+(I^2)s$ şekline gelmiştir:

Türkçe: *(bizim) araba-mız, (bizim) bilgi-miz, (bizim) kutu-muz, (bizim) ütü-müz, (bizim) ev-imiz, (bizim) kılıç-ımız, (bizim) yol-umuz, (bizim) yüz-ümüz* vb.

Altayca: *(bistiñ) ada-bis* “babamız”, *(bistiñ) ene-bis* “annemiz”, *(bistiñ) col-ıbis* “yolumuz”, *(bistiñ) til-ıbis, (bistiñ) uul-ıs* “oğlumuz”, *(bistiñ) töröl-is* “vatanımız”, *(bistiñ) albatı-s* “halkımız” vb.

Türkçe ile Altayca arasında iyelik eklerindeki en esaslı farklılık 2. çokluk şahıs iyelik ekinde görülmektedir. Ek, Eski Türkçede $+(X)\eta Xz$, $+(X)gXz$ ve $+(X)\eta XzIAr$ (Erdal, 2004: 160) olmak üzere üç farklı şekilde kullanılmaktadır. Türkçe bu üç farklı yapıdan $+(X)\eta Xz$ şeklini korumuş ancak Türkçe alfabede /η/ sesi gösterilmediğinden ek $+(X)nXz$ şeklini almıştır. Altaycada ise ek $+(I^2)gA^2r$ (Direnkova, 1940: 107) şeklindedir. Ekteki /g/ ünsüzünün düşmesi sonucu ek AA^4r şeklinde kısalmıştır:

Türkçe: *(sizin) araba-nız, (sizin) bilgi-niz, (sizin) kutu-nuz, (sizin) ütü-nüz, (sizin) ev-iniz, (sizin) kılıç-ınız, (sizin) yol-unuz, (sizin) yüz-ünüz* vb.

Altayca: *(slerdiñ) ada-gar/ada-ar* “babanız”, *(slerdiñ) ene-ger/ene-er* “anneniz”, *(slerdiñ) col-ıgar/col-oor* “yolunuz”, *(slerdiñ) til-ıger/til-eer* “diliniz”, *(slerdiñ) ayl-ıgar/ayl-aar* “eviniz”, *(slerdiñ) cüreg-ıger/cüregeer* “yüreğiniz”, *(slerdiñ) boy-ıgar/boy-oor* “kendiniz”, *(slerdiñ) nökör-ıger/nökör-öör* “arkadaşınız” vb.

Çağdaş Türk yazı dilleri 2. çokluk şahıs iyelik eki bakımından karşılaştırılacak olursa iki ana gruba ayrılabilir. Buna göre Eski Türkçe $+(X)\eta Xz$ ekinden gelişen $+(I)\eta Iz$ ekini kullanan Özbek, Kazak, Nogay, Karakalpak, Kırım-Tatar ve Türkmen Türkçeleri; $+(I)n(I)z$ ekini kullanan Türkiye, Gagauz, Azerbaycan ve Karay Türkçeleri ile $+(I)gIz$ ekini kullanan Tatar, Başkurt, Kumuk, Karaçay-Balkar Türkçeleri ilk grubu oluşturmaktadır. Serebrennikov-Gadjieva (2011: 92), bu gruptaki Türk dillerinde görülen /η/ ve /g/ seslerinin nöbetleşmesini “iyeliğin Ön Türkçede çokluk ikinci şahsın

iki türevde olması ile açıklar: $-η(-η)$ ve $-ğ(-ğ)$. Bu ikisine çokluk sayısının $-ız(-ız)$ biçimleri eklenmek suretiyle onların her ikisinden çokluk eki gelişebilmiştir.”

İkinci grubu ise Yeni Uygur, Kırgız, Altay, Hakas ve Tuva Türkçeleri oluşturmaktadır. Yeni Uygurcada ek, $+(i, u, ü)ηlar$ (Yazıcı Ersoy, 2007: 377), Kırgızca, Hakasça ve Tuvacada $+(I)ηAr$ (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 93), Altaycada $+(I)gAr$ (Direnkova, 1940: 107) şeklindedir. Yeni Uygur Türkçesinde $+η$ 2. şeklik şahıs iyelik ekine $+lar$ çokluk eki getirilerek 2. çokluk şahıs iyelik eki oluşturulmuştur. Kırgızca, Hakasça ve Tuvacada $+(I)ηAr$ yapısı Serebrennikov-Gadjieva (2011,93) tarafından “2. teklik şahsın iyelik eki $-η$ ve çokluk bildiren $-ar/-er$ eklerinden” olduğu şeklinde açıklanır. Yine Serebrennikov-Gadjieva’ya (2011, 93), göre Altayca $+(I)gAr$ yapısındaki “ $-ar/-er$, Kırgızca, Hakasça ve Tuvacadaki gibi çokluğun belirtisi, ondan önceki $-g(-ğ)$ eki ise teklik 2. tekil şahıs ekidir”.

Sözkonusu ekin modern Türk yazı dillerindeki görünümü hakkında Serebrennikov-Gadjieva tarafından verilen bilgiler, Eski Türkçe döneminde $+(X)gXz$ ve $+(X)ηXzIAr$ eklerinin de 2. çokluk şahıs iyeliği karşılamak üzere kullanılması ile de desteklenebilir.

Eski Türkçede 3. çokluk şahıs iyelik ekinin, 3. teklik şahısta olduğu gibi $+(s)I$ (Tekin, 2003, 102) olduğu görüşünün yanında $+(s)I$ ekiyle birlikte $+lAr$ çokluk ekine $+I$ 3. teklik şahıs iyelik ekinin eklenmesiyle $+lArI$ (Erdal, 2004: 160; Gabain, 2007: 70) biçiminin de kullanıldığı bilinmektedir. Türkiye Türkçesinde, 3. çokluk iyeliği karşılamak üzere $+lArI$ (Lewis, 1986: 39; Ergin, 2003: 222; Korkmaz, 2003: 260) eki ile birlikte 3. teklik şahıs iyelik eki $+(s)I$ da kullanılmaktadır. Direnkova (1940: 107), Altaycada, 3. çokluk şahıs iyelik için, 3. teklik şahısta olduğu gibi $+(z)I$ ekinin kullanıldığını belirtir:

Türkçe: *(onların) kılıç-ı/kılıç-ları, (onların) ev-i/ev-leri, (onların) yol-u/yol-ları, (onların) yüz-ü/yüz-leri, (onların) araba-sı/araba-ları, (onların) silgi-si/silgi-leri, (onların) kutu-su/kutu-ları, (onların) ütü-sü/ütü-leri vb.*

Altayca: *(olordıñ) tazıl-ı “kökenleri” (KAÜS, 121), (olordıñ) söög-i “kemikleri” (KAÜS, 153), (olordıñ) süne-ler-i “ruhları” (KAÜS, 174), (olordıñ) bazıt-tar-ı “adımları” (TBK, 361), (olordıñ) kezik-ter-i “bazıları” (TU, 159), (olordıñ) boluşçı-lar-ı “yardımcıları” (M, 147) vb.*

Hem Türkçede hem de Altaycada 2. ve 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekleri ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüzle biten kelimelere ise yardımcı ünlü ile bağlanır. Ancak Türkçede *su* ve *ne* kelimelerine bu ekler getirildiğinde arada bir /y/ ünsüzü türer. Altaycada ise *suu* ve *ne* kelimelerinde bu anomaliye rastlanmaz:

Türkçe: *su-y-um, su-y-un, su-y-u, su-y-umuz, su-y-unuz, su-ları, ne-y-im, ne-y-in, ne-y-i, ne-y-imiz, ne-y-iniz, ne-leri.*

Altayca: *suu-m, suu-η, suu-zi, suu-bıs, suu-gar, suu-zi, ne-m, ne-η, ne-zi, ne-bis, ne-ger, ne-zi.*

Türkçede teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eklerinden sonra yükleme, yönelme, bulunma ve çıkma durum eklerinden biri getirildiğinde iyelik ekiyle durum eki arasında zamir *n*'si adı verilen bir /n/ sesi türemektedir. Altaycada ise yönelme ve bulunma durum eklerinden sonra /n/ sesinin türediği görülür:

Türkçe: *(onun) ev-i-n-i, (onun) yol-u-n-a, (onun) üst-ü-n-de, (onun) arka-sı-n-dan, (onların) köy-leri-n-e, (onların) arkadaş-ları-n-da, (onların) baş-ları-n-dan* vb.

Altayca:

(28) *Caylunıñ iç-i-n-de* “Caylu’nun (köyünün) **içinde**” (AK, 35)

(29) *onıñ ayl-ı-n-a* “onun **evine**” (TBK, 118)

(30) *olordıñ töbö-löri-n-e* “onların **tepelerine**” (KAÜS, 37)

(31) *gorodtıñ toozı cok tura-ları-n-da* “şehrin sayısız **evlerinde**” (TU, 247) vb.

Iyelik eklerinin, sahiplik ve mülkiyet bildirme işlevinin yanında belirlilik bildirme işlevini de yerine getirdiği bilinmektedir. Öyleki Grönbech, *Türkçenin Yapısı* (2011: 77) adlı eserinde “ekin belirtme işlevini asli olarak gördüğü gerekçesiyle 3. şahıs iyelik ekini harf-i tarif” olarak adlandırır. Ekin fonksiyonunu ise şöyle açıklar:

Şu hâlde harf-i tarifi fonksiyonu, bir ad ile dinleyiciyi, daha önce bildiği ile münasebete getirmektir; ek, sık sık söz konusu nesnenin sahibine işaret eder. Fakat harf-i tarifi kullanılışı bu fonksiyonu çok aşar. Aslında, belirli bir nesnenin yahut belirli bir durumun göz önünde olduğunu ifade eder; uyandırdığı tesir, dinleyicinin şuurunda, daha önce zikredilmiş olanı canlandırmak ve şimdi söylenenle arasında bir bağ kurmaktır; eğer her iki ad, çekilen ve onu gösteren, aynı kavramı ifade ediyorsa, ek, bizim bilinen harf-i tarifimizdir (Grönbech, 2011: 81).

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (2003: 225) adlı eserinde ise “iyelik eklerinin belirtme işlevinin özellikle Eski Türkçe ve diğer bazı Türk şivelerinde geniş ölçüde kullanıldığını ve kullanılmakta olduğunu; Batı Türkçesinde de iyelik eklerinin bu işlevde kullanıldığını ancak bu temayülün Batı Türkçesinde o kadar fazla olmadığını” dile getirir.

Altaycada, iyelik eklerinin belirtme işlevinde kullanılması Türkçeye göre daha ileri bir seviyededir. Altayca, bu konuda Eski Türkçenin özelliklerini daha fazla korumuş durumdadır. Aşağıdaki örneklerde iyelik ekleri, sahiplik bildirme işlevinden çok belirtme işlevinde kullanılmışlardır:

(32) *Moskvañdı körüp le keldim — dep, Kindik ködürinilü baştadı.* (TBK, 457)

Moskova’yı görüp geldim – deyip, Kindik cesurca konuşmaya başladı.

(33) *Kaçan ol katap peremenge çıgıp kelerde, foyede kandıy da kelinniñ üni şıñırap turdı:*

— *Emdi le bas! Seniñ tetya Arinañdı bilbezim!* (AK, 198)

O, tekrar döndüğünde, fuayede bir kadının sesi çınliyordu:

- Haydi şimdi git! Senin teyzen, **Arina**’nı tanımıyorum!

(34) — “*Konoton cer mında bar ba?*” — *dep, stolovıydıñ ejiginde kalba la kuzuk sadıp oturgan kandıy da altay emegenneñ suradı.*

Onız kañzazın oozınañ uştıp, tuura tudala, ayttı:

“*Kijiler bu maar bargılap turgan, anda bolboy...*” (AK, 332)

— “Burada kalacak yer var mı?” – diye, yemekhanenin kapısında kuş kirazı ile çam fıstığı satan bir altaylı kadına sordu.

O, çubuğunu ağızından çıkarıp, havaya kaldırarak:

— “İnsanlar bu tarafa doğru gidip duruyorlar, herhâlde orada” dedi.

(35) *Onoñ ejik araay açılıp, kiji kirgen. “Mınız kemizi boloton?” dep ejik caar körzö, bozogodo Mirzabek turgan.* (KAÜS, 80)

Sonra kapı yavaşça açılıp biri girdi. “**Bu kim** olacak” diye kapıya baktığında eşikte Mirzabek duruyordu.”

(36) *Ol... ol ulus... Çın. Olor Saveliy le Evlampiy. Ekü kudalar. A seniñ tanbagan kijiñ... Ol tiskiniñdi tutkan kiji — Platon. Banditterdiñ komandiri ol.* (TBK, 36)

O.. o insanlar... Doğru. Onlar Saveliy ile Evlampiy. İkişi dünür. Senin tanımadığın **kişi**... O **dizgini** tutan kişi – Platon. Haydutların başı o.

Ayrıca, Grönbech (2011, 85) “harf-i tarifin 1. ve 2. şahıs iyelik ekinin yerine geçebildiğini, Kuzey Türkçesinde unsurları iyelik eki almış bir sıralamada birinci unsura ekin tam şekli yerine harf-i tarifin gelebildiğini” belirtir. Aşağıdaki cümlelerde iyelik eki almış sıralı unsurlardan ilkinin diğerinden farklı bir ek alması Grönbech’in bu açıklamasını tanıtlar niteliktedir.

(37) *Akır, sler ne kiji edeer, bılar? Adı-coloor kem?* (KAÜS, 43)

Bekleyin, siz kimsiniz, bayım? **Adınız soyadınız** nedir?

(38) *Kalak, Cıbaş, adı-columdı biçip iydiñ.* (TBK, 434)

Tüh, Cıbaş, **adımı soyadımı** yazdın.

(39) *Aralga nege bis cadar, ayılı-curtubıs bar emey.* (M, 181)

Biz neden ormanda yatıyoruz, **evimiz yurdumuz** var elbet.

(40) *Meniñ aji-tuzım da bar.* (TU, 3)

Benim **aşım tuzum** da var.

2.2.1.1.3. Hâl Ekleri

Erdal (2004: 182), *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde Eski Türkçede isimlere eklenen on bir etkin ve üretken (yalın, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, çıkma, araç, eşitlik, yön gösterme, parçacıl-bulunma, benzerlik durumları); bir tane (birliktelik hâli) de etkin ve üretken olmayan hâl ekinin olduğunu söyler. Bu ad hâllerinden dokuzu (yalın, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, araç, eşitlik, yön gösterme durumları) hem Türkçede hem de Altaycada bazı şekilsel ve işlevsel farklılıklarla kullanılmaktadır. Diğer üç durum ise (parçacıl-bulunma, benzerlik ve birliktelik durumları) Türkçede de Altaycada da kullanılmamaktadır.

Aşağıdaki tabloda Eski Türkçe, Türkçe ve Altaycada kullanılan durum ekleri yer almaktadır:

	Eski Türkçe	Türkçe	Altayca
Yalın Hâl	-	-	-
İlgi Hâli	$+(n)I^A\eta$	$+(n)I^A n$	$+N^3 I^2 \eta$
Yükleme Hâli	$+(I^A)g, +(I^A)n, +nI^2$	$+I^A$	$+N^3 I^2$

Yönelme Hâli	$+kA^2, +\eta A^2, +A^2$	$+A^2$	$+G^2A^4$
Bulunma Hâli	$+D^2A^2$	$+D^2A^2$	$+D^2A^4$
Ayrılma Hâli	$+D^2I^2n + dA^2n, +tA^2n$	$+D^2A^2n$	$+D^3A^4\eta$
Araç Hâli	$+(I^4)n$	$+lA^2$	$+lA^4$
Eşitlik Hâli	$+\zeta A^2$	$+C^2A^2$	$+D^2I^2y$ $+\zeta A^4$
Yön Gösterme Hâli	$+gA^2rU^2$	$+rA^2, +A^2rI^2$	$+G^2A^2rI^2$

2.2.1.1.3.1. Yalın/Nominatif Hâl

Eski Türkçe, Türkçe ve Altaycada yalın hâl biçimsel ya da işlevsel açıdan herhangi bir farklılık göstermez. Adların teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın durumda olup yalın durum eksizdir. Hem Türkçede hem de Altaycada yalın haldeki kelimeler, özne, belirtisiz nesne, bir edatla birlikte edat grubu, zarf tümleci, belirtisiz isim tamlamasında tamlayan, sıfat tamlamalarında ise niteleyen olarak kullanılır.

(41) *Karanıy cetire koyılğalak.* (TBK, 10)

Karanlık yeterince koyulaşmadı.

(42) *Erten turadañ ala teñeride bir de **bulut** cok, ce tüştin kiyninde **künbadıñ** canınañ kelip catkan **kükürt** uguldı.* (AK, 8)

Sabahtan beri gökyüzünde hiç **bulut** yok(tu), ama öğleden sonra batı tarafından gelen **gürültü** duyuldu.

(43) *Ce boyıma emes, **kuday uçun** dep sanangam.* (TBK, 57)

Ama kendime değil, **Tanrı için** diye düşündüm.

(44) ***Uzun** caydın içinde kaçça toylordın, belkençekterdiñ birüzine de cürbegen.* (TBK, 462)

Uzun yaz ayının içinde birçok düğünün, eğlencenin hiçbirine gitmedi.

(45) *Kürkürek baji caar teğerik ak **calañ** körgöm.* (TBK, 63)

Kürkürek başına doğru yuvarlak, ak (bir) **düzlük** gördüm.

2.2.1.1.3.2. İlgî/Genitif Hâli

Eski Türkçede $+(n)X\eta$ (Erdal, 2004: 168) şeklinde olan ilgî hâli eki Türkçede korunmuş; Altaycada ise bazı değişikliklere uğramıştır. Türkçede ekin ünlüsü Eski Türkçede olduğu gibi artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bağlı olarak /ı/, /i/, /u/, /ü/ şeklindedir. Ancak ekin ünsüzü Türkçe alfabede /ŋ/ sesi gösterilmediğinden dolayı /n/ şeklindedir:

çay-ın şekeri, Ahmet-in evi, yol-un sonu, dört-ün biri, kapı-nın anahtarı, kirpi-nin dkeni, kutu-nun kapağı, öykü-nün sonu vb.

Eski Türkçe ve Türkçede ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde ortaya çıkan ekin /n/ yardımcı ünsüzünün Altaycada ekin asli seslerinden biri durumuna gelmesiyle ek $+n\eta$ şeklini alır. Altaycadaki ileri ünsüz uyumu sonucu ekin $+d\eta$ ve $+t\eta$ şeklinde eş biçimleri ortaya çıkmıştır. Ekin ünlüsü ise artlık-önlük uyumuna bağlı olarak /ı, i/ şeklindedir.

$+n\eta$ şekli ünlü ile ya da /n/, /ŋ/, /m/ ünsüzlerinden biri ile biten kelimelere eklenir:

bala-nıñ cüzi “çocuğun yüzü” (AK, 10), *deremne-niñ uluzı* “köy hâlkı” (TU, 299), *adazı-nıñ söstöri* “babasının sözleri” (TBK, 22), *til-i-niñ aldı* “dilinin altı” (KAÜS, 91), *sogono-nıñ cıdı* “soğan kokusu” (TBK, 86), *köjögö-niñ arı canı* “perdenin diğer yanı” (TU, 157), *ayı-nıñ terezi* “ayının derisi” (M, 195), *börü-niñ küçügi* “kurt yavrusu” (KAÜS, 18), *cılan-nıñ uyazı* “yılanın yuvası” (AK, 66), *kün-niñ çoktorı* “güneş ışınları” (TBK, 165), *tiyiñ-niñ kuyruğı* “sincabın kuyruğu” (M, 7), *kayıñ-nıñ bür çok budaktarı* “kayının (ağacının) yapraksız dalları” (KAÜS, 25), *orom-nıñ uçı* “sokağın sonu” (AK, 308), *cürüm-niñ uçurı* “hayatın anlamı” (TBK, 294) vb.

$+d\eta$ şekli /l/, /y/, /t/ ünsüzleri ile biten kelimelere eklenir:

ayıl-dıñ içi “evin içi” (AK, 334), *şil-dıñ tübi* “şişenin dibi” (KAÜS, 60), *koy-dıñ terezi* “koyunun derisi” (M, 75), *telekey-dıñ tört talazı* “dünyanın dört tarafı” (TBK, 342), *turalar-dıñ köznöktöri* “evlerin pencereleri” (TU, 166), *ciitter-dıñ ırızı* “gençlerin mutluluğu” (AK, 361) vb.

Direnkova (1940: 63), /uu/, /üü/ uzun ünlülerinden biriyle biten kelimelere de ekin $+d\eta$ şeklinin getirildiğini söyler. Ancak tarafımızdan taranan eserlerde bu

kullanıma rastlanmamış; /uu, üü/ uzun ünlülerinden biri ile biten kelimelere de ekin +n¹ş şeklinin eklendiği tespit edilmiştir.

Edil suu-nıñ cakazı “ İdil Nehri’nin kıyısı” (KAÜS, 61), *tuu-nıñ edegi* “dağın eteği” (TBK, 57), *cuu-nıñ ceri* “savaş yeri” (TU, 57)

+t²ş şekli ötümsüz ünsüzlerden biriyle biten kelimelere eklenir:

agaş-tıñ kölöközi “ağacın gölgesi” (KAÜS, 17), *köznök-tiñ aldı* “pencerenin önü” (AK, 8), *kış-tıñ açu-koron sooğı* “kışın acı soğuğu” (M, 3), *möş-tiñ tözi* “çam ağacının dibi” (TBK, 84), *süt-tiñ kaymagı* “sütün kaymağı” (TU, 60), *ot-tıñ canı* “ateşin yanı” (AK, 23), *vraç-tıñ cakıltazı* “doktorun talimatı” (KAÜS, 58), *Emel’yan Yegoroviç-tiñ cüzi* “Emel’yan Yegoroviç’in yüzü” (TU, 258), *kıp-tıñ açık ejigi* “odanın açık kapısı” (AK, 231), *küp-tiñ canı* “küpün yanı” (TBK, 346) vb.

İlgi hâli hem Altaycada hem de Türkçede, diğer hâl eklerinden farklı olarak adı fiile değil adı bir başka ada bağlar. Aitlik, yakınlık ve sahiplik bildirir. Varlık ve nesnelerin bir bölümünü ifade etmek için kullanılır. Belirtili isim tamlaması ve edat grubu kurar.

(46) *Zavodtorınıñ ijınaj tüşte bolzo kün körünbes, tünde bolzo ay körünbes gorod — dep, kalay bergen Kazakuul aydat.* (AK, 339)

Alevleniveren Kazakuul “**Fabrikalarının dumanından** gündüz olsa güneş görünmez, gece olsa ay görünmez şehir” – diye söylüyor.

(47) *Ce bugün buguldardı tartıp turgança, taltış kıyıp cürerde, booçını örö eki uul cortup çıktı — Korotınıñ orton uulı Beske le Edek emeenniñ ceeni Tudunar.* (TBK, 234)

Ama ot yığınlarını çekerlerken öğlen vakti geçince geçitten yukarı iki genç adam sürüp geldi – **Korotı’nın** ortanca **oğlu** Beske ile yaşlı **Edek’in yeğeni** Tudunar.

(48) *Kenetiyn kayda da, irakta, erte turnalardıñ üni uguldı.* (TU, 85)

Birden uzaklarda bir yerde, erken **turnaların sesi** duyuldu.

(49) *Bu tuttuñ aldında, bis le çilep, bistiñ ada-öbökö oturgan.* (TBK, 281)

Bu **melez ağacının önünde** bizim gibi bizim atalarımız oturdu.

(50) *Evdokiya İvanovna tort bolbosto, Arina albanla ogo kartoşkozınıñ carımın sodon taarına urup berdi...* (AK, 126)

Evdokiya İvanovna kabul etmeyincei Arina zorla ona **patateslerinin yarısını** derin çuvalına döküverdi.

(51) *Meniñ turgan cerim sürekey ırak — Künbadış oroondordıñ birüzinde.*
(AK, 368)

Benim yaşadığım yer çok uzak – **Batı ülkelerinin birisinde.**

Altaycada, Türkçeden farklı olarak *ne* kelimesi *uçun* “için” edatına ilgi hali ekiyle bağlanmaktadır:

(52) *Meniñ cürümim **neniñ uçun** mindiy? Men le çilep koy kabırgan öskö kıstar **neniñ uçun** ırıstu?* (AK, 334)

Benim hayatım **ne için** (niçin) böyle? Benim gibi koyun otlatan başka kızlar **ne için** (niçin) talihli?

(53) *Slerdiñ Atamış üredüğe **neniñ uçun** kelbey cat?* (TU, 259)

Sizin Atamış okula **ne için** (niçin) gelmiyor?

2.2.1.1.3.3. Yükleme/Akuzatif Hâli

Eski Türkçede yükleme hâli eki $+(I^4)g$, $+(I^4)n$, $+nI^2$ olmak üzere üç farklı şekildedir. İsimlerden sonra $+(X)g$, iyelik eki almış kelimelerden sonra $+(X)n$, zamirlerden sonra ise $+nI$ (Ergin, 2003: 232) şekli gelir. Altayca, Eski Türkçede zamirlerden sonra gelen biçim olan $+nI^2$ 'yi yükleme hâli eki olarak genelleştirmiştir. Altaycadaki ileri ünsüz uyumu sonucu ekin $+dI^2$ ve $+tI^2$ 'li şekilleri ortaya çıkmış; böylece Altaycada ekin altı eş biçimi oluşmuştur.

$+nI^2$ şekli ünlü ile biten kelimelere eklenir: *bala-nı* “çocuğu”, *kiji-ni* “insanı”, *köçö-ni* “çorbayı”, *kino-nı* “film” vb.

$+dI^2$ şekli /r/, /l/, /y/, /n/, /ŋ/ ve /m/ ünsüzlerinden biriyle biten kelimelere eklenir: *baatır-dı* “bahadırı”, *köl-di* “gölü”, *koy-dı* “koyunu”, *kün-di* “güneşi”, *kayıñ-dı* “kayın ağacını”, *baldarım-dı* “çocuklarımı” vb.

Direnkova (1940: 63), /uu/, /üü/ uzun ünlülerinden biriyle biten kelimelere de ekin $+dI$ şeklinin getirildiğini söyler. Ancak tarafımızdan taranan eserlerde bu kullanıma rastlanmamış; /uu/, /üü/ uzun ünlülerinden biri ile biten kelimelere de ekin $+nI$ şeklinin eklendiği tespit edilmiştir: *Kadıñ suu-nı* “Kadın suyunu, ırmağını” (TBK, 402), *arka-tuu-nı silke cañılandırıp* “yamacı, dağı yankılandırıp” (TBK, 35) vb.

$+tI^2$ şekli ötümsüz ünsüzlerden biriyle biten kelimelere eklenir: *kuş-tı* “kuşu”, *at-tı* “atı”, *möt-ti* “balı”, *tekpiş-ti* “merdiveni” vb.

Ancak ek, 3. tekil ve çoğul iyelik ekini alan kelimelerden sonra Eski Türkçe’de olduğu gibi Altaycada da +n şeklinde eklenir: *kıstar-ı-n* “kızlarını”, *teñeriniñ uç-ı-n* “gökyüzünün sonunu”, *Tañcarıktıñ uluz-ı-n* “Tañcarık’ın insanlarını” vb.

(54) *Karabaş bajın salaktadıp iyele, içkeri baza bir altam etti.* (TU, 11)

Karabaş **başını** sallayarak içeri doğru bir adım daha attı.

(55) *Onoñ kızıçağı, Surkurayka, cada kalarda, açu-koronıñ badırıp bolboy beri keleten, kiçinek calañçakka oturıp, arık tizelerin kuçaktay alıp, cüzin tizelerine cajırıp, çakpındardıñ şılırajıp mañtaganın tıñdap, ıylap alatan.* (KAÜS, 3)

Sonra kızcağızı, Surkuraycık, ölünce, acısına dayanamayıp buraya gelir, küçük düzlüğe oturup, zayıf **dizlerini** kucaklayıp, **yüzünü** dizlerine saklayıp, dalgaların şırıldayıp **akışlarını** dinler, ağlardı.

Türkiye Türkçesinde ise ek, artlık-önlük uyumuna bağlı olarak +I⁴ şeklindedir: *evi, arabayı, okulu, sütü* vb.

Ergin ekin Türkçedeki gelişimi şöyle açıklamaktadır:

(Eski Türkçede) isimlerden sonra kullanılan -g, -ğ akkuzatif eki konsonantla biten isimlerde önüne gelen yardımcı vokali sonradan kendi bünyesine alarak -ıg, -ig, -uğ, -üğ şekline geçmiştir. Batı Türkçesine gelince sonundaki g ve ğ sesleri düştüğü için isimlerden sonra gelen akkuzatif eki -ı, -i şekline geçmiş ve aynı zamanda sahasını genişleterek iyelik eklerinden ve zamirlerden sonra da kullanılmağa başlamış, böylece umumî akkuzatif eki olma yoluna girmiştir (2003: 232).

Ayrıca ekin Eski Türkçede zamirlerden sonra kullanılan +nI varyantı Türkiye Türkçesinde bazı kelimelerde arkaik olarak korunmuştur: *bu-nı > bunu, şu-nı > şunu* vb.

Yükleme hali ekinin temel işlevi hem Altaycada hem de Türkçede cümlenin nesnesini oluşturmaktır.

(56) *Olor ekü suunı keçkilep alala, kojoñdojıp, arkanıñ edeginde cürgen çoçkolordı la otop cürgen bozulardı tooloylo, suunıñ caradında kajatka kelgender.* (TU, 15)

Onlar, ikisi birlikte **nehri** geçerek, şarkı söyleyip, yamacın eteğinde dolaşan **domuzları** ve otlayan **buzagıları** sayıp nehrin kıyısındaki tepeye geldiler.

(57) *Men ölzöm, ol tuşta baldardı azıraarıñ. Men tirüde seniñ kilemciñ olorgo kerek cok.* (AK, 47)

Ben ölünce, o zaman **çocukları** büyütürsün. Ben yaşarken senin onlar için endişe etmene gerek yok.

Altaycada, Türkçeden farklı olarak eksiz yükleme hali örneklerine de rastlanmaktadır.

(58) - *Çayıñ baza bar ba, balam?*

*Bala bolorgo men balañ ba? — dep, ayıldıñ eezi üy kiji çala kokurlagan ayas kıcırañtıp unçuktı. — Men senen eki caş caan emeyim. Kaji, **ayagıñ** ber.* (AK, 16)

- Daha çayın var mı, yavrum?

- Çocuk olmaya ben senin çocuğun muyum? – deyip, evin sahibi kadın biraz alaylı böbürlenerek konuştu. – Ben senden iki yaş büyüğüm elbette. Hangisi, **bardağını** ver.

(59) *Vraç Ninanı körgön. Singan, oodılğan **cer** cok.* (KAÜS, 58)

Doktor Nina'yı muayene etti. Kırılan, parçalanan **yeri** yok.

Altayca ile Türkçe, AT. *min-* ~ TT. *bin-* fiilinin hal ekleriyle kullanımı bakımından farklılaşmaktadır. Türkçede *bin-* fiili yönelme hali ekiyle kullanılırken (Kahraman, 1996: 107), Altaycada *min-* fiili hem yönelme hali hem yükleme hali eki hem de yalın halde kullanılmaktadır. Altaycada *min-* fiilinin yükleme hali ekiyle kullanılması Rusça etkisi sonucu ortaya çıkmıştır. Nitekim Rusçada *садиться на лошадь* (sadiť'sya na loşad') "ata bin-" ifadesi yükleme halindedir.

Yönelme halinde kullanımı:

(60) *Odoy Karısev, turguza la komanda bergen: "Atka **minzin!**"* (AK, 100)

Odoy Karısev hemen emir verdi: "**Ata binsin!**"

(61) *Beş caştu kızıçağın **atka mindirer**, taygaladar.* (KAÜS, 92)

Beş yaşındaki kızcağızını **ata bindirir**, taygaya gönderir.

Yükleme halinde kullanımı:

(62) *Caydak **attı minele**, eki budım alçak bolt.* (TBK, 431)

Geniş **ata binince**, iki bacağı eğri oldu.

(63) *Şak la bu öydö Karabaş canı alğan kuçalardı üredip, celber tüktü **kara kuçanı minip** alğan tuju bolgon.* (TU, 62)

Tam bu zaman Karabaş'ın yeni aldığı koçları alıştırıp, karışık tüylü **kara koça bindiği** zamandı.

Yalın halde kullanımı:

(64) *Oy, neni le aydarıñ! Ondıy la bolzın... Emdik bee minzeñ añtarılbañıñ ba?*

(KAÜS, 81)

Oy, ne söylüyorsun! Öyle olsun... **Acemi kısrağa binsen** devrilmez misin?

(65) *Ondo kara aygır mingen, altın kılış tagıngan kaan uktu kıstıñ möñküzi.*

(KAÜS, 87)

Orada **kara aygıra binen**, altın kılıç takınan kağan soylu kızın mezarı.

2.2.1.1.3.4. Yönelme/Datif Hâli

Yönelme hâli eki Eski Türkçede $+kA^2$ (Erdal, 2004: 171) şeklindedir. Ek, Altaycada bazı değişikliklerle korunmuştur. Altaycada, ekin ünsüzünün /k/ ve /g/ olmak üzere ötümlü ve ötümsüz karşılığı bulunur. Ekin ünlüsü ise düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak /a/, /e/, /o/ ve /ö/ olabilmektedir. Böylece Altaycada ekin $+ka$, $+ke$, $+ko$, $+kö$, $+ga$, $+ge$, $+go$, $+gö$ olmak üzere sekiz eş biçimi ortaya çıkmıştır.

$+kA^2$ şekli ötümsüz ünsüzlerle biten kelimelere gelir: *ulus-ka* “insanlara”, *iş-ke* “işe”, *iyt-ke* “köpeğe”, *küp-ke* “küpe” vb.

$+kO^2$ şekli ötümsüz ünsüzle biten ve son hecesinde /o/ veya /ö/ ünlülerinden biri bulunan kelimelere gelir: *toş-ko* “buza”, *möş-kö* “çam ağacına” vb.

$+gA^2$ şekli ünlülerle ve /r/, /l/, /y/, /m/, /n/ ve /ŋ/ ötümlü ünsüzlerinden biriyle biten kelimelere gelir: *çeçekter-ge* “çiçeklere”, *sagal-ga* “sakala”, *üy-ge* “eve”, *adam-ga* “babama”, *kün-ge* “güneşe”, *kayıñ-ga* “kayın ağacına” vb.

$+gO^2$ şekli /r/, /l/, /y/, /m/, /n/ ve /ŋ/ ötümlü ünsüzlerinden biriyle biten ve son hecesinde /o/ veya /ö/ ünlülerinden biri bulunan kelimelere gelir: *köl-gö* “göle”, *koy-go* “koyuna”, *koyondor-go* “tavşanlara”, *öböğöngö* “ihtiyara” vb.

Altaycada yönelme hâli eki 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerinden sonra $+A^2$; 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra $+nA^2$ şeklinde eklenmektedir: *aylım-a* “evime”, *cerim-e* “yerime”, *uulıñ-a* “(senin) oğluna”, *bileñ-e* “(senin) ailene”, *adazı-na* “babasına”, *enezi-ne* “annesine” vb.

(66) *Meniñ aylıma barala, ot salarıs...* (AK, 494)

Benim **evime** gidip ateş yakarız...

(67) *Ürenip alzañ, boyıñıñ albatıña kaçan da tuzalu kiji bolorıñ.* (TU, 211)

Okursan, kendi **halkına** her zaman faydalı (bir) kişi olursun.

(68) *Altay ulus baldarına öyineñ ötküre karu. Ölgönçö lö olorgo iştep cat. Caan turazın uulına aysa kızına berer. Boyına bolçok tura tudup alar. Ondo catlaar.* (KAÜS, 103)

Altaylılar **çocuklarına** fazlasıyla değer verir. Ölünceye kadar onlar için çalışır. Büyük evini **oğluna** ya da **kızına** verir. **Kendine** küçük ev yapar. Orada yaşar.

Türkçede ise yönelme hâli eki +A² şeklindedir: *eve, arabaya, sokağa, insana, derse* vb.

Yönelme halinin temel işlevi hem Altaycada hem de Türkçede adı, yönelme ve yaklaşma bildirerek fiile bağlamaktır.

(69) *Üç cil kayra bu curtka Karabaş iraaq tuulardan kelgen.* (TU, 212)

Üç yıl önce bu **köye** Karabaş uzak dağlardan geldi.

(70) *Altaylar kelgen uluska kilep, minip cürzin dep at, saap içsin dep uy bergender.* (TBK, 39)

Altaylar, gelen **insanlara** acıyıp inip sürsünler diye at, sağıp (sütünü) içsinler diye inek verdiler.

Altaycada *cok* “yok” kelimesi, yönelme hali aldığıında “olmadan” anlamında tam bir zarf-fiil işlevini yerine getirmektedir:

(71) - *Cöp - dep, Kallistrat kolin bergen. - Moynımdı bıçak cokko kes cadıñ, ce kanaydar da argam cok.* (TBK,63)

- Kabul – deyip, Kallistrat elini uzattı. – Boynumu bıçak **olmadan** kesiyorsun, ama bir şey yapacak imkanım yok.

(72) *Bu mindiy çaaazın cokko ajanıp bolbozıñ.* (TU, 222)

Böyle kağıt **olmadan** yemek yiyemezsin.

(73) *Enezi adazınañ cöp cokko bir de neme etpes.* (TBK, 300)

Annesi, babasının onayı **olmadan** hiçbir şey yapmaz.

Altaycada yönelme hali eki, -A⁴r ve olumsuz şekli -B²A⁴s sıfat-fiil ekleri ile birleşerek fiillerin mastar şekillerini oluşturur.

(74) *Ol tušta cürerge kandıy ceñil, kandıy cakşı, kandıy caraş bolgon, emdi sananarga da açu!* (AK, 113)

O zamanlarda **yaşamak** nasıl kolay, nasıl iyi, nasıl güzeldi, şimdi **düşünmek** de acı.

(75) - *Emdige cetire tantsevat' edip bilbeske uyat! – dep, maska katkırala, kaydaar da cüre berdi.* (TU, 246)

Şimdiye kadar dans **edememek** ayıp! – deyip, gülerik herhangi bir yere gidiverdi.

Altaycada yüklemi *cara-* “hoşlanmak, hoşla gitmek; gitmek, uymak; kabul etmek; beğenmek; içine sinmek” fiili olan cümlelerde, Rusça *nravit'sya* (нравиться) “hoşlanmak” fiilinin etkisiyle özne yönelme hali eki almaktadır.

(76) *Taadazınıñ aytkanı Munduzakka sürekey caradı.* (M, 23)

Dedesinin söylediğini **Munduzak** çok beğendi.

(77) *İş ogo caragan da bolzo, ce tayga, sas cer ogo carabagan.* (AK, 355)

O, işi beğense de taygayı, sazlık yeri beğenmedi.

Altaycada yüklemi *sook* “soğuk”, *izü* “sıcak”, *ceñil* “hafif, kolay”, *küç* “zor, ağır”, *uyat* “ayıp, utanç”, *cakşı* “iyi, güzel”, *koomoy* “kötü” gibi kelimeler olan cümlelerde özne Rusça kullanımlarına benzer olarak yönelme hali eki almaktadır.

(78) *Komsomoldorgo olordoñ artarga uyat.* (AK, 375)

Komsomollar için onlardan geri kalmak ayıp.

(79) *Enezine de, balazına da kandıy küç...* (TBK, 181)

Annesi için de **babası için** de ne kadar zor...

(80) *Sen orus tildi cakşı bileriñ, sege ürenerge ceñil bolor, ce meniñ k-küçim cetpes.* (TU, 228)

Sen Rus dilini iyi biliyorsun, **senin için** öğrenmek kolay olur, ama benim gücüm yetmez.

(81) *Kargan kijige pastuh la bolup cürerge cakşı.* (AK, 433)

Yaşlı **insan için** çoban olup gezmek iyi.

Altaycada *bar-* “gitmek”, *braat-* “gidedurmak”, *tüş-* “inmek” gibi fiillerden önce isimler yönelme hâli eki almadan eksiz olarak yönelme işlevinde kullanılmaktadırlar:

(82) *Men bugün le aymak barıp cadım.* (AK, 324)

Ben bugün **ilçeye** gidiyorum.

(83) *Deremne braadım... — dep aydala, Cergeley kızara berdi.* (AK, 341)

Cergeley, “**Köye** gidiyorum..” – deyip kızarıverdi.

(84) *Gorod barar kerek, cuundaar kerek, klaptar tolgon gostinitsada konor kerek.* (KAÜS, 42)

Şehre gitmek gerek, toplantı yapmak gerek, klüplerle dolu otelde geceleme gerek.

(85) *Deremne tüjüp, flyagalar ekeleyin deze, col cok.* (TBK, 419)

Köye inip, mataralar getireyim dese, yol yok.

Altaycada *caar* ve *döön/töön* edatları yönelme durum eki gibi kullanılmaktadır. Yalın hâldeki bir isimden sonra gelen *caar* ve *döön/töön* edatları o isme “-e doğru” anlamı katarlar.

(86) *Men sen caar Kadındı keçip barar edim.* (TBK, 52)

Ben, **sana doğru** Kadın ırmağını geçip gelirdim.

(87) *Arina katap araay örö turala, köznöktöñ tömöngi ayıldar caar kördi.* (AK,

11)

Arina tekrar yavaşça kalkıp pencereden aşağıki **evlere doğru** baktı.

(88) *Kepeş bağırıp iygen boyınça curt töön cügürdi.* (TBK, 141)

Kepeş bağırır bağırılmaz **köye doğru** koştu.

(89) *Meni kaydaar aparatañ? Maskva döön bö?..* (AK, 468)

Beni nereye götürüyorsun? **Moskova’ya** mı?

2.2.1.1.3.5. Bulunma/Lokatif Hâli

Bulunma hâli eki Eski Türkçede $+D^2A^2$ (Erdal, 2004: 173) şeklindedir. Eski Türkçe $+D^2A^2$ bulunma hâli eki hem Altaycada hem de Türkçede korunmuştur. Ancak ekin Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinde bulunmayan $+do$, $+dö$, $+to$, $+tö$ varyantları düzlük-yuvarlaklık uyumu sonucu Altaycada ortaya çıkmıştır.

$+dA^2$ şekli ünlülerle veya /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/ ve /y/ ötümlü ünsüzlerinden biriyle biten kelimelere gelir: *tuu-da* “dağda”, *kiji-de* “insanda”, *colım-da* “yolumda”, *ekzamende* “sınavda”, *tereñ-de* “derinde”, *tuularda* “dağlarda”, *üy-de* “evde” vb.

$+dO^2$ şekli ünlülerle veya /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/ ve /y/ ötümlü ünsüzlerinden biriyle biten ve son hecesinde /o/ ya da /ö/ ünsüzlerinden biri bulunan kelimelere gelir: *köl-dö* “gölde”, *koy-do* “koyunda”, *oroon-do* “ülkede”, *olco-do* “esarete” vb.

$+tA^2$ şekli ötümsüz ünsüzlerden biriyle biten kelimelere gelir: *curt-ta* “köyde”, *oturğış-ta* “sandalyede”, *söstöris-te* “sözlerimizde”, *tübek-te* “sefalette” vb.

+tO² şekli ötümsüz ünsüzlerden biriyle biten ve son hecesinde /o/ ya da /ö/ ünlülerinden biri bulunan kelimelere gelir: *ot-to* “ateşte”, *möt-tö* “balda”, *möş-tö* “çam ağacında” vb.

Türkçede bulunma hâli eki Eski Türkçede olduğu gibi +D²A² şeklindedir: *evde*, *okulda*, *yurtta*, *derste* vb.

Bulunma halinin temel işlevi hem Altaycada hem de Türkçede adı yer ve zaman bildirerek fiile bağlamaktır.

(90) *Bırçık la Camanuul gorodto cañı gostinitsada toktodılar.* (AK, 434)

Bırçık ile Camanuul **şehirde** yeni **otelde** kaldılar.

(91) *Emdi cañıs la eske algandarı: caman çak tušta, Kaldan-Oyrot kaan tušta. Kalmıktar kereginde sös tö cok. Moñol lo tele-teleut uktular bir oroondo kojo curtagan emes pe?* (KAÜS, 62)

Şimdi tek hatırladıkları: kötü savaş **zamanında**, Kaldan-Oyrot kağan **zamanında**. Kalmuklar **hakkında** söz yok. Moğol ile tele-teleüt soylular aynı **ülkede** birlikte yaşamış değiller mi?

(92) *Uçar Kadındı eñ le baştap on beş caştuda keçire ejingen.* (TBK, 20)

Uçar Kadın ırmağını ilk defa **on beş yaşında** yüzerek geçti.

(93) *Zavodto on bir çasta, kontorada bir ças carımda boloton uçun, çazı cok to bolzo, öydi ol kün ajıra kıyaltazı cok biler.* (TU, 301)

Fabrikada saat on birde, büroda on iki buçukta olacağı için saati olmasa da zamanı gün boyunca yanılmadan bilir.

Türkçede ayrılma hali eki ile kullanılan *eski*, *önce* kelimeleri Altaycada bulunma hali ekiyle kullanılmaktadır.

(94) *Ozodo altay ulus ceti adaga cetire karındaşıp, töörönzicip cüreten emey.* (KAÜS, 174)

Önceden Altay halkı yedi ataya kadar kardeş bilip akraba sayıp yaşardı elbet.

(95) *Eskide catkan la köçüp kelgen cerdiñ ortozi ıraak la.* (IEİ, 14)

Eskiden yaşadığı yer ile göçüp geldiği yerin arası uzak.

(96) *Ozodo Altaydın ulu kamı, Cırtak, Töböttiñ agaru namalarıla kolbu tutkan dep ukkam.* (KAÜS, 134)

Eskiden Altayın ulu kamı, Cırtak, Tibet’in ünlü lamalarıyla bağlantılıydı diye duydum.

2.2.1.1.3.6. Ayrılma/Ablatif Hâli

Ayrılma hâli eki Eski Türkçede $+D^2I^2n$ (Erdal, 2004: 174), Altaycada $+D^3A^4\eta$, Türkçede ise $+D^2A^2n$ şeklindedir. Altaycada ve Türkçede ekin düz-dar ünlüsünün düz-geniş ünlü hâline geldiği görülür. Ayrıca Altaycada ekin ünlüsü düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak yuvarlak-geniş ünlü hâline gelmiştir. Yine Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinden farklı olarak Altaycada ileri ünsüz uyumu sonucu ekin /n/ ünsüzü ile başlayan eş biçimleri da ortaya çıkmıştır. Altaycada ekin son ünsüzü de Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinden farklı olarak /ŋ/ ünsüzü ile bitmektedir.

$+dA^2\eta$ şekli ünlülerle veya /r/, /l/, /y/ ötümlü ünsüzlerinden biriyle biten kelimelere eklenir: *cuu-daŋ* “savaştan”, *çeçekter-deŋ* “çiçeklerden”, *üy-deŋ* “evden”, *ayıl-daŋ* “evden” vb.

$+dO^2\eta$ şekli /o/ ya da /ö/ ünlüleriyle biten veya /r/, /l/, /y/ ötümlü ünsüzlerinden biriyle bitip son hecesinde /o/ ya da /ö/ ünlülerinden biri bulunan kelimelere eklenir: *bozogo-doŋ* “eşikten”, *col-doŋ* “yoldan”, *çöl-döŋ* “çölden, bozkırdan”, *çööçöy-döŋ* “kadehten” vb.

$+tA^2\eta$ şekli ötümsüz ünsüzlerden biriyle biten kelimelere eklenir: *kış-taŋ* “kıştan”, *iraak-taŋ* “uzaktan”, *iş-teŋ* “işten”, *iyt-teŋ* “köpekten” vb.

$+tO^2\eta$ şekli ötümsüz ünsüzlerden biriyle biten ve son hecesinde /o/ ya da /ö/ ünlülerinden biri bulunan kelimelere eklenir: *kolhoz-toŋ* “kolhozdan”, *oçok-toŋ* “ocaktan”, *özök-töŋ* “vadiden”, *sös-töŋ* “sözden” vb.

$+nA^2\eta$ şekli /m/, /n/, /ŋ/ ötümlü ünlerinden biriyle biten kelimelere eklenir: *uulım-naŋ* “oğlumdan”, *benzin-neŋ* “benzinden”, *boyıŋ-naŋ* “kendinden”, *cüregim-neŋ* “yüreğimden” vb.

$+nO^2\eta$ şekli /o/, /ö/ ünlüleri ya da /m/, /n/, /ŋ/ ötümlü ünlerinden biriyle bitip son hecesinde /o/ ya da /ö/ ünlülerinden biri bulunan kelimelere eklenir: *ölöŋ-nöŋ* “ottan”, *töö-nöŋ* “deveden”, *kojoŋ-noŋ* “şarkıdan”, *olcon-noŋ* “esaretten” vb.

Ayrılma hali hem Altaycada hem de Türkçede çıkma, ayrılma, uzaklaşma bildirmek suretiyle adı fiile bağlamaktır.

(97) - *Narıya-an! Taygadan caan kar kelip cat, kalak, koy ayrılıp, aza berbezın!*
(AK, 364)

- *Narıya-an! Taygadan* büyük kar geliyor, eyvah, koyun ayrılıp kaybolmasın!

(98) - *Kanay uurlan kalgañ, kadıt? **Kemneñ, kemneñ, kürüm?** Men minı kijige berip, cırgalın köröyin dep sanangam! İ-i-i! — dep, Tanabay çanakta ölöñniñ üstine cıgılıp, ıylay bergen. — Körmösti minı men ne öskürgem, çıdatkam? Ulustıñ aldına uyatka tüştim! **Kemneñ, kemneñ** taap aldıñ, körmöstiñ, almıstıñ, şulmustıñ balazı?*

- **İvannañ, ol ukrain uuldañ.** (KAÜS, 138)

- Nasıl hamile kaldın, kadın? **Kimden, kimden,** şeytan? Ben bunu evlendirip, düğününü göreyim diye düşündüm! İ-i-i! – deyip, Tanabay kızaktaki otun üstüne yıkılıp ağlayıverdi. – Bu şeytanı ben neden büyüttüm, yetiştirdim? İnsanların önünde utanca düştüm! **Kimden, kimden** peydahladın, şeytanın yavrusu?

- **İvan’dan,** o Ukraynalı **adamdan.**

Türkçede daha zarfıyla yapılan varlık ve nesnelere arasındaki üstünlük/karşılaştırma derecesi Altaycada ayrılma hali ekiyle yapılmaktadır.

(99) *Erlık-biy cöpsinbeyt: “**Baaludañ baalu nemeñdi ber**” — diyt.* (TBK, 187)

Erlık-Biy kabul etmedi: “**Daha değerli (bir) şeyini ver**” – dedi.

(100) *Onıñ köksinde sanaazı bu la kök tejeride cıldıstardıy aru bolgon. **Arudañ aru.*** (IEİ, 107)

Onun gönlündeki düşüncesi bu gök yüzündeki yıldızlar gibi temiz oldu. **Daha temiz.**

(101) *Odoy **coktudañ caktu** da bolzo, ce deremneniñ sedendeşken, teerkek onço uuldarınañ kersü, coboş bolgon.* (AK, 17)

Odoy **daha fakir** de olsa, yine de köyün serserilik yapan, başı boş dolaşan bütün gençlerinden akıllı ve uysaldı.

2.2.1.1.3.7. Araç/İnstrumental Hâli

Eski Türkçe araç hâli eki *+n* hem Altaycada hem de Türkçede yerini *+la, +le* ekine bırakmıştır. Altaycada ek, artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bağlı olarak *+la, +le, +lo, +lö*; Türkçede ise yalnızca artlık-önlük uyumuna bağlı olarak *+la, +le* şeklindedir. Altaycada ek hem ünlülere hem de ünsüzlere doğrudan eklenir; Türkçede ünsüzlere doğrudan, ünlülerden sonra ise /y/ ünsüzü ile eklenir.

AT. *onçozi-la* “hepsiyle”, *çanak-la* “kızakla”, *közim-le* “gözümle”, *üni-le* “sesiyle”, *cañ-zakon-lo* “kanunla”, *kol-lo* “elle”, *töö-lö* “deveyle”, *könök-lö* “kovayla” vb.

TT. *araba-yla*, *telefon-la*, *kalem-le*, *silgi-yle* vb.

Araç hali hem Altaycada hem de Türkçede adın fiille araç ve birliktelik ilişkisi kurduğunu ifade etmek için kullanılır.

(102) *Cergeley pamyatnikti ebire kardı budıla kürep, arçıp salala, eneziniñ sööginiñ canında uzak amırap oturdı.* (AK, 382)

Cergeley heykelin etrafındaki karı **ayağıyla** kürüyüp temizleyerek annesinin mezarının yanında uzun süre dinlendi.

(103) *Onızı kirbikterile çoktu kara köstörin böktöp, tolu erinderiniñ uçtarıla külümzirenip, uulga carap turganın sezip, araay unçuktı.* (KAÜS, 160)

O, **kirpikleriyle** ateşli kara gözlerini kapatıp, dolgun dudaklarının **uçlarıyla** gülümseyip genç adamın (kendinden) hoşlandığını sezip yavaşça konuştu.

(104) *A ölöñ çabar bolzo... caraş, omok kelin sır-kojoñlo iştep cürer.* (TBK, 41)

Ya ot biçecek olsa... güzel, dinç kadın **şarkılarla** çalışır.

Altaycada araç hali eki, *tün* “gece”, *tüş* “gündüz”, *kış*, *cay* “yaz” gibi zaman ifade eden kelimelere eklendiğinde o isme boyunca anlamı katmaktadır.

(105) *Turluda karga bastırıp koygon kiçinek turada tünile ot surkurayt...* (AK, 377)

Kışlıkta kar altında kalan küçük evde **gece boyunca** ateş parıldıyordu.

(106) *Arina tujile kolhoztıñ calaıında iştep bojogon soıında, balazın kayın enezine taştap iyele, boyı şkolgo keleten.* (AK, 33)

Arina **gün boyunca** kolhozun tarlasında çalıştıktan sonra çocuğunu kaynanasına bırakıp kendi okula gelir.

(107) *Kijila çöldi kakpaktap salgan teñeri açılıp, kök torkodıy tartılıp kalgan turdı.* (AK, 284)

Kış boyunca çölü çatı gibi kaplayan gökyüzü açılıp mavi ipek gibi çekiliyordu.

Altaycada *bar-* “varmak, gitmek, hareket etmek, uzaklaşmak”, *bas-* “basmak, adım atmak, yürümek”, *baskında-* “adam atmak, yürümek”, *cügür-* “koşmak, kaçmak”, *corto-* “koşmak, hızlı yürümek” gibi bir zemin üzerinde ilerlemeyi ifade eden fiiller, Türkçeden farklı olarak araç hali eki istemektedirler.

(108) *Cañı köçüp kelgen ulustar bu cer olorgo carabay turgan çılap deremnele kere le tüjine baskındap cürgüleyt.* (AK, 366)

Yeni göçüp gelen insanlar bu yeri beğenmemişler gibi **köyde** gece boyunca sağa sola yürüdüler.

(109) *Tanabay çiçkeçek orık collo bazıp barattı.* (KAÜS, 134)

Tanabay ince patika **yolda** yürüyüp gitti.

(110) *Curt ulus işteñ bojoylo, oromlo omok-cardak kuuçındaşkılap, kezikleri ayıldarı caar, kezikleri kinogo bargılayt.* (TU, 155)

Köy halkı iş bitince **sokakta** dinç, canlı (bir şekilde) konuşup, bazıları evlerine bazıları sinemaya gitti.

Altaycada *bıla, bile* edatı da ekleşerek araç hâli eki olarak kullanılmaktadır:

üldübile “kılıçla”, *arçınbıla* “ardıçla”, *calkınbıla* “şimşekle”, *cañmırbıla* “yağmurla”, *kamçıbıla* “kamçıyla”, *kojoñbıla* “şarkıyla” vb.

(111) *Cañmırbıla töğülgen,*

Calkınbıla körüngen

Üç-Kurbustan kudayıs! (TBK, 185)

Yağmurla dökülen,

Yıldırımla görünen

Üç-Kurbustan tanrımız!

(112) *Üstigi–Koroçınıñ calbagında Munduzak la Basley kojoñbıla ölöñ çaap turdılar.* (M, 58)

Üstigi-Koroçı'nın düzlüğünde Munduzak ile Basley **şarkılarla** ot biçtiler.

Türkçede ise *yazın, kışın, güzün, yayan, ansızın, düşünmeksizin, gündüzün, için için, gerisin (geriye)* (Ergin, 2003: 237) gibi bazı kelimelerde Eski Türkçe araç hâli eki +*n* kalıplaşarak korunmuştur.

2.2.1.1.3.8. Eşitlik/Ekvatif Hâli

Eski Türkçede eşitlik hâli eki + çA^2 'dir. Altaycada bu ek, eşitlik ve benzerlik işlevinde kullanılmakla birlikte Drenkova (1940: 66), Altaycada eşitlik hâli eki olarak + $\text{D}^2\text{I}^2\text{y}$ ekini vermektedir. Bu ek, Eski Türkçe *teg* “gibi” edatından ekleşmiştir. Türkçede ise eşitlik hâli eki + C^2A^2 şeklindedir.

AT. *çıçkandardıy* “fareler gibi”, *koyondıy* “tavşan gibi”, *köldıy* “göl gibi”, *kündıy* “güneş gibi”, *oktıy* “ok gibi”, *ottıy* “ateş gibi”, *pötüktıy* “horoz gibi”, *sööktıy* “kemik gibi”, *teermençe* “değirmen gibi”, *onço* “onca, hepsi”, *minça* “bunca, bu kadar” vb.

TT. *insanca*, *iyice*, *açıkça*, *güzelce*, *yüzlerce*, *binlerce*, *yanımca*, *ardınca*, *bence*, *bunca*, *böylece*, *akça*, *yavaşça*, *kurnazca*, *tilkice* vb.

Eşitlik halinin temel işlevi hem Altaycada hem de Türkçede eşitlik, benzerlik, gibilik ifade etmektedir.

(113) *Tört komsomol medal' algan dep, Şura tort lo **caş baladıy** süünet.* (AK, 328)

Dört komsomol madalya aldı diye Şura tam (bir) **küçük çocuk gibi** seviniyor.

(114) *Nayran bu kojonđı tıığap, çırayı **kostıy** kızara berdi.* (KAÜS, 162)

Nayran bu şarkıyı dinleyince yüzü **köz gibi** kızarıverdi.

(115) *Teermençe baştu, teertpekçe cüstü **Munduzak** meni tudup bolbos.* (M, 6)

Değirmen gibi başlı, yuvarlak pide gibi yüzlü Munduzak beni yakalayamaz.

2.2.1.1.3.9. Yön Gösterme/Direktif Hâli

Direnkova (1940: 62-67), Altaycada hâl ekleri bahsinde yön gösterme hâlini ele almamıştır. Yön gösterme hâli Türkçe gramerlerin bir kısmında ele alınırken bir kısmında ele alınmaz. Ancak Eski Türkçe yön gösterme hâli eki $+gA^2rU^2$ 'nin izleri Altaycada $+G^2ArI^2$; Türkçede $+rA^2$, $+A^2rI^2$ şeklinde görülmektedir.

AT. *içkeri* “içeri”, *tışkırı* “dışarı”, *teskeri* “tersine” vb.

(116) *Ol lo kün **enirgeri** maşınalar kelgilep,* (TBK, 222)

O gün **akşama doğru** arabalar gelip,

(117) *Ce **küskeri** bir tünde ol balık Filaretke tuştagan.* (TBK, 31)

Ama **güze doğru** bir gece o balık Filaret'e rastladı.

(118) *Uçar **caskarı kış** ançala arıp, kar deze çanaga capşınbay, çaraktıy ejilip keler tušta istep çıgar.* (TBK, 33)

Uçar, **bahara yakın kışta**, av hayvanı yorulup, kar ise kızığa yapışmadan kepek gibi eşildiği vakitler ava çıkar.

TT. *taşra*, *sonra*, *üzere*, *içeri*, *dışarı*, *ileri*, *yukarı* vb.

2.2.1.1.4. Soru Eki

Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinde soru eki $+mI^4$; Altaycada ise $+B^2A^4$ şeklindedir. Ek, Türkçede artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bağlı olarak $+mi$, $+mi$, $+mu$, $+mü$ olmak üzere dört; Altaycada ise artlık-önlük-düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak $+ba$, $+be$, $+bo$, $+bö$, $+pa$, $+pe$, $+po$, $+pö$ olmak üzere sekiz eş biçimlidir. Ek, her iki Türk dilinde de kelimededen ayrı yazılır.

TT. *araba mı, ev mi, yol mu, göl mü* vb.

AT. *bar ba* “var mı”, *ene be* “anne mi”, *koy bo* “koyun mu”, *töö bö* “deve mi”, *caraş pa* “güzel mi”, *biçik pe* “kitap mı”, *cok po* “yok mu”, *cöp pö* “kabul mü” vb.

(119) *Emeze zavod traktor bo, maşına ba çıkarıp iyer.* (TBK, 307)

Ya da fabrika **traktör mü, araba mı** çıkarıp gönderir.

(120) *Kaya körzöm, uzuun kök börü balazın tiştenip, arı la boldı. Mañtap bolboyt. Ooru ba aysa şırkalu ba?* (KAÜS, 18)

Geriye baksam, uzun bozkurt yavrusunu dişleriyle alıp öteye doğru gitti. Koşamadı. **Hasta mı yoksa yaralı mı?**

2.2.1.2. Adlarda Bildirme (Ek-fiil)

Adlarda bildirme hem Altaycada hem de Türkçede, bazı farklılıklarla şimdiki zaman (geniş zaman), görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört kipte yapılmaktadır.

2.2.1.2.1. Şimdiki (Geniş) Zaman Çekimi

Eski Uygurcadan itibaren Türk dillerinde isim fiilinin şimdiki (geniş) zamanı *erür* ve *turur* fiillerine şahıs zamirleri getirilmek suretiyle yapılmaktadır. Türkçede bu yapı bazı fonetik ve morfolojik farklılıklarla korunmuştur. Ancak “standart Altay Türkçesinde şimdiki zamanın ek fiili ve bunlara eklenen şahıs zamirleri, Rusçanın etkisi ve – iyelik menşeli eklerle zamir menşeli eklerin morfonolojik benzerliği gibi – analogik nedenler yüzünden tamamen kaybolmuştur” (Bacanlı, 2007: 53).

Türkçede adların şimdiki zaman bildirimi, 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıslarda *i-* ek fiilinin zamir menşeli şahıs ekleri ile çekimlenmesi; 3. teklik ve çokluk şahısta ise *turur* fiilinden gelişen *-dır* bildirme bildirme ekiyle yapılmaktadır.

(121) *Ben öğretmen-im.*

(122) *Sen öğretmen-sin.*

(123) *O öğretmen-(dir).*

(124) *Biz öğretmen-iz.*

(125) *Siz öğretmensiniz.*

(126) *Onlar öğretmenler-(dir)/öğretmen-dirler.*

Örneklerde de görüldüğü gibi isim cümlelerinin şimdiki zamanın 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıs çekimlerinde *i-* ek fiili tamamen ortadan kalkmakta, zaman ve şahıs ifadesini zamir menşeli şahıs ekleri üstlenmektedir. 3. teklik ve çokluk şahıs çekimi ise her zaman gösterilmemekle birlikte *-dır* bildirme ekiyle yapılmaktadır.

Altaycada ise şimdiki zamanın ek fiili ve ona eklenen şahıs ekleri kaybolmuştur. Bacanlı (2007: 55-56) bu durumu “biri dilbilgiselleşmeye diğeri dil ilişkilerine dayanan” iki nedene dayandırmaktadır. Birincisi analogik nedenlerle zamir menşeli şahıs eklerinin yerini iyelik eklerine bırakması; ikincisi ise saygınlık dili olan Rusçada şimdiki zaman ek fiilinin istisnalar dışında pek kullanılmamış olmasıdır. Ayrıca Altaycada şimdiki zamanın teklik şahıs çekimlerinde *kiji* “kişi, insan”; çokluk şahıs çekimlerinde *ulus* “kişiler, insanlar” kelimeleri – Türkçedeki *-dır* bildirme eki gibi her zaman gösterilmemekle birlikte – kullanılır.

(127) AT. *Men üredüçi (kiji).* ~ Rus. *Ya uçitel’.* (TT. Ben öğretmenim.)

(128) AT. *Sen üredüçi (kiji).* ~ Rus. *Tı uçitel’.* (TT. Sen öğretmensin.)

(129) AT. *Ol üredüçi (kiji).* ~ Rus. *On/ona/ono uçitel’.* (TT. O öğretmen(dir).)

(130) AT. *Bis üredüçi (ulus).* ~ Rus. *Mı uçitel’.* (TT. Biz öğretmeniz.)

(131) AT. *Sler üredüçi (ulus).* ~ Rus. *Tı uçitel’.* (TT. Siz öğretmensiniz.)

(132) AT. *Olor üredüçi (ulus).* ~ Rus. *Oni uçitel’.* (Onlar öğretmenler/öğretmendirler.)

Ayrıca Altaycada şahıs zamirleri, 3. şahısta *туру* ve *cadır(ı)* fiilleri, *bol-* (*bolor*, *boloton*, *bolup cat*, *bolup cüret* şekilleri) fiili, *edi* ek fiili ile *ine* ve *bolboy* koşaçları da adların şimdiki (geniş) zaman bildirimini gösterebilirler (Bacanlı, 2007: 57-65).

(133) *Cok, cok. Men tegine le kiji. Aksak kiji men.* (TBK, 199).

Hayır, hayır. Ben sıradan bir *insanım*. *Topalım*.

(134) *Bu cürümde kijiniñ küünineñ caan, ononbaalu neme **cok turu***. (TBK, 385).

Bu hayatta insanın gönlünden büyük, ondan değerli birşey **yoktur**.

(135) “*Biysk baratan temir coldı **bu la cadırı**” — dep körgüzip bergen*. (TBK, 100)

“Biysk’e giden demir yolu **budur**” – diye gösteriverdi.

(136) *Adıñ **kem bolor**, ceenim?* (KAÜS, 66)

Adın **nedir**, yeğenim?

(137) “*Bu ne **tüş boloton?**” — dep, ondonıp bolboy, uzak cattu*. (TBK, 428)

“Bu nasıl bir **rüyadır?**” – deyip, kendine gelemeden uzun süre yattı.”

(138) *Mınañ körgöndö, kijiniñ küçin cip, onıla bayıganıgar **cart bolup cat***. (M, 142)

Buradan bakınca, insanın gücünü sömürüp, onunla zenginleştiğiniz **açıktır**.

(139) *Aleksandra Vasilyevna muñdar toolu uulçaktarga la kızıçaktarga süügen üredüçi, ciit pedagogtorgo oygor taskadaaçı, kojo iştegenderge çındık **nacı bolup cüret***. (Bacanlı, 2007: 62-63).

Aleksandra Vasilyevna binlerce oğlanlara ve kızlara sevgili bir öğretmen, genç pedagoğlara bilge bir eğitmen, beraber çalıştığı insanlara gerçek bir **dosttur** (harfiyen: dost olarak yaşıyor, veya dost oluyor).

(140) – “*Ce, men ermek te aydıp bolbos, neni de bilbes **kiji edim**” — dep, Borgoy öbögön uluska baştanıp aytpay, Pavlovko baştanıp algan, kuuçındadı*. (AK, 141)

İhtiyar Borgoy “Eh, ben söz söyleyemez, hiçbir şeyi bilmez **kişiyim**.” – deyip, insanlara bakmadan Pavlov’a yönelip konuştu.

(141) *Onoñ men cep-ceñil, ciit **kiji emes inem***. (TBK, 475)

Sonra ben hafif, genç **kişi değilim**.

(142) *Er kiji **börü bolboy** baza. Kisek boloton bo?* (KAÜS, 166)

Er kişi **kurttur** elbette. Kedi mi olsun?

Adların şimdiki zaman bildiriminin olumsuzu Türkçede *değil*; Altayca *emes* kelimeleriyle yapılmaktadır. Altaycada *emes* kelimesi şahıs eklerini alabilir.

TT.

(143) *Ben öğretmen değilim*.

AT.

(144) *Ben üredüçi emezim.*

2.2.1.2.2. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Türkçede isim fiilinin görülen geçmiş zamanı, *i-* fiiline görülen geçmiş zaman eki *-dı, -di*'nin getirilerek şahıslara göre çekimlenmesiyle yapılır: *i-dim, i-din, i-di, i-dik, i-diniz, i-diler* gibi. Ancak *i-* fiili çoğu zaman düşer ve isim fiilin görülen geçmiş zaman çekim paradigması ekleşme eğilimi gösterir.

(145) *Ben öğretmen idim/öğretmendim.*

(146) *Sen öğretmen idin/öğretmendin.*

(147) *O öğretmen idi/öğretmendi.*

(148) *Biz öğretmen idik/öğretmendik.*

(149) *Siz öğretmen idiniz/öğretmendiniz.*

(150) *Onlar öğretmen idiler/öğretmendiler.*

Altaycada ise adların görülen geçmiş zaman çekimi *edi* ek fiili ile *bol-* fiilinin öğrenilen geçmiş zaman şekilleri olan *boldı* ve *bolgon* şekilleri ile yapılmaktadır. İsimlerin görülen geçmiş zaman çekiminde *edi, boldı* ve *bolgon* yapıları şahıs eklerini alabilirler.

(151) - *Kandıy cürüñ, Camanuul? — dep, ulus sonurkajat. — Tehnika cok dep teniy bergen **kiji edin!** Emdi neni iştep turuñ?* (AK, 398)

Ne yapıyorsun, Camanuul? – diye insanlar (onunla) ilgilendi – Teknik (donanım) yok diye başıboş gezen **kişiydin!** Şimdi nerede çalışıyorsun?

(152) *Onçozınıñ cüsteri **katu la sook boldı.*** (TBK, 183)

Hepsinin yüzleri **sert ve soğuktu.**

(153) *Ak kalaylu miskada mötti bedirep, ayak-kazandı onçozın karadı, ayıldın için onçozın tibiridi, kerek deze çağırtıktıñ aldın da, çapçaktardıñ tübin de karadı. Ce möttiñ suruzı **cok bolgon.*** (TU, 42)

Ak kalaylı tastaki balı arayıp, kap kacağın hepsine baktı, evin altını üstüne getirdi, hatta ambara da varillerin dibine de baktı. Ama balın izi **yoktu.**

Adların görülen geçmiş zaman bildiriminin olumsuzu Türkçede isim ile *-i* fiilinin şahıs ekli çekimi arasına *değil*; Altaycada ise isim ile *edi/boldı/bolgon* kelimelerinin arasına *emes* kelimesinin getirilmesiyle yapılmaktadır.

TT.

(154) *Ben öğretmen değildim.*

AT.

(155) *Ce key tışkarı da serüün emes boldı.* (TBK, 7)

Ama dışarıda hava **serin değildi**.

(156) *Aldında ol çokol lo uul emes bolgon.* (TBK, 251)

Eskiden o **kekeme bir çocuk değildi**.

2.2.1.2.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Türkçede isim fiilinin öğrenilen geçmiş zamanı, *i-* fiiline öğrenilen geçmiş zaman eki *-miş*, *-miş*'nin getirilerek şahıslara göre çekimlenmesiyle yapılır: *i-mişim*, *i-mişsin*, *i-miş*, *i-mişsiz*, *i-mişsiniz*, *i-mişler* gibi. Ancak *i-* fiili çoğu zaman düşer ve isim fiilin öğrenilen geçmiş zaman çekim paradigması ekleşme eğilimi gösterir.

(157) *Ben öğretmen imişim/öğretmenmişim.*

(158) *Sen öğretmen imişsin/öğretmenmişsin.*

(159) *O öğretmen imiş/öğretmenmiş.*

(160) *Biz öğretmen imişsiz/öğretmenmişsiz.*

(161) *Siz öğretmen imişsiniz/öğretmenmişsiniz.*

(162) *Onlar öğretmen imişler/öğretmenmişler.*

Altaycada ise adların öğrenilen geçmiş zaman çekimi *emtir* koşacı ve *bol-* fiilinin öğrenilen geçmiş zaman şekli *boluptır* (kısalmış şekli *boltır*) ile yapılmaktadır.

(163) *Cıldar sayın kijiniñ kılık-cañı kabulıp turatani çın emtir.* (IEİ, 5)

Yılların, herkesin huyunu değiştireceği **doğruyuş**.

(164) *Kerektiñ çını kiyninde cartalğan: Kepeş ol boro attı soybogon do **kiji boltır**.* *Soygon ulus — Cuguş la Sarbañ.* (TBK, 104)

İşin aslı sonra ortaya çıktı: Kepeş o gri atı yüzmeyen **kişiymiş**. Yüzen insanlar: Cuguş ile Sarbañ(mış).

Adların öğrenilen geçmiş zaman bildiriminin olumsuzu Türkçede isim ile *-i* fiilinin şahıs ekli çekimi arasına *değil*; Altaycada ise isim ile *emtir*, *boluptur/boltur* kelimelerinin arasına *emes* kelimesinin getirilmesiyle yapılmaktadır.

TT.

(165) *Ben öğretmen değilmişim.*

AT.

(166) *Toŋ iraaŋ emes emtir.* (TBK, 275)

Çok uzak değilmiş.

(167) *Çadır ayıl ol çoçkogo bir de buudak emes boltur.* (TBK, 211)

Çadır ev, o domuza hiç engel değilmiş.

2.2.1.2.4. Şart Çekimi

Türkçede isim fiilinin şart çekimi, *i-* fiiline şart eki *-sa*, *-se*'nin getirilerek şahıslara göre çekimlenmesiyle yapılır: *i-sem*, *i-sen*, *i-se*, *i-sek*, *i-seniz*, *i-seler* gibi. Ancak *i-* fiili çoğu zaman düşer ve isim fiilin şart çekimi paradigması ekleşme eğilimi gösterir.

(168) *Ben öğretmen isem/öğretmensem.*

(169) *Sen öğretmen isen/öğretmensen.*

(170) *O öğretmen ise/öğretmense.*

(171) *Biz öğretmen isek/öğretmensek.*

(172) *Siz öğretmen iseniz/öğretmenseniz.*

(173) *Onlar öğretmen iseler/öğretmenseler.*

Altaycada ise adların şart çekimi *bol-* fiilinin şart şekli olan *bolzo* ile yapılmaktadır.

(174) *Bügün oro açarıs. Temir küreği bar bolzo, baza ekel.* (TU, 122)

Bugün çukur açacağız. Demir küreği **varsa**, onu da getir.

Adların şart bildiriminin olumsuzu Türkçede isim ile *-i* fiilinin şart ekli çekimi arasına *değil*; Altaycada ise isim ile *bolzo* kelimelerinin arasına *emes* kelimesinin getirilmesiyle yapılmaktadır.

TT.

(175) *Ben öğretmen değilsem.*

AT:

(176) *Şagayçı, us kiji emes te bolzo, ol orındı boyı etken.* (TBK, 290)

Şagayçı **usta kişi değilse de** o yatağı kendi yaptı.

(177) *Bazım, Maadaydın la Erteniñ törögöni de emes bolzo, komıdap oturat.*

(IEİ, 26)

Bazım, Maaday'la Erte'nin **akrabası değilse de** yakınıyordu. [26]

2.2.1.3. Adlarda Küçültme

Adlarda küçültme Altay Türkçesinde $+A^4k$, $+A^4ş$, $+(I^2)çA^2k$, $+çI^2k$, Türkçede ise $+C^2A^2ğI^2z$, $+C^2A^2k$, $+C^2I^2k$ ekleri ile yapılmaktadır. Bu eklerin işlevlerine İsimden İsim Yapan Ekler bölümünde değinildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Altayca ile Türkçe arasında adlarda küçültme konusundaki temel fark, Altaycada küçültme eklerinin üst üste getirilebilmesidir:

uulçağaş < *uul-çak-aş* “çocukcağız”, *kızıçagaş* < *kız-ıçak-aş* “kızağız”, *kiçinegeş* < *kiçin-ek-eş* “küçücük” gibi.

(178) *Caanı, İris, on üç le caştu. Orton uul, Cañar, cük le segistü. Kiçinek kızıçagaş Cañarçı — tört caji bu cañı tolgon.* (TBK, 160)

Büyüğü, İris, on üç yaşında. Ortanca oğul Cañar en çok sekiz yaşında. Küçük **kızcağız** Cañarçı bu yakında dört yaşını doldurdu.

(179) *Uulçak, eki-üç le altayla, oyto enmektey berip turgan uulçağaş, kargan enezin körölö, oynoboy, toktop kaldı.* (TBK, 414)

Çocukcağız iki üç adım atıp tekrar emekleyip duran **çocukcağız**, yaşlı annesini hürünce kıpırdamadan durdu.

(180) *Emdi men kemle kojo uyuktayta-am? — dep, kiçinegeş Mızıldın üni şaň etti.* (TBK, 183)

Şimdi ben kimle uyuyacağım? – diye, **küçücük** Mızıl'ın sesi çınladı.

2.2.2. Sıfatlar

Sıfatlar, “somut ve soyut ad kavramları niteleme, belirtme, yer gösterme, sayı gösterme, sorma gibi çeşitli yönlerden vasıflandıran, sınırlayan kelime türü” (Korkmaz, 2007: 188) şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bütün Türk dillerinde olduğu gibi Altayca ve Türkçede de sıfatlar yapıları bakımından yalın, türemiş ve birleşik olmak üzere üç; işlevleri bakımından niteleme ve belirtme sıfatları olmak üzere iki grupta toplanırlar. Bu çalışmada, Altayca ile Türkçedeki niteleme ve belirtme sıfatlarında görülen farklılıklar değerlendirilecektir.

Johanson (2004: 6), Türk dillerinde “sıfatlarla tipik olarak ilişkili olan çekirdek anlamsal kategorilerin boyut (AT. *caan* ~ TT. *büyük*, AT. *kiçü* ~ TT. *küçük*, AT. *uzun* ~ TT. *uzun*, AT. *biyik* ~ TT. *yüksek*, AT. *keñ* ~ TT. *geniş*, AT. *terey* ~ TT. *derin* vb.), yaş (AT. *cañı* ~ TT. *yeni*, AT. *caş* ~ TT. *genç*, AT. *kargan* ~ TT. *yaşlı* vb.), değer (AT. *cağşı* ~ TT. *iyi*, AT. *caman* ~ TT. *kötü* vb.) ve renk (AT. *kara* ~ TT. *kara*, *siyah*, AT. *ak* ~ TT. *ak*, *beyaz*, AT. *kızıl* ~ TT. *kızıl*, *kırmızı* vb.) ifadelerini kapsadığını” ifade etmektedir.

Bacanlı, Altayca ile Türkçedeki sıfatlarda görülen karakteristik farklılığı şu şekilde açıklamaktadır:

Türkçedeki “genel” durumdan farklı olarak Altayca ve diğer Güney Sibiry Türk dillerinde bir sıfat hem sıfat hem de aynı sıfatın ismi gibi kullanılabilir. Türkçedeki *karanlık* ve *doğru* sözcükleri bu kullanıma birer örnektir. Bu sözcükler nasıl ki hem sıfat hem de aynı sıfatın ismi işlevinde kullanılabiliyorsa Altayca ve diğer Güney Sibiry Türk dillerinde yüzlerce sıfat da bunun gibidir. Örneğin Altaycada *biyik* sözcüğü hem “yüksek” hem de “yükseklik”, *ooru* sözcüğü hem “hasta” hem de “hastalık” anlamında kullanılabilir: *ooru kiji* “hasta kişi”, *onıñ ooruzı* “onun hastalığı” vb (2013: 526).

(1) *Sodon ayıldın içinde bozom karañuy.* (TBK, 4)

Sivri uçlu ağaç evin içinde alaca **karanlık**.

(2) *Teñeri katap la ayazıp, aru, çıktu salkın karañuy celber buluttardı süümçilü aydap turdı.* (AK, 9)

Gökyüzü tekrar açılıp, temiz, ıslak rüzgar **karanlık, karışık bulutları** sevinçle kovdu.

(3) *Kudaydın ceri, kudaydik uluzı. Sürekey **biyik cer**. Ooston, tumçuktan, kulaktan kan ürüp iyer. Kannın tebüzi **biyik**.* (KAÜS, 10)

Tanrının ülkesi, Tanrının halkı. Çok **yüksek** (bir) **yer**. Ağızdan, burundan, kulaktan kan fişkirir. Kan basıncı **yüksek**.

(4) *Sösti aydarga **ceñil**, ce ol, çoydıy, **uur söstör**.* (KAÜS, 114)

Sözü söylemek **kolay**, ama onlar, demir gibi, **ağır sözler**.

2.2.2.1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları, “canlı ve cansız varlıkların, renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, yetenek, beceri gibi türlü iç ve dış özelliklerini bildiren sıfatlar” (Korkmaz, 2007: 361) olarak tanımlanmaktadır. Altayca ile Türkçedeki niteleme sıfatlarının bir bölümü –bazı fonetik farklılıklarla – ortaklaşmakta (AT. *cañı* ~ TT. *yeni*, AT. *kara* ~ TT. *kara*, AT. *ak* ~ TT. *ak*, AT. *kızıl* ~ TT. *kızıl*, AT. *kiçü* ~ TT. *küçük*, AT. *uzun* ~ TT. *uzun*, AT. *terey* ~ TT. *derin* vb.); Altaycanın Moğolca (*koomoy* “kötü”, *ercine* “değerli, kıymetli”, *öböğön* “yaşlı” vb) veya Rusçadan kopyaladığı sıfatlarla, Türkçenin Arapça (*hasis*, *beyaz*, *cesur* vb.) veya Farsça (*siyah*, *hasta*, *biçare* vb.) gibi dillerden kopyaladığı sıfatlar farklılaşabilmektedir.

Altayca ile Türkçe arasında niteleme sıfatları konusundaki esas farklılık, Altaycada yokluk bildiren sıfatlar yapan $+sI^4z$ ekinin olmamasından dolayı yoksunluk işlevinin farklı şekilde ifade edilmesi ve olumsuz sıfat kurma işlevinde ortaya çıkmaktadır.

Sıfatlaştırıcı $+sI^4z$ yokluk ekinin bulunmadığı Altaycada yoksunluk işlevini ifade etmek üzere [isim+(3. şahıs iyelik eki) + çok “yok”] isnat yapısı (Bacanlı, 2013: 526) kullanılmaktadır.

(5) *Bu mindiy öydö kiji ol **kerek cok çuazındı** kıştırar ba?* (TBK, 302)

Böyle zamanda insan o **gereksiz kağıdı** okur mu?

(6) *Mızıldap turar kara taşardan salıp etken korkıştu caan örgöö, **toozı cok tekpişter**, ejikter.* (KAÜS, 7)

Parıldayan kara taşlardan yapılmış çok büyük saray, **sayısız merdivenler**, kapılar.

(7) *Onıñ buttarı, ançadala meeley cok koldori korkıštu toñup turgan, ce ol çıdajıp, bir de kıymıǵı cok oturdı.* (TU, 126)

Onun ayakları, özellikle de **eldivensiz elleri** çok üşüyordu, ama o dayanıp, hiç hareketsiz oturdu.

(8) *Buruzı cok kijini kaçan da öltürbes.* (M, 89)

Suqsuz insanı hiçbir zaman öldürmez.

(9) *Ak calañ özöktö cirme-odus kire bürküzi cok turalar.* (TBK, 317)

Ak, geniş vadide yirmi otuz kadar **çatisız evler**.

Altaycada olumsuz sıfatlar, Türkçede olduğu gibi o sıfatın anlamca olumsuzunun kullanılması ile (*cakşı kiji* “iyi insan” ~ *caman kiji* “kötü insan”) yapılabildiği gibi Rusça etkiyle oluşturulmuş olumsuz sıfat yapıları da yaygın olarak kullanılmaktadır. Altayca, “Rusçadaki isimlerde ‘değil’, fiillerde ‘-ma/-me’ anlamına gelen olumsuzluk parçacığı *ne*’nin bir ön ek olarak olumsuz sıfat kurma işlevini sıfatlarda ‘değil’ anlamına gelen ‘emes’ edatına transfer etmiştir. Böylece Rusçadaki *nekrasiviy* ‘çirkin (< güzel değil, güzel olmayan)’ tarzında oluşturulmuş yüzlerce leksikalleşmiş sıfat Altaycada kullanılmaktadır” (Bacanlı, 2013: 526).

(10) *Köznöktöñ tanış emes kiji karap iydi.* (AK, 99)

Pencereden **yabancı bir kişi** baktı. (harfiyen: tanıdık değil kişi)

(11) *Çulannañ iraaq emes cerde tuunıñ aldınañ çıkkan, şili oşkoş aru, calturkay caan kara suu bar.* (M, 9)

Çulan’a **yakın yerde** dağın önünden çıkan, cam gibi temiz, pırıltı büyük kara ırmak var. (harfiyen: Çulan’dan uzak değil yer)

(12) *Oñ kulagınıñ kırında caan emes meñ bar.* (IEİ, 75)

Sağ kulağının kenarında **küçük** (bir) **ben** var. (harfiyen: büyük değil ben)

(13) *Köpögöş, köpögöş, cıldıstarlu biyik le sook teñerini caan emes gorodtuñ üstünde köñkörıp salgandı.* (TU, 234)

Mavi, masmavi, yıldızlı yüksek ve soğuk gökyüzünü **küçük şehrin** üstünde ters yüz etmişler gibiydi. (harfiyen büyük değil şehir)

2.2.2.1.1. Niteleme Sıfatlarında Derecelendirme

Niteleme sıfatlarında derecelendirme “iki varlık veya nesne arasında üstünlük, en üstünlük ve aşırılık bakımından derece farkının ortaya konulması veya çeşitli derecelerin belirtilmesidir” (İlgin, 2015: 131). Altayca ve Türkçede sıfatların derecelendirilmesi bazı farklılıklar göstermekle birlikte benzerlik arz eder.

2.2.2.1.1.1. Eşitlik Derecesi

Sıfatlarda eşitlik derecesi, iki varlık veya nesne arasındaki niteliğin benzer veya eşit derecede olduğunu gösterir (Korkmaz, 2003: 371). Eşitlik derecesi için Altaycada Eski Türkçedeki *teg* (Gabain, 2007: 105) edatının ekleşmiş şekli olan $+D^2I^y$ ve eşitlik eki $+çA^4$; Türkçede ise *gibi* ve *kadar* edatları kullanılmaktadır.

AT.

(14) *Teñeridiy, teñistiy elbek çöl.* (TBK, 181)

Gökyüzü kadar, deniz kadar geniş çöl.

(15) *Teermençe baştu, teertpekçe cüstü Munduzak meni tudup bolbos.* (M, 6)

Değirmen gibi başlı, yuvarlak pide gibi yüzlü Munduzak beni yakalayamaz.

(16) *Adazı curt içinde köp er uluska tüney emes: koyu kara sagaldu, ayudıy bökö, kılık-cañı katı, işteñkey.* (AK, 11)

Babası köydeki erkeklerin çoğuna benzemez: koyu kara sakallı, **ayı gibi güçlü**, mizacı sert, çalışkandır.

TT. *nar gibi kızarmış tavuk, ateş kadar yakıcı göz vb.*

2.2.2.1.1.2. Üstünlük/Karşılaştırma Derecesi

Üstünlük veya karşılaştırma derecesi, bir varlıktaki niteliğin başka bir varlık veya varlıklara oranla daha çok, daha üstün, daha az, daha düşük olduğunu gösterme derecesidir (Korkmaz, 2003: 373). Sıfatlarda üstünlük derecesi Türkçede sıfattan önce *daha* zarfının getirilmesi ile karşılanırken, Altaycada aynı sıfatın ayrılma hâli ekini alarak tekrarlanmasıyla oluşturulmaktadır.

AT.

(17) *Erlik-biy cöpsinbeyt: “Baaludañ baalu nemeñdi ber” — diyt.* (TBK, 187)
Erlik-Biy kabul etmedi: “**Daha değerli (bir) şeyini ver**” – dedi.

(18) *Onuñ köksinde sanaazı bu la kök teñeride cıldıstardıy aru bolgon. Arudañ aru.* (IEİ, 107)

Onun gönlündeki düşüncesi bu gök yüzündeki yıldızlar gibi temiz oldu. **Daha temiz.**

(19) *Odoy cuktudañ coktu da bolzo, ce deremneniñ sedendeşken, teerkek onço uuldarınañ kersü, coboş bolgon.* (AK, 17)

Odoy **daha fakir** de olsa, yine de köyün serserilik yapan, başı boş dolaşan bütün gençlerinden akıllı ve uysaldı.

TT. *daha güzel bir ev, daha yüksek bir maaş, daha hızlı araba, daha yakın yer, daha büyük bir dağ vb.*

Her iki Türk dilinde ayrılma hâli eki kullanılarak da sıfatlarda karşılaştırma/üstünlük derecesi gösterilebilir:

AT.

(20) *Odoy cuktudañ coktu da bolzo, ce deremneniñ sedendeşken, teerkek onço uuldarınañ kersü, coboş bolgon.* (AK, 17)

Odoy daha fakir de olsa, yine de **köyün serserilik yapan, başı boş dolaşan bütün gençlerinden akıllı ve uysaldı.**

TT. Ali Ayşe’den uzundur.

2.2.2.1.1.3. Aşırılık Derecesi

Sıfatlarda aşırılık derecesi, üstünlük derecesi ile en üstünlük derecesi arasında yer alan ve en üstünlüğe yakın nitelikte olan bir işlevi bildirme derecesidir (Korkmaz, 2003: 374). Altaycada aşırılık derecesi sıfattan önce 3. teklil şahıs eki ve ayrılma hâli ekiyle çekimlenmiş *onço* “hepsi” kelimesi ve *sürekey*, *süreen*, *sırañay*, *tıñ korkuştı/korkıştı/korguştı* ve *tort* edatları ile (Direnkova, 1940: 78-79); Türkçede ise “*çok, pek, çok fazla, çok az, pek çok, pek az, fazlasıyla, epey, fevkalade, gayet, hayli, harikulade*” gibi kelimelerle (Korkmaz, 2003: 374) yapılmaktadır:

AT. *onçozınañ uzak iştegen kiji* “hepsinden uzun çalışan kişi”, *sürekey caan karlu kış* “çok büyük karlı kış”, *süreen cakşı çörçök* “çok güzel masal”, *sırañay la küç*

neme “çok zor şey”, *tıñ süügen nemezi* “çok sevdiği şey”, *korkıštu sook kış* “çok soğuk kış”, *tort tenek kiji* “çok aptal kişi” (Direnkova, 1940: 79) vb.

TT. *pek güzel iş, çok güzel hareketler, gayet akıllı bir öğrenci, son derece çalışkan adam* vb.

(21) *Kem-eştin arakızı onçozınay açu, kurut-bıştığı onçozınay tatu?* (TBK, 239)

Kimlerin içkisi **hepsinden acı**, kurutu peyniri **hepsinden tatlı**.

(22) *Çap-çañkır köstü şulmus kış bala Cergeleydi körgön lo boyunça, onıñ kolına cıdı sürekey caraş çeçekter tutturdı.* (AK, 393)

Masmavi gözlü, çevik kız çocuğu Cergeley’i görür görmez onun eline **kokusu çok güzel çiçekler** tutturdu.

(23) - *Cakşı, süreen cakşı çörçök!* – *dep, üredüçi ayttı.* (TU, 235)

Öğretmen, “Güzel, **çok güzel** (bir) **masal!**” dedi.

(24) *Odoydı Altaydın sırayay la iraaq tolugında aymak caar işke çıkarıp iygender.* (AK, 47)

Oday’u Altayın **çok uzak bir köşesinde** aymak tarafına işe gönderdiler.

(25) *Kıymıktanıp bolboy catkan Kööröm-Uuldı Koyçı-Uul sürekey bek buulap iygen. Mınıñ kiyninde onı kayadañ tıjüreteni tıñ la küç bolbogon...* (TBK, 377)

Hareket edemeyen Kööröm-Uul’u, Koyçı-Uul **çok sıkı** bağladı. Bunun ardından onu kayadan indirmek **çok zor** olmadı.

(26) *Titte korkıštu caraş üzeñiler bolgon.* (TBK, 65)

Tit’te **çok güzel üzengiler** vardı.

2.2.2.1.1.4. En Üstünlük Derecesi

Sıfattaki niteliğin işlev bakımından en üst düzeyini gösterme derecesi (Korkmaz, 2003: 376) olan en üstünlük derecesi hem Altaycada hem de Türkçede sıfatlardan önce *en* zarfının getirilmesi ile yapılmaktadır. Ancak *en* zarfı Altayca, Eski Türkçede olduğu gibi damak n’si ile *eñ* şeklinde; Türkçede ise damak n’si alfabe de gösterilmediğinden *en* şeklindedir. Altaycada *eñ* zarfı ile sıfat arasına *la* kuvvetlendirme edatı girebilir.

AT. *ej le kiçinek kızıçak* “en küçük kızağız”, *ej artık nökörim* “en değerli arkadaşım”, *ej le uur künder* “en zor günler”, *meni ej le cuuk töröndörim* “benim en yakın akrabalarım”, *ej biyik tuu* “en yüksek dağ” vb.

TT. *en güzel kız, en uzun yol, en kötü sınıf, en kısa çocuk* vb.

(27) *Karanıj sanaazında, kargan caanazınıj sözile bolzo, kuday çugulçı emes, ej le bökö, sanaalu, sını biyik-biyik kiji bolgon...* (AK, 67)

Kara'nın zihninde, yaşlı ninesinin sözleriyle olsa (gerek), tanrı kızgın olmayan, **en yiğit**, düşünceli boyu çok yüksek (bir) **kişiydi**.

(28) *Tümen caraş çeçekte bir çeçek ej carkındı, muj ağašta birüzi ej koo, ej biyik, bir cıldıs ej çoktu, bir majak ej tirü, bir albaa ej kılgalu — Fedos'ya andıy.* (TBK, 18)

Binlerce güzel çiçekte birisi **en parıltılı**, bin ağaçta birisi **en güzel, en yüksek**, bir yıldız **en parlak**, bir başak **en genç**, bir samur **en bıyıklı** – Fedos'ya öyle.

2.2.2.1.2. Niteleme Sıfatlarında Pekiştirme

Altayca ile Türkçedeki sıfatların pekiştirilmesinde de farklılık görülür. Türkçede sıfatlarda pekiştirme /m/, /p/, /r/, /s/ ünsüzlerinin; Altaycada ise yalnızca /p/ ünsüzünün ilk heceye eklenmesiyle oluşturulmaktadır.

AT. *ap-apagaş kiyis* “bembeyaz kilim”, *köp-köpögöş cıldıs* “masmavi yıldız”, *kap-kara bulut* “kapkara bulut” (IEİ, 116), *çap-çañkır, biyik-biyik tejeri* “masmavi, yüksek yüksek gök yüzü”, *cap-cajıl ölöñniñ ortozi* “yemyeşil otların ortası” vb.

TT. *bembeyaz, sapsarı, sırlıklam, dosdoğru* vb.

(29) *Ap-apagaş, ceñilçek ak karıçaktar ağaş turanıj bürküzine tüjüp, onu ceñilçek ak cuurkanla cabıp iydi.* (KAÜS, 24)

Bembeyaz, hafif kar tanecikleri ağaç evin çatısına düşüp onu hafif beyaz yorganla örttü.

(30) *Gerasya çap-çañkır biyikte ap-apagaş buluttıj üstinde oturdı.* (TBK, 427)

Gerasya masmavi tepede bembeyaz bulutun üstüne oturdu.

(31) *Tarkraş tüş cerinde emes: ol traktor köskö körület, kolgo tudula berer. Bataa, köörkiydiñ carajın, büdüminiñ küçtüzin! Öñi ten kıp-kızıl, ten cap-calturuş, a özök-buuri cap-cañı, cap-cañı...* (TBK, 381)

Tarkraş düşler ülkesinde değil: o traktör göze görülür, ele tutulur. Aa, değerli traktörün güzelliği, gücü! Rengi kıpkızıl, pasparlak, ya motoru yepyeni, yepyeni...

Hem Altaycada hem de Türkçede ikileme yoluyla da sıfatlarda pekiştirme oluşturulabilmektedir.

AT. *biyik-biyik tejeri* “yüksek yüksek gökyüzü”, *caan-caan kazandar* “büyük büyük kazanlar”, *coon-coon karagaylar* “kökleri sağlam iri iri köknarlar” vb.

TT. *yüksek yüksek tepeler, büyük büyük binalar, ufak tefek çocuklar, geniş geniş ovalar* vb.

(32) *Kiçinek karlar carık ottorgo surkurajıp, biyik-biyik tejeriden tüşkülep kelele, arıganınan kapsay la uyuktaarga oromdorgo, kirnestelerge le cabulardın üstine catkılay bergileyt...* (AK, 456)

Küçük kar taneleri parlak ışıklarda parlayıp, **yüksek yüksek gökyüzünden** düşüp yorgunluktan hemen uyumak için sokaklara, eşiklere ve çatıların üstüne yatıveriyorlar.

(33) *Toozi çok caan-caan turalardan, kürkürep ötkön maşinalardın tabıjan la köp ulustardan Karabaşın kulağı küüle, baji aylanıp turdı.* (TU, 88)

SayıSIZ **büyük büyük evlerden**, gürültüyle geçen arabaların sesinden ve kalabalık insanlardan Karabaş'ın kulağı uğuldayıp başı dönüyordu.

(34) *Ol tuştan beri köp-köp öy ötkön.* (TBK, 385)

O zamandan beri **çok çok vakit** geçti.

(35) *Tazıldarı bek, coon-coon karagaylar, möştör lö atkak bürlü çibiler boylorının küçin sezinip, tokunaalu la sook ürgilep turgılayt...* (TU, 197)

(36) Kökleri sağlam **iri iri köknarlar**, çamlar ve çentik yapraklı ak çamlar kendi güçlerini hissedip sessiz ve soğuk uyukluyorlardı.

2.2.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, niteleme sıfatlarından farklı olarak varlıkları niteleme değil belirtme işlevi yüklenmiş sıfatlardır. Bu işlev ya isimleri işaret etme, gösterme; ya sayısını, miktarını bildirme, ya da sorma yahut da belirsizlik gösterme biçiminde karşılır (Korkmaz, 2003: 385). Türk dillerinin genelinde olduğu gibi Altayca ve

Türkçede de belirtme sıfatları, işaret sıfatları, sayı sıfatları, belirsizlik sıfatları ve soru sıfatları olmak üzere dört gruba ayrılır.

2.2.2.2.1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları varlıkları gösterme yoluyla belirten sıfatlardır. Belirtme, varlıkların buldukları yeri mekândaki, zamandaki veya tasavvurdaki uzaklık derecelerine göre göstererek yapılır (Korkmaz, 2003: 385). Hem Altaycada hem de Türkçede işaret sıfatları, aslında birer işaret zamirleri olan, isimlerin önüne getirildiğinde sıfat görevi üstlenen kelimelerdir.

Altaycada işaret sıfatları *bu*, *tuku* ve *ol*; Türkçede ise *bu*, *şu* ve *o* kelimeleri ile karşılanmaktadır. Altayca *bu* ve *ol* ile Türkçe *bu* ve *o* işaret sıfatları bir ve aynı kelimeler olup işlevleri bakımından da bir farklılık göstermezler. *bu*, yakında bulunan varlık ve nesnelere; *o/ol* ise uzaktaki varlık ve nesnelere işaret eden sıfatlardır. Altaycada bulunmayıp Türkçede bulunan *şu* işaret sıfatı, *bu*'ya göre daha uzağı; *o*'ya göre ise daha yakını işaret eder. Altaycada ise bu işlevi *tuku* kelimesi yerine getirmektedir.

(37) - *Körzöör, körzöör ulustar, bu kem? — dep, uulçaktardıñ kemizi de calañ caar uulap, kenetiñin kıygırdı. — Tuku calañda attu kiji karañdayt!* (AK, 81)

Bakın, bakın ey ahâli, bu kim? – deyip, çocukların kimisi düzlüğe doğru yönelip, birden haykırdılar. – **Şu düzlükte** atlı (bir) kişi görünüyor!

(38) *Tuku meestij edeginde börüler bir añdı añtara tartıp alğan cigilep cat!* (KAÜS, 21)

Şu yamacın eteğinde kurtlar bir geyiği devirip yiyorlar!

(39) *Tuku kazannıñ arcanında oturgan çimiriktü uuldıñ adı kem?* (TBK, 244)

Şu kazanın öte yanında oturan sümüklü çocuğun adı ne?

Bazı örneklerde ise *tuku* sıfatı *ol* sıfatıyla birlikte kullanılmaktadır:

(40) - *Tuku ol tolukta turgan uuldardı köriger – dep, Kürteş şımırandı.* (TU, 267)

Kürteş, “**Şu kömürlükte** duran çocuklara bakın” – deyip, fısıldadı.

(41) - *Tuku ol ker at armaqçıga orolıp kaltır, alıp iy deyt — dep, altay kiji külümzirenip unçukkan.* (TBK, 111)

Altaylı, “**Şu doru at** ipe dolanmış, çözüver dedi” – diye gülümseyerek konuştu.

(42) *Çıkkın ceriñ bolgojin, tuku ol karı kajaygan Kañıl-Bajı arı canında.*
(TBK, 54)

Doğduğun yer ise, **şu karı ağaran Kañıl-Bajı**'nın öte yanında.

2.2.2.2.2. Sayı Sıfatları

Tek başlarına sayı adları olan, bir ismin önüne getirildiğinde ise sıfat işlevi üstlenen sayı sıfatları, “nesnelere sayı bakımından ya yalnız adet olarak, ya dereceli olarak, ya bölük bölük, ya parça hâlinde veya topluluk şeklinde belirtirler” (Ergin, 2003: 249). Sayı sıfatları hem Altaycada hem de Türkçede işlevlerine göre asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları ve kesir sayı sıfatları olmak üzere dört gruba ayrılır. Bunların dışında Türkçede leksikal olarak bildirilen topluluk sayı sıfatları Altaycada morfolojik yollarla yapılmaktadır.

2.2.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Asıl sayı sıfatları, eklendikleri isimle birer sıfat tamlaması oluşturan ve adın sayısını belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2003: 388). Hem Altaycada hem de Türkçede asıl sayı sıfatları tek kelime hâlinde, sıfat tamlaması ve sayı grubu olarak bulunabilir. Altayca ile Türkçede *kırk* ile *seksen* dışında kalan asıl sayı sıfatları bazı fonetik farklılıklarla birlikte ortaklaşmaktadır. Altaycada *kırk* ile *seksen* arasındaki asıl sayılar Eski Türkçe ve Türkçeden farklı olarak asıl sayıya *on* eklenmesiyle oluşturulmaktadır:

AT. *bir* ~ TT. *bir*

AT. *eki* ~ TT. *iki*

AT. *üç* ~ TT. *üç*

AT. *tört* ~ TT. *dört*

AT. *beş* ~ TT. *beş*

AT. *altı* ~ TT. *altı*

AT. *ceti* ~ TT. *yedi*

AT. *segis* ~ TT. *sekiz*

AT. *togus* ~ TT. *dokuz*

AT. *on* ~ TT. *on*

AT. *cirme* ~ TT. *yirmi*

AT. *odus* ~ TT. *otuz*

AT. *törtön* (< *tört on*) ~ TT. *kırk*

AT. *bejen* (< *beş on*) ~ TT. *elli*

AT. *altan* (< *altı on*) ~ TT. *altmış*

AT. *ceten* (< *ceti on*) ~ TT. *yetmiş*

AT. *segizen* (< *segis on*) ~ TT. *seksen*

AT. *toguzon* (< *togus on*) ~ TT. *doksan*

AT. *cüs* ~ TT. *yüz*

AT. *muş* ~ TT. *bin*

Altayca ile Türkçede onluklar arası sayılar aynı şekilde – sayı ile aralığı ifade eden sayının birleşip sayı grubu kurmasıyla – oluşturulmaktadır:

AT. *on bir* ~ TT. *on bir*, AT. *cirme beş* ~ TT. *yirmi beş*, AT. *odus segis* ~ TT. *otuz sekiz*, AT. *toguzon togus* ~ TT. *doksan dokuz* vb.

Altayca ile Türkçede yüzlük ve binlik sayılar da aynı şekilde – asıl sayıya AT. *cüs*/TT. *yüz* ve AT. *muş*/TT. *bin* sayılarının eklenmesiyle – sıfat tamlaması şeklinde oluşturulur: AT. *eki cüs* ~ TT. *eki yüz*, AT. *segis cüs* ~ TT. *sekiz yüz*, AT. *eki muş* ~ TT. *iki bin*, AT. *togus muş* ~ TT. *dokuz bin* vb.

Ancak *bin* sayısı Türkçede tek kelime hâlinde kullanılırken Altaycada *bir muş* şeklinde sıfat tamlaması şeklinde kullanılmaktadır:

(43) *Onoş töş karmanınaş akçakabın alıp, Ritaga bir muş salkoy akça berdi.*
(KAÜS, 96)

Sonra iç cebinden cüzdanını alıp Ritaya **bin ruble para** verdi.

Altayca ile Türkçe arasında 0 “sıfır” sayısı da farklılık göstermektedir. Altaycada 0 sayısı için Rusça *nul*’ kelimesi kullanılır.

2.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Varlık ve nesnelerin derecelenme sayılarını gösteren sayı sıfatları, hem Altaycada hem de Türkçe, Eski Türkçedeki $+I^A nç$ ekinden gelişen AT. $+(I^A)nçI^2$ ~ TT. $+(I^A)nçI^4$ ekleriyle yapılmaktadır. Ekin yardımcı ünlüsü hem Altaycada hem de Türkçede artlık-önlük ve düzlük yuvarlaklık uyumuna girer. Ekin asli ünlüsü ise

Altaycada sadece artlık-önlük uyumuna girerken Türkçede hem artlık-önlük hem de düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmektedir. Ekteki /ç/ ünsüzünün Altaycada Eski Türkçede olduğu gibi ötümlüleşmediği, Türkçede ise ötümlüleştiği görülür.

Altayca ile Türkçedeki sıra sayı sıfatları arasındaki fark *birinci* kelimesinin Altaycada kural dışı şekilde *baştapkı* “harfiyen: baştaki” kelimesiyle ifade edilmesidir.

(44) *Onoŋ — şkol... Baştapkı klasska eki cıl oturgam.* (TBK, 244)

Sonra okul... **Birinci sınıfı** iki yıl okudum. (harfiyen: baştaki sınıfa iki yıl oturdum.)

(45) *Baştapkı raundta kemizi de artıktap bolbodi.* (AK, 279)

Birinci rauntta kimse kazanamadı. (harfiyen: baştaki rauntta)

2.2.2.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları

Varlık ve nesnelerin sayısını bölüştürme yoluyla belirten üleştirme sayı sıfatlarının oluşturulmasında Altayca ve Türkçe farklılaşmaktadır. Üleştirme sayı sıfatları Türkçede isimlere $+(ş)A^2r$ yapım ekinin getirilmesi suretiyle yapılırken Altaycada $+D^3A^4η$ ayrılma hâli ekinin getirilmesi ile yapılmaktadır. Şahin (2013: 104), üleştirme sayı sıfatlarının ayrılma hâli ekiyle oluşturulması durumuna tarihi Türk yazı dillerinde rastlanmadığını; çağdaş Türk yazı dillerinde Oğuz grubundan Türkmen Türkçesinde; Kıpçak grubundan Karaçay-Balkar, Karakalpak, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde; Uygur-Karluk grubundan Yeni Uygur Türkçesinde; Aral-Sayan grubundan Altay ve Hakas Türkçelerinde kullanıldığını ifade etmektedir.

(46) *Mında bu cuukta köçkilep kelgen altaylar catkılap cat. Olor ekiden-üçten uylu, törttön-beşten maldu, on beş-cirmeden koy-eçkilü.* (TBK, 34)

Burada, bu yakınlarda göçüp gelen Altaylılar yaşıyorlar. Onların **ikişer üçer** ineği, **dörder beşer** atı, **on beş yirmişer** koyunu keçisi var.

(47) *Mınıŋ üstine segis at. Törttön-törttön eki saldaga sugatan attar.* (TBK, 70)

Bunu üstüne sekiz at. **Dörder dörder** iki sabana koşulacak atlar.

2.2.2.2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları

Varlık ve nesnelerin parçalarını kesirli olarak belirten kesir sayı sıfatları, tek kelimeye değil bir kelime grubuna dayanmış olmalarıyla ayrılır (Korkmaz, 2003: 392). Kesirli sayıların oluşturulması Altayca ile Türkçede farklılaşır. Altaycada *ülü* “hisse, pay” kelimesinin sayılarla isim tamlaması şeklinde birleştirilmesiyle, yalın hâlde bulunan pay ile $+D^3T^4k$ ekini almış paydanın birleştirilmesiyle ve paydaya $+(T^4)nçI^2$ eki almış bir sayının *ülü* kelimesi ile sıfat tamlaması oluşturmasıyla yapılabilir:

(48) *beştiñ üç ülüzi*, 3/5 “beşte üç”

(49) *bir бүдүн онниñ беş ülüzi*, 1.5 “bir buçuk”

(50) *он бүдүн төрттиñ бир ülüzi*, 10 ¼ “on tam bir bölü dört”

(51) *nul бүдүн онниñ üç ülüzi*, 0.3 “sıfır tam onda üç”

(52) *eki üştük 2/3* “üçte iki”

(53) *üç төрттүк ¾* “dörtte üç”

(54) *üç ондик 0.3* “sıfır tam onda üç”

(55) *бир төрттүк ¼* “dörtte bir”

(56) *төртүнчи ülü ¼* “dörtte bir”

(57) *bejiñçi ülü 1/5* “beşte bir”

Türkçede ise “bulunma eki almış bir sayı adının başka bir sayı adı ile oluşturduğu bulunma grubu” (Korkmaz, 2003: 392) şeklinde oluşturulur: *dörtte bir kâr*, *onda dokuz yalan*, *yüzde yirme kazanç*, *binde sekiz hisse* vb.

Her iki Türk dilinde de ½'nin sözel ifadesi olan AT. *carım* ~ TT. *yarım* kelimeleri ile de kesirli sıfatlar yapılabilir. Ancak Türkçede kullanılan ¼ anlamındaki *çeyrek* (Far. çār + yek) kelimesi Altaycada bulunmaz.

AT. *carım ças bajında* “yarım saat sonra” (AK, 211), *carım stakan arakı* “yarım bardak içki” (KAÜS, 147), *carım sumal arba* “yarım çuval arpa” (TBK, 97) vb.

TT. *yarım gün*, *yarım elma*, *yarım saat* vb.

2.2.2.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları

Topluluk sayı sıfatları Türkçede leksikal olarak ifade edilirken, Altaycada morfolojik yollarla yapılmaktadır. Türkçede iyelik eki almış sayı adlarına *birlikte*

kelimesi eklenerek topluluk ifadesi oluşturulur: *dördümüz birlikte, ikisi birlikte, üçünüz birlikte* vb.

Altaycada topluluk sayı sıfatı, Eski Türkçede topluluk sayı sıfatı oluşturan +*AğU(n)* (Tekin, 2003: 132) ekinden gelişen +*U²* ve +*lazı*, +*lezi* (Direnkova, 1940: 84-85) ekleriyle yapılmaktadır.

(58) *Ekü oroy eñirge cetire kirstestede oturgandar.* (KAÜS, 101)

İkisi birlikte akşam geç vakte kadar eşikte oturdular.

(59) *Kışkida deze bejüzi torolop, toņup, cıldañ çıgıp bolboy, bojogılap kaldı.* (TBK, 109)

Kışın **beşi** de aç kalıp, donup, yılı çıkaramadan öldüler.

(60) *Üçülezi karı kışkı küñge mızıldap catkan een çöldi ebire acıktap, unçukpay, sananıp turdılar.* (AK, 260)

Üçü birlikte kış güneşinin altında parıldaayan geniş çöldeki kara bakıp konuşmadan düşünüyorlardı.

(61) *Olor ekilezi tehnikumñıñ studentteri bolgon.* (TU, 281)

Onların **ikisi** teknik okulun öğrencisiydi.

2.2.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Varlık ve nesnelerin sayı ve miktarını kesinlik bildirmeden ifade eden belirsizlik sıfatları Altayca ile Türkçede *bir, başka*, AT. *bir kança* ~ TT. *birkaç*, AT. *as* ~ TT. *az*, gibi birkaç belirsizlik sıfatı dışında büyük oranda farklılaşmaktadır.

Altaycada kullanılan belirsizlik sıfatları şunlardır: *kezik* “bazı”, *kajı* “her”, *bastıra* “bütün”, *onço* “bütün, hepsi”, *köp* “çok”, *bir kança* “çok, birçok”, *öskö* “başka”, *başka* “başka”, *kaa-caa* “bazı, herhangi”, *kamık* “bütün, çok”, *tümen* “sayılamayacak kadar çok”, *kandıy bir* “herhangi bir”, *kandıy da* “herhangi bir”, *bir emeş* “biraz” vb.

Türkçede kullanılan belirsizlik sıfatları şunlardır: *birtakım, birçok, biraz, bir miktar, bütün, başka, bâzı, her, kimi, çoğu, çok, hiç, falan/filân/falanca/filânca, fazla, herhangi bir* vb.

(62) *Kezik ulus cürümde keregile cürbey, tilile cürüp cat...* (AK, 485)

Bazı insanlar hayatta işiyle değil diliyle yaşıyor...

(63) *Kandıy zakon meniñ balamdı korıgan. Emdi **kajı la kiji** cayım. Ölöyin deze, öl cadar, cüreyin deze, cür cadar.* (KAÜS, 93)

Hangi yasa benim çocuğunu korudu. Şimdi **her insan** özgür. Öleyim dese ölür, yaşayayım dese yaşar.

(64) *Mını ukkan **bastıra curt** adarudıy küülep çıkkan. Curttıñ eñ le caan degen turazı — klub udabay la toltıra ulus bolo bergen.* (TBK, 154)

Bunu duyan **bütün köy** arı gibi uğuldamaya başladı. Köyün en büyük denen evi – klüp çok geçmeden ağzına kadar insanla doldu.

(65) *Ce onıñ **onço çörçöktöriniñ uçı** sok canıs şüültele bojoyton bolgon.* (TU, 33)

Ama onun **bütün masallarının sonu** tek bir düşünceyle biterdi.

(66) *Miron Uznaydañ **köp kojoñ** biçip alala, Urlu–Aspakka kelip, baza **köp künder** ötkürdi.* (M, 118)

Miron, Uznay'dan **çok şarkı** yazıp, Urlu-Apak'a gelip **çok günler** geçirdi.

(67) ***Bir kaçça** öydiñ bajında tört attu kiji tuular caar eles edip kaldılar. Olordı eeçiy attardıñ takaları cızırıp, **bir kaçça uuldar** kıygı-kışkıla sürüjip turganar.* (AK, 12-13)

Bir süre sonra dört atlı dağlara doğru gölge gibi kayboldular. Onların ardından atların nalları gıcırdayıp **birçok genç** bağırışlarla onları takip ettiler.

(68) *Bu caan ooru ulustıñ palatazı, erten slerdi **öskö kıpka** köçürer...* (KAÜS, 14)

Bu yoğun bakım ünitesi, yarın sizi **başka odaya** alacaklar.

(69) ***Kaa-caa maşına** toktop, şofer bajın çıkarıp kelgende, Maksa onıla mınayda kuuçındajat.* (TU, 142)

Herhangi (bir) araba durup şoför başını çıkarıp geldiğinde Maksa onunla şöyle konuşur.

(70) *Ürener arga cok. Ürenerge **kamık akça** kerek.* (KAÜS, 98)

Okumaya imkan yok. Okumak için **çok para** gerek.

(71) *Tümen caraş çeçekte bir çeçek **eñ carkındı**, muñ agaşta birüzi **eñ koo**, **eñ biyik**, bir cıldıs **eñ çoktu**, bir majak **eñ tirü**, bir albaa **eñ kılgalu** — Fedos'ya andıy.* (TBK, 18)

Binlerce güzel çiçekte birisi **en parlıtlı**, bin ağaçta birisi **en güzel**, **en yüksek**, bir yıldız **en parlak**, bir başak **en genç**, bir samur **en bıyıklı** – Fedos’ya öyle.

(72) *Bügün neni de eder küünü çok. Kerek deze kniga da kıçırar küünü çok. Teginde bolzo, lampanı küydürece, **kandıy bir kniganı** tudunala, otura berer edi.* (TBK, 302)

Bugün hiçbir şey yapmak istemiyor. Hatta kitap bile okumak istemiyordu. Başka zaman olsa lambayı yakıp **herhangi bir kitabı** alıp otururdu.

(73) *Çındap, mege **bir emeş akça** bereten bolzogor, colgo cüreten akça çok.* (AK, 43)

Gerçekten de bana **biraz para** verseniz, yola gidecek para yok.

Belirsizlik sıfatlarında görülen farklılaşmanın temel olarak iki sebebi vardır. Birincisi her iki Türk dilinin kendi iç gelişimi sonucu diğerinde kullanılmayan sıfatları türetme ya da kalıplaştırma yoluyla oluşturmasıdır:

AT. *kezik* “bazı”, *onço* “bütün, hepsi”, *bastıra* “bütün” vb.

TT. *bütün*, *birtakım*, *kimi*, *çok*, *çoğu* vb.

İkincisi ise her iki Türk dilinin de kopyalama yoluyla bir diğer dilden sıfat olarak kullanılan kelimeleri almış olmasıdır. Altaycada Moğolca *kaa-caa* “bazı” ve Rusça *kajdıy* “her” (Rus. *kajdıy* “her”); Türkçede Arapça *bazı*, *falan*, *fazla*; Farsça *her*, *hiç* belirsizlik sıfatları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

2.2.2.2.4. Soru Sıfatları

Varlık ve nesnelere soru yoluyla belirten soru sıfatları da Altayca ve Türkçede farklılaşır. Altaycada soru sıfatı olarak *kança* “kaç”, *kançançı* “kaçıncı”, *kandıy* “hangi, nasıl”; Türkçede ise *kaç*, *hangi*, *ne*, *nasıl* kelimeleri kullanılmaktadır.

(74) *Mınıñ kiyninde Çertkiş ta **kança tündi** kös cumbay ötkürdi bolbogoy?* (TBK, 238)

Bundan sonra Çertkiş **kaç geceyi** göz yummadan geçirdi?

(75) *Kirpiçniy orom, a bot ta **kançançı tura** — sanaama kirbeyt...* (TBK, 397)

Kerpiçli sokak, ama **kaçıncı ev** aklıma gelmiyor.

(76) *Onı **kandıy salım** sakıp cat?* (KAÜS, 145)

Onu **nasıl (bir) kader** bekliyor?

2.2.3. Zamirler

Zamirler dilbilgisi kitaplarında genel olarak “ismin yerini tutan kelimeler” şeklinde tanımlanmaktadır. Demirci, *Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler* adlı çalışmasında, bu görüşü itiraz noktası olarak ele alıp farklı dilciler tarafından yapılan zamir tanımlarını Kocasavaş, 2004’ten aktarmış ve zamirler ile ilgili şu tanımları yapmıştır:

Zamir kendi başına ortaya çıkıp bir nesneyi gösterme veya bir ismin yerine geçme özelliğine doğrudan sahip olan bir kelime türü değildir. Zamirler, ancak öncesi bilinen durumlarda sonrayı idare edebilen kelimelerdir. Bu bakımdan isimler kadar öncelik alma (inisiyatif) yetkileri yoktur. Bir bağlam içerisinde eski ifadeyle siyak-sibak dengesi kuran kelimelerdir. Zamirlerin isimler gibi inisiyatif alamamalarının yegane sebebi, zamirlerin nesne adı olmamalarıdır. Zamir, ancak ismin olduğu yerde onun ‘gölgesi’ veya temsilcisi olarak değerlidir. ‘Zamirler isimlerin gölgesidir’ cümlesi bir slogan gibi dursa da bu metaforik yaklaşımın zamirleri anlamaya yardımcı olacağı inancındayız (2010: 29-37).

Bu çalışmada, çalışmanın amacı ve sınırları çerçevesinde zamirler ile ilgili teorik bir tartışmaya girilmeden yukarıdaki tanıma bağlı kalınarak ve yine Demirci (2010: 38) tarafından verilen zamir türlerinin Altayca ve Türkçedeki görünüşleri farklılıklar üzerinden ele alınarak değerlendirilecektir.

2.2.3.1. Şahıs Zamirleri

Varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirler (Korkmaz, 2003: 405) şeklinde tanımlanan şahıs zamirleri, Türk dillerinin genelinde olduğu gibi Altayca ve Türkçede de konuşan, dinleyen, adı geçen ve bunların çokluk biçimleri olmak üzere altıdır. Aşağıdaki tabloda Eski Türkçe, Altayca ve Türkçenin şahıs zamirleri verilmiştir.

	Eski Türkçe	Altayca	Türkçe
1. teklik şahıs	<i>ben/men</i>	<i>men</i>	<i>ben</i>
2. teklik şahıs	<i>sen</i>	<i>sen</i>	<i>sen</i>
3. teklik şahıs	<i>ol</i>	<i>ol</i>	<i>o</i>
1. çokluk şahıs	<i>biz</i>	<i>bis</i>	<i>biz</i>
2. çokluk şahıs	<i>siz/sizler</i>	<i>sler</i>	<i>siz</i>
3. çokluk şahıs	<i>olar</i>	<i>olor</i>	<i>onlar</i>

Eski Türkçede 1. teklik şahıs zamiri *ben* ve *men* olmak üzere iki şekildedir. Ergin (2003: 265), Eski Türkçede esas şeklin *ben* olduğunu, *men* şeklinin uzak benzeşme ile ortaya çıktığını, bunların yanında *min* şeklinin de kullanıldığını belirtir. 1. teklik şahıs zamiri olarak Altay Türkçesi, Eski Türkçe *men*, Türkiye Türkçesi ise *ben* şeklini devam ettirmiştir. 1. teklik şahıs zamiri, Eski Türkçe, Altayca ve Türkçede b ~ m değişimi dışında herhangi bir farklılık göstermez.

2. teklik şahıs zamiri *sen* Eski Türkçeden Altayca ve Türkçeye hiçbir değişikliğe uğramadan kullanıla gelmiştir.

Eski Türkçede 3. teklik şahıs zamiri aynı zamanda işaret zamiri olarak da kullanılan *ol* şekli kullanılmıştır. Altayca 3. teklik şahıs zamiri olarak Eski Türkçe *ol* şeklini korumuş, Türkçe ise *ol* şeklini *o* şekline değiştirmiştir.

1. çokluk şahıs zamiri *biz* de Eski Türkçeden Altayca ve Türkçeye değişime uğramadan kullanıla gelmiştir. Ancak Altaycada ötümlü /z/ ünsüzü kelime sonunda bulunamadığından *biz* zamiri Eski Türkçe ve Türkçeden farklı olarak Altaycada ötümsüz /s/ sesi ile bitmektedir.

2. çokluk şahıs zamiri olarak Eski Türkçede *siz* ya da *+lar* çokluk eki ile genişletilmiş şekli *sizler* kullanılmıştır (Erdal, 2004: 195). Altaycada 2. çokluk şahıs zamiri *sler*; Türkçede *siz* şeklindedir. Altayca 2. çokluk şahıs zamiri konusunda Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinden farklılaşır, Yeni Uygurca, Kırgızca, Tuvaca ve Hakasça ile benzeşir. Bacanlı (2014b: 47), Altaycadaki *sen* ~ *sler* ilişkisinde kısmi süplesyon görüldüğünü, *sler* biçimindeki *-ler*'in kurallı bir çokluk eki olmakla birlikte, *sen* zamirinin kökündeki /en/ çiftinin çekim sırasında yerini /Ø/'e bıraktığını ifade etmektedir.

3. çokluk şahıs zamiri Eski Türkçede *olar* şeklindedir. Bu yapı, 3. teklik şahıs zamiri *ol*'un *+lar* çokluk ekini alması suretiyle oluşmuştur. Zamir, Altaycada dudak uyumu sonucu *olor*; Türkçede ise *onlar* şekline gelişmiştir.

Şahıs zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi:

1. teklik şahıs zamiri

	Altayca	Türkçe
Yalın	<i>men</i>	<i>ben</i>
İlgi	<i>meniñ/meñ</i>	<i>benim</i>
Yükleme	<i>meni</i>	<i>beni</i>
Yönelme	<i>mege</i>	<i>bana</i>
Bulunma	<i>mende</i>	<i>bende</i>
Ayrılma	<i>meneñ</i>	<i>benden</i>
Vasıta	<i>menile/menle</i>	<i>benimle</i>
Eşitlik	<i>mendiy</i>	<i>bence</i>

Altayca ile Türkçede 1. teklik şahıs zamirinin yalın hâl, yükleme hâli ve bulunma hâli ile çekiminde b ~ m değişimi dışında bir farklılık görülmez. Ancak ilgi, yönelme, ayrılma, vasıta ve eşitlik hâli çekimlerinde bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

İlgi hâli ekinin, 1. teklik şahıs zamirine hem Altaycada hem de Türkçede beklenen biçimler dışında eklendiği görülür. Altaycada beklenen biçimin **menniñ* şeklinde olması gerekirken yan yana gelen iki /n/'den birinin düşmesi sonucu *meniñ* şeklinde olduğu görülür. Hatta bu şeklin de kısalmasıyla *meñ* şeklinde bir kullanım ortaya çıkmıştır. Türkçede de beklenen biçimin **benin* olması gerekirken ileriye benzeşme sonucu *benim* şeklinin olduğu görülür:

(1) *Bu meniñ nökörim Ka-Karabaş, a meniñ adım Payskan..* (TU, 246)

Bu **benim** arkadaşım Ka-Karabaş, benim adım ise Payskan...

(2) *Meñ traktırdıy küçtü traktır kolhozto cok emey...* (TBK, 271)

Benim traktörüm gibi güçlü traktör elbette kolhozda yok.

Yönelme hâli eki almış 1. teklik şahıs zamirinin beklenen biçiminin Altaycada **menge*; Türkçede **bene* şeklinde olması gerekirken Altaycada *mege*; Türkçede *bana* şeklinde geliştiği görülür. Korkmaz (2003: 400), Türkçedeki bu durumu artzamanlı olarak *η* ünsüzünün kalınlaştırıcı etkisine bağlamaktadır. Altaycada özellikle sözlü dilde

iki ünlü arasında kalan /g/ ünsüzünün erimesi sonucu *mee* ve *maa* şekilleri de 1. teklik şahıs zamirinin yönelme hâli olarak kullanılmaktadır:

(3) *Sen mege baya neni ayttıñ?* (TBK, 13)

Sen **bana** az önce ne söyledin?

(4) *İçken de, cigen de — mee başka ne gerek.* (TBK, 202)

“İçerim de yerim de bana başka ne gerek.

(5) *Maa key-kebizin kadıt gerek cok.* (KAÜS, 54)

Bana yalancı kadın lazım değil.

Ayrılma hâl ekinin, 1. teklik şahıs zamirine Türkçede beklenen biçimde eklendiği, Altaycada ise beklenen biçimin *meney şeklinde olması gerekirken yan yana gelen iki /n/'den birinin düşmesi sonucu *meney* şeklinde eklendiği görülür:

(6) *Meney ciit, meney omok, meney caraş, meney cakşı da uuldar toltıra.* (TBK, 304)

Benden genç, **benden** dinç, **benden** güzel, **benden** iyi adamlar dolu.

Vasıta hâli eki, 1. teklik şahıs zamirine Altaycada *menile* ve *menle*; Türkçede *benle* ve ilgi hâli ekinin üstüne gelmesiyle *benimle* olmak üzere iki biçimlidir.

(7) *Menile kuuçındaşpaytan.* (TBK, 391)

Benimle konuşmayacak.

(8) *Arı cür, menle kerişpeger — deyle, kam ayılına kire berdi.* (M, 29)

Uzaklaş, **benimle** tartışma – diyerek, kam evine giriverdi.

1. teklik şahıs zamirinin eşitlik hâli Altaycada *mendiy*; Türkçede ise *bence* şeklindedir. Altaycada *mendiy* daha çok *benim gibi* anlamında kullanılırken Türkçede *bence* kelimesi *bana göre* anlamındadır. Dırenkova (1940: 93), *mençe* şeklinin de zamirin eşitlik hâli olduğunu ifade eder; *mençe uulçak* “benim kadar çocukcağız” örneğini verir. Ancak bu çalışma için taranan metinlerde bu kullanıma rastlanmamıştır:

(9) *Emdi mendiy ulus cañıs la slerdiy kıstardı bedrep cat.* (AK, 180)

Şimdi **benim gibi** insanlar sadece sizin gibi kızları arıyor.

2. teklik şahıs zamiri

	Altayca	Türkçe
Yalın	<i>sen</i>	<i>sen</i>
İlgi	<i>seniñ</i>	<i>senin</i>
Yükleme	<i>seni</i>	<i>seni</i>
Yönelme	<i>sege</i>	<i>sana</i>
Bulunma	<i>sende</i>	<i>sende</i>
Ayrılma	<i>seneñ</i>	<i>senden</i>
Vasıta	<i>senile/senle</i>	<i>seninle</i>
Eşitlik	<i>sendiy</i>	<i>sence</i>

Altayca ile Türkçede 2. teklik şahıs zamirinin yalın hâl, yükleme hâli ve bulunma hâli ile çekiminde bir farklılık görülmez. Ancak ilgi, yönelme, ayrılma, vasıta ve eşitlik hâli çekimlerinde bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

İlgi hâli ekinin, 2. teklik şahıs zamirine Altaycada beklenen biçim dışında eklendiği görülür. Altaycada beklenen biçimin *senniñ şeklinde olması gerekirken yan yana gelen iki /n/’den birinin düşmesi sonucu *seniñ* şeklinde olduğu görülür. Türkçede ise 2. teklik şahıs zamirine ilgi hâli eki beklenen biçim *senin* şeklinde eklenmektedir:

(10) **Seniñ** *kudayıñ kuş bolor, balam. Kanattu kuştı atpay, kuyruktu maldı sokpoy cür, balam.* (TU, 333)

Senin tanrın kuştur, yavrum. Kanatlı kuşu vurmadañ, kuyruklu malı dövmeden yaşa, yavrum.

Yönelme hâli eki almış 2. teklik şahıs zamirinin beklenen biçiminin Altaycada *senge; Türkçede *sene şeklinde olması gerekirken Altaycada *sege*; Türkçede *sana* şeklinde geliştiği görülür. Korkmaz (2003: 400), Türkçedeki bu durumu artzamanlı olarak /ŋ/ ünsüzünün kalınlaştırıcı etkisine bağlamaktadır. Altaycada özellikle sözlü dilde iki ünlü arasında kalan /g/ ünsüzünün erimesi sonucu *see* ve *saa* şekilleri de 2. teklik şahıs zamirinin yönelme hâli ekli şekilleri olarak kullanılmaktadır:

(11) *Men sege kelgem — dep, Şura ayttı.* (AK, 286)

Şura, “Ben **sana** geldim” dedi.

(12) *Bu turanı saa artır cadım.* (KAÜS, 57)

Bu evi **sana** bırakıyorum.

Ayrılma hâl ekinin, 2. teklik şahıs zamirine Türkçede beklenen biçimde eklendiği, Altaycada ise beklenen biçimin *senneŋ şeklinde olması gerekirken yan yana gelen iki /n/’den birinin düşmesi sonucu *seneŋ* şeklinde eklendiği görülür:

(13) *Men, köp lö bolzo, seneŋ altı caşka caan.* (IEİ, 43)

Ben çok olsa **senden** altı yaş büyüğüm.

Vasıta hâli eki, 2. teklik şahıs zamirine Altaycada *senile* ve *senle*; Türkçede vasıta hâli ekinin ilgi hâli ekinin üstüne gelmesiyle *seninle* şeklindedir.

(14) *Akır, men senile bir neme kereginde kuuçındajar küünim bar.* (AK, 400)

Bekle, **seninle** bir şey hakkında konuşmak istiyorum.

(15) *Kara, men senle emeş kuuçındajayın dep.* (IEİ, 136)

Kara, ben **seninle** biraz konuşayım diyorum.

2. teklik şahıs zamirinin eşitlik hâli Altaycada *sendiy*; Türkçede ise *sence* şeklindedir. Altaycada *sendiy* daha çok *senin gibi* anlamında kullanılırken Türkçede *sence* kelimesi *sana göre* anlamındadır. Direnkova (1940: 93), *sençe* şeklinin de zamirin eşitlik hâli olduğunu ifade eder; *sençe kışçak (kızıçak)* “senin kadar kızcağız” örneğini verir. Ancak bu çalışma için taranan metinlerde bu kullanıma rastlanmamıştır:

(16) *Men baza sendiy ok aydar tildü, ugar kulaktu kiji inem.* (M, 141)

Ben de **senin gibi** söyler dilli, dinler kulaklı kişiyim.

(17) *Sendiy kelinder emdi köp.* (AK, 163)

Senin gibi kadınlar artık çok.

3. teklik şahıs zamiri

	Altayca	Türkçe
Yalın	<i>ol</i>	<i>o</i>
İlgi	<i>onuŋ</i>	<i>onun</i>
Yükleme	<i>onu</i>	<i>onu</i>
Yönelme	<i>ogo</i>	<i>ona</i>
Bulunma	<i>ondo/anda</i>	<i>onda</i>
Ayrılma	<i>onoŋ</i>	<i>ondan</i>
Vasıta	<i>onıla/ollo</i>	<i>onunla</i>
Eşitlik	<i>ondiy/andiy</i>	<i>onca</i>

Hem Altaycada hem de Türkçede 3. teklik şahsın hâl çekiminde düzensizlikler görülür. Altaycada vasıta hâli dışındaki – *onla* şekli de dâhil – bütün hâl çekimlerinde /l/ ünsüzünün düşmesi sonucu *ol* zamirinin kökünün değiştiği görülür. Türkçede ise ilgi ve vasıta hâli çekimi dışında zamirle hâl eki arasında zamir n'sinin türediği görülür.

3. teklik şahsın ilgi hâli eki ile çekiminde Altaycada beklenen biçimin **oldıñ* olması gerekirken *onıñ* şeklinde olduğu görülür. Türkçede ise çekim beklenen biçimdedir.

(18) *Emdi Naira da, onıñ kızıçağı Surkuray da cok.* (KAÜS, 3)

Şimdi Naira da **onun** kızcağızı Surkuray da yok.

3. teklik şahsın yükleme hâli eki ile çekiminde Altaycada beklenen biçimin **oldı* şeklinde olması gerekirken *onı* şeklinde olduğu görülür. Türkçede de çekim sırasında beklenen biçim dışında zamir ile ek arasında zamir n'si türemektedir.

(19) *Kontorada oturgan bastıra ulus onçozi Cergeleyge burılğılap, onı canı la körgön çilep acıktay berdiler.* (AK, 311)

Dairede oturan herkes Cergeley'e dönüp, **onu** yeni görmüş gibi incelediler.

3. teklik şahsın yönelme hâli eki ile çekiminde Altaycada beklenen biçimin **olgo* olması gerekirken *ogo* şeklinde olduğu görülür. Türkçede de çekim sırasında zamir ile ek arasında zamir n'si türemektedir.

(20) - *Mende bir şüülte bar, aydayın ba? — dep, Malçı öbögön suradı. Ogo söş berildi.* (M, 146)

- İhtiyar Malçı, “Benim bir fikrim var, söyleyeyim mi?” – diye sordu. **Ona** söz verildi.

3. teklik şahsın bulunma hâli eki ile çekiminde Altaycada beklenen biçimin **oldo* şeklinde olması gerekirken *ondo* ve *anda* olmak üzere ikili biçimin geliştiği görülür. Türkçede de beklenen biçim dışında zamir ile ek arasında zamir n'si türemektedir.

(21) - *Ma-Maksanıñ küçüklerin barıp köröktör — dep, çokol Payskan ayttı. — Ondo tört küçük bar.* (TU, 66)

Kekeme Payskan, “-Ma-Maksa'nın eniklerini gidip görelim” – dedi. – **Onda** dört enik var.

(22) *Ee, uzanatan masterskoy! Anda ne cok deer!* (TBK, 43)

Ee, ne olsa maharetli usta! **Onda** ne yok dersin!

3. teklik şahsın ayrılma hâli eki ile çekiminde Altaycada beklenen biçimin *oldoŋ olması gerekirken *onoŋ* şeklinde olduğu; Türkçede de beklenen biçim dışında zamir ile ek arasında zamir n'sinin türediği görülür.

(23) *Adazı, aksak-büksek kiji, kalaŋıda la balazak, erüül tuŋta balazagan sösti onoŋ kaçan da ukpaziŋ.* (IEİ, 61)

Babası topaldı, hafif sarhoş olduğu zamanlarda çocukları severdi ama ayık zamanlarından çocuklara karşı sevgi sözünü **ondan** hiç duyamazdın.

3. teklik şahsın vasıta hâli ile çekiminin Altaycada *ollo* şeklinde beklenen biçimde geliştiği ancak bununla birlikte *onıla* şeklinde düzensiz bir şeklin de ortaya çıktığı görülür. Ancak, bu çalışma için taranan metinlerde *ollo* kullanımına rastlanmamıştır. Türkçede ise çekim beklenen biçimdedir.

(24) *Cuğuş mege çıdabas. Men onıla tuduşsam, cıgıp iyerim.* (TBK, 113)

Cuğuş bana dayanamaz. Ben **onunla** (güreşe) tutuşsam yıklarım.

3. teklik şahıs zamirinin eşitlik hâli hem Altaycada hem de Türkçede beklenen biçim dışında gelişmiştir. Altaycada *ondıy* ve *andıy*; Türkçede ise *onca* şeklindedir. Altaycada *ondıy/andıy* daha çok *onun gibi*, *onun kadar* anlamında kullanılırken Türkçede *onca* şekli *ona göre* anlamındadır. Direnkova (1940: 93), *olço* şeklinin de zamirin eşitlik hâli olduğunu ifade eder; ancak bu kullanımı örneklendirmez. Bu çalışma için taranan metinlerde de bu kullanıma rastlanmamıştır:

(25) *Kepeş aydınar neme tappay, otura kaldı. Çındap ta, Cuğuş ondıy küçtü be?* (TBK, 145)

Kepeş söylecek bir şey bulamadan otura kaldı. Gerçekten de Cuğuş **onun kadar** güçlü mü?

(26) - *Balam, üren le, adaŋdı kördiŋ be? Şil köstü — oçkalu, sen ürenip alzaŋ, baza andıy ok oçkalu bolorıŋ.* (M, 11)

- Yavrum, okumuş babanı gördün mü? Cam gözlü, gözlüklü, sen de okursan **onun gibi** gözlüklü olursun.

1. çokluk şahıs zamiri

	Altayca	Türkçe
Yalın	<i>bis</i>	<i>biz</i>
İlgi	<i>bistiñ</i>	<i>bizim</i>
Yükleme	<i>bisti</i>	<i>bizi</i>
Yönelme	<i>biske</i>	<i>bize</i>
Bulunma	<i>biste</i>	<i>bizde</i>
Ayrılma	<i>bisteñ</i>	<i>bizden</i>
Vasıta	<i>bisle</i>	<i>bizimle</i>
Eşitlik	<i>bistiy</i>	<i>bizce</i>

1. çokluk şahıs zamirinin hâl çekimi hem Altaycada hem de Türkçede – ilgi hâli çekimi dışında – her iki dilin fonolojik kurallarına göre düzenlilik arzeder. Altaycada zamire eklenen bütün hâl ekleri beklenen biçimlerde eklenmektedir. Türkçede ise ilgi hâli ekinin beklenen biçiminin *bizin olması gerekirken ilerleyici benzeşme sonucu *bizim* şeklinde olduğu görülür. İlgi hâli dışında Türkçede de *biz* zamirinin hâl çekimi beklenen biçimlerde dir.

Altayca ile Türkçe, *biz* zamirinin vasıta ve eşitlik hâli çekimlerinde farklılaşır. Altaycada vasıta hâli eki doğrudan zamire eklenirken Türkçede ilgi hâli ekinin üstüne eklenmektedir.

(27) *Ölöñniñ eezi bis, bisle kuuçındaıgar!* (M, 61)

Otun sahibi biz(iz), **bizimle** konuşun.

Eşitlik hâli Altaycada *-dıy* ekiyle yapılırken Türkçede *-ce* ekiyle yapılmaktadır. Altaycada *bistiy* daha çok *bizim gibi, bizim kadar* anlamında kullanılırken Türkçede *bizce* şekli *bize göre* anlamındadır. Dırenkova (1940: 93), Altaycada *biz* zamirinin eşitlik hâlinin *bisçe* şeklinde de yapılabildiğini ifade eder ancak bu kullanıma örnek vermez. Bu çalışma için taranan metinlerde de bu kullanıma rastlanmamıştır:

(28) *Bistiy kıyında, bazıñıkta cürgen albatı çok bolor.* (KAÜS, 111)

Bizim gibi baskı altında, ezilmiş yaşayan hâlk yok olur.

2. çokluk şahıs zamiri

	Altayca	Türkçe
Yalın	<i>sler</i>	<i>siz</i>
İlgi	<i>slerdiñ</i>	<i>sizin</i>
Yükleme	<i>slerdi</i>	<i>sizi</i>
Yönelme	<i>slerge</i>	<i>size</i>
Bulunma	<i>slerde</i>	<i>sizde</i>
Ayrılma	<i>slerden</i>	<i>sizden</i>
Vasıta	<i>slerle</i>	<i>sizinle</i>
Eşitlik	<i>slerdiy</i>	<i>sizce</i>

2. çokluk şahıs zamirinin Altayca ile Türkçede farklılaştığına yukarıda değinilmiştir. 2. çokluk şahıs zamirinin hâl çekimi hem Altaycada hem de Türkçede her iki dilin fonolojik kurallarına göre düzenlilik arzeder. Hem Altaycada hem de Türkçede zamire eklenen bütün hâl ekleri beklenen biçimlerde eklenmektedir.

Altayca ile Türkçe, 2. çokluk şahıs zamirinin vasıta ve eşitlik hâli çekimlerinde farklılaşır. Altaycada vasıta hâli eki doğrudan zamire eklenirken Türkçede ilgi hâli ekinin üstüne eklenmektedir.

(29) - *Men **slerle** ayla eñirde kuuçındajarım, parazitter, - dep, Maksa aydala, alakandarına tükürüp, kolına boojomı katap la aldı.* (TU, 316)

Maksa, “Ben herhâlde **sizinle** akşam konuşacağım, parazitler” – deyip avuçlarına tükürüp eline dizgini tekrar aldı.

Eşitlik hâli Altaycada *-diy* ekiyle yapılırken Türkçede *-ce* ekiyle yapılmaktadır. Altaycada *slerdiy* daha çok *sizin gibi, sizin kadar* anlamında kullanılırken Türkçede *sizce* şekli *size göre* anlamındadır. Drenkova (1940: 93), Altaycada 2. çokluk şahıs zamirinin eşitlik hâlinin *slerçe* şeklinde de yapılabildiğini ifade eder; *onıñ uzunı slerçe* “sizin kadar uzun” örneğini verir. Ancak bu çalışma için taranan metinlerde bu kullanıma rastlanmamıştır:

(30) ***Slerdiy** caraş kıstı alarga ulus köp tabılar.* (AK, 180)

Sizin gibi güzel kızını alacak insanlar çok bulunur.

3. çokluk şahıs zamiri

	Altayca	Türkçe
Yalın	<i>olor</i>	<i>onlar</i>
İlgi	<i>olordıy</i>	<i>onların</i>
Yükleme	<i>olordı</i>	<i>onları</i>
Yönelme	<i>olorgo</i>	<i>onlara</i>
Bulunma	<i>olordo</i>	<i>onlarda</i>
Ayrılma	<i>olordoş</i>	<i>onlardan</i>
Vasıta	<i>olorlo</i>	<i>onlarla</i>
Eşitlik	<i>olordıy</i>	<i>onlarca</i>

3. çokluk şahıs zamirinin Altayca ve Türkçede farklılaştığına yukarıda değinilmiştir. Altaycada *olor*, Türkçe *onlar* şekli oluştuktan sonra her iki Türk dilinde de 3. çokluk şahıs zamiri hâl çekiminin fonolojik kurallar doğrultusunda düzenli olduğu görülür. Hem Altaycada hem de Türkçede zamire eklenen bütün hâl ekleri beklenen biçimlerde eklenmektedir.

Altayca ile Türkçe, 3. çokluk şahıs zamirinin eşitlik hâli çekiminde farklılaşır. Eşitlik hâli Altaycada *-dıy* ekiyle yapılırken Türkçede *-ce* ekiyle yapılmaktadır. Altaycada *olordıy* daha çok *onlar gibi*, *onlar kadar* anlamında kullanılırken Türkçede *onlarca* şekli *onlara göre* anlamındadır. Dırenkova (1940: 93), Altaycada 3. çokluk şahıs zamirinin eşitlik hâlinin *olorço* şeklinde de yapılabildiğini ifade eder; *bu ulustıy köbü olorco* “bu insanların sayısı onlarca” örneğini verir. Ancak bu çalışma için taranan metinlerde bu kullanıma rastlanmamıştır:

(31) *Adam agaru aru cürgen, taadam ondıy bolgon. Men de olordıy bolor uçurlu...* (TBK, 419)

Babam tertemiz yaşadı, dedem onun gibiydi. Benim de **onlar gibi** olmam gerek...

2.2.3.2. DönüŖlülük Zamirleri

DönüŖlülük zamirleri, şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan, onları anlamca katmerli kılan pekiştirilmiş bir tür şahıs zamirleridirler. Bunlara dönüŖlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüŖünü gösteren bir işlev yüklenmiş olmasındandır (Korkmaz, 2003: 414-415). Saha ve Çuvaş Türkçesi dışındaki modern Türk dillerinde dönüŖlülük zamiri olarak Eski Türkçe *öz*, *kentü*, *bod* kelimelerinin iyelik eki almış şekilleri kullanılmaktadır. Altayca, Eski Türkçe *bod* “boy, vücut” kelimesini *boy* şeklinde; Türkçe ise Eski Türkçe *kentü* kelimesini *kendi* şeklinde dönüŖlülük zamiri olarak geliŖtirmiŖtir.

Altayca *boy* dönüŖlülük zamirinin hâl çekimi aŖağıdaki tabloda verilmiŖtir:

	1.t.Ŗ	2.t.Ŗ	3.t.Ŗ	1.ç.Ŗ	2.ç.Ŗ	3.ç.Ŗ
Yalın	<i>boyım</i>	<i>boyııı</i>	<i>boyı</i>	<i>boyıbıs/</i> <i>boyıs</i>	<i>boyıgar/</i> <i>boyoor</i>	<i>boyı/</i> <i>boyları</i>
İlgi	<i>boyımınıı</i>	<i>boyııınıı</i>	<i>boyınıı</i>	<i>boyıbıstıı/</i> <i>boyıstıı</i>	<i>boyıgardıı/</i> <i>boyoordıı</i>	<i>boyınııı/</i> <i>boylorınııı</i>
Yükleme	<i>boyımdı</i>	<i>boyııdı</i>	<i>boyın</i>	<i>boyıbıstı/</i> <i>boyıstı</i>	<i>boyıgardı/</i> <i>boyoordı</i>	<i>boyın/</i> <i>boylorın</i>
Yönelme	<i>boyıma</i>	<i>boyııa</i>	<i>boyına</i>	<i>boyıbıska/</i> <i>boyıska</i>	<i>boyıgarga/</i> <i>boyoorgo</i>	<i>boyına/</i> <i>boylorına</i>
Bulunma	<i>boyımda</i>	<i>boyııda</i>	<i>boyında</i>	<i>boyıbısta/</i> <i>boyısta</i>	<i>boyıgarda/</i> <i>boyoordo</i>	<i>boyında/</i> <i>boylorında</i>
Ayrılma	<i>boyımnaı</i>	<i>boyııdaı</i>	<i>boyınaı</i>	<i>boyıbıstaı/</i> <i>boyıstaı</i>	<i>boyıgardaı/</i> <i>boyoordoı</i>	<i>boyınaı/</i> <i>boylorınaı</i>
Vasıta	<i>boyımla</i>	<i>boyııla</i>	<i>boyıla</i>	<i>boyıbısla/</i> <i>boyısla</i>	<i>boyıgarla/</i> <i>boyoorlo</i>	<i>boyıla/</i> <i>boylorıla</i>
EŖitlik	<i>boyımdıı</i>	<i>boyııdıı</i>	<i>boyıdıı</i>	<i>boyıbıstıı/</i> <i>boyıstıı</i>	<i>boyıgardıı/</i> <i>boyoordıı</i>	<i>boyıdıı/</i> <i>boylorıdıı</i>

Türkçede kendi dönüŖlülük zamirinin hâl çekimi aŖağıdaki tabloda verilmiŖtir:

	1.t.ş	2.t.ş	3.t.ş	1.ç.ş	2.ç.ş	3.ç.ş
Yalın	<i>kendim</i>	<i>kendin</i>	<i>kendisi</i>	<i>kendimiz</i>	<i>kendiniz</i>	<i>kendileri</i>
İlgi	<i>kendimin</i>	<i>kendinin</i>	<i>kendisinin</i>	<i>kendimizin</i>	<i>kendinizin</i>	<i>kendilerinin</i>
Yükleme	<i>kendimi</i>	<i>kendini</i>	<i>kendisini</i>	<i>kendimizi</i>	<i>kendinizi</i>	<i>kendilerini</i>
Yönelme	<i>kendime</i>	<i>kendine</i>	<i>kendisine</i>	<i>kendimize</i>	<i>kendinize</i>	<i>kendilerine</i>
Bulunma	<i>kendimde</i>	<i>kendinde</i>	<i>kendisinde</i>	<i>kendimizde</i>	<i>kendinizde</i>	<i>kendilerinde</i>
Ayrılma	<i>kendimden</i>	<i>kendinden</i>	<i>kendisinden</i>	<i>kendimizden</i>	<i>kendinizden</i>	<i>kendilerinden</i>
Vasıta	<i>kendimle</i>	<i>kendinle</i>	<i>kendisiyle</i>	<i>kendimizle</i>	<i>kendinizle</i>	<i>kendileriyle</i>
Eşitlik	<i>kendimce</i>	<i>kendince</i>	<i>kendisine</i>	<i>kendimizce</i>	<i>kendinizce</i>	<i>kendilerince</i>

(32) *Men boyımnıñ ölümimdi tuku kaçan körüp salgam. (KAÜS, 32)*

Ben **kendi** ölümümü çoktan gördüm.

(33) *Ee, Küreñdey, boyıña etken cakşı cañıs la boyıña bolor, undılıp kalatan emtir. (TBK, 52)*

Ee, Küreñdey, **kendine** yaptığın iyilik yalnızca **kendine** olurmuş, unutulup kalırmış meğer.

(34) *Karabaş bu la cuukta Ak-Tayçı dep altay çörçök kıçırgan, emdi ol boyın Ak-Tayçıga bodop, alakanına tükürüp iyele, Tımga udura bargan. (TU, 14)*

Karabaş bu yakınlarda Ak-Tayçı adındaki Altay destanını okudu, şimdi o **kendisini** Ak-Tayçı'ya benzetip, avuçlarına tükürüp Tım'a karşı gitti.

(35) *Bister boyıstu kemder dep, bis kandy ulustar dep, ol çörçöktördöñ cart bilip cüredibis. (TBK, 327)*

Biz **kendimizi**, kim olduğumuzu, hangi milletten olduğumuzu o destanlardan açıkça anlıyoruz.

(36) *Sler meni, boyıgardıñ balagardı, koynıgardañ ne ıçkıñdıgar? (TBK, 340)*

Siz beni, **kendi** çocuğunuzu, koynunuzdan neden çıkardınız?

(37) *Bir nedeleniñ bajında kıstar kostyumdardı boyları köktödiler. (TU, 238)*

Bir haftada kızlar kostümlerini **kendileri** diktiler.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi dönüşlülük zamirleri ile yapılmış isim tamlamaları Altayca ile Türkçede farklılaşmaktadır. Altaycada dönüşlülük zamiri önce iyelik ekini sonra ilgi hali ekini; tamlanan unsur ise çoğunlukla 3. teklik şahıs iyelik ekini bazen de dönüşlülük zamirindeki iyelik ekini almaktadır. Türkçede ise dönüşlülük

zamiri yalın halde bulunur, tamlanan unsur iyelik ekini almaktadır: *boyumnuñ ölümi* “kendi ölümüm”, *boyuñnuñ baldarıñ* “kendi çocuğun”, *boyuñ küçi* “kendi gücü” *boyustuñ attarı* “kendi atlarımız”, *boyıgardıñ balagar* “kendi çocuğunuz”, *boylorınıñ kiyimderi* “kendi kıyafetleri” vb.

2.2.3.3. Karşılıklılık Zamiri

Demirci (2010: 46), “gramer kitaplarında karşılaşılmayan fakat dilde kullanılan zamirleşmiş kelimelerden birinin de *birbiri* zamiri” olduğunu ifade etmektedir. Karşılıklılık zamiri (reciprocal pronoun) (Göksel-Kerslake, 2006: 238) olarak adlandırılan *birbiri* yapısı “kök itibarıyla sayı adı olan ‘bir’ ile ilgilidir. Bu zamir de daha çok şahıslar için kullanılmaktadır. Karşılıklı iki tarafın yaptıkları işi anlatan bu zamir, *birbirimiz*, *birbiriniz*, *birbiri/birbirleri* olmak üzere çoğul iyelik ekleriyle çekimlenmektedir” (Demirci, 2010: 47).

Göksel-Kerslake (2006: 238-239), *birbiri* zamiri için şu örnekleri vermektedir:

(38) *Biz birbirimizin sevdiği renkleri sevmiyoruz.*

(39) *Siz birbirinizle çok iyi anlaşıyorsunuz.*

(40) *Ayşe 'yle Semra birbirinden-birbirlerinden hiç hoşlanmıyor(lar).*

Altaycada da bu yapıya yakın *bir-birübis* ve *bir-birüzi* kullanımı görülmektedir. Ancak bu yapıda karşılıklılıktan çok *birinden biri* anlamı göze çarpmaktadır:

(41) *Ce ondıy da bolzo, bis çakpılarıstı salıp koyolo, örköniñ edin bıjırıp, çürçege otura tüşsebis emeze kızılğattayla, canıp keledip, amıraar deşsebis, bir-birübis çörçök ayda bereris.* (TBK, 319)

Eh öyle de olsa, biz oraklarımızı bırakıp, örkö kuşunun etini pişirip çabucak oturuversek ya da frenk üzümü toplayıp dönüp geldiğimizde dinlenelim desek, **birimiz** destan söyleyiverir.

(42) *Ee, a kanay-kunay uuldardıñ bir-birüziniñ toyı bolzo?.. Toygo koylor kerek bolo berer ine...* (TBK, 268)

Ee, deli dolu gençlerin **birisinden birinin** toyu olsa? Toya koyunlar gerekir elbet.

(43) *Maşına sadıp alğan kiyninde, ol tuşta... Kıstardıñ bir-birüziniñ cüregi cımırt eder bolor bo...* (TBK, 305)

Araba aldıktan sonra, o vakit... Kızların **birinden birinin** yüreği titrer mi?

(44) *Törögöndörgö baza açınış cok: kajızı la mal-aştu, bala-barkalu. Bir-birüziniş caan kıstarı kaa-caada boluşsa, ol lo.* (IEİ, 27)

Akrabalara da kıyamazsın: hepsinin hayvanı, çoluğu çocuğu var. **Birinden birinin** büyük kızları ara sıra yardım ederse, öyle.

(45) *Aymakka kelze stolovıydıñ canında eki ceñil corıktu maşına turgan. Ajanbay da, Maaday olordı karuuldagan: aysa, bir-birüzi gorodko aparardañ maat cok.* (IEİ, 44)

Aymağa gelince lokantanın yanında iki hafif sürüslü araba duruyormuş. Yemek de yemeden, Maaday onları bekledi: belki, **birinden biri** şehre götürür.

2.2.3.4. İşaret Zamirleri

Varlıkları işaret ederek, göstererek karşılayan zamirler (Korkmaz, 2003: 420) şeklinde tanımlanan işaret zamirleri Altaycada *bu, ol, bular/bılar, olor*; Türkçede *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar* şeklindedir. Altayca ile Türkçe arasında işaret zamirleri bakımından farklılık, Türkçedeki *şu* ve *şunlar* işaret zamirinin Altaycada kullanılmıyor olmasıdır. *şu* ve *şunlar* işaret zamirleri Eski Türkçede de kullanılmaz.

Altayca ile Türkçede *bu* işaret sıfatı hem şekil hem de işlev olarak ortaklaşmaktadır. *bu* zamirinin çokluk şekli, Altaycada beklenen biçim olarak *bular/bılar* şeklindeyken Türkçede arada zamir n'sinin türemesiyle *bunlar* şeklinde gelişmiştir. Altayca, Eski Türkçe *ol* zamirini aynen korumuş, çoğulu olan *olar* şeklini ise fonetik kurallarına uydurarak *olor* şekline dönüştürmüştür. Türkçe ise Eski Türkçe *ol* zamirindeki /l/ sesini düşürmüş, çoğul biçiminde ise *onlar* şeklinde zamir ile ek arasında zamir n'si türemiştir.

Aşağıda iki ayrı tabloda Altayca ve Türkçedeki işaret zamirlerinin hâl çekimi verilmiştir:

Altaycada işaret zamirlerinin hâl çekimi

Yalın	<i>bu</i>	<i>ol</i>	<i>bular/bılar</i>	<i>olor</i>
İlgi	<i>munıñ/minıñ</i>	<i>onıñ/anıñ</i>	<i>bılardıñ/bulardıñ</i>	<i>olordıñ</i>
Yükleme	<i>munı/minı</i>	<i>onı</i>	<i>bılardı/bulardı</i>	<i>olordı</i>
Yönelme	<i>bogo/boo</i>	<i>oo/ogo</i>	<i>bılarga/bularga</i>	<i>olorgo</i>

Bulunma	<i>munda/mında</i>	<i>ondo/anda</i>	<i>bılarda/bularda</i>	<i>olordo</i>
Ayrılma	<i>munay/mınay</i>	<i>onoñ/anañ</i>	<i>bılarday/bularday</i>	<i>olordoñ</i>
Eşitlik	<i>mınça</i>	<i>añça</i>	-	-
	<i>mundıy/mındıy</i>	<i>ondıy/andıy</i>	<i>bılardıy/bulardıy</i>	<i>olordıy</i>

Türkçede işaret zamirlerinin hâl çekimi

Yalın	bu	şu	o	bunlar	şunlar	onlar
İlgi	<i>bunun</i>	<i>şunun</i>	<i>onun</i>	<i>bunların</i>	<i>şunların</i>	<i>onların</i>
Yükleme	<i>bunu</i>	<i>şunu</i>	<i>onu</i>	<i>bunları</i>	<i>şunları</i>	<i>onları</i>
Yönelme	<i>buna</i>	<i>şuna</i>	<i>ona</i>	<i>bunlara</i>	<i>şunlara</i>	<i>onlara</i>
Bulunma	<i>bunda</i>	<i>şunda</i>	<i>onda</i>	<i>bunlarda</i>	<i>şunlarda</i>	<i>onlarda</i>
Ayrılma	<i>bundan</i>	<i>şundan</i>	<i>ondan</i>	<i>bunlardan</i>	<i>şunlardan</i>	<i>onlardan</i>
Eşitlik	<i>bunca</i>	<i>şunca</i>	<i>onca</i>	<i>bunlarca</i>	<i>şunlarca</i>	<i>onlarca</i>

Tablolardan da anlaşılacağı gibi Altaycada işaret zamirlerinin hâl çekimindeki düzensizlikler, Türkçeye göre oldukça fazladır. *olor* dışındaki zamirlerin bütün hâllerde ikili biçimleri sözkonusudur. Bu da Altaycada standartlaşmanın sağlanamadığını göstermektedir.

(46) *Bu mindıy şilemirdi kanayıp başkaraaçı etken bolotonıs? Mınıñ uğı-tözi kem, adı-colı kem? Bu ne kiji?..* (AK, 224)

Bunun gibi şeyatnı nasıl yönetici yapacağız? **Bunun** soyu sopy kim, adı soyadı ne? **Bu** nasıl (bir) kişi?

(47) *Caan kereker, onu büdürüp baştazaas, respublikabıs öñdöyüp keler.* (KAÜS, 36)

Büyük işler, **onu** bitirsek cumhuriyetimiz yükselir.

(48) – *Cok, bu baldardıñ kılığın, ulustar! Bılar caanaza, jyuylik nemeler bolor...* (TU, 60)

- Yok, bu çocukların huyları, komşular. **Bunlar** büyüyünce serseri avareler olur.

(49) *Uylar keşengilep, kabırgaların onıñ çoğına tögöp alıp, taskaktıñ canında uzak-uzak turgulaar. Takaalar bu öydö olordıñ canında cürüp, cemzegilep le turar.* (IEİ, 101)

İnekler geniş getirip kaburgalarını onun ışığına bırakıp çatının yanında uzun uzun durdular. Tavuklar bu sırada **onların** yanında yürüyüp eşinip durdular.

(50) *Cok, cok, **bogo** kiji kanay büder?!. (TBK, 44)*

Yok, yok, **buna** insan nasıl inanır?

2.2.3.5. Belirsizlik Zamirleri

Varlık ve nesnelere miktarını, sayısını, mesafesini ve yerini belirsiz olarak gösteren belirsizlik zamirleri Altayca ve Türkçede birkaçı dışında büyük oranda farklılaşır.

Altaycada kullanılan belirsizlik zamirleri: *onçozi/onçolorı* “hepsi”, *onçobis* “hepimiz”, *bastırazı/üzezi* “hepsi”, *kajı la kiji* “herkes”, *birüzi/kem de* “biri, birisi”, *bir kançazı* “birkaçı”, *kem kem/kajı birüzi* “herhangi biri”, *ne de/neme de* “hiçbir şey”, *kezigi/kezikteri* “bazısı, kimisi/bazıları, kimileri”, *bir kezigi/bir bölügi* “bir takımı, bir kısmı”, *bir emeji* “birazı” vb.

Türkçede kullanılan belirsizlik zamirleri: *biri, bazısı, başkası, hepsi* (< *hepsi*), *kimi, kimisi, birisi, hepimiz, biriniz, bir kaç, birçoğu, her biri, hiçbir, birçoğumuz, hiçbiriniz, falan, filân, falanca, filânca, şeyi, öteki, beriki, deminki, alttaki, dağdaki, benimki, seninki, tümü, çoğu, çoğunluğu* vb.

Ergin (2003: 279), “Türkçede asıl belirsizlik zamirlerinin sayısının az olduğunu, Türkçede belirsiz olarak temsil etme işini daha çok belirsizlik zamiri gibi kullanılan iyelik şekilleri ile karşılandığını; bilhassa belirsizlik sıfatlarının, bu arada bazı soru zamiri ve zarfların iyelik şekilleri belirsizlik zamiri gibi kullanıldığını” ifade etmektedir. Ayrıca Türkçede, Arapçadan kopyalanan *bazı* ile Farsçadan kopyalanan *hep, hiç, her* gibi kelimelere de iyelik eki getirilmek suretiyle belirsizlik zamirleri yapıldığı görülür.

Altaycada da belirsizlik zamiri yapma yollarından birisi iyelikli yapılardır: *onçozi/onçolorı* “hepsi”, *onçobis* “hepimiz”, *bastırazı/üzezi* “hepsi” vb. Bunun yanında Altaycada, Türkçeden farklı olarak *bir, ne, neme, kem* gibi kelimelere *de/da* enklitik edatının getirilmesi suretiyle de belirsizlik zamirleri yapılmaktadır:

(51) *Üyde **bir de** kijiniñ ermegi ugulbayt, **onçozi** işke cüre bergender. (AK, 190)*

Evde **hiç kimsenin** konuşması duyulmuyordu, **hepsi** işe gitmişlerdi.

(52) *Ol argımtar maŋtaar bolzo, oktoŋ türgen, olorgo tuu-taygalar da, suu-talaylar da — ne de buudak emes.* (TBK, 119)

O cins atlar dört nala koşunca oktan hızlı, onlara ne dağlar taygalar ne ırmaklar denizler **hiçbiri** engel değil.

(53) *Onoŋ beri keledele, coloy «borsuk» aŋdazam, neme de uçurabadı, kuru canıp keldim.* (M, 123)

Ordan buraya gelirken yolda porsuk avlasam, **hiçbir şey** rastlamadı, boş döndüm.

(54) *Emdige cetire töröndörineŋ kem de kelbedi.* (AK, 11)

Şimdiye kadar akrabalarından **hiçbiri** gelmedi.

2.2.3.6. İlgı Zamirleri

Hem Altaycada hem de Türkçede, iyelik eklerinden sonra gelen ilgi eki *-ki*, ilgi zamirleri oluşturmaktadır. Ancak Altaycada, iyelik ekinin ilgi eki ile kaynaşması sonucu *+nıyı, +niyi, +dıyı, +diyi, +tıyı, +tiyi* olmak üzere yeni bir ek olmuştur. Ek, hem isimlere hem de şahıs zamirlerine eklenerek ilgi zamiri işlevi üstlenir.

(55) *Mındağı ulustıŋ cadın-cürümi bistiŋineŋ çek başka.* (AK, 368)

Buradaki insanların yaşamı **bizimkinden** bambaşka.

(56) - *Mege ten bir le kıp bolzo!*

- *Sege bergilebeze, meniŋin algayıŋ — dep, Filippiç tokunalu unçuktu.*

- *Slerdiyi mege ne kerek? Slerge boyoorgo kerek bolor.* (AK, 358)

- Bana sadece bir oda olsa!

- Sana verilmediyse, **benimkini** al – diye Filippiç sakince konuştu.

- **Sizinki** bana ne gerek? Size, kendinize lazım olur.

(57) *Cergeley sıynıla kojo kurudın teŋdeştirdi. Klaranıŋ kurudı caan bolup kaldı.*

- *Sen ozo cibeen bolzoŋ, seniŋi caan bolor edi, çın baa? — dep, Klara Cergeleyge ayttı.* (AK, 267)

Cergeley kız kardeşiyle kurutunu denkleştirdi. Klara'nın kurutu büyüktü.

- Sen önce yemeseydin, **seninki** büyük olurdu, doğru mu? – diye Klara, Cergeleye söyledi.

(58) *Onoŋ kaylık kiji altaylardıŋ da caŋın, ijin biler, orustardıyn da biler.*
(TBK, 41)

Sonra melez insan Altaylıların da geleneğini, işini bilir, **Ruslarınkini** de bilir.

(59) *Ogurçını, pomidorı onço ulustıynay ozo bijar, caan da, cakşı da bolor.*
(TBK, 41)

Salatalığı, domatesi **bütün insanlarınkinden** önce olgunlaşır, hem iri hem de güzel olur.

2.2.3.7. Soru Zamirleri

Varlık ve nesnelere soru şeklinde temsil eden soru zamirleri “bilinmez bir durumu bilinir hâle getirmek maksadıyla kullanılır” (Demirci, 2010: 55). Hem Altaycada hem de Türkçede esas itibarıyla soru zamirleri AT. *kem* ~ TT. *kim* ve *ne* soruları ve bunların çekim ekli şekilleridir. Bunların yanında Altaycada *kança* “kaç” ve *kay* “hangi”; Türkçede *kaç* ve *hangi* soru sıfatlarının çekim eki almış şekilleri soru zamiri olarak kullanılmaktadır. Altayca ile Türkçenin soru zamirlerinde fonetik farklılıklar dışında bir farklılık görülmez.

Altaycada soru zamirleri: *kem* “kim”, *kemniŋ* “kimin”, *kemdi* “kimi”, *kemge* “kime”, *kemde* “kimde”, *kemneŋ* “kimden”, *kemder* “kimler”, *kemderdi* “kimleri”, *kemderge* “kimlere”, *kemderde* “kimlerde”, *kemderdeŋ* “kimlerden”, *ne*, *neni* “neyi”, *nege* “neye”, *nede* “neyde”, *nedeŋ* “neden”, *neler*, *nelerdiŋ* “nelerin”, *nelerdi* “neleri”, *nelerge* “nelere”, *nelerde*, *nelerdeŋ*, *kançabıs* “kaçımız”, *kançadaŋ* “kaçtan”, *kançaga* “kaça”, *kançaları* “hangileri”, *kançançı* “kaçıncı”, *kançanı* “kaçını”, *kançanıŋ* “kaçının”, *kançazı* “kaçı”, *kançazın* “kaçıncı”, *kançazına* “kaçına”, *kajızı* “hangisi”, *kayda* “nerede, nereye”, *kaydaŋ* “nerede”, *kaydöön* “nereye”, *kaydaar* “nereye” vb.

Türkçede soru zamirleri: *ne*, *neye*, *neyi*, *nesi*, *neden*, *neler*, *kim*, *kimi*, *kimin*, *kime*, *kimde*, *kimden*, *kimler*, *kaçı*, *kaça*, *kaçta*, *kaçta*, *kaçıncı*, *kaçıncıdan*, *nere*, *neresi*, *nerenin*, *nereyi*, *nereye*, *nerede*, *nereden*, *hangisi*, *hangisinin*, *hangisine*, *hangisinde*, *hangisinden* vb.

(60) *Öyiniŋ köp sabazı sananıŋta ödötön: bu neniŋ uçun mindıy, ol neneŋ ulam ondıy, bu cürüm degeni ne, bu salım degen neme bar ba, mıŋı onçozın kem başkarıp, kem bilimdep turgan?* (TBK, 364)

Zamanının çoğu düşünmekle geçer: bu niçin böyle, neden öyle, bu hayat denen (şey) **ne**, bu kader denen şey var mı, bunu, herşeyi **kim** yönetip, **kim** biliyor?

(61) *Onoň tım calaňda torgula bergen ünineň çoçigan boyınça, toktoy berdi.*

Neni aydarın, neni ederin ulus bilbey turgan. (AK, 81)

Sonra sessiz düzlükte yankılanan sesinden korkunca duruverdi. **Ne** söyleyeceklerini, **ne** yapacaklarını insanlar bilmiyordu.

(62) - *Mında kemniň pokozı bolgoy ne?*

- *Kolhoztıň bolboy, emdi kemniň bolor?* (AK, 39)

- Burası kimin ot tarlası olacak acaba?

- Kolhozun olmalı, şimdi **kimin** olacak?

(63) *Rotmir Camanuulđı sürüşken boyınça, ol kemdi kudalap beri kelgenin emdige le oňdoboıt oşkoş.* (AK, 347)

Rotmir, Camanuul'u takip ederken onun **kimi** istemek için buraya geldiğini hala anlamamış gibiydi.

(64) *Kızıldar la aktar, kajızı çındu, kajızı tögündü?* (IEİ, 62)

Kızılılarla aklar, **hangisi** gerçek, **hangisi** yalan?

(65) *Cok, balam, sen castırıp cadıň — dep, men sege kaňça la aytkam.* (TBK, 51)

Yok, yavrum, sen hata yapıyorsun – diye ben sana **kaç** kere söyledim.

(66) *Çındap ta, kaňçazın korodoor, kaňçazın karıgar.* (TBK, 74)

Gerçekten de **kaçını** üzer, **kaçını** yaşlandırır.

(67) *Kayda barganın kanayıp bir de kiji körbögön.* (TU, 160)

Nereye gittiğini hiç kimse görmedi.

(68) - *Aymakka cetire baratan akça biste kaydaň keleten?..* (TU, 87)

İlçeye kadar gidecek para bize **nere**den gelecek?

(69) *Ol kaydaar baratanın, kemneň suraytanın bilbey, kaynap turgan ulustı acıktayt.* (AK, 96)

O, **nereye** gideceğini, **kimden** soracağını bilmeden kaynaşan insanları gözlüyor.

(70) *Koylo çoçigan boyınça, castıktan bajın ködürüp keldi:*

- *Kaydöön bararga turgan, akı!...* (TU, 59)

Koylo korkarak yastıktan başını kaldırdı:

- **Nereye** gidiyorsun, ağabey!...

2.2.4. Zarflar

Zarflar, fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk, bildirme, pekiştirme gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlere (Korkmaz, 2003: 451). Hem Altaycada hem de Türkçede zarflar yapıları bakımından basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üç gruba ayrılır; isim ve fiil kök veya gövdelerinden zarflar türetilebilir. Altayca ile Türkçede zarfların az bir bölümü ortaklaşmakla birlikte büyük bölümü farklılaşmıştır. Altaycada Moğolca; Türkçede ise Arapça ve Farsçadan girmiş kelimelerin zarf olarak kullanılması bu farklılığın başlıca sebeplerindendir. Bu çalışmada, Altayca ve Türkçedeki zarflar işlevleri bakımından zaman zarfları, yer ve yön zarfları, durum zarfları, miktar zarfları ve soru zarfları olmak üzere beş başlıkta değerlendirilecektir.

2.2.4.1. Zaman Zarfları

Zaman zarfları bir oluş ve kılışın zaman içindeki yerini bildiren, daha açık bir anlatımla fiillerin, sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin anlamlarını zaman açısından belirleyen, sınırlandıran veya kesinleştiren sözlere (Korkmaz, 2003: 495). Surazakova (2001: 90), Altaycada *kaçan?* “ne zaman?” sorusuna cevap veren kelimelerin zaman zarflarını oluşturduğunu ifade eder.

Altaycada yaygın olarak kullanılan zaman zarflarının başlıcaları şunlardır:

em “şimdi”, *emdi* “şimdi”, *emdi le* “şimdi”, *em turguza* “şimdi”, *erten* “yarın”, *keçe* “akşam”, *tañda* “sabah”, *korom* “biraz sonra”, *bügün* “bugün”, *bıçıl* “bu yıl”, *udabay* “birazdan”, *bıltır* “bıldır, geçen yıl”, *onoñ/anañ* “sonra”, *ol çakta* “o zaman”, *ol tuşta* “o zaman”, *udabas* “birazdan”, *erte* “erken”, *erten tura* “sabahleyin”, *tañ erten* “seher vakti”, *sonıñda* “sonra”, *azıy/azıydağı* “eskiden”, *ozo/ozogıda* “önce, önceden”, *kezikte* “bazen, ara sıra”, *kiyninde* “sonra”, *kaçan da* “ne zamansa”, *ezende* “gelecek yıl”, *keler cılda* “gelecek yıl”, *caygıda* “yazın”, *küskide* “güzün”, *kışkıda* “kışın”, *caskıda* “baharın”, *tüşte* “öğlen”, *tünde* “geceleyin”, *eñirde* “akşamleyin”, *baya* “demin, az önce” vb.

Türkçede yaygın olarak kullanılan zaman zarflarının başlıcaları şunlardır:

akşam, akşama, akşamları, akşama doğru, akşamleyin, akşam üstü, akşam vakti, artık, ara sıra, baştan, bazen, bildir, birdenbire, birazdan, bu ay, bu gece, bu gün, bu yıl, bu sefer, çoktan, demin, dün, dün gece, dünden beri, düne kadar, erken, erkenden, gece, geceleri, geçen ay, geçenlerde, geçen yıl, gelecek ay, gelecek yıl, haftaya, hâla, ikinci vakti, ilkin, ilk önce, kesin, öğleye, öğleye doğru, öğleyin, önce, önceden, saatlerce, sabahleyin, sonra, sonradan, sonraları, şimdi, şimdiye kadar, şimdilik, şu anda, yaza doğru, yazın, yollardır, yıllar yılı, yıllar boyunca vb.

(1) – *Ce biste **em turguza** maşına cogın sen boyıñ cakşı bilerıñ iyne – dep, Taştalova ayttı. – Udabas maşına bistiñ de kolhozko keler. **Ol tušta** men maşınanı seneñ öskö kemge de berbezim...* (AK, 280)

Taştalova – Ama bizde **şimdi** araba olmadığını sen kendin de iyi biliyorsun elbette – dedi. – **Çok geçmeden** araba bizim kolhoza da gelecek. **O zaman** ben arabayı senden başka kimseye vermem...

(2) *Caygıda malın taygaga çıkarar.* (KAÜS, 92)

Yazın malını taygaya çıkarır.

(3) *Baya slerdi kıygırarısta, ne cuuktabadaar?* (TBK, 231)

Demin sizi çağırdığımızda neden yaklaşmadınız?

(4) *Ajanarga kelzeñ, afitsiantka dep attu kıstar talonıñnañ **erten tura** «zavtraktı», tüşte «obedti», eñirde «ujindi» üskülep alala, kursak ekelgilep berer...* (TU, 222)

Yemek yemeye geldiğinde garson kızlar kuponundan **sabahleyin** “kahvaltı”, **öğlen** “öğle yemeği”, **akşam** “akşam yemeği” kuponunu koparıp alır, yemek getirip verir.

(5) *Narıyan **bıtır küskide** mınañ bararda, korkuştı süünip barganın Cergeley kenetiyn eske alındı...* (AK, 411)

Geçen sene güzün buradan giderken Narıyan’ın çok sevindiğini Cergeley birden hatırladı.

(6) *Maşına sadıp alğan **kiyninde, ol tušta...** Kıstardıñ bir-birüziniñ cüregi cımırt eder bolor bo...* (TBK, 305)

Araba satın aldıktan **sonra, o zaman...** Kızlardan birinin yüreği titrer mi?

(7) *Tañ erten Torkoçı uydı sayla, çay azıp, kursak beletep turarda, Kara turup keldi.* (IEİ, 140)

Seher vakti Torkoçı inekleri sağdıktan sonra çay demleyip yiyecek hazırlarken Kara kalkıp geldi.

2.2.4.2. Yer ve Yön Zarfları

Yer ve yön zarfları fiildeki oluş ve kılışın yerini ve yönünü belirleyen zarflardır. Ya yer ve yön gösteren adların zarf olarak kullanılmalarından ya da yer ve yön gösteren kelimelerin bazı ad çekimi ekleri alarak zarflaşmasından oluşmuştur (Korkmaz, 2003: 498). Surazakova (2001: 90), Altaycada *kayda?* “nerede?”, *kaydañ?* “nereden?” ve *kaydaar?* “nereye?” sorularına cevap veren kelimelerin yer ve yön zarflarını oluşturduğunu ifade etmektedir.

Altaycada yaygın olarak kullanılan yer ve yön zarflarının başlıcaları şunlardır:

arı “öte”, *beri* “beri”, *tışkari* “dışarı”, *içkeri* “içeri”, *teskeri* “geriye”, *oñori* “ileri”, *ondo/anda* “orada”, *mında* “burada”, *oñ canında* “sağında”, *örö* “yukarı”, *tömön* “aşağı”, *cuukta* “yakında”, *irakta* “uzakta”, *arcanında* (*arı canında*) “öte tarafında”, *sol canında* “solunda”, *koştoy* “yanında”, *karşu* “karşısında”, *kayra* “geri”, *aldında* “önünde”, *iragında* “uzağında”, *cuugında* “yakınında”, *udura* “karşı, karşıdan” vb.

Türkçede yaygın olarak kullanılan zaman zarflarının başlıcaları şunlardır:

arasında, *ardında*, *arkadan*, *arkasında*, *aşağı*, *aşağıda*, *baştan aşağı*, *boydan boya*, *burada*, *dışarı*, *dışarıda*, *dışarıya doğru*, *derinde*, *geri*, *geride*, *geriye doğru*, *geri geri*, *gerisin geri*, *içeri*, *içerde*, *ileri*, *ileriye doğru*, *ileri geri*, *orada*, *öbür tarafta*, *önde*, *önünde*, *öne doğru*, *tepeden tırnağa*, *yanda*, *yanında*, *yan yana*, *yer yer*, *yukarı*, *yukarıda*, *uzak*, *uzakta*, *uzaktan* vb.

(8) – *Eneñniñ kiynineñ arı bir uuş tobrak çaçıp iy, balam, – dep, kandıy da kargan emegen Arinaga eñçeyip kelele, kulagina şımırandı. – Ol cerde şırazı cok cürzin.* (AK, 31)

Annenin arkasından **öte** bir avuç toprak saç, yavrum – deyip, bir yaşlı kadın Arina’ya yaklaşip kulağına fısıldadı. – O yerde acısız yaşasın.

(9) *Pis’monı poçtal’on üy kijige berele, poçtadañ çıgıp, örö-tömön acıktap, kaydaar bararın bilbey turdı.* (IEİ, 71)

Mektubu postacı kadına verdikten sonra postaneden çıkıp **aşağı yukarı** bakıp nereye gideceğini bilemedi.

(10) *Küskide koylorımdı erte çedendep koyolo, **koştoy** cışka kuzuktap bardım.* (KAÜS, 20)

Güzün koyunlarımı sabah ağıla koyup, **yandaki** ormana çam fıstığı toplamaya gittim.

(11) *Atkaktu çedenniñ **arı canına** turup, biske baştangan.* (IEİ, 18)

Dikenli telin **öte yanına** dikilip bize yöneldi.

(12) *Bolçokuul kırlaktıñ kırınañ Kindikti körüp iyele, adın bura sogup, **beri** celdirtti. Kindik ogo **udura** cortti.* (TBK, 456)

Bolçokuul tepenin kenarından Kindik'i görünce atını çevirip **buraya** dörtlünela koşturdu. Kindik ona **karşı** sürdü.

(13) *Karabaş ker adın tokpoptop turup, **oñ canında** col **örö** bardı.* (TU, 92)

Karabaş doru atını mahmuzlayıp **sağ yanındaki** yoldan **yukarı** gitti.

2.2.4.3. Durum Zarfları

Durum zarfları bir oluş ve kılışın niteliğini, nasıl yapıldığını, ne durumda olduğunu bildiren zarflardır (Korkmaz, 2003: 499). Surazakova (2001: 90), Altaycada *kanayda?* “nasıl, ne şekilde?”, *kanayıp?* “nasıl, ne durumda?” sorularına cevap veren kelimelerin durum zarflarını oluşturduğunu ifade eder.

Altaycada yaygın olarak kullanılan yer ve yön zarflarının başlıcaları şunlardır:

açık-carık “açık açık”, *önötiyin* “özel olarak, özellikle, niyetiyle”, *caqsı* “iyi”, *çın* “gerçek, doğru”, *araay* “yavaş”, *iltam* “hızlı”, *kenerte* “aniden”, *kenetiyn* “birden, aniden”, *teñ* “denk, eşit”, *coyu* “yayan”, *küç* “zor, güç”, *koomoy* “kötü”, *çalkoyto* “sırtüstü”, *kapşaaı/kapşagay* “hızla, çabucak”, *türgen* “acil, çabucak”, *uur* “ağır, zor”, *minayıp/minayda/mındıy/minça* “böylece”, *anayıp/anayda/andıy/ança* “öylece” vb.

Türkçede yaygın olarak kullanılan yer ve yön zarflarının başlıcaları şunlardır:

ağır, zor, birdenbire, böyle, böylece, öyle, öylece, uslu uslu, akıllıca, iyi, kötü, yavaşça, güçlülkle, hafifçe, şiddetle, doğru, yanlış, aşağı yukarı, çocukça, sinsice, durmaksızın, baka baka, koşu koşu, çabucak, hızlıca, gizlice vb.

(14) *Uçar olordıñ ötögin arçıyla, salkınga kurgap turzın dep, ejikterin önötiyin kayra açıp koygon...* (TBK, 43)

Uçar onların gübresini temizleyip rüzgârda kurusun diye kapılarını **özellikle** geri açtı.

(15) *Cok, meni bir kiji süreen cakşı oñdogon!..* (AK, 228)

Yok, beni bir kişi çok iyi anladı.

(16) *Cürüm — ol cürüm. Kandıy da bolzo, cürer kerek. Sen çın ayttın, Rita.* (KAÜS, 25)

Hayat, o hayat. Nasıl da olsa yaşamak gerek. Sen **doğru** söyledin, Rita.

(17) – *Eye, anayıp la eder — dep, ol araay kuuçındanıp braattı.* (TBK, 51)

Evet, öylece yapalım – deyip, o **yavaşça** konuşup gitti.

(18) “*Sen ayılıña canarıñ ba, çok po? İltam bas, uçkan, beri!*” — *dep, balazına arbanat.* (TBK, 7)

“Sen evine dönüyor musun dönmüyor musun? **Hızlı** yürü, şeytan, buraya!” – diye çocuğuna homurdanıyordu.

(19) *Cergeley kenerte örö tura cügürgen boyınça köznöktiñ ştoraların tuy tartıp iydi.* (AK, 419)

Cergeley **birden** ayağa kalkar kalkmaz pencerenin korkuluklarını hep çekti.

(20) *Onoñ kenetiyn Payskan orınnañ turup kelele, Karabaşka eñçeyip, şımırandı.* (TU, 230)

Sonra **birden** Payskan yataktan kalkıp Karabaş’a yaklaşıp fısıldadı.

(21) *Öy kandıy türgen ödüp cat.* (IEİ, 122)

Zaman nasıl da **çabuk** geçiyor.

(22) *Men seni deremne bargan dep aydarım. Kapşay kiyinele, emdi le cügür!* (AK, 442)

Ben seni köye gitti diye söylerim. **Çabucak** giyininip şimdi koş!

(23) *Kıştañ koomoy çıkkın koylor ölüp cat.* (KAÜS, 18)

Kıştan **kötü** çıkan koyunlar ölüyor.

(24) *Aysa men aymakka coyu baratam ba?* (KAÜS, 47)

Yoksa ben ilçeye **yayan** gideyim mi?

(25) *Ciit kiji minayda açık-carık aydarın curtsovettiñ predsedateli sakıbagan.* (IEİ, 132)

Delikanlının **böylece, açık açık** konuşmasını köy meclisinin başkanı bekleliyordu.

2.2.4.4. Miktar Zarfları

Miktar zarfları bir sıfatın, bir zarfın veya fiildeki oluş ve kılışın miktarını, ölçüsünü ve derecesini belirleyen zarflardır (Korkmaz, 2003: 517).

Miktar zarfları eşitlik, üstünlük, en üstünlük ve aşırılık ifade edebilirler. Altaycada eşitlik derecesi için Eski Türkçedeki “teg” (Gabain, 2007: 105) edatının eklenmiş şekli olan $+D^2I^2y$ ve $+çA^4$ eki kullanılır. Aşırılık ifade eden zarflar da *köp, emeş, as, bir emeş, tort* gibi zarflardır. Üstünlük ifadesi için *süreen, sürekey, sırañay, tññ, korkıštu/korkuštu* zarfları kullanılır. En üstünlük ifadesi ise *eñ* zarfı ile yapılır. Sayılara çıkma hâli eki getirilip tekrarlanmasıyla da miktar zarfları yapılır.

Türkçede miktar zarflarında eşitlik derecesi *gibi, kadar* edatlarıyla, üstünlük derecesi *daha* zarfıyla, aşırılık derecesi *hiç, çok, pek, çok fazla, çok az, pek çok, pek az, fazlasıyla, epey, fevkalade, gayet, hayli, harikulade* gibi kelimelerde, en üstünlük derecesi ise *en* zarfıyla oluşturulur:

nar gibi kızarmış, daha güzel, pek güzel, çok güzel, fazlasıyla sevindirici, gayet sevimli, en kötü vb.

(26) *Teñeridiy, teñistiy elbek çöl... Kös iliner buudak cok: bu döön çöl, ol döön çöl...* (TBK, 181)

Gökyüzü gibi, deniz gibi geniş bozkır... Göze degecek engel yok: bu taraf bozkır, o taraf bozkır...

(27) *Bırçık canıp kelele, boyınıñ kerekerin Kıytık akazına köp kuuçındabadı.* (AK, 448)

Bırçık dönüp gelince kendi işlerini ağabeyi Kıytık’a **çok** anlatmadı.

(28) - *Sler kokurlap turaar ba? – dep, kıs açinganına emeş kızara berdi.* (TU, 224)

- Siz alay mı ediyorsunuz? – deyip, kız öfkelendiğinden **biraz** kızarıverdi.

(29) *Altay-telenjit kalık oyrottordon as bolgon bo?* (KAÜS, 64)

Altay Telengit halkii Oyratlardan **az** mıydı?

(30) *Uulçaktar bir emeş sakıp turdılar.* (AK, 72)

Çocuklar **biraz** beklediler.

(31) *Kandıy da tıñ arıp, kandıy da tıñ aştagan bolzo, ce uyku **tort** kelbedi.* (AK, 21)

Ne kadar çok yorulup ne kadar çok acıkmış olsa da uyku **hiç** gelmiyordu.

(32) *Cok, meni bir kiji **süreen** cakşı oñdogon!..* (AK, 228)

Yok, beni bir kişi **çok** iyi anladı.

(33) *Mınayda bazarın **sürekey** süür: tuular tım, amır turgulaar, kijige tokınal, amır bergileer.* (TBK, 50)

Böyle yürümeyi **çok** sever: dağlar sessiz, dingin dururlar, insana sakinlik huzur verirler.

(34) *Kaji la tün mundıy: Baycüreke al la kamık sanaalardan **sırañay** uyuktap bolbos.* (TBK, 119)

Her gün böyle: Baycüreke bütün bu düşüncelerden **çok** uyuyamaz oldu.

(35) *Kandıy da **tıñ** arıp, kandıy da **tıñ** aştagan bolzo, ce uyku **tort** kelbedi.* (AK, 21)

Ne kadar **çok** yorulup ne kadar **çok** acıkmış olsa da uyku hiç gelmiyordu.

(36) *Ulustıñ tabıjınañ, carkınu ottordoñ onıñ baji **korkuştı** aylanıp turgan.* (TU, 281)

İnsanların gürültüsünden, parlak ışıklardan onun başı **çok** dönüyordu.

(37) *Olordıñ **eñ** uçında Kölözök dep kızıçak baratkan.* (TBK, 158)

Onların **en** sonunda Kölözök denen kızcağız gidiyordu.

(38) *Cañıs uunda **ekideñ-üçteñ** de toolop iyer. Bot, cüs koy ötti — tur!* (TBK, 266)

Tek nefeste **ikişer üçer** sayar. İşte, yüz koyun geçti – dur!

2.2.4.5. Soru Zarfları

Soru zarfları fiildeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yoluyla belirleyen zarflardır (Korkmaz, 2003: 523). Altaycada *neniñ uçun?* “niçin?”, *neneñ ulam?* “neden?” *kandıy?* “nasıl?”, *kañça?* “ne kadar?”, *kaçan?* “ne zaman?”; Türkçede ise *hani, nasıl, ne, ne denli, ne biçim, neden, nerede, nereden, ne kadar, nice, niçin* gibi kelimeler soru zarflarını karşılayan kelimelerdir.

(39) *Odoy bu künderde canar kerek, ce emdige **neniñ uçun** canbay cat?* (AK, 43)

Odoy'un bu günlerde dönmesi gerek, ama hala **niçin** dönmedi?

(40) *Kayda ağaş cıgilgan, kayda taş aňdangan, kerek deze tuku komırgaydın bajı **neneñ ulam** singan — onçozın körüp, şüüp, aylatkıştap turatan.* (TBK, 364)

Nerede ağaç yıkıldı, nerede taş devrildi hatta şu kavalın başı **nedin** kırıldı – hepsini görüp düşünüp cevap bulmaya çalışır.

(41) *Minañ arı **kandıy** bolor?* (IEİ, 108)

Bundan sonra **nasıl** olacak?

(42) *Ayla, ayıldın ijin **kança** la işte, bojobozı ne deyziñ.* (IEİ, 26)

Sonra, ev işini **ne kadar** çalışsa da bitirememesine ne dersin.

(43) *Seniñ kıyın-şırañ **kaçan** tügener?* (KAÜS, 138)

Senin acın ızdırabın **ne zaman** tükenecek?

Zarflar konusunda Altayca ile Türkçe arasında en dikkat çekici farklılık, Altaycada *-a* zarf-fiil ekiyle türetilmiş *aylandıra* “etrafında, çevresinde; etrafına çevresine”, *ebire/ebirede* “etrafında, çevresinde”, *ötküre* “içinden, üzerinden, arasından”, *keçire* “geçirerek, üzerinden”, *ajıra* “üzerinde”, *kiydire* “içeri, dâhil ederek”, *tügeze* “tüketinceye dek”, *cetire* “dek, kadar”, *çığara* “dışarı”, *tüjüre* “aşağı, indirerek”, *üze* “hepsini; tamamıyla”, *ajındıra* “önceden” gibi zarfların Rusçadaki ön takılar gibi kullanılıyor olmasıdır.

kiydire zarfıyla oluşturulmuş fiiller, Rusçada *v-* ön ekini taşıyan pek çok fiille anlamca örtüşmektedir: *kiydire tımp al-* “içine nefes çekmek” (*Rus.* vdoxnut’), *kiydire cügürüp kel-* “içeri koşmak, koşarak içeri girmek” (*Rus.* vbejat’), *kiydire bazılıp kal-* “ezilerek çukurlaşmak” (*Rus.* vdavit’sya), *kiydire kadap sal-* “çakmak, kakmak” (*Rus.* vbit’), *kiydire cıldırıp sal-* “içine sokmak” (*Rus.* vdvinut’), *kiydire cılıp kal-* “sokulmak, içine sokulup kalmak” (*Rus.* vdvinut’sya), *kiydire köm-* “(açılan çukura kazık vb. şeyleri) çakmak” (*Rus.* vkopat’) vb. (Bacanlı, 2014a: 102-103).

Bacanlı, bu sözcüklerin işlevlerini Rusçadaki ön eklerle karşılaştırarak şu sonuca varır:

Bu sözcükler ön takılaşma yoluna girmiş görev sözcükleridir.

İşlevsellikleri, Rusça tesiriyle gittikçe daha da artmaktadır ve gelecekte dil

bilimi araştırmalarında ‘ön takı’ veya ‘görev morfemleri veya sözcükleri’ olarak nitelendirilebileceklerini, Güney Sibirya Türk dilleri ölmez de yaşarsa bu ön takıların daralma ve ekleşmeye uğrayacaklarını önceden söylemek mümkündür (2014a: 101-105).

(44) *Bir kün bis kaydañ da odın tappaganıs. Karañuy ayılda sookko çarçap oturganı. Bu la tuşta ol lo Tiyiñ dep uulçak **kiydire cügürgen**.* (TBK, 316)

Bir gün bis hiçbir yerden odun bulamadık. Karanlık evde soğuktan titreyerek oturduk. Bu sırada o Tiyiñ denen çocukcağız **koşarak içeri girdi**.

(45) *Deremnege **kiydire bazıp kelerde**, eneziniñ aylında toltıra la ulustıñ tabıñı şańkıldap, er ulustıñ kojoñı ugulat.* (AK, 303)

Köyün **içine yürüyüp geldiğinde** annesinin evinde bütün insanların sesi çınıyor, erkeklerin şarkıları duyuluyor.

(46) *Cüs çařtañ **ajıra cajap koygon kiji**.* (KAÜS, 28)

Yüz yaşından **fazla yaşayan** kişi.

(47) – *Ezender – dep karuuzın berele, şura predsedatel’ beri ne kelgenin cüregile **ajındıra sezip iydi**.* (AK, 328)

– Selamlar – deyip cevap verirken, şura, başkanın buraya neden geldiğini yüreğiyle **önceden sezdi**.

(48) – *Kaydöön bararga turgañ, akı!...*

– *Iraak-ıraak... – dep, Karabaş boyınıñ sanaazın **çığara kuuçındap cattı**. – Kem de körbögön, kem de bolbogon cer caar...* (TU, 59)

– Nereye gidiyorsun, ağabey!..

– Uzağa, çok uzağa.. – deyip, Karabaş kendi düşüncesini **söyledi**. – Kimsenin görmediği, kimsenin gitmediği yere doğru...

(49) *Ol Kepeş ançada ciitterdi: “Erte turugar, erte — dep, cakırın süür. — Erten turagı aru cakşı keydi üy ulus **tügeze tınıp koybozın**”.* (TBK, 147)

O Kepeş özellikle gençlere “Erken kalkınız, erken” – diye emretmesini sever. – “Tan vaktinin temiz, güzel havasını kadınlar **tamamen solumasın**.”

(50) *Ce, men canadım — Nahay Nogoviç Arinala cakşılajıp alala, üyi turgalakta, aylına cederge toytıñdadıp, suunı **keçire cügürdi**.* (AK, 190)

Eh, ben dönüyorum – Nahay Nogoviç Arina ile selamlaşp, eşi kalkmadan evine ulaşmaya niyetlenip dereyi **koşarak geçti**.

(51) *Concoloy emegen boyınıñ ak eçki cuurkanın tñjüre teep koygon, onon Şagayçıñın kara eçki cuurkanın bilaap alğan. (TBK, 297)*

Yaşlı kadın Concoloy kendi ak keçi (kılından) yorganını **aşağı tekmeleyip** sonra Şagayçı'nın kara keçi (kılından) yorganını zorla aldı.

(52) *Kırğa cölönip braatkan künniñ kısıltum çoğı köznök ötküre çalıp, stoldıñ üstinde turgan şili ayaktardı kızarta budıp turdı. (AK, 10)*

Kıra yaslanıp giden güneşin kızılımsı ışığı pencerenin **arasından parıldayıp** masanın üstünde duran cam bardakları kızıla boyadı.

(53) *Kıstar la uuldar emdi koldorınañ tudujıp, çibini ebire turgulap alala, Karabaşka ol lo tanış emes kojoñdı uzak-uzak kojoñdop turdılar. (TU, 249)*

Kızlarla erkekler şimdi el ele tutuşup köknar ağacının **çevresinde dikilip** Karabaş'ın bilmediği şarkıyı uzun uzun söylediler.

(54) *Maral köp sananbay, adınañ tñje sekirgen boyınça, orolıp kalğan armakçını bıçakla üze kezip iydi. (AK, 60)*

Maral çok düşünmeden atından aşağı iner inmez dolanıp kalan ipi bıçakla **tamamiyle kesti.**

(55) *Karabaş suptıñ suyuğın içele, kartoşkozın cip bolboy, arga cokto aylandıra oturgan uuldar caar kördi. (TU, 152)*

Karabaş çorbanın suyunu içip patateslerini yemeden mecburen **etrafında oturan** gençlere doğru baktı.

(56) *Küreñdey öböön tışkarı çıktı. Acıktandı. Karañuy cetire koyulgalak. (TBK, 10)*

Yaşlı Küreñdey dışarı çıktı. Etrafa göz gezdirdi. Karanlık **tamamiyle** **koyılmadı.**

2.2.5. Fiiller

İş ve hareket bildiren fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildiren kelimelerdir (Korkmaz, 2003: 527). Hem Altaycada hem de Türkçede fiiller yapı özelliklerine göre basit, türemiş ve birleşik fiiller olmak üzere üç gruba ayrılır. Bu çalışmada, fiil çekimi konusunda Altayca ile Türkçe arasında görülen farklılıklar şahıs ekleri, zaman ve kip ekleri, olumsuzluk ve soru ekleri başlıkları altında ele alınmaktadır.

2.2.5.1. Fiil Çekimi

Dilde yalın olarak olarak yalnızca gösterdikleri oluş, kılış ve durumun adı olan mastar şekilleriyle yer alan fiiller, cümle ve söz içinde, diğer kelimeler ile çok yönlü ilişkiler dolayısıyla farklı kalıplara girdikleri için çekimli olarak bulunurlar. Çekimli bir fiilde fiil kök ve gövdesi dışında kip, zaman, şahıs, sayı kavramı ve öğeleri bulunur (Korkmaz, 2003: 567).

2.2.5.1.1. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, fiilde ifade edilen iş, oluş ve kılışı bir şahsa bağlayan eklerdir. Türk dillerinde genel olarak zamirlerden veya iyelik eklerinden gelişen şahıs ekleri kullanılmaktadır. Altayca ile Türkçe şahıs ekleri açısından farklılaşır. Altaycada emir ve gereklilik kipi dışındaki bütün haber ve tasarlama kiplerinde iyelik menşeli şahıs ekleri kullanılmaktadır. Türkçede ise şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve öğrenilen zamanda zamir kökenli şahıs ekleri; görülen geçmiş zaman ve şart kipinin çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır. Emir kipinin çekimi ise her iki Türk dilinde de iyelik veya zamir kökenli şahıs ekleri dışındaki eklerle yapılmaktadır. Emir ve istek kipinde kullanılan şahıs ekleri ilgili başlıklarda incelenecektir.

Altaycada şahıs ekleri:

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	$-(I^2)m$	$-(I^2)bI^2s, -(I^2)s$
2. şahıs	$-(I^2)\eta$	$-(I^2)gA^2r, -gO^2r, -AA^4r$
3. şahıs	-	$-L^3A^4r$

Türkçede şahıs ekleri:

Zamir kökenli şahıs ekleri:

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	$-(I^4)m$	$-(I^4)z$
2. şahıs	$-sI^4n$	$-sI^4nI^4z$
3. şahıs	-	$-LA^2r$

İyelik kökenli şahıs ekleri:

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	$-m$	$-k$
2. şahıs	$-n$	$-nI^4z$
3. şahıs	-	$-LA^2r$

Tablolardan da anlaşılacağı üzere iyelik kökenli şahıs zamirleri de Altayca ile Türkçede farklılaşır. Farklılık 1. ve 2. çokluk şahıs eklerinde görülür. Diğerlerinde fonetik farklar dışında bir değişiklik görülmez.

İyelik kökenli 1. çokluk şahıs eki, Altaycada 1. çokluk şahıs iyelik ekinde de olduğu gibi beklenen biçim olan $-(I^2)bI^2s, -(I^2)s$ şeklindedir.¹² Türkçede ise beklenen biçim $-mI^4z$ şeklindeyken “-duk, -dük partisipinin tesiri ile ortaya çıktığı anlaşılan bir -k eki” (Ergin, 2003: 287) ortaya çıkmıştır.

Altaycada 2. çokluk şahıs eki, 2. çokluk şahıs iyelik ekine paralel olarak $-(I^2)gA^2r$, Türkçede ise $-nI^4z$ şeklinde gelişmiştir.

Hem Altaycada hem de Türkçede 3. çokluk şahıs, 3. teklik şahısta olduğu gibi eksiz çekimlenebilir.

¹² 1. çokluk şahıs iyelik ekinin Altaycadaki gelişimi için 2.2.1.2 bölümüne bakılabilir.

Ayrıca Altaycada fiilden fiil yapan eklerden işteşlik eki $-ş$ ile sıklık eki $-G^2I^4A^2$ da 3. çokluk şahıs çekiminde kullanılabilir.

(1) - *Kerosinis üze küybeençe, bis mınan çıkpaız! — dep, uuldar aydıştı.* (AK, 318)

Gençler, “Gazyağımız bitmedikçe biz burdan çıkmayız” diye **söylediler**.

(2) *Ottı küydürele, onçolorı tañ adarın sakıp, kuuçındajıp oturgıladı.* (AK, 332)

Ateşi yakarak, hepsi tanın atmasını bekleyip, konuşup **oturdular**.

2.2.5.1.2. Bildirme Kipleri

Bildirme kipleri, yapılmış, yapılmakta veya yapılacak olan işleri haber verme, yargı hâlinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir (Korkmaz, 2003: 583). Altayca ve Türkçede kimi farklılıklarla birlikte geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman olmak üzere dört temel zaman şekli bulunmaktadır.

2.2.5.1.2.1. Geçmiş Zaman

Geçmiş zaman, olay anının konuşma anından önceki bir zaman diliminde belirlenmesi; eylemin ifade ettiği oluş ya da kılışın önceki bir zaman diliminde – bu zaman dilimi konuşma anının çok yakınında olduğu gibi uzağında olabilir – tamamlanmasıdır (İlgin, 2015: 165). Altayca ve Türkçede geçmiş zaman, konuşur tarafından bilinme veya başkasından duyulmaya bağlı olarak görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman olarak ikiye ayrılmaktadır.

2.2.5.1.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman Altaycada $-D^2I^2$, $-G^2A^4n$ ve $-G^2A^4IA^4k$ ekleriyle; Türkçede ise yalnızca $-D^2I^4$ ekiyle yapılmaktadır.

AT. $-D^2I^2$ ~ TT. $-D^2I^4$

Altayca ile Türkçede görülen geçmiş zaman eki $-di$, $-di$ yapı ve işlev olarak aynıdır. Ek, Altaycada artılık-önlük ve ünsüz uyumlarına bağlıyken, Türkçede bunların

yanı sıra düzlük-yuvarlaklık uyumuna da girer. Ekin olumsuzu, fiil gövdesiyle ekin arasına Altaycada $-B^2A^4$; Türkçede $-mA^2$ olumsuzluk ekinin getirilmesi ile yapılır.

Tabloda ekin şahıslara göre çekimi verilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>keldim</i> “geldim”	<i>keldibis, keldis</i>
2. şahıs	<i>keldiñ</i>	<i>keldiger, keldeer</i>
3. şahıs	<i>keldi</i>	<i>keldiler</i>

Olumsuz şekli

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>barbadım</i> “gitmedim”	<i>barbadıbis, barbadıs</i>
2. şahıs	<i>barbadıñ</i>	<i>barbadıgar</i>
3. şahıs	<i>barbadı</i>	<i>barbadılar</i>

Altaycada Türkçeden farklı olarak görülen geçmiş zaman eki *-di, -di'* nin anomalik kullanımına rastlanmaktadır. Altaycada /l/, /r/ ve /y/ ünsüzleri ile biten bazı fiillerin, 3. teklik ve çokluk şahıs çekiminde, görülen geçmiş zaman ekinin – özellikle konuşma dilinde – kısalarak *-t* şeklinde eklendiği görülür.

(3) *Ce koylor kayçılalğan. Plan şıdarlaşkan. Kunan koylor ine, kabırgan koylorım. Sıgandarga — olor etke aydaytan — koş deşkilengen. Koştım. Segizen tört kunandı zootehnik **ayırıp alt.*** (TBK, 466)

Eh, koyunlar kırkıldı. Plan tuttu. İki yaşındaki koyunlar elbet, besili koyunlarım. Çingenele – onlar ete ayrılacak – kat dediler. Kattım. İki yaşındaki seksen dört koyunu zootehnik **ayırıp aldı.**

(4) *Men bu cürüm uçun boyım kızıl kanımdı tökköm, kaçça kıynalgam, şıralagam. Caan uulımdı Uçurımdı bergem... Kayran uulımdı Kaygorodov **cip salt.*** (TBK, 58)

Ben bu hayat için kızıl kanımı döktüm, çok defa ıstırap çektim, yaralandım. Büyük oğlumu, Uçur'umu verdim. Kıymetli oğlumu Kaygorodov **yedi.**

(5) *Caydak attı minele, eki budım alçak **bolt.***

*Camıllar körölö, eki közim tostok **bolt.*** (TBK, 431)

Geniş ata binince, iki bacağım eğri **oldu.**

Rütbeli insanları gürünce iki gözüm patlak **oldu**.

(6) *Biyik kırdı körölö,*

*Onu ajar küünim **kelt**.*

Biçikçi kıstı körölö,

*Biye teber küünim **kelt**.*

Calañ cerdi körölö,

*Carıjıp çabar küünim **kelt**.*

Caş köörkiydi körölö,

*Cañar çöyör küünim **kelt**. (AK, 271)*

Yüksek dağı gürünce,

Onu aşma isteğim **geldi**.

Okuryazar kızı görünce,

Dans etme isteğim **geldi**.

Düzlük yeri görünce,

Yarışıp at sürme isteğim **geldi**.

Genç sevgiliyi görünce,

Şarkı söyleme isteğim **geldi**.

(7) *Ak booçınıñ ar canda*

*Ak calaalu borkim **kalt**.*

Aba çöldiñ tübinde

*Algan ejim **cada kalt**... (TU, 57)*

Ak geçidin öte yanında

Ak kıl borküm **kaldı**.

Büyük bozkırım dibinde

Aldığım eşim **ölüp kaldı**.

(8) *Boro-çookır kuçıyak*

*Booçi ajıra uça **bert**.*

Boyıma karuu köörkiyim

*Armiyaga cüre **bert**!*

Kızıl-çookır kuçıyak

*Kır ajıra uça **bert**.*

Kıyışpay cürgen köörkiyim

Kızıl Çerüğe cüre bert! (TU, 325)

Boz alaca serçe

Geçidin üstünde **uçuverdi**.

Kıymetli sevdiğim

Askere **gidiverdi**.

Kızıl alaca serçe

Dağın üstünden **uçuverdi**.

Karşı gelmeyen sevdiğim

Kızıl Orduya **gidiverdi**.

(9) *Onoñ ejirde deremnege canıp keldis. Men aylımniñ canına tujüp kaldım.*

Ortonul bayagı cıgının süürtep alğan, ayıldar kerip bart. (TBK, 273)

Sonra akşam köye döndük. Ben evimin yanında indim. Ortonul önceki yığını sürükleyip evlere doğru **gerip gitti**.

(10) *Bir küñ añdadım. Canıp kelzem — bu ne? — ayıldın içi soop kaltır, alğan üyüm cogıla, azırağan enem bolzo, küñürede ıylap oturi. “Bu ne bolgon, ene?” — dedim. “Çö-ö, balam, — diy, — keldimdi Ölöñdüde pırsıdaçıl bolup turgan tañma Şaldañ apart.* (TBK, 248)

Bir gün ava gittim. Dönüp gelsem – bu ne? – evin içi soğumuş, aldığım eşim yok, baktığım annem ise hüngür hüngür ağlayıp oturuyor. “Ne oldu, anne?” – dedim. “Eyvah, oğlum, - dedi, - kelinimi Ölöñdü’de eşkiya olan uğursuz Şaldañ **götürdü**.

(11) *Bu mınaar Kalbak la Balıkçı Katu-Uçukka bir kijini atkılap koyt, a Kukpaş la Kepeş Tabınar dep uuldı cıga çapkılap koyt.* (TBK, 126)

Bunlar Kalbak ile Balıkçı, Katu-Uçuk’ta birini **vurdular**, Kukpaş ile Kepeş, Tabınar denen adamı yıkılıncaya kadar **kestiler**.

(12) *Eremey azu sagalın sıymay tudup kıygırdı. — Uyat dep neme bar ba? Meniñ boro beemdi uurdagılay bergen. Soy cip le küyt.* (KAÜS, 81)

Eremey, sert sakalını sıvazlayıp bağırırdı. – Utanç diye şey var mı? Benim boz kısırağımı çaldılar. Yüzüp yiyip **yaktılar**.

Ayrıca bazı fiillerin 3. teklik şahıs olumsuz çekiminde de ek *-t* şeklinde eklenmektedir.

(13) *Karıgıp cürgen boyıma*

Kayran adam ne çiybet? (AK, 334)

Kederlenen bana

Kıymetli babam neden **yazmadı**?

(14) *Albatı-con üze kelbet, kañazın toyloor deştir.* (TBK, 249)

Halk tamamen **gelmedi**, hangisini doyuracaksın dediler.

(15) *Kazançı kelin kargışla kazannıñ tübin kırıp, ulustıñ ayak-kalbaktarın cunup oturdı. Capaştarda bir de kiji körünbet.* (TU, 314)

Kazancı kadın bedduayla kazanın dibini kazıyıp, insanların kâselerini, kaşıklarını yıkadı. Kulübelerde hiç kimse **görünmedi**.

AT. -G²A⁴n

Altaycada görülen geçmiş zamanı karşılayan ancak Türkçede kullanılmayan bir diğer ek, aslen sıfat-fiil eki olan -G²A⁴n ekidir. Bacanlı (2001: 45), Altaycada -G²A⁴n ekinin -dı eki kadar tarafsız, basit ve afakî geçmiş zamanı değil, doğrulama, kesinlik ve bazan belirsizlik bildiren perfekt geçmiş zamanı bildirdiğini” ifade etmektedir. Ek, Türkçede -dı ve -muştur ekleriyle karşılanabilir. Olumsuz şekli fiille ek arasına -B²A⁴ olumsuz ekinin getirilmesiyle yapılır.

Tabloda ekin şahıslara göre çekimi verilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>bargam/barganım</i> “gittim”	<i>barganıbıs/barganıs</i>
2. şahıs	<i>bargañ/bargañıñ</i>	<i>barganıgar/barganaar</i>
3. şahıs	<i>bargan</i>	<i>bargandar</i>

(16) *Margarita turanıñ için cungan, arutagan, kere tujine iştengen.* (TBK, 55)

Margarita evin içini **yıkadı, temizledi**, gün boyu **çalıştı**.

(17) *Men tegin krest'yan kijiniñ bilezinde çıkkam.* (AK, 386)

Ben hristiyan bir ailede **doğdum**.

Olumsuz şekli

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>aytpagam/aytpaganım</i> “söylemedim”	<i>aytpaganıbıs/aytpaganıs</i>
2. şahıs	<i>aytpagañ/aytpagañıñ</i>	<i>aytpaganıgar/aytpanaar</i>
3. şahıs	<i>aytpagan</i>	<i>aytpagandar</i>

(18) *Ol adazınan kaçan da komıdaldı sös ukpagan.* (TBK, 5)

O babasından hiçbir zaman şikâyet sözü **işitmemiştir**.

AT. -G²A⁴IA⁴k

Altaycada görülen geçmiş zamanı sağlayan bir diğer ek, aslen bir sıfat-fiil eki olan -G²A⁴IA⁴k ekidir. Ek, diğer Sibiry Türk dillerinde ve Kırgızcada da (-*elek* şeklinde) sıfat-fiil ve fiil çekim eki olarak kullanılır. Van der Auwera (1998) Avrupa dillerindeki -*galak* benzeri ‘henüz değil’ şekillerini süreklilik bildiren olumsuz şekiller olarak inceler ve Latince kökenli *nondum* ‘henüz değil’ terimini onlara ad olarak verir. Plungian (2003: 306) ise bu tür işaretleyicilere *künktatif* (cunctative) adını verir. Bu terim, Latince ‘yavaş ve verimsiz olmak, kararsız olmak’ anlamına gelen *cunctari* fiilinden türetilmiştir. Künktatif şekiller bitmişlik (perfect) görünüşünün özel bir türünü oluşturur. Semantiğinde ‘henüz değil’ anlamı taşıdığı için hem geçmişle hem de geleceğe dönük beklentilerle ilişkilidir. Bu nedenle Sibiry Türk dillerinin dilbilgisel betimlemelerinde türevdeş ekler bazen “henüz gerçekleşmemiş geçmiş” olarak bazen de “beklenen gelecek” olarak tanımlanır. Bacanlı (2001: 57), ekin Altaycadaki işlevini şöyle açıklar: “-*galak* eki Altaycada yapılması önceden düşünülmüş, kararlaştırılmış, gerekli olduğu sonucuna varılmış, istenmiş veya yapılması beklenen bir hareketin şu ana kadar yapılmadığını, vukua gelmediğini, neticelenmediğini ifade eder.” Ekin anlamında olumsuzluk anlamı bulunduğundan olumsuz şekli yoktur.

Tabloda ekin şahıslara göre çekimi verilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>körgölögim</i> “daha görmedim”	<i>körgölögis</i>
2. şahıs	<i>körgölögiñ</i>	<i>körgölögöör</i>
3. şahıs	<i>körgölök</i>	<i>körgölöktör</i>

(19) *May aydın talortozi da bolzo, ce biyik cerlerde kar emdige le kayılgalak.*

(AK, 389)

Mayısın ortası olduğu hâlde yükseklerde kar hâlâ **erimedi**.

(20) *Ol kelip catkan bulut — caan cetker. Bu neniñ uçun deze, slerler arık, cetire toyıngalagar.* (TBK, 256)

O gelen bulut büyük felaket. Çünkü sizler zayıfsınız, henüz yeterince **doymadınız**.

(21) *Tüş bolgon bolzo, Uçar sananbas ta edi. Ce emdi tün... Tünde Uçar Kadındı bir de katap ejinip keçkelek.* (TBK, 19)

Gündüz olmuş olsa, Uçar düşünmezdi. Ama şimdi gece. Uçar geceleyin Kadın Irmağını bir kez bile yüzerek **geçmedi**.

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Görülen geçmiş zamanın hikâyesi Türkçede *i-* ek-fiiline görülen geçmiş zaman eki $-D^2I^4$ 'nın getirilmesi ile yapılır: *geldiydim, gördüydün, gittiydi* gibi. Altaycada ise $-D^2I^2$ ekli görülen geçmiş zamanın hikâye şekli bulunmaz.

Altaycada $-G^2A^4n$ ekli görülen geçmiş zamanın hikâyesi, bu eki almış olan fiile *edi, bolgon* veya *boldı* biçimbirimlerinden birinin getirilmesiyle yapılır. Bu şekil görülen geçmiş zaman $-D^2I^2$ şeklinin de hikâyesini karşılamaktadır. Olumsuz şekli ise fiil ile $-G^2A^4n$ eki arasına olumsuzluk eki $-B^2A^4$ 'nın getirilmesiyle yapılır.

(22) *Sege çaazın ekelip bergen edi... Akır, men onı kaydöön salgan edim?* (AK, 460)

Sana kâğıt **getirdiydi**... Dur, ben onu nereye **koyduydum**?

(23) *Bu lampoçka-carıtkıştı Bazgınbay ol lo tušta Alma-Atanañ ekelgen bolgon.* (TBK, 168)

Bu feneri Bazgınbay o vakit Alma-Ata'dan **getirdiydi**.

(24) *Börügin le bıçkak ödügin ol uştubagan bolgon.* (TBK, 276)

O, borküyle deri çizmesini **çıkarmadıydı**.

Güner Dilek (2007: 1059) Altaycada $-G^2A^4IA^4k$ ekli geçmiş zamanın hikâyesinin bu eki almış fiilden sonra şahıs ekleri ile çekimlenen *edi* birimiyle yapıldığını ifade eder. Ancak bu çalışma için taranan metinlerde bu kullanıma rastlanmamıştır.

Görülen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Hem Altaycada hem de Türkçede *-dı, -di* ekli görülen geçmiş zamanın rivayet şekli kullanılmaz. Altaycada $-G^2A^4n$ ekli görülen geçmiş zamanın rivayeti bu eki almış olan fiile *emtir* "imiş", *bolgon* veya *bol(ip)tır* biçimbirimlerinden birinin getirilmesiyle yapılır. Olumsuz şekli ise fiil ile $-G^2A^4n$ eki arasına olumsuzluk eki $-B^2A^4$ 'nın getirilmesiyle yapılır.

(25) *Köziniñ kırında çırıştar köptöp, kalgançı öylördö tuñ karıy bergen emtir.* (AK, 484)

Gözünün kenarındaki kırışıklar çoğalıp, son zamanlarda iyice **yaşlanıvermiş**.

(26) *Cürüm kemge de tegin berilbegen emtir...* (AK, 113)

Hayat kimseye öylesine **verilmemiş imiş...**

Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Türkçede görülen geçmiş zamanın şartı *i-* ek-fiiline *-sa*, *-se* şart ekinin getirilmesiyle yapılır. Şahıs ekleri hem asıl kipe hem de şart ekine getirilebilir: *geldiysem ~ geldimse*, *gördüysen ~ gördünse* vb. Altaycada ise *-dı*, *-di* ekli geçmiş zamanın şart çekimi kullanılmaz.

Altaycada $-G^2A^4n$ ekli görülen geçmiş zamanın şartı bu eki almış asıl fiille şart eki almış *bol-* yardımcı fiilinin birleştirilmesiyle oluşturulur. Şahıs ekleri sadece *bolzo* biçimbirimine eklenir. Olumsuz şekli ise fiile ile $-G^2A^4n$ eki arasına olumsuzluk eki $-B^2A^4$ 'nin getirilmesiyle yapılır.

(27) *Altay kiji **algan bolzoŋ**, uulıŋ tenibes edi...* (KAÜS, 85)

Altaylı birini **alsaydın** oğlun başıboş gezmezdi.

(28) *Ordenimdi **cılytpagan bolzom** — dep, Abaam üşkürip oturar.* (TBK, 353)

Abaam, “Madalyamı **kaybetmeseydim**” diye iç çekiyor.

2.2.5.1.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman şekilleri Altayca ile Türkçede farklılaşır. Altaycada $-ptI^2r$ ve kısaltmış şekli $-tI^2r$; Türkçede ise $-mI^4ş$ eki öğrenilen geçmiş zaman ekleri olarak kullanılır. Altaycada ek, $-p$ zarf-fiil ekiyle $-tur$ yardımcı fiilinin birleşmesinden oluşmuştur. Olumsuzluk şekli $-p$ zarf-fiili yerine $-bay$ zarf-fiil ekinin getirilmesi ile $-B^2A^4ytI^2r$ şeklinde yapılır (Güner Dilek, 2007: 1046). Ekin işlevi, Türkçedeki $-mI^4ş$ ekiyle örtüşür.

Tabloda ekin şahıslara göre çekimi verilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>barıptırım/bartırım</i> “gitmişim”	<i>barıptırıs/bartırıs</i>
2. şahıs	<i>barıptırın/bartırın</i>	<i>barıptırar/bartırar</i>
3. şahıs	<i>barıptır/bartır</i>	<i>barıptır/bartır</i>

(29) *Han' ceriniŋ kaganı Altaydıŋ carajın ugala, uluzın beri de **iyiptir**.* (KAÜS,

38)

Han' ülkesinin kağanı Altayın güzelliği duyup, hâlkını buraya **göndermiş**.

(30) *Örökön segizenge şıdarlajıp ta cürgen bolzo, aksak-kenek te bolzo, uuldardan ozoloy cügürriptir.* (TBK, 252)

İhtiyar, seksenine yaklaşmış da olsa, total aksak da olsa gençlerden önce **koşmuş**.

Olumsuz şekli

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>barbaytırım</i> “gitmemişim”	<i>barbaytırıs</i>
2. şahıs	<i>barbaytırıñ</i>	<i>barbaytırar</i>
3. şahıs	<i>barbaytır</i>	<i>barbaytır</i>

(31) *Ce bu la tušta ol lampa döön bazala körgöjin, eki kolı bastıra kan. Ol koydı soyolo, mendegen boyınça, kolın da cunbaytır.* (TBK, 99)

Ama bu sırada lambaya doğru gidip bakınca iki eli tamamen kan. O koyunu yüzüp, acele ettiğinden elini de **yıkamamış**.

Türkçede öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi *gelmişmişim, gelmişmişsin, gelmişmiş; rivayeti gelmiştim, gelmiştin, gelmişti; şartı gelmişsem, gelmişsen, gelmişse* şeklinde yapılırken Altaycada öğrenilen geçmiş zamanın hikâye, rivayet ve şart çekimi kullanılmaz.

2.2.5.1.2.2. Geniş Zaman

Geniş zaman, geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluşları içine alır. Sık sık yapılan, alışkanlık ya da adet hâline gelen veya her zamanı kapsayan ve genellik taşıyan oluş ve kılışlar bu kiple anlatılır (Korkmaz, 2003: 637). Türkçede geniş zaman eki olarak, aslen sıfat-fiil ekleri olan $-(I^t)r$ ve $-A^2r$ ve olumsuz şekli 1. teklik ve çokluk şahıslar dışında $-mA^2z$ ekiyle yapılır. 1. teklik ve çokluk şahıslarda olumsuzluk şekli, olumsuzluk eki $-mA^2$ 'ya şahıs eklerinin getirilmesi ile yapılmaktadır. Bu ek Altaycada da bulunmasına rağmen Altaycada geniş zaman değil gelecek zaman eki işlevi üstlenmiştir.

Direnkova (1940), Altaycanın zaman şekilleri içinde geniş zamanı göstermez. Altaycada geniş zamanı gösteren özerk bir biçimbirim bulunmaz. Geniş zaman ifadesini

-p turgan/-p cürgen analitik yapıları ve asıl işlevi gelecek zaman eki olmakla birlikte -A⁴tA⁴n eki sağlamaktadır (Bacanlı, 2001: 82-89).

(32) *Altaydın tilin ol **bilet**en, neniñ uçun deze çerüzi bastırağa cuuk andıy la tille kuuçındajıp turgan, oyndo onıñ boyın da altaydañ bargan kul kijideñ çıkkan **dejet**en.* (TBK, 192)

Altay dilini o **bilir**, çünkü ordusunun tamamına yakını Altay diliyle **konuşur**, zaten onun kendisi de Altaydan giden köleden doğdu **derler**.

(33) *Ladimir çındap ta cakşı çanaçı bolgon. Çanaçılardıñ möröyine ol öskö dö gorodko **barıp cürgen**.* (TU, 262)

Ladimir gerçekten de iyi kızakçıydı. O, kızak yarışları için farklı şehirlere **gider**.

Geniş zamanın hikâyesi

Türkçede -ardı (< -ar idi) şeklinde ifade edilen geniş zamanın ifadesi için Altaycada -atan, -p turatan (veya -p cüreten; -p oturatan), -p turgan (veya -p catkan; -p cürgen; -p oturgan), -p turar (veya -p cadar; -p cürer; -p oturar) **boldı** (veya **bolgon**) (Bacanlı, 2001: 101) şekilleri kullanılır.

(34) *Bazgınbay ol taşka çıgala, adına **atanıp turatan bolgon**.* (TBK, 167)

Bazgınbay o taşta çıkıp atına **binerdi**.

Geniş zamanın rivayeti

Türkçede -ar imiş şeklinde ifade edilen geniş zamanın rivayeti için Altaycada -p turgan (ve -p cürgen) **emtir**, -p turgan (ve -p cürgen) **bolgon emtir**, -p turgan (ve -p cürgen) **bol(up)tur**, -atan **emtir**, -atan **boluptur** şekilleri ve nadiren -ar (-bas) **emtir**, -ar (-bas) **bol(up)tur** (Bacanlı, 2001: 91) şekilleri kullanılır.

(35) *Ee, Küreñdey, boyıña etken cakşı canıs la boyıña bolor, **undılıp kalatan emtir**.* (TBK, 52)

Ee, Küreñdey, kendine yaptığım iyilik yalnızca kendine olur, **unutulup kalırmış** meğer.

(36) *Bu ne boloton dep, cuuktap kelgejin... kanga toygon tomonoktor **aylanıjıp turgan boltur**.* (TBK, 88)

Bu neymiş diye yaklaşmış gelse... kana doyan sivrisinekler **dönüp dururlarmış**.

Geniş zamanın şartı

Türkçede *gelirsem, gelirsene, gelirse* şeklinde yapılan geniş zamanın şart ifadesi Altaycada kullanılmaz.

2.2.5.1.2.3. Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman kipi, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir (Korkmaz, 2003: 610). Altayca ile Türkçede şimdiki zaman şekilleri farklılaşır. Altaycada $-A^4t$ eki, aynı zamanda zarf-fiil eki olan $-G^2A^4nçA^4$ eki ve asıl fiile $-p$ zarf-fiiliyle bağlanan *cür-*, *cat-*, *otur-*, *tur-* yardımcı fiillerine şahıs ekleri getirilmek suretiyle oluşturulmuş yapılar şimdiki zamanı karşılamaktadır. Türkçede ise $-(I^4)yor$, $-mA^2ktA^2$ ve $-mA^2dA^2$ ekleri şimdiki zamanı karşılar.

AT. $-A^4t$

$-A^4t$ eki artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna girer. Ünlü ile biten fiillere $-yt$ şeklinde eklenir. Olumsuz şekli ise $-B^2A^4yt$ şeklindedir.

(37) *Deremneniñ arı canında calañdardı, kobılarda la calbañdarda sargara bija bergen aştar iraahtañ sürekey caraş **körüngileyt**.* (TU, 52)

Köyün öte tarafındaki düzlüklerde, ovalarda sararıp olgunlaşan başaklar uzaktan çok güzel **görünüyor**.

(38) *Ayıldardıñ canında caantayın keşşenip cadatan uylar da **körünbeyt**, çurkurajıp, kijige udura keleten iytter de **ugulbayt**.* (AK, 19)

Evlerin yanında her zaman geviş getirip yatan inekler de **görünmüyor**, havlaşıp insana saran köpekler(in sesi) de **duyulmuyor**.

AT. $-G^2A^4nçA^4$

Sıfat-fiil eki $-gan$ ile eşitlik eki $-ça$ 'nın birleşmesiyle oluşan $-G^2A^4nçA^4$ eki aslen zarf-fiil ekidir. Ek, "Altaycada geçmişte başlayıp şu ana kadar devam eden ve hâla devam etmekte olan ve bir müddet daha devam edecek olan" (Bacanlı, 2001: 194) hareketin ifadesinde kullanılır. Ekin olumsuz şekli kullanılmaz.

(39) *Celeş ottıñ canında emdige le **oturğança**.* (AK, 250)

Celeş, ateşin yanında hâlâ **oturuyor**.

AT. $-p$ *cür-* (*cürü-*, *cüri-*), *cat-* (*cadı-*, *cadır-*, *cadırı-*), *otur-* (*oturı-*, *oturu-*, *tur-*) (*turu-*, *turı-*)

Altaycada şimdiki zaman ifadesi için kullanılan bir diğer şekil asıl fiile $-p$ zarf-fiil ekiyle bağlanan *cür-* (*cürü-*, *cüri-*), *cat-* (*cadı-*, *cadır-*, *cadırı-*), *otur-* (*oturı-*, *oturu-*, *tur-*) (*turu-*, *turı-*) yardımcı fiillerine şahıs ekleri getirilmek suretiyle oluşturulur.

Olumsuz şekilleri ise *-p* zarf-fiilinin yerine *-B²A⁴* zarf-fiil ekinin getirilmesi ile yapılır. Ünsüzle biten fillerde *-p* zarf-fiil eki kullanılmadan da yardımcı fiil asıl fiile bağlanabilir.

(40) - *Üredüğe kirerge sanangam... Oroytıp kalgam!*

- *Emdi kaydaar barar dep **şüünip cürüy**?* (AK, 449)

- Okula girmeyi düşündüm... Geciktim!

- Şimdi nereye gitmeyi **düşünüyorsun**?

(41) *Cañı da çıkkan bala, kiji bodozo, neni oñdop turgan, cok, ol do karañuydañ **korkıp cat**.* (IEİ, 54)

Yeni doğmuş bebek, insan düşününce, o neyi anlayacak, yok, o da karanlıktan **korkuyor**

(42) *Emdi le karındañı Koylo neni **edip oturı** ne?* (TU, 220)

Şimdi kardeşi Koylo ne **yapıyor** acaba?

(43) *Men seni **süüp turum**, Fedos 'ya!* (TBK, 22)

Seni **seviyorum** Fedos'ya!

(44) *Onıñdı azıraardañ, bala-barkaga kursak **tappay cadım!*** (TBK, 211)

Onu beslemekten, çoluk çocuğa yemek **bulamıyorum**.

(45) *Aydayın, aydayın. Emdi le **ayt cadım**.* (TBK, 481)

Söyleyeyim, söyleyeyim. Şimdi **söylüyorum**.

Şimdiki zamanın hikâyesi

Türkçede *-yordu*, *-maktaydı* şeklinde ifade edilen şimdiki zamanın hikâyesi Altaycada *-p catti*, *-p turdı*, *-p cürdi*, *- oturdı* veya *-p catkan*, *-p turgan*, *-p cürgen*, *-p oturgan* şekilleriyle karşılanmaktadır. Bu şekillerdeki *-di* eki görülen geçmiş zaman eki değil *edi* koşacının yardımcı fiille kaynaşması sonucu oluşan bir bütündür (Bacanlı, 2001: 203).

(46) *Meestiñ ol canında, Arınadañ ıraak cokto, öskö dö ulustar **iştengilep cattılar**.* (AK, 242)

Yamacın o tarafında, Arina'nın yakınında, başka insanlar **çalışıyorlardı**.

(47) *Ol canınañ Karabaş boyı da tuykayın **sananıp cürgen**.* (TU, 227)

O tarafımı Karabaş kendisi de gizliden **düşünüyordu**.

Şimdiki zamanın rivayeti

Türkçede *-yormuş*, *-maktaymış* şeklinde ifade edilen şimdiki zamanın rivayeti Altaycada *-p catkan*, *-p turgan*, *-p cürgen*, *-p oturgan* terkiplerinden sonra *emtir* veya *bol(up)tır* biçimbirimlerinden birinin getirilmesiyle yapılır.

(48) *Körör bolgojin, Cetker ögöön et tülüp catkan emtir.* (TBK, 244)

Bir de baksa, ihtiyar Cetker et **didiyormuş**.

(49) *Bu ne boloton dep, cuuktap kelgejin... kanga toygon tomonoktor aylanıjıp turgan boltır.* (TBK, 88)

Bu neymiş diye yaklaşp gelse... kana doyan sivrisinekler **dönüp duruyorlarmış**.

Şimdiki zamanın şartı

Türkçede *-yorsa*, *-maktaysa* şekilleri ile ifade edilen şimdiki zamanın şart şekli Altaycada *-p catkan*, *-p turgan*, *-p cürgen*, *-p oturgan* terkiplerinden sonra *bolzo* biriminin getirilmesiyle yapılır.

(50) *Aybilaza, boyları kandıy da iş edip catkan bolzo, onızın taştayla, kelip boluşkilaar.* (TBK, 45)

Rica etse, kendileri ne iş **yapıyorlarsa** onu bırakıp gelip yardım ederler.

(51) *Ögöönü maltaga sap çaap turgan bolzo, emeeni canında körüp turar kerek.* (TBK, 282)

Kocası baltaya sap **yapıyorsa** karısının yanında bakıp durması gerek.

2.2.5.1.2.4. Gelecek Zaman

Gelecek zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın konuşma anı itibariyle gerçekleşmediğini; konuşurun tahmin, kesinlik, niyet gibi öngörülere dayanarak olayın gelecekteki bir noktada gerçekleşeceği yönünde bilgi aktardığı zamandır. Altayca ile Türkçede gelecek zamanı işaretleyen ekler farklılaşmıştır. Altaycada gelecek zamanı aslen ikisi de sıfat-fiil olan $-(A^4, I^2)r$ ve $-A^4tA^4n/-ytA^4n$ ekleri; Türkçede ise yine bir sıfat-fiil eki olan $-A^2cA^2k$ eki işaretlemektedir.

AT. $-(A^4, I^2)r$

Aynı zamanda sıfat-fiil eki de olan $-(A^4, I^2)r$ eki, Altaycada genel olarak gelecek zamanı karşılamaktadır.

Tabloda ekin şahıslara göre çekimi verilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>bararım</i> “gideceğim”	<i>bararıbıs/bararıs</i>
2. şahıs	<i>bararıñ</i>	<i>bararıgar/bararar</i>
3. şahıs	<i>barar</i>	<i>barar/bararlar</i>

(52) - *Erten Suu Aşkanga cetire Añçı, Baramaş, Peytke balıktap ba-barar... Enem bojotso, men akımla kojo baza bararım! A sen bararıñ ba?* (TU, 38)

Yarın Suu Aşkan’a kadar Añçı, Baramaş, Peytke balık tutmaya **gidecek...** Annem izin verirse ben de **gideceğim**. Sen de gidecek misin?

Özellikle genel geçer yargıların ifade edildiği atasözlerinde ek, geniş zamanı da karşılayabilir.

(53) *İşteñkey tañ adarın sakur, calku küñ ajarın sakur.*

Çalışkan tanın atmasını **bekler**, tembel güneşin batmasını **bekler**.

Ekin olumsuz şekli kendisi de bir sıfat-fiil eki olan $-B^2A^4s$ ekiyle yapılabildiği gibi $-(A^4, I^2)r$ ekinden sonra *emes* “değil” edatının şahıslara göre çekimlenmesiyle de yapılabilir.

Tabloda ekin olumsuz şeklinin şahıslara göre çekimi verilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>barbazım</i> “gitmeyeceğim”	<i>barbazıbıs/barbazıs</i>
2. şahıs	<i>barbazıñ</i>	<i>barbazıgar/barbazaar</i>
3. şahıs	<i>barbas</i>	<i>barbas/barbastar</i>

(54) *Bis, Çeyneş le bis, karıp kalzabıs, olordıy la bolor emezis pe?* (TBK, 308)

Biz, Çeyneş ile biz, yaşlandığımızda onlar gibi **olmayacak mıyız?**

AT. $-A^4tA^4n/-ytA^4n$

Altaycada gelecek zamanı işaretleyen bir diğer ek, yine bir sıfat-fiil eki olan $-A^4tA^4n$ ekidir. Ek, ünlüyle biten fiillere $-ytA^4n$ şeklinde eklenir. Ek, tarihî olarak *-a turgan* şeklinden gelişmiştir (Bacanlı, 2010: 71). Ek, gelecek zaman bildirme işlevinin yanında geçmişte süreklilik gösteren haerekti ve şimdiki zamanı da ifade edebilir. Olumsuz şekli fiil ile ek arasına $-B^2A^4$ olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır.

Tabloda ekin şahıslara göre çekimi verilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>baratanım/baratam</i> “gitmeyeceğim”	<i>baratanıbıs/baratanıs</i>
2. şahıs	<i>baratanıñ/baratañ</i>	<i>baratanıgar/baratanaar</i>
3. şahıs	<i>baratan</i>	<i>baratan/baratandar</i>

(55) *Men erten özök tūjetem.* (AK, 167)

Ben yarın vadiye **ineceğim**.

Tabloda ekin olumsuz çekimi verilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>barbaytanım/barbaytam</i> “gitmeyeceğim”	<i>barbaytanıbıs/barbaytanıs</i>
2. şahıs	<i>barbaytanıñ/barbaytañ</i>	<i>barbaytanıgar/barbaytanaar</i>
3. şahıs	<i>barbaytan</i>	<i>barbaytan/barbaytandar</i>

(56) *Baldardıñ adazı cuunga bargan. A adabıs üyde cökto, men aylıma ulus kondırbaytam.* (TBK, 362)

Çocukların babası savaşa gitti. Babamız evde yokken, ben evimde insan **yatırmayacağım**.

Gelecek zamanın hikâyesi

Türkçede *-acaktı* şeklinde karşılanan gelecek zamanın hikâyesi Altaycada gelecek zaman ekleri $-(A^4, I^2)r$ ve $-A^4tA^4n/-ytA^4n$ 'dan sonra *edi* biriminin getirilmesiyle yapılır.

(57) *Kepeş baza da uyuktaar edi, ce Kuraaş süt kaynadatan kazanın önötiyin kıra bergen.* (TBK, 138)

Kepeş yine **uyuyacaktı** ama Kuraaş süt kazanını bilerek kazıyıverdi.

(58) *Ol örökön boyı tuku kaçan cök to bolzo, ce etken cakşızı kanay undılatan edi.* (TBK, 290)

O ihtiyarın kendisi bir zaman yok da olsa, yaptığı iyilikler nasıl **unutulacaktı**.

Gelecek zamanın rivayeti

Türkçede *-acakmış* şeklinde karşılanan gelecek zamanın rivayeti Altaycada *-atan emtir, -atan bolgon emtir, -atan bol(up)tır, -ar emtir, -ar bolgon emtir, -ar boltır, -ar bolgon boltır* (Bacanlı, 2001: 226) şekilleriyle karşılanır.

(59) *Öskö kijige etken cakşı bir tušta cakşı bolup, oyto sege keleten emtir.*
(TBK, 52)

Başkasına yaptığın iyilik bir zamanda iyilik olup sana geri **dönecekmiş**.

(60) *Baldar, slerdiñ ol çookır uyaar tulaan aydın on eki çañızında töröör emtir.*
(TBK, 285)

Çocuklar, sizin o alaca ineğiniz mart ayının on ikinci yenisinde **doğuracakmış**.

Gelecek zamanın şartı

Türkçede *-acaksa* şeklinde karşılanan gelecek zamanın şartı Altaycada gelecek zaman ekleri $-(A^4, I^2)r$ ve $-A^4tA^4n/-ytA^4n'$ 'dan sonra *bolzo* biriminin getirilmesiyle yapılır. Şahıs ekleri *bolzo* birimine getirilir.

(61) - *Ölötön bolzoñ – öl, özötön bolzoñ – ös, ce çañıs la sen mege kontrrevolyutsiya etpe! Onoñ başka koomoy neme köröriñ, ögöön!* (TU, 78)

Öleceksen öl, büyüyeceksen büyü, ama yalnız bana karşıdevrimcilik yapma!
Sonra daha farklı kötü şey göreceksin, ihtiyar!

(62) *Altın la tabılatan bolzo, azıktı men tabarım.* (M, 81)

Altın **bulunacaksa** yiyeceği ben bulacağım.

2.2.5.1.3. Tasarlama Kipleri

Tasarlama kipleri, fiilin olumlu veya olumsuz yöndeki gerçekleşmesini tasarlanan istek, emir, şart ve gereklilik kavramları içinde veren kiplerdir (Korkmaz, 647). Altayca ile Türkçede şart kipi çekimi benzer şekilde yapılır; diğer tasarlama kiplerinin çekiminde ise farklılıklar ortaya çıkar.

2.2.5.1.3.1. İstek Kipi

İstek kipi, fiile istek, niyet, arzu kavramları verir; yapılan işin istendiğini veya o işe niyet edildiğini gösterir (Korkmaz, 2003: 648). Altaycada istek kipi, Eski Türkçede gelecek zaman (von Gabain, 2007: 81) eki olarak kullanılan $-G^2A^4$ y ekinin şahıs ekleri ile çekimlemesiyle yapılmaktadır.

Tabloda ekin şahıslara göre çekimi verilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>bargayım</i> “gideyim”	<i>bargayıbıs/bargayıs</i>
2. şahıs	<i>bargayıñ</i>	<i>bargayıgar/bargayaar</i>
3. şahıs	<i>bargay</i>	<i>bargay/bargaylar</i>

(63) - *Tös redaktordıñ boyına telefon soksom, ajanarga bargan dejet. Eki çaska cetire neni edetenin tort bilbey oturım.*

- *Gorod körgöyñ...* (AK, 435)

Genel redaktöre telefon edince, yemeğe gitti dediler. İki saat kadar ne yapacağımı hiç bilmiyorum.

- Şehri **gör** (göresin/görebilirsin).

İstek kipinin olumsuz fiil ile ek arasına $-B^2A^4$ olumsuzluk ekinin getirilmesi ile yapılır. Tabloda ekin olumsuz şeklinin şahıslara göre çekimi verilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>barbagayım</i> “gitmeyeyim”	<i>barbagayıbıs/barbagayıs</i>
2. şahıs	<i>barbagayıñ</i>	<i>barbagayıgar/barbagayaar</i>
3. şahıs	<i>barbagay</i>	<i>barbagay/barbagaylar</i>

(64) *Katki, ondıy solun katkı, bir çıkkan kiyninde, kanay ugulbagay ne.* (TBK, 294)

Kahkaha, öyle farklı kahkaha, bir kez çıktıktan sonra nasıl **duyulmasın** ki.

Türkçede ise istek kipi, emir kipiyle karışmış gibi görünmektedir. 1. teklik ve çokluk şahsın emir eki olan $-A^2yI^2m$ ve $-A^2I^2m$ şeklinde kişinin kendisine emir veremeyeceği; bu şekillerde emirden çok istek anlamının kuvvetli olması dolayısıyla

Türkçede istek kipi çekimi şu şekilde verilmektedir (Demir ve Yılmaz, 2009: 194):
Türkçede istek kipinin şahıslara çekimi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	$-(y)A^2yI^2m$	$-(y)A^2II^2m$
2. şahıs	$-(y)A^2sI^2n$	$-(y)A^2sII^2nz$
3. şahıs	$-(y)A^2$	$-(y)A^2IA^2r$

İstek kipinin hikâyesi

Türkçede *alaydım, alaydın, alaydı, alaydık, alaydınız, alaydılar* şeklinde yapılan istek kipinin hikâyesi Altaycada şahıs eki almış *edi* biriminin *-gay* istek eki almış fiilden sonra getirilmesiyle karşılanır.

(65) *Bir muşnıñ kartoşkozın çoçkolor cip, semirze, ol tuşta Kabayçı çoçkonıñ balazın **algay edi**...* (AK, 64)

Binlerce patatesini domuzlar yiyip semirdikleri vakit Kabayçı domuzun yavrusunu (keşke) **alaydı**.

İstek kipinin rivayeti

Türkçede *alaymışım, alaymışsın, alaymış, alaymışız, alaymışsınız, alaymışlar* şeklinde karşılanan istek kipinin rivayeti Altaycada kullanılmaz.

İstek kipinin şartı ise hem Altaycada hem de Türkçede kullanılmamaktadır.

2.2.5.1.3.2. Emir Kipi

Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden kiptir (Korkmaz, 2003: 665). Hem Altaycada hem de Türkçede emir kipinde, kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiştir.

Altaycada emir ekleri:

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	$-A^4yI^2n, -yI^2n$	$-A^4II^2k(tA^4r)/-yII^2k(tA^4r)$ $-A^4II^2/-yII^2, -(A^4)A^4k(tA^4r)$
2. şahıs	-	$-I^2gA^2r, -gA^4r$
3. şahıs	$-sI^2n, -zI^2n$	$-sII^2n(dA^2r), -zII^2n(dA^2r)$

Türkçede emir ekleri:

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	$-A^2yI^2m$	$-A^2I^2m$
2. şahıs	-	$-(I^4)n, -(I^4)nI^4z$
3. şahıs	$-sI^4n$	$-sI^4nIA^2r$

1. teklik şahıs emir eki, Altayca ve Türkçede, Tekin'in (2003: 181), Eski Türkçede gönüllülük kipi olarak değerlendirdiği $-(A)yIn$ ekinden gelmektedir. Türkçede $-ayın$ şekli analogik olarak 1. şahıslardaki $-m$ ekinin tesiriyle $-ayım$ şekline dönüşmüş, Altaycada ise korunmuştur. Altaycada, Eski Türkçede de olduğu gibi ekin ilk ünlüsü düşebilir. Ek, Altaycada Türkçeden farklı olarak düzlük-yuvarlaklık uyumunda da girmektedir.

(66) *Alugardı mege sadıgar, altın-mönjün akçanı men bereyin.* (M, 7)

Avlarınızın postlarını bana satınız, altın gümüş parayı ben **vereyim**.

2. teklik şahıs emir eki, Eski Türkçe, Altayca ve Türkçede eksizdir. Fiil kök ve gövdesi aynı zamanda emir ifadesi de taşımaktadır.

3. teklik şahıs emir ekinde de sesbilgisel farklılıklar dışında bir farklılık görülmez. Ekin ilk ünsüzü Altaycada ötümlüleşerek /z/ ünsüzü ile de başlayabilir. Altaycada ek, artlık-önlük uyumuna bağlıken Türkçede hem artlık-önlük hem de düzlük yuvarlaklık uyumlarına girer.

1. çokluk şahıs emir eki, Eski Türkçede $-(A^2)I^2m$ şeklindedir. Bu ek, Türkçede korunmuş, Altaycada ise değişmiştir. Altaycada 1. çokluk şahıs emir ekleri Kutadgu Bilig'de görülen $-A^2I^2$ ve $-A^2I^2\eta$ (Ercilasun vd, 2006: 779) biçimleri ile benzeşir. Ancak Altaycada $-A^2I^2\eta$ şekli değil $-A^4I^2k$ şekli kullanılır. Ayrıca bu şekil $+lar$ çokluk ekiyle genişletilebilir. Ek, ünsüzle biten fiillere $-A^4I^2k$ ve $-A^4I^2$, ünlüyle biten fiillere ise $-yI^2k$ ve $-yI^2$ şeklinde eklenir. Altaycada 1. çokluk şahıs emir ekinin $-A^4I^2$ şekli konuşurun kendisi ile hitap ettiği kişinin hareketi birlikte gerçekleştirmesi bakımından ikilik bildirir. $-A^4I^2k$ şekli ise ikiden fazla kişiyi kapsar.

(67) *Borgoy öbögön lö Pavlov kalgançı saldanı cazap bojoylo, ayıldarı caar bastılar.*

- *Borgoy Orgoyıç, mege barıp çay içeli* — *dep, Pavlov çay barın eske alala, Borgoy öbögönniñ kiynineñ unçuktı.* (AK, 153)

Yaşlı Borgoy ile Pavlov son sabanı da güzelce bitirip, evlerine doğru yürüdüler.

- Borgoy Orgoyıç, bana gidip çay **ıçelim** – deyip, Pavlov çayının olduğunu hatırlayıp yaşlı Borgoy'ın arkasından seslendi.

(68) - *Albatı-con, aytkanımdı ugugar! Çamalda kızıldar kelgen, attarın azıraytan ölöñ çok. Ölöñ ekelip, boluşsın dep kıçırıp turum. **Bolujaliktar**, ölöñdi tünile tartıp cetirelikter.* (M, 94)

- Ey ahâli, sözlerimi dinleyiniz! Çamal'dan kızılılar geldi, atlarını besleyecek ot yok. Ot getirip, yardım edin diye emrediyorum. **Yardım edelim**, otu gece boyunca **çekip getirelim**.

2. çokluk şahıs emir ekleri Altayca ile Türkçede, 2. çokluk şahıs eklerinin farklılığından dolayı farklılaşmıştır. Altayca $-I^2gA^2r$, $-gA^4r$, Türkçede ise $-(I^4)n$, $-(I^4)nI^4z$ ekleri 2. çokluk şahıs emir eklerini oluşturur.

(69) *Tös cerdeñ kelgen kiji altay baldarga: «**Üreniger**, albatıgarga tuzalu ulus **bolıgar**» - dep aytkan.* (TU, 198)

Merkezden gelen kişi Altaylı çocuklara: “**Okuyunuz**, hâlkınıza faydalı insanlar **olunuz**” diye söyledi.

3. çokluk şahıs emir ekinde de sesbilgisel farklılıklar dışında bir farklılık görülmez. Ekin ilk ünsüzü Altaycada ötümlüleşerek /z/ ünsüzü ile de başlayabilir. Altaycada ek, artlık-önlük uyumuna bağlıyken Türkçede hem artlık-önlük hem de düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girer.

Emir kipinin olumsuzu hem Altaycada hem de Türkçede fiil ile ekin arasına AT. $-B^2A^4 \sim TT$. $-mA^2$ olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır.

(70) *A sler, baldarım, cestegerdeñ erten bir de **ırabagar**.* (TBK, 219)

Siz, yavrularım, yarım eniştenizden hiç **uzaklaşmayın**.

(71) *Ol **berbeyin** dep sananza, ogo “cok” dep aydarga ceñil.* (TBK, 49)

O **vermeyeyim** diye düşünsei ona yok demek kolay.

(72) ***Canbaylık**... – dep, uçı-uçında çokol Payskan cöpsindi.* (TU, 228)

Dönmeyelim – diye sonunda kekeme Payskan kabul etti.

2.2.5.1.3.3. Şart Kipi

Altayca ile Türkçede şart kipi AT. $-S^2A^4 \sim TT. -sA^2$ şart ekiyle yapılmaktadır. Ek, Altayca ile Türkçede fonetik olarak farklılaşır. Altaycada ileri ünsüz uyumu sonucu ekin /z/'li eş biçimleri de oluşmuştur. Ayrıca ek, Altaycada Türkçeden farklı olarak düzlük-yuvarlaklık uyumuna da girer.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>körzöm</i> “görsem”	<i>körzöbis/körzöös</i>
2. şahıs	<i>körzön</i>	<i>körzögör/körzöör</i>
3. şahıs	<i>körzö</i>	<i>körzö</i>

Şart kipinin olumsuzu hem Altaycada hem de Türkçede fiil ile ekin arasına AT. $B^2A^4 \sim TT. -mA^2$ olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>albazam</i> “almasam”	<i>albazabis/albazaas</i>
2. şahıs	<i>albazan</i>	<i>albazagar/albazaar</i>
3. şahıs	<i>albaza</i>	<i>albaza</i>

Şart ekinin zarf-fiil eki gibi kullanılması, Altaycada Türkçede olduğundan daha fazladır.

(73) *Cuu tört cıl bolgon... — dep, Cergeley ayttı. — Emdi kiji sananza, tört cıl emes, törtön cıl bolgon nemediy!* (AK, 353)

Savaş dört yıl sürdü... – diye, Cergeley konuştu. – Şimdi insan düşününce dört değil kırk yıl sürmüş gibi!

Şart kipinin hikâyesi

Türkçede *gelseydim, gelseydin, gelseydi, gelseydik, gelseydiniz, gelselerdi* şeklinde karşılanan şart kipinin hikâyesi Altaycada görülen geçmiş zamanın şartında olduğu gibi şahıs eki almış *bolzo* biriminin *-gan* eki almış fiille birlikte kullanılmasıyla yapılır.

(74) *Sege emes ol köböK Köörömgö bargan bolzom dep, bir de cajırbay oturur.* (TBK, 333)

Sana değil de o köpük Kööröm'e **gitseydim** diye hiç saklamıyordu.

Şart kipinin rivayeti Türkçede *görseymişim, görseymişsin, görseymiş, görseymişiz, görseymişsiniz, görselelmiş* şeklinde karşılanırken Altayca şart kipinin rivayet şekli kullanılmamaktadır.

Şart kipini şartı ise ne Altaycada ne de Türkçede kullanılır.

2.2.5.1.3.4. Gereklilik Kipi

Altayca ile Türkçe, gerekliliğin karşılanması konusunda farklılaşmaktadır. Altaycada gereklilik analitik yollarla karşılanırken; Türkçede $-mA^2I^2$ ekiyle yapılır.

Altaycada gereklilik, $-A^4r$ isim-fiil (matar) eki almış fiilin *kerek* "gerek" ve *uçurlu* "anlamalı" kelimeleriyle birlikte kullanılmasıyla karşılanır. Bu tür yapılarda şahıs bildirimini yönelme hâli eki almış – bazen almadan da – şahıs zamiriyle gösterilir. Olumsuz şekli ise $-A^4r$ eki yerine $-B^2A^4s$ ekinin getirilmesiyle yapılır. Türkçede kullanılan $-mA^2I^2$ eki, *-ma*, *-me* fiilden isim yapma ekiyle *+lı*, *+li* sıfat yapma ekinden oluşmuş yeni bir ektir. Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinin son devresinde – bir sıfat-fiil olarak – meydana çıkmış; Osmanlı Türkçesinde bugünkü göreviyle kullanılmaya başlanmıştır (Türkyılmaz, 1999: 105).

(75) *Albatınıñ keler öyi uçun, respublikanıñ keregi uçun. Açılbas ejikti açar kerek. Edilbes kerekti eder kerek.* (KAÜS, 35)

Hâlkın eleceği için, cumhuriyet için. Açılmaz kapıyı **açmalı**. Edilmez işi **etmeli**.

(76) *Oktyabr'dıñ bayramı kelze le, mege toy eder kerek.* (AK, 357)

Ekim bayramı gelince, **düğün yapmalıyım**.

(77) *Bis balıktı teñ ülejer uçurlu!* (TU, 39)

Biz balıkları eşit **paylaşmalıyız**.

(78) *Ol cañıskan catpas uçurlu ine.* (TBK, 85)

O yalnız **yatmamalı** elbette.

Türkçede gereklilik kipinin hikâyesi *gelmeliydim, gelmeliydin, gelmeliydi, gelmeliydik, gelmeliydiniz, gelmeliydiler*; rivayeti *görmeliymişim, görmeliymişsin, görmeliymiş, görmeliymişiz, görmeliymişsiniz, görmeliymişler*; şartı ise *görmeliysem, görmeliysen, görmeliyse, görmeliysek, görmeliyseniz, görmelilerse* şeklinde karşılanırken Altaycada gereklilik kipinin hikâyesi, rivayeti ve şartı kullanılmamaktadır.

2.2.5.1.4. Olumsuzluk Eki

Olumsuzluk eki çeşitli dilbilgisi çalışmalarında (mesela Ergin, 2003: 200; Korkmaz, 2003: 128) fiilden fiil yapma eki olarak değerlendirilir. Bu çalışmada ise ekin, hem Altaycada hem de Türkçede istisnasız bütün çekimli fiillere gelebilmesinden dolayı çekim eki olarak değerlendirilmektedir.

Çekime girmiş fiilleri olumsuz bir anlatıma sokabilmek için fiil kök veya gövdeleri ile fiil çekim ekleri arasında Altaycada $-B^2A^4$; Türkçede $-mA^2$ olumsuzluk eki getirilmektedir. Ek, Altayca ile Türkçede fonetik olarak farklılaşır. Ekin ünsüzü Altaycada /b/ ve /p/ iken Türkçede yalnızca /m/’dir. Ekin ünlüsü ise Altaycada hem artlık-önlük hem de düzlük-yuvarlaklık uyumlarına Türkçede ise yalnızca artlık-önlük uyumuna bağlıdır.

kel-be-di ~ gel-me-di, bar-ba-gan ~ git-me-di, kör-bö-gön ~ gör-me-di, bol-bo-gon ~ olmadı, iç-pe-yten ~ iç-me-yecek, ayt-pa-dı ~ söylemedi, bojojot-po-dı ~ bırak-ma-dı, öt-pö-ytön ~ geç-me-y-ecek vb.

Olumsuzluk eki Türkçede çekim sırasında daralmaya uğrayabilirken Altaycada bu durum söz konusu değildir: *gel-me-yor > gelmiyor, bak-ma-yor > bakmıyor vb.*

Geniş zamanın olumsuz şekli Altaycada $-B^2A^4s$ (gelecek zaman işlevinde); Türkçede ise $-mA^2z$ şeklindedir. Ancak Türkçede. 1. teklik ve çokluk şahıslarda özel bir durum ortaya çıkar ve ek *-ma, -me* şeklinde eklenir.

süü-bez-im ~ sev-me-m, süü-bez-iñ ~ sev-mez-sin, süü-bes ~ sev-mez, süü-bes-iz ~ sev-me-yiz, süü-bez-eer ~ sev-mez-siniz, süü-bes-ter ~ sev-mez-ler vb.

2.2.5.1.5. Soru Eki

Fillerin soru şekli Altaycada $-B^2A^4$, Türkçede $-mI^t$ ekleriyle karşılanır. Ek, Altayca ile Türkçede fonetik olarak farklılaşmıştır. Altaycada /b/ ve /p/’li; Türkçede ise yalnızca /m/’li biçimleri kullanılır. Ekin ünlüsü Altaycaca /a/, /e/, /o/, /ö/ şeklindeyken Türkçede /ı/, /i/, /u/, /ü/ şeklindedir. Altaycada *be* soru ekiyle *edi* koşacının birleşmesiyle oluşan *bedi* şekli dışında soru eki her durumda kip ve şahıs eklerinin sonunda bulunur ve ayrı yazılır. Türkçede ise soru eki fiilden ayrı yazılmakla birlikte yüklem içindeki yeri kesin değildir. Görülen geçmiş zaman, dilek, şart ve emir

kiplerinde şahıs eklerinde sonra; öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve gereklilik kiplerinde ise kip eklerinden sonra şahıs eklerinden önce gelebilmektedir.

bararıŋ ba ~ gidecek mi-sin, kördi be ~ gördü mü, bilip cadaar ba ~ biliyor mu-sun vb.

2.2.6. Edatlar

Edatlar yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlere (Korkmaz, 2003: 1052). Hem Altaycada hem de Türkçede edatlar isimler veya fiillerden türetilmiş olabilir. Altaycada, Moğolca; Türkçede ise Arapça ve Farsça kökenli edatlar bulunur. Bu çalışmada, Altayca ile Türkçedeki edatlar, aitlik, benzerlik, başkalık, beraberlik, miktar, uygunluk, sebep, yön ve zaman ilişkileri kurmaları bakımından ele alınmaktadır.

2.2.6.1. Aitlik ve İlgili Olma İlişkisi Kuran Edatlar

Aitlik ve ilgili olma ilişkisi kuran edatlar Altaycada *kereginde* “hakkında”, Türkçede ise *ait*, *dair*, *ilişkin* ve *üzerine* edatlarıdır. Altayca *kereginde* edatı kerek “gerek” kelimesinden türetilmiştir. Türkçede *ilişkin* ve *üzerine* edatları Türkçe kökenli olup *ait* ve *dair* edatları Arapçadan kopyalanmıştır.

AT.

(1) *Lida Nikanor İvanoviçke altay albatınıy Celbegen kereginde çörçögin kuskarta kuuçındap berdi.* (TU, 235)

Lida, Nikafor İvanoviç’e Altay hâlkının **Celbegen hakkındaki** masalını kısaca anlattı.

TT. *aşka dair, kamuya ait, toplantıya ilişkin, sevda üzerine* vb.

2.2.6.2. Benzerlik İlişkisi Kuran Edatlar

Benzerlik ilişkisi kuran edatlar Altaycada *çılap/çilep* “gibi”, *oşkoş* “gibi, benzer” *keptü* “gibi” edatlarıdır. Türkçede ise *gibi*, *denli*, *misali*, *üzere*, *üzre* ve daha seyrek olmak üzere *cins*, *cinsten*, *çeşit* ve *kabil* (Korkmaz, 2003: 1066) kelimeleridir. Altaycada *çılap/çilep* edatı *çıla-/çile-* fiilinden *-p* zarf-fiil ekiyle türetilmiş ve dilbilgiselleşmiştir (Bacanlı, 2004a: 96). *oşkoş* “gibi, benzer” edatı da *okşo-*

“benzemek” fiilinden türemiş olmakla birlikte günümüz Altaycasında bu fiil kullanılmaz. Türkçede *gibi*, *denli*, *üzere*, *üzre* edatları Türkçe; *misali*, *cins*, *cinsten*, *kabil* edatları Arapça; *çeşit* edatı ise Farsça kökenlidir.

AT.

(2) *Cırtay onun kiyninde koy çılup maarap cat.* (AK, 237)

Cırtay onun arkasından **koyun gibi** meliyordu.

(3) *Munduzak, ezirik kiji çilep, kandy tereş uyuktagaş?* (M, 10)

Munduzak, **sarhoş gibi** nasıl derin uyudun?

(4) *Küskü oşkoş caltırıp catkan aru kara suudaş içip alat.* (M, 15)

Ayna gibi parlayan temiz pınar suyundan içti.

(5) *Tayga keptü sööktör catkan, talay keptü kan akkan — ol ta kandy albatılar, ta kaji cerler, ta künçigji, ta künbadiji — örtölgön, öltürilgen, olcololgon!* (TBK, 189)

Tayga gibi kemikler yattı, **ırmak gibi** kan aktı – bütün hâklar, bütür ülkeler, batısı doğusu yakıldı, öldürüldü, esir edildi.

TT. *ateş gibi, bu denli yoğun işler, bilindiği üzere, kuş misali, bu çeşit adamlar* vb.

2.2.6.3. Başkalık İlişkisi Kuran Edatlar

Başkalık ilişkisi kuran edatlar Altaycada *başka* “başka”, *öskö* “başka”; Türkçede ise *başka*, *gayri* ve *maada* edatlarıdır. Altaycadaki *başka* ve *öskö* edatı ile Türkçedeki *başka* ve *özge* edatları yapı ve işlev olarak bir ve aynıdır. Ancak günümüz Türkçesinde *özge* kelimesi kullanımdan düşmüştür. Türkçedeki *gayri* ve bugün artık kullanılmayan *maada* edatları Arapçadan kopyalanmıştır.

(6) *Aylınay çikkajın, boyınış akçazınay başka altan-ceten salkovoydı ak böskö cırs tañala, konçına sugup alar.* (TBK, 221)

Evinden çıkınca, **kendi parasından başka** altmış yetmiş rubleyi ak beze sarıp konçuna sokar.

(7) *İnternatta, altay baldardaş öskö, köp ösküs orus baldar baza bar bolgon.* (TU, 149)

Yatılı okulda, **Altaylı çocuklardan başka** çok sayıda Rus çocuk da vardı.

TT. *senden başka, senden gayri, gelmekten maada* vb.

2.2.6.4. Beraberlik veya Vasıta İlişkisi Kuran Edatlar

Beraberlik veya vasıta ilişkisi kuran edatlar Altaycada ekleşmiş $-IA^4$ “ile” edatı, bu edatla genişletilmiş $-IA^4$ *kojo* “ile birlikte” ve $-IA^4$ ekü/üçü “ile ikimiz/üçümüz” ve *bıla/bile* “ile” gibi kelimelerdir. Türkçede ise beraberlik veya vasıta ilişkisi *ile, birlikte, beraber, yanı sıra* gibi edatlarla kurulur. *ile* edatı Türkçede de ekleşebilir, *birlikte* ve *beraber* edatlarıyla genişleyebilir. Türkçede, Farsçadan alınan *beraber* edatı dışında Altayca ve Türkçede beraberlik bildiren edatlar Türkçe kökenlidir.

(8) *Nahay Nogoyeviç kalbaktıñ sabıla stolgo kandıy da çiyikter tartıp, tañkılap oturgan.* (AK, 234)

Nahay Nogoyeviç **kaşığın sapıyla** masaya bazı çizgiler çizip sigara içiyordu.

(9) *Küçük tuştan ala koy-kuraanla kojo öskön.* (TBK, 257)

Küçük yaştan itibaren **koyun kuzularla birlikte** büyüdü.

(10) *Cañı cıldıñ aldında ol Evdokiya İvanovnalı ekü oblast'ka cuunga barıp kelgen.* (AK, 48)

Yeni yılın öncesinde o **Evdokiya İvanova'yla birlikte** oblasta toplantıya gidip geldi.

(11) *Cañmırbıla tögölgen,*

Calkınbıla körüngen

Üç-Kurbustan kedayıs! (TBK, 185)

Yağmurla dökülen,

Yıldırımla görünen

Üç Kurbustan tanrımız!

TT. *güzelliğiyle dillere destan olan, Ali'yle birlikte Veli de geldi, Ali'yle beraber yaptık, Ali'nin yanı sıra Veli de geldi vb.*

2.2.6.5. Miktar ve Derece İlişkisi Kuran Edatlar

Altaycada aslen eşitlik hâli ekleri olan $+D^2I^2y$ ve $+çA^4$ ekleri miktar ve derece ilişkisi de kurmaktadır. Türkçede ise miktar ve derece ilişkisi *kadar, derece, denli ve aşkın* gibi edatlarla oluşturulur. *kadar* ve *derece* kelimeleri Arapça kökenlidir.

AT. *teermençe baştu* “değirmen kadar başı olan” (M, 6), *ayudıy bökö* “ayı kadar güçlü” (AK, 11) vb.

TT. *bir bebek kadar masum, bu derece sağlıksız bir ortam, bu denli sevda, yüzü aşkın adam* vb.

2.2.6.6. Uygunluk, Denklik ve Nispet İlişkisi Kuran Edatlar

Uygunluk, denklik ve nispet ilişkisi Altaycada *körö* “göre”; Türkçede ise *göre*, *nazaran*, *oranla* gibi edatlarla oluşturulmaktadır. Altayca *körö*, Türkçe *göre* edatı yapı ve işlev olarak bir ve aynıdır. *oranla* edatı Türkçe, *nazaran* edatı ise Arapça kökenlidir.

AT. (12) *Pavlov deze kezikte baza tura cügürüp turgan, ce andıy da bolzo, Nahay Nogoyeviçke körö tokunalu bolgon.* (AK, 205)

Pavlov ise ara sıra ayağa fırlıyordu, ama yine de **Nahay Nogoyeviç’e göre** sakindi.

TT. *şartlara göre değişen, Ali’ye nazaran Veli daha çalışkan, boyuna oranla kilosuz fazla* vb.

2.2.6.7. Sebep İlişkisi Kuran Edatlar

Altaycada sebep ilişkisi kuran edatlar *uçun* “için”, *dep* “diye” ve *ulam* “dolayı”; Türkçede ise *için*, *diye*, *dolayı*, *ötürü*, *binaen*, *dolayısıyla*, *hasebiyle* gibi edatlardır.

(13) *Çoros-Gurkin baza ol cerdiñ dep ukkam. Ulu curukçı. Altayı, albatızı uçun tının bergen.* (KAÜS, 28)

Çoros Gurkin de o yerin (insanı) **diye** duydum. Büyük ressam. Altayı, **hâlkı için** canını verdi.

(14) *Ol kiji caan udabay, cuuda algan şırkazınay ulam cada kalgan.* (TBK, 328)

O kişi çok geçmeden savaşta aldığı **yaradan dolayı** öldü.

2.2.6.8. Yön ve Sınırlama İlişkisi Kuran Edatlar

Altaycada yön ve sınırlama bildiren edatlar *cetire* “-e kadar”, *caar* “-doğru” ve *döön/töön* “-e doğru”; Türkçede ise *kadar*, *değın*, *dek*, *doğru*, *karşı*, *taraf*, *yana* vb. edatlardır.

(15) *Ol emdige cetire kandıy da gorod körbögön.* (TU, 214)

O, **şimdiye kadar** hiç şehir görmedi.

(16) *Emeş amurap alala, Kan-Oozı, Köksuu-Oozı emeze Ulagan aymaktar caar bararıs.* (AK, 209)

Biraz dinlenip, **Kan-Oozı, Köksuu-Oozı ya da Ulağan aymaklarına doğru** gideriz.

(17) *Bu şaytan kursak ciir bolzo, teşeri döön körölö, iyt çilep, tutkulanıp oturar!* (TU, 22)

Bu şeytan yemek yiyecek olsa **gökyüzüne doğru** bakıp, köpek gibi ulur.

2.2.6.9. Zaman İlişkisi Kuran Edatlar

Zaman ilişkisi kuran edatlar Altaycada *beri* “beri”, *ala* “itibaren”, *arı* “öte, sonra”, *ozo* “önce”, *aldında* “önce”, *kiyninde* “sonra”, *turkunına* “boyunca, süresince”; Türkçede ise *önce*, *evvel*, *sonra*, *beri*, *itibaren*, *başlayarak* gibi kelimelerdir.

(18) *Kindikterin keskenineñ beri mında.* (IEİ, 9)

Göbeklerini kestiklerinden **beri** buradalar.

(19) *Ol toodo Maaday ötkön kandu cuuda baştapkı künneñ ala uçına cetire turujıp, ezen canıp kelgen cuuçıldardıñ birüzi.* (IEİ, 93)

Maaday bu kanlı savaşın ilk gününden **itibaren** son gününe **kadar** savaşmış sağ salım dönen savaşçılardan birisi.

(20) *Mınañ arı kandıy bolor?* (IEİ, 108)

Bundan **sonra** nasıl olacaktı?

(21) *Bir-eki cıl mınañ ozo meniñ çın adam Maaday bolgonı cartaltı.* (IEİ, 132)

Bundan bir iki yıl **önce** benim gerçek babamın Maaday olduğu anlaşıldı.

(22) *Oroy eñirde, uyuktaar aldında, komıs oynobos degen.* (IEİ, 12)

Akşam geç vakitte, uyumadan **önce** kopuz çalınmaz dedi.

(23) *Tañ aldında bir emeş caaş caagan **kiyninde**, ar-bütkeni körzöñ, cañırılıp kalgandı.* (IEİ, 41)

Tan öncesinde biraz yağmur yağdıktan **sonra** tabiatı görsen, yenilenmiş gibiydi.

(24) *Ne deze, Mayna kalgançı eki-üç cıldıñ **turkunına** ulus kaydaar-kaydaar akça iyze, kvitantsiya çok dep aydar.* (IEİ, 124)

Çünkü Mayna, son iki üç yıl **boyunca** insanlar ne kadar para gönderseler de makbuz yok diyordu.

2.2.7. Bağlaçlar

Bağlaçlar kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevler ile bağlandıkları sözler arasında türlü ilişkiler kuran gramer öğeleridir (Korkmaz, 2003: 1091). Bu çalışmada Altayca ile Türkçede kullanılan bağlaçlar sıralama bağlaçları, denkleştirme bağlaçları, karşılaştıma bağlaçları, cümle başı bağlaçları ve sona gelen bağlaçlar başlıkları altında ele alınmaktadır.

2.2.7.1. Sıralama Bağlaçları

Arka arkaya gelen unsurları, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlarlar. Bağladıkları iki unsurun arasına girerler (Ergin, 2003: 352). Altaycada sıralama bağlacı olarak *la*⁴ “ve, ile”, *baza* “ve de, dahi, yine, bile”; Türkçede ise *ve, ile, ila, dahi* bağlaçları kullanılır.

(1) *Caş tuşta la ciit öyinde tıñla añılabagan.* (IEİ, 5)

Çocukluk ve gençlik zamanlarında çok da dikkat çekmedi.

(2) *Kaçan ayıldañ çıgıp kelerde, cer le teñeri karanıyga aldırıp koytır.* (IEİ, 53)

Evden çıktığında **yer ile gök** karanlığa bürünmüştü.

(3) *Bir uydı tura uçun berip iyzebis, onoñ öskö tört uy baza bozu–torbogı artıp cat.* (M, 40)

Bir ineği ev için versek, ondan başka **dört inek ve buzağısı** danası artıyor.

2.2.7.2. Denkleştirme Bağlaçları

Birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek olan iki unsuru birbirine bağlayan, birbiriyle karşılaştıran bağlaçlardır. Bağladıkları unsurların arasına girerler (Ergin, 2003: 353). Altaycada denkleştirme bağlacı *emeze* “veya, ya da, yoksa”; Türkçede ise *ya, ya ... ya, ya da, yahut, veya, veyahut da* bağlaçlarıdır.

(4) *Cış arkalu kırlarga emeze kaa-jaa agaştu ayañdarga cañıskan da añaar.* (IEİ, 70)

Sık ormanlarla kaplı kırlarda ya da seyrek ağaçlı yerlerde tek başına avlanırdı.

(5) *Ulus la cuulgan cerde toy emeze cırgal boloton uçun bastıra deremneniñ iyteri baza cuuljıp keldiler.* (AK, 452)

İnsanların toplandığı yerde **düğün veya eğlence** olacağı için bütün köyün köpekleri toplanıp geldiler.

2.2.7.3. Karşılaştırma Bağlaçları

Karşılaştırılan iki veya daha çok unsuru, dil birliğini birbirine bağlarlar (Ergin, 2003: 353). Altaycada karşılaştırma edatları D^2A^4 ... D^2A^4 “de ... de, hem ... hem”, *ta* ... *ta* “ya ... ya da”, *ta* ... *ta çok* “yoksa” *aysa/aysa bolzo* “öyleyse, yoksa, veya, belki”; Türkçede *ya... ya, hem... hem, ne ... ne, da (de) ... da (de)* şeklindedir.

(6) *A bu kalğançı cıldarda onıla ta ne bolo bergen: açınar da, kaa-caada süüner de.* (IEİ, 5)

Ama son yıllarda ona bir şeyler oldu. **Üzülür de ara sıra sevinir de.**

(7) *Ta bistiñ ulus, ta nemetster – onızı sanaama kirbeyt.* (IEİ, 21)

Ya bizimkiler ya da Almanlar – orası aklıma gelmiyor.

(8) *Bir çoçkonıñ balazı baalu ba aysa bir bolçok kartoşko baalu ba?* (AK, 64)

Bir domuz yavrusu mu pahâli **yoksa** bir yuvarlak patates mi?

(9) *Kaydañ körör, aysa bolzo ölör aldında bu curuk oyto körüler...* (TBK, 73)

Nereden görecek, **belki** ölmeden önce bu resim tekrar görülür.

2.2.7.4. Cümle Başı Bağlaçları

Cümleleri mana bakımından birbirine bağlarlar. Daima cümle başında bulunurlar. Başında buldukları cümleyi bazıları ondan sonra gelen cümle veya cümlelere, bazıları da kendinden önce gelen cümle veya cümlelere bağlarlar (Ergin, 2003: 354). Altayca ile Türkçede cümle başı bağlaçları büyük oranda değişmiştir. Altaycada cümle başı bağlaçları şunlardır: *ce* “ama, lakin; ancak, yalnız”, *bayla* “herhâlde”, *neniñ uçun deze* “çünkü”, *aysa <andıy bolzo* “herhâlde, galiba, yoksa, öyleyse”, *mınayda* “böylece, nitekim”, *anayda* “böylece, nitekim”, *mınayıp*

“böylelikle”, *anayıp* “böylelikle”, *uçında* “sonuç olarak”. Türkçede ise *fakat*, *lâkin*, *ancak*, *yalnız*, *ama*, *eğer*, *şâyed*, *gerçi*, *çünkü*, *zirâ*, *mâdemki*, *mâdem*, *meğer*, *binaenaleyh*, *öyle ki*, *oysa ki*, *şöyle ki*, *nitekim*, *hâlbukî*, *kaldı ki*, *üstelik*, *belki*, *hatta*, *imdi*, *yani*, *mamañih*, *zâten*, *zâti*, *bâri*, *kezâ*, *hâkeza*, *kezâlik*, *kâşki*, *hazır*, *sanki*, *san*, *âdetâ*, *nasıl ki*, *nite ki*, *niçe ki*, *gûya*, *tek*, *yeter ki*, *meğer ki*, *velev*, *velev ki*, *tâ ki*, *illâ*, *illâ ki*, *yoksa*, *hele* (Ergin, 2003: 354-357) gibi kelimeler cümle başı bağlacı olarak kullanılır. Görüldüğü gibi Türkçe, Altaycaya göre daha fazla sayıda cümle başı bağlacına sahiptir. Ancak bunların çoğu Arapça ve Farsça kökenli olup bir kısmı günümüzde kullanılmaz.

(10) *Buluttar tam la koyulıp, ulustıñ sıranay la üstine şuulajıp keldiler. Ce caaş emdige cok.* (AK, 80)

Bulutlar iyice koyulaşp, insanların tam üstüne gürültüyle geldiler. **Ama** yağış şimdiyece yok.

(11) *Corpom tis ta unçukpadı. Bayla, uyalgan.* (TBK, 113)

Corpom hiç ses çıkarmadı. **Herhâlde** utandı.

(12) *Kıranıñ iji kaçan bojoorın Pavlov boyı da cakşı bilbey turgan. Neniñ uçun deze işteyten attar tam la koomoytıp braatkandar.* (AK, 194)

Çift sürme işinin ne zaman biteceğini Pavlov kendi de iyi bilmiyordu. **Çünkü** çalışan atlar iyice kötülemişti.

(13) *Caan kara kazanga et kaynatlagan, arakı ekellegen, çek le bayram ne. Aysa toy.* (KAÜS, 69)

Büyük kara kazanda et kaynatıldılar, içki getirdiler, sanki bayram. **Belki** düğün.

(14) *Mınayda kojondoñıp turgança, şkoldıñ üredüçizi bolup iştep turgan ciit kıs Aleksandra Adışevna kirip keldi.* (AK, 403)

Böylece şarkı söyleyip durularken okulun öğretmeni olarak çalışan genç kız Aleksandra Adışevna girip geldi.

(15) *Maadayıñ oñ kös kögörgön, eki karızı öñziregen. Anayda bir nedeleden artık cürgen.* (IEİ, 30)

Maaday'ın sağ gözü morardı, iki omzu yaralandı. **Öylece** bir haftadan fazla dolaştı.

(16) *Bu uyuktabay, kanayıp turuñ? Mınayıp uyuktabazañ, sen neniñ ijin edeten?* (AK, 91)

Uyumayıp ne yapıyorsun? **Böyle** uyumazsan, sen nasıl çalışacaksın?

(17) *Bir uuldu. **Anayıp** la, kijee barbay cadıp, bir uul taap algan.* (IEİ, 41)

Bir çocuklu. **Öylece** evlenmeden çocuk doğurdu.

(18) *Men bu söstörgö udura neni ederim dep, bastıra cürümimde sanangam. Bedregem. **Uçında** tapkam.* (TBK, 56)

Ben bu sözlere karşı ne yaparım diye bütün hayatım boyunca düşündüm. Aradım. **Sonunda** buldum.

2.2.7.5. Sona Gelen Bağlaçlar

Dil birliklerinin, kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara, kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan bağlaçlardır (Ergin, 2003: 357). Altaycada sonda gelen bağlaçlar *IA⁴* “de, dahi”, *dA⁴* “de, dahi”, *baza* “dahi, bile, yine”, *deze* “ise”, *emes* “değil”, *ok* “tam, ki”, *emey* “elbette”, *ine* “ya, elbette” gibi kelimelerdir. Türkçede ise *dahi*, *da* (*de*), *ise*, *ki*, *kim*, *bile*, *değil* (Ergin, 2003: 357) kelimeleri sona gelen bağlaçlardır. Hem Altaycada hem de Türkçede bu kelimeler bağlama işlevinden daha çok kuvvetlendirme ve pekiştirme işlevinde kullanılmaktadır. Bunlar enklitik olarak da adlandırılmaktadır.

(19) *Çındap, sen **çındapka la** ol cerge barıp cürdiñ be?* (KAÜS, 84)

Gerçekten, sen **gerçekten de** oraya gittin mi?

(20) *Onuñ **balazı da** ölgön, **üyi de** cok!..* (AK, 228)

Onun **çocuğu da** ölmüş, **karısı da** yok!..

(21) *Ol söstörin Maaday **emdi baza** eske aldı.* (IEİ, 50)

O sözlerini Maaday **şimdi de** hatırladı.

(22) *Ayas künde körzöñ – teñeri çap-çañkır, **cer deze** sürekey-sürekey cajıl.* (IEİ, 68)

Açık havada baktığında gökyüzü masmavi, **yeryüzü ise** yemyeşildi.

(23) *Emdi ogo **cirme emes**, bir odus salkovoy iyer kerek.* (IEİ, 69)

Şimdi ona **yirmi değil** otuz ruble göndermek gerek.

(24) *Ol anda çıkkan, **anda ok** cajına curtagan, bayla, **anda ok** ölör bolor...* (TU, 308)

O orada doğdu, **tam orada** bu yaşına kadar yaşadı, herhâlde, **tam orada** ölecek.

(25) *Töö dep mal börülerdeñ korkıbaytan da bolzo, ce “eki buttu börüler” baza bar. Olordoñ korkıbas tındu cok emey.* (TBK, 162)

Deve denen hayvan kurtlardan korkmasa da, ama “iki ayaklı kurtlar” da var. Onlardan korkmaz canlı yok **elbette**.

(26) *Kaytsa da, karıp kalgam ine.* (IEİ, 39)

Ne de olsa yaşlandım **elbet**.

2.2.8. Ünlemler

Ünlemler, söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türü (Korkmaz, 2003: 1140) şeklinde tanımlanmaktadır. Altayca ile Türkçede ünlemlerin büyük kısmı farklılaşmaktadır. Bu çalışmada, Altaycada kullanılan ünlemler duygu ünlemleri, seslenme ünlemleri, sorma ünlemleri, gösterme ünlemleri ve cevap ünlemleri başlıkları altında ele alınmaktadır.

2.2.8.1. Duygu Ünlemleri

Duygu ünlemleri, konuşurun çeşitli durumlar karşısında kendine özgü düşünce ve öfke, heyecan, sevinç, şaşkınlık, korku, hayranlık, acıma gibi duygularını dışa yansıtmasını ifade eden ünlemlerdir. Altaycada duygu ünlemlerinin başlıcaları şöyledir:

bataa (ba-taa): Korku ve şaşkınlık bildirir. Türkçede *aa*, *vah*, *eyvah*, *tüh* gibi ünlemlerle karşılanabilir.

(1) - **Ba-taa**, *balam, bistiñ cerge korkuştu caan çak tüşken. Altay üstinde albatı aktarga la kızıldarga bölengen, uçı çok çak tüşti, uçı çok tüymeen boldı.* (AK, 23)

Eyvah, yavrum, bizim ülkemize çok büyük savaş geldi. Altay üstünde hâlk aklarla kızılılara bölündü, bitmez savaş başladı, bitmez kargaşa oldu.

(2) **Ba-taa**, *bu booçınıñ serüün ezini kandı makalu!* (TBK, 280)

Aa, bu dağ geçidinin serin esintisi ne kadar da güzel!

ura: Sevinç bildiren bu ünlem Türkçede *yaşasın* ünlemiyle karşılanabilir.

(3) **Ura!** *Bistiñ komanda ceñdi!* (Güner Dilek, 2007: 1070)

Yaşasın! Bizim takım kazandı.

eyt/eyt-eyt: Beğenmeme, tikslenme bildiren bu ünlem Türkçede *tüh*, *yuh* gibi ünlemlerle karşılanabilir.

(4) **Eyt**, *bu bistiñ cürümdi... Eyt, bu bisti, çıçkandardı, çımıldardı...* (TBK, 174)

Tüh, bu bizim hayatımıza... **Yuh** bize, bizim gibi sıçanlara, sineklere...

i tatay: Beklenmedik durumlarda korku ve şaşkınlık ifade eden ünlem Türkçede *aman*, *eyvah* ünlemleriyle karşılanabilir.

(5) *Kuraaş: “İ-tatay!” la deyle, izü çaylu ayagın Kepeştin üsti döön mergedep iygen.* (TBK, 140)

Kuraaş, “**Aman!**” diyerek sıcak çay dolu bardağı Kepeş’in üstüne doğru salladı.

kalak: Korku ifade eden ünlem Türkçede *eyvah*, *aman* ünlemleriyle karşılanabilir.

(6) *O-o, kalak! Ozogida caan ulustar onço Altayga ot tüjer, onço congo çak tüjer dep aydijatan, emdi onçozi çin boldı.* (AK, 22)

Oo, **eyvah!** Eskiden yaşlı insanlar bütün Altaya ateş düşecek, bütün hâlka savaş inecek diye söylerlerdi, şimdi hepsi gerçek oldu.

o cayla: Memnuniyetsizlik bildiren ünlem Türkçede *tüh*, *vah* ünlemleriyle karşılanabilir.

(7) *O-o, cayla, cayla! Kamçı sındı altay kanga uymalıp kömüler, kan tögüşken kara albatı kargajıp, onçozi cogolor...* (AK, 22)

Vah, vah! Kamçı boylu Altay kanla kirlenip gömülecek, kan döken kara budun lanetleşip hepsi yok olacak...

coo/coo-coo: Fiziksel olarak acı çekme ifadesi bildiren ünlem Türkçede *ah* ünlemiyle karşılanabilir.

(8) *Coo, coo... Balamdı, köörkiydi, ta kandıy balık çeldep cat, ta kandıy kurt kemirip cat...* (TBK, 12)

Ah, ah... Yavrumu, kıymetlimi, hangi balık yiyor, hangi kurt kemiriyor.

ha-ha-ha/hi-hi-hi: Gülme, kahkaha ifade eden ünlem Türkçede *ha-ha-ha* ünlemiyle karşılanabilir.

(9) *Caan nököri ne aaylu katkırgan edi: “Men at! Ha-ha-ha! Men at!”* (KAÜS, 39)

Değerli arkadaşı ne çok gülmüştü: “Ben at! **Ha-ha-ha!** Ben at!”

ih-ih-ih: Gülme, kahkaha ifade eden ünlem Türkçede *ha-ha-ha* ünlemiyle karşılanabilir.

(10) *Nemets eki kolın belinneñ alıp, için tudunıp, <<ih-ih-ih>> dep talgança katkı la berdi.* (IEİ, 20)

Alman iki elini belinden alıp karnını tutup ha-ha-ha diye bayılıncaya kadar güldü.

e, çaalda/ee-çaalda (şaalta): Memnuniyetsizlik, hiddet ve şaşkınlık ifade eden ünlem Türkçede *ah, vah, tüh* gibi ünlemlerle karşılanabilir.

(11) **E-e, çaalda!** *Bu meniñ tappay turgan kulunım turu ne!* (AK, 241)

Tüh! Benim bulamayıp durduğum tayım imiş meğer!

o: Bağlama göre hem sevinç, mutluluk hem de acı, keder, hayıflanma ve esef bildirebilir.

(12) **O-o, Maaday!** – *dep, Torkoçı sürekey süüindi.* (IEİ, 50)

“**O,o, Maaday!**” diye Torkoçı çok sevindi.

(13) **O, miniñ açu-koronduzın ne dep aydar!** (Surazakova ve diğerleri, 2003: 186).

Oo, bunun acısını kederini nasıl anlatırsın!

O-oy: Şaşkınlık bildirir.

(14) **O-oy,** bastıra tus turu ne. (IEİ, 15)

Oy-oy, hep tuzmuş ya.

eh: Esef ve hayıflanma bildiren ünlem Türkçede *ah ah* ünlemiyle karşılanabilir.

(15) **Eh, ol tuştağı kurç köstiñ çoğı emdi uyadagan.** (IEİ, 70)

Ah ah, o vakitlerdeki keskin gözlerin ışığı şimdi yok oldu.

2.2.8.2. Seslenme Ünlemleri

Altaycada seslenme bildiren ünlemler *ey!, me!* “al!”, *a!, aa!, ay!* gibi ünlemlerdir. Altaycada kullanılan *me!* “al!” seslenme ünleminin Mersin ili Tarsus ilçesi Kulak köyünde de aynı anlamda kullanıldığı tarafımızdan tespit edilmiştir¹³.

(16) **Ey, Taşpak, Odoydın kvartirazın bilerin be?** (AK, 45)

Hey, Taşpak, Odoy’un dairesini biliyor musun?

(17) **Me sege — köçö! Me sege — talkan!** (TBK, 211)

Al sana çorba! **Al** sana yulaf unu!

(18) **A, bu sler turıgar ne?** (IEİ, 41)

Hey, bu siz misiniz?

¹³ Bu bilgiyi bizimle paylaşan köy sakinlerinden Uğur Ercan’a teşekkür ederim.

(19) **A-a**, - *Maaday neme kerektebeeçi bolup, ot caar kördi.* (IEİ, 72)

A,a – Maaday bir şeye ihtiyacı yokmuş gibi ateşe doğru baktı.

(20) - **Ay!** *Bu kaytkan baldar?.. Nege şuuulajıp turgan baldar boloton bu?..* (TU, 74)

- **Hey!** Bu çocuklar ne yapıyor? Niye gürültü yapıyorlar?

2.2.8.3. Gösterme Ünlemleri

Altaycada gösterme ünlemleri *tuku* “işte, şu”, *tu ol* “işte, şu” ve *bot* “işte” kelimeleri kullanılır. *bot* kelimesi Rusça *vot* “işte” kelimesinden gelmektedir.

(21) **Tuku**, *ol kölgö ejingenis sanaaşa kiret pe? — dep, kenetiyin Bırçık attıñ üstineñ burılıp kelele, Cergeleydeñ suradı.* (AK, 353)

“İşte, o gölde yüzdüğümüzü hatırlıyor musun?” diye birden Bırçık atın üstünden dönüp Cergeley’e sordu.

(22) *Orını tu ol tolukta turu.* (TU, 222)

Yatağı **işte şu** köşede duruyor.

(23) **Bot** *Abaam bistiñ ayıldın ejigine cetti.* (TBK, 451)

İşte Abaam bizim evin kapısına vardı.

2.2.8.4. Cevap Ünlemleri

Altaycada cevap bildiren ünlemler *eye* “evet”, *cok* “hayır”, *cart* “tamam”, *ce* “peki, tamam” gibi kelimelerdir.

(24) - *Kara, balam, bu sen be?!*

- **Eye**, *ene, men!* (AK, 199)

- Kara, yavrum, bu sen misin?

- **Evet**, anne, benim!

(25) - *Sler ekü komsomoldor bo?*

- **Cok** – *dep, ekilezi karuuzın berdi.* (TU, 224)

Siz ikiniz komsomol musunuz?

Hayır – diye ikisi cevap verdi.

(26) - *Men seniñ brigadirin, meniñ sözim — zakon. Cart pa?*

- **Cart** — *dep aydala, Camanuul tışkari ıga kondı.* (AK, 291)

- Ben senin ekip başınım, benim sözüm kanun. Anlaşıldı mı?

- **Anlaşıldı** – deyip, Camanuul tışarı ıktı.

(27) - *Barıp at ulaarıp salaak.*

Ce – *dep, uulı cöpsindi.* (IEİ, 135)

- Gidip atı bağlayalım.” dedi.

Oğlu, “**Tamam.**” diye kabul etti.

SONUÇ

Altay Türkçesi zamansal ve mekânsal olarak Türkiye Türkçesinin en uzak akrabalarından biridir. Altayca ile Türkçe, farklı coğrafyalarda farklı tarihsel süreçlerden geçerek günümüzdeki şekillerini almışlardır. Her iki Türk dilinin kökenleri Eski Türkçeye dayanmakla birlikte dil içi ve dil dışı nedenlerle Altayca ile Türkçe arasında dilbilgisel farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılıklar iki temel nedene dayanır. Her iki Türk dili tarihsel olarak farklı dil içi gelişim süreçlerinden geçmiş; bu da Eski Türkçe kaynaklı bazı özelliklerin bir lehçede korunurken diğerinde kaybolmasıyla sonuçlanmıştır. Farklılıkların diğer sebebi ise Altayca ile Türkçenin tarih boyunca diğer dillerle kurduğu ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Altaycadaki Moğolca ve Rusça; Türkçedeki Arapça ve Farsça unsurlar farklılıkların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Özellikle Altay Türklerinin hemen tamamının Altayca ve Rusça olmak üzere iki dilli olmasından dolayı Altaycadaki Rusça tesiri yapısal boyutlara ulaşmıştır. Bu çalışmada, ölçünlü Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin ses ve şekil bilgisi, farklılıklar temelinde ele alınmıştır.

Altayca ile Türkçe arasında görülen sesbilgisel farklılıklar şu şekilde özetlenebilir:

Altayca ile Türkçenin ünlü sistemleri arasındaki temel farklılık Türkçede kullanılan sekiz ünlünün yanı sıra Altaycada sekiz uzun ünlünün de kullanılıyor olmasıdır. Altaycadaki uzun ünlüler ikincil nitelikli olup çeşitli ses olayları sonucu art zamanlı ve eş zamanlı olarak ortaya çıkmışlardır.

Altayca ile Türkçenin ünsüz sistemleri büyük oranda benzerdir. Altaycada, Türkçeden farklı olarak Rusçadan kopyalanan kelimelerde görülen /ts/ ve /şç/ sesleri ile Türkçe olmakla birlikte Türkçe alfabede gösterilmeyen /ŋ/ ünsüzü; Türkçede ise Altaycadan farklı olarak /ğ/ ünsüzü bulunmaktadır.

Ses uyumları hem Altaycada hem de Türkçede sağlam olmakla birlikte Altaycada düzlük-yuvarlaklık, ünsüz ve ünlü-ünsüz uyumları Türkçeden daha ileri seviyededir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu Türk dilleri içinde en fazla Kırgızcada gelişmiştir. Altayca da dudak uyumu bakımından Kırgızcaya yaklaşır ancak Altaycada dudak uyumu Kırgızca kadar ileri seviyede değildir. Ünsüz uyumu da Altaycada

Türkçede olduğundan daha ileri seviyededir. Dudak ve ünsüz uyumları Altaycanın ek sistemini büyük ölçüde etkilemiş, Genel Türkçe karakterli eklerin Türkçede kullanılmayan eş biçimleri Altaycada ortaya çıkmıştır. Örnek olarak Türkçede *+lar*, *+ler* olmak üzere iki eş biçimi olan çokluk ekinin Altaycada dudak ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *+lar*, *+ler*, *+lor*, *+lör*; *+tar*, *+ter*, *+tor*, *+tör*; *+dar*, *+der*, *+dor*, *+dör* olmak üzere on iki eş biçimi oluşmuştur. Ünlü-ünsüz uyumu (ötümlüleşme) da Altaycada daha ileri seviyededir. Altaycada hem kelime tabanında hem de ekleme sırasında iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler ötümlüleşirken Türkçede ise ekleme sırasında iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler ötümlüleşir. Ancak Altaycada /ç/ ünsüzünün hem kelime tabanında hem de ekleme sırasında ötümlüleşmediği görülür.

Ses olayları bakımından da Altayca ile Türkçe büyük ölçüde benzeşir. Ancak Altaycada, Türkçeden farklı olarak dar ünlü düşmesi yaşanan *orın-ı > ordı* “yeri”, *kelin-i > keldi* “gelini”, *karın-ı > kardı* “karnı” gibi kelimelerde akıcı /l/ ve /r/ ünsüzlerinden sonraki /n/ sesinin /d/’ye dönüştüğü görülür. Yani n > d aykırılışması ortaya çıkar. Türkçede ise bu tür nöbetleşmeler görülmemektedir.

Altayca ile Türkçe arasında ses özellikleri bakımından da bazı farklılıklar görülür. Altaycada ön seste bulunup Türkçede bulunamayan sesler olduğu gibi Türkçede ön seste bulunup Altaycada bulunamayan sesler de mevcuttur. Son seste bulunamama konusunda /z/ ünsüzü iki dil arasında farklılık gösterir. Altaycada /z/ ünsüzü kelime sonunda yer almaz ancak Türkçede kelime sonunda bulunabilir (mesela AT. *kıs* ~ TT. *kız* gibi). Türkçede yanyana iki ünlü veya iki ünsüz bulunamadığı hâlde Altayca çeşitli seslik nedenler bu durumun örneklerine rastlanmaktadır.

Altayca ile Türkçe ses denklikleri bakımından değerlendirildiğinde Altaycanın, Türkçeye oranla Eski Türkçe ile daha fazla benzeştiği; Türkçenin Eski Türkçe ve Altaycadan farklılaştığı görülmektedir.

Şekil bilgisel farklılıkların ele alındığı ikinci bölümde, Altayca ile Türkçe arasında şekil bilgisel farklılıklar kelime yapımı ve kelime türleri olmak üzere iki alt başlıkta değerlendirilmiştir.

Altayca ile Türkçedeki yapım ekleri her iki Türk dilinde ortak olanlar, sadece Altaycada kullanılanlar ve sadece Türkçede kullanılanlar olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Her iki dilde – bazı fonetik farklılıklarla – ortak olan eklerin Eski Türkçeden geldiği; şeklen aynı olan eklerin Altayca ve Türkçede farklı işlevler üstlenebildiği

görülmektedir. Bir lehçede görülüp diğerinde görülmeyen eklerin bir kısmının Altayca ve Türkçenin tarihi seyri içinde oluştuğu; bir kısmının ise – özellikle isimden isim türeten ekler – Altaycada Moğolca ve Rusçadan, Türkçede ise Arapça, Farsça ve kısmen Batı dillerinden kopyalandığı görülmektedir.

Eski Türkçede isimlere gelerek yoksunluk anlamlarında biri isim diğeri fiil türeten *+sız*, *+siz* ve *-sıra*, *-sire* eklerinin Altayca ve Türkçedeki görünüşleri dikkat çekici farklılıklardan biridir. İsimlerden yokluk, yoksunluk bildiren isimler türeten *+sız*, *+siz* eki Türkçede işlek bir şekilde kullanılırken Altaycada kaybolmuş; isimlerden yoksunluk bildiren fiiller türeten *-sıra*, *-sire* eki ise Altaycada kullanılırken Türkçede kaybolmuştur. Altaycada *-sız*, *-siz* ekinin işlevini *cok* “yok” kelimesi üstlenmiştir (mesela *tuz cok mün* “tuzsuz çorba” gibi).

Türkçede kullanılıp da Altaycada kullanılmayan eklerin işlevlerini Altaycanın farklı şekillerde karşıladığı görülmektedir. Mesela Türkçede aile ve akrabalık bildiren *+gil* eki, Altaycada yoktur. Altaycada aile ve akrabalık bildirme işlevini *eş* “eş, arkadaş, yoldaş” parçacığının üstlendiği görülür. Aynı şekilde Türkçedeki üleştirme eki *+(ş)ar* Altaycada yoktur. Altaycada bu işlevi *+daŋ* ayrılma hâli eki üstlenmiştir.

Fiilden fiil yapma ekleri olarak değerlendirilen çatı eklerinin Altayca ve Türkçede birkaç farklı ek dışında büyük oranda aynı olduğu görülür. Çatı ekleri kısmında Altayca ile Türkçe arasındaki en dikkat çekici farklılık Türkçeden farklı olarak Altaycada bazı fiillerin sadece dönüşlü şekillerinin kullanılmasıdır. Bu fiillerin çoğunluğu anlam bakımından Rusçadaki *-sya* dönüşlülük ekiyle biten fiillere benzemektedir. Altayca bu fiillerin anlam içeriklerini Rusçadan kopyalayarak kendi dil malzemesine yerleştirmiştir.

Altayca ve Türkçedeki isim çekim eklerinin tamamına yakınının Eski Türkçeden beri kullanılan şekiller olduğu görülmektedir. Ancak Altaycada ileri derecedeki ses uyumları sonucu bu eklerin Türkçede kullanılmayan eş biçimleri Altaycada kullanılmaktadır. Altayca ile Türkçe arasında çekim sisteminde görülen en dikkat çekici farklılık Altaycada bazı isimlerin bazı fiillere yönelme hâli eki almadan eksiz bir şekilde bağlanmasıdır (mesela *Men bugün le aymak barıp cadım*. “Ben bugün **ilçe**(ye) gidiyorum.” vb.)

Altay Türkçesinin standartlaşma sürecinin henüz tamamlanmadığı eklerde görülen ikili ve çoklu şekiller üzerinden de teyit edilmektedir.

Altayca ile Türkçenin isimlerde bildirme konusunda da farklılaştığı görülmektedir. Altayca, Rusçanın da etkisiyle şahıssız isim bildirimini yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (mesela *Men üredüçi. ~ Ya uçitel'. ~ Ben öğretmenim.*)

Altayca ve Türkçede sıfat olarak kullanılan kelimelerin bir kısmının ortaklaştığı bir kısmının ise Altayca ile Türkçenin ilişki dillerinden kopyalamalar nedeniyle farklılaştığı görülmektedir. Altayca ile Türkçe arasında sıfatlar bakımından dikkat çekici farklılık Altaycada Rusça etkisiyle oluşan *emes* “değil” yapıları sıfatlarda ortaya çıkmaktadır (mesela *caraş emes kıs* “güzel değil kız” yani “çirkin kız” gibi).

Altayca ve Türkçede şahıs zamirleri 2. çokluk şahıs zamiri *sler* dışında – fonetik farklılıklarla birlikte – benzeşmektedir. Eski Türkçede de *siz* şeklinde olan 2. çokluk şahıs zamiri Altaycada farklılaşmıştır. Dönüşlülük zamiri de iki Türk dilinde farklılaşmıştır. Altaycada *boy* “vücut”, Türkçede *kendi* kelimeleri dönüşlülük zamiri olarak kullanılmaktadır.

Altayca ile Türkçede zarflar konusunda en dikkat çekici farklılık Rusça etkisiyle Altaycadaki bazı zarfların ön takılar gibi kullanılıyor olmasıdır.

Fiil çekimi konusunda Altayca ile Türkçenin büyük oranda farklılaştığı görülür. *-di, -di* ve – işlev farkıyla – *-ar, -er* ekleri dışında zaman ekleri her iki Türk dilinde farklılaşmıştır. Hem Altayca hem de Türkçe tarihi gelişimleri içinde kendi ihtiyaçlarını karşılayacak zaman şekillerini dilbilgiselleşme, farklı işlevdeki bir birime yeni işlev yükleme gibi değişik yollarla oluşturmuştur. Tasarlama kiplerinde de – şart kipi dışında – aynı durum söz konusudur.

Edat ve bağlaç olarak kullanılan kelimeler bakımından kökeni Türkçe olan kelimelerin fonetik farklarla her iki Türk dilinde de kullanıldığı; bunun yanı sıra Altaycanın daha çok Moğolca ve daha az olarak Rusçadan; Türkçenin ise Arapça, Farsça ve daha az olmak üzere Batı dillerinden kopyaladığı kelimeleri kullandığı görülmektedir.

Duyguların dışı vurumu olan ünlemlerin de Altayca ile Türkçede tamamen farklılaştığı görülmektedir.

Sonuç olarak Altayca ile Türkçe arasındaki farklılıklar, bu iki Türk dilinden birini konuşanın diğerini anlayamayacağı kadar derindir. Farklılıkların oluşmasında dil içi gelişim süreçlerinin etkisi olduğu gibi dil ilişkilerine bağlı etkenler de rol oynamaktadır. Özellikle tamamına yakını Altayca ve Rusça olmak üzere iki dilli olan

Altay Türkleri üzerinde Rusça etkisi gün geçtikçe artmakta; genel Türkçe yapıya aykırı unsurlar Altaycada kendine yer bulmaktadır.

Altayca ile Türkçe arasındaki ses ve şekil bilgisel farklılıkların ele alındığı bu çalışmaya yazılı Altayca temel oluşturmuştur. Sözlü Altaycada Rusça etkisi çok daha ileri boyutlardadır. Nitekim bölgede bulunduğumuz süre boyunca Altayca ile başladığı konuşmasını Rusça ile tamamlayan çok sayıda Altaylı dostumuz olmuştur. Sözlü dilde sürekli olarak artan Rusça tesirinin zamanla yazılı dile de yansımaları kaçınılmaz görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Abduldayev, E. vd. (2009), **Azırkı Kırgız Adabiy Tili**, Bişkek: Avrasya Press.
- Akar, Ali (2005), **Türk Dili Tarihi**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Altay Tildiñ Morfem Sözlüğü** (2005), (Haz. A. T. Tıbıkova, Dj. B. Vub, K. K. Piyantinova, L. N. Tıbıkova, G. Vud), Gorno-Altyask.
- Altayca-Türkçe Sözlük** (1999), (Haz. Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali-Muvaffak Duranlı), Ankara: TDK Yayınları.
- Bacanlı, Eyüp (2001), **Altay Türkçesinde Zaman Şekilleri** (Çekim Eklerinin Zaman, Kip ve Görünüş Bakımından İncelenmesi), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bacanlı, Eyüp (2007), "Altay Türkçesinde Şimdiki Zamanın Ek Fiili ve İsim Cümlelerinde Şahıs Bildirimi", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 3, s. 52-67.
- Bacanlı, Eyüp (2010), "Altay Türkçesindeki -atan Ekinin Görünüş-Zamansal ve Kiplik Anlamları", **Bilig**, Güz 2010, Sayı 55, s. 71-92.
- Bacanlı, Eyüp (2013), "Güney Sibiry Türk Dillerinin Ayırdedici Morfolojik Özellikleri Üzerine Bir Deneme", **Yeni Türkiye**, S. 55, s. 524-529.
- Bacanlı, Eyüp (2014a), **Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bacanlı, Eyüp (2014b), "Türk Dillerinin Şahıs Zamirlerinde Düzensizlikler", **Turcology and Linguistics Éva Ágnes Csató Festschrift** (Ed. Nurettin Demir, Birsal Karakoç, Astrid Menz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (1956), "Türk Grameri İçin Monografiler I: Türkçede Tekerrür Fiilleri", **TDAY-Belleten**, s.111-123.
- Banguoğlu, Tahsin (2007), **Türkçenin Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov, N. A. (1947), "Oçerk Grammatiki Oyrotskogo Yazıka", **Oyrotskogo-Russkiy Slovar**, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovarey. s. 219-312.

Baskakov, N. A. (1958), **Altayskiy Yazık (Vvedeniye v İzüçeniye Altayskogo Yazık a Ego Dialektov)**, Moskva: Akademii Nauk SSSR.

Baskakov, N. A. (1997), “Altayskiy Yazık”, **Yazıkı Mira-Turkskiye Yazıkı**, Bişkek: İzdatel’skiy Dom “Kırgızstan”. s. 179-187.

Clauson, Gerard (1972), **An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-century Turkish**, Oxford: Oxford University Press.

Comrie, Bernard (2005), **Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi** (Çev. İsmail Ulutaş), Ankara: Hece Yayınları.

Crystal, David (2008), **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**, Oxford: Blackwell Publishing.

Demir, Nurettin; Yılmaz, Emine (2009), **Türk Dili El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.

Demirci, Kerim (2010), **Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler**, Ankara: Grafiker Yayınları.

Direnkova, N. P. (1940), **Grammatika Oyrotskogo Yazıkı**, Moskva-Leningrad: İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR.

Eker, Süer (2009), **Çağdaş Türk Dili**, Ankara: Grafiker Yayınları.

Eraslan, Kemal (1980), **Eski Türkçe’de İsim-fiiller**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ercilasun, A. Bican vd. (2006), **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I – Fiil- Basit Çekim**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdal, Marcel (1991), **Old Turkic Word Formation: a functional approach to the lexicon**, Vol. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz. (Turcologica; Bd. 7).

Erdal, Marcel (2004), **A Grammar of Old Turkic**, Leiden-Boston: Brill.

Ergin, Muharrem (2003), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Ersoy, Feyzi (2007), “+gil Eki Üzerine”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1 Sayı: 1 Güz 2007, 21-29.

Gabain, A. Von (2007), **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gencan, Tahir Nejat (2007), **Dilbilgisi**, Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.

Göksel, Aslı; Kerslake, Celia (2006), **Turkish: A Comprehensive Grammar**, London and New York: Routledge.

Gülsevin, Gürer (2004), “Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.1267-1283.

Güner Dilek, Figen (2004a), “Altay Türkçesinin Yazı Dili Hâline Getirilmesi”, **152 ve Sonrası: Kazanın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni Bildirileri**, 15 Ekim 2002, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 73-78.

Güner Dilek, Figen (2004b), “Altay Türkçesindeki {-Gıla-} Eki Hakkında”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.787-792.

Güner Dilek, Figen (2005), **Altay Türkçesi Ağzıları**, Gazi Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Güner Dilek, Figen (2007), “Altay Türkçesi Grameri”, **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yay., 1009-1084.

Grönbech, K. (2011), **Türkçenin Yapısı** (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

<http://www.perepis-2010.ru/> (30.12.2011)

<http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-500.html> (17.05.2015)

<http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-462.html> (17.05.2015)

İlgin, Ali (2015), **Tarihi Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi -Biçim Bilgisi-**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İmer, Kamile vd. (2013), **Dilbilim Sözlüğü**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Johanson, Lars (2004), “Güney Sibiryaya Türkçesinde Adlar ve Sıfatlar” (Çev. Sema Aslan), **Bilig**, Bahar/2004, S. 29, s. 1-27

Johanson, Lars (2007), **Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler** (Çev. Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kahraman, Tahir (1996), **Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaağaç, Günay (2013), **Türkçenin Dilbilgisi**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Killi Yılmaz, Gülsüm (2010), **Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklerinin Dil Durumu**, Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Aratırmalar Vakfı.

Kirişçioğlu, Fatih (1997), “Sibirya Türk Lehçelerinde -A(Aç)çI Eki”, **Sibirya Araştırmaları** (Yayına Haz. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Simurg Yay., 119-122.

Kocasavaş, Yıldız (2004), **Türkçede Şahıs Zamirleri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kononov, A.N. (2001), **Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturno Yazıka**, İstanbul: Multilingual.

Korkmaz, Zeynep (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (2007), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kutalmış, Mehmet (2004), “Ermeni Kıpçakçasında Olumsuzluk Şekiller”, **İlmi Araştırmalar**, S. 17, İstanbul 2004/1, 133-141.

Lewis, G. L. (1986), **Turkish Grammar**, Oxford: Oxford University Press.

Menges, Karl H. (1994), “Güney Sibirya Türk Şiveleri”, (Çev. Günay Karaağaç), **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.VIII, İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yay., 115-152.

Özkan, Mustafa; Tören, Hatice (2008), **Osmanlı Türkçesi I**, İstanbul: 3F Yayınevi.

Öztürk, Mürsel (2013), **Farsça Dilbilgisi**, Ankara: Murat Kitabevi.

Plungian, Vladimir (2003), **Общая морфология: Введение в проблематику/Obştaja morfologija. Vvedenie v problematiku**, Moskva: Editorial URSS.

Pustogaçev, Y. A. (1997a), “Altay ve Sibirya Türk Hâlklerinin Etnik Kökeni Ve Etnik Tarihlerinin Başlangıcı İle İlgili Bazı Görüşler”, **Sibirya Araştırmaları** (Yayına Haz. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Simurg Yay., 299-306.

Pustogaçev, Y. A. (1997b), “Altay ve Altaylılar”, **Sibirya Araştırmaları** (Yayına Haz. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Simurg Yay., 283-288.

Ryumina, L. T ve Kuçığaşeva, N. A. (2000), **Teleüt Ağzı Sözlüğü** (Çev. Şükrü Hâluk Akalın, Çaştegin Turgunbayev), Ankara: TDK Yayınları.

Serebrennikov, B. A.; Gadjieva, N. Z. (2011), **Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri** (Çev. Tefik Hacıyev-Mustafa Öner), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Shönig, Claus (1994), “Güney Sibiry Türkçesi Nasıl Gelişmiştir?”, **Sibiry Araştırmaları** (Haz. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Simurg Yayınları, 47-50.

Surazakova, N. N (2001), **Altay Tildiñ Grammatikazı**, Gorno-Altaysk.

Şahin, Erdal (2013), “Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Üleştirme Sayıları”, **Dil Araştırmaları**, S.12, Bahar 2013, s. 97-116.

Tekin, Talat (1995), **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Tekin, Talat (2003), **Orhon Türkçesi Grameri**, İstanbul: Kitap Matbaacılık.

Tıbıkova, L. N. (2001), “N. A. Baskakov i Altayskaya Filologiya”, **Altayskaya Filologiya** (Red. L. N. Tıbıkova, N. N. Tıdikova), Gorno-Altaysk: Gorno-Altayskiy Gosudarstvennyy Universitet. s. 3-8.

Tıdikova, N. N. (1997), “Altay Dilindeki Sıfat-fiiller Hakkında Bazı Problemler Konular”, **Sibiry Araştırmaları** (Yayına Haz. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Simurg Yay., 127-129.

Topaloğlu, Ahmet (1989), **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Türkyılmaz, Fatma (1999), **Tasarlama Kiplerinin İşlevi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

UNESCO Language Vitality and Endangerment, UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages, Document adopted by the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, Paris, 10–12 March 2003.

van der Auwera, Johan (1998), “Phasal adverbials in the languages of Europe”, **Adverbial Constructions in the Languages of Europe** (Ed. by J. van der Auwera & D.P. Ó Baoill), Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 25-145.

Verbitskiy, V. İ. (2005), **Slovar Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Tyurkskogo Yazıka**, 2. Baskı, Gorno-Altaysk: Ak Çeçek Yay.

Yazıcı Ersoy, Habibe (2007), “Yeni Uygur Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s.355-428.

Edebi Örneklerin Alındığı Kaynaklar

Adarov, Arjan (2005), **Kudaylık Altay. Ürgülci Süüş**, Gorno-Altaysk.

Çunijekov, Çalçık (2013), **Munduzak**, Gorno-Altaysk.

Kainçin, Çıbaş (2006), **Tuular Baştay Kıyğı**, Gorno-Altaysk.

Kokışev, Lazar' (1980), **Altaydın Kıstarı**, Gorno-Altaysk.

Kokışev, Lazar' (2010), **Tuulardın Uulu**, Gorno-Altaysk.

Şinjin, Tanıspay (1986), **İris Ekelgen İjemci (Povestter le Kuuçındar)**, Gorno-Altaysk.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Abdullah ELCAN
Doğum Yeri ve Tarihi : Çan, 02.09.1986

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2004-2008.

Yüksek Lisans Öğrenimi: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2008-2012.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :

Çeviri Kitap

1- Elcan, Abdullah (2015), Altay'dan Destanlar (Ak-Koçır Destanı, Boo-Çerü Ağabeyi Boodoy-Koo Kızkardeşi Destanı, Almıs-Kaan Destanı, Kögüldey-Baatır Destanı), Ankara: Ardahan Üniversitesi Yayınları (ARÜ-YAY)

Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

1- Elcan, Abdullah (2013), “Altay Türklerinin Güncel Sorunları Üzerine Bazı Gözlem ve Tespitler”, Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi - Science and Culture - Journal of International Cultural Studies, Sayı/Number 01, Mart/March, 2013, s. 44-54.

2- Elcan, Abdullah (2015), "Kaşkay Türkçesinde İyelik Bildiren Yüklemler", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 4/4, s. 1500-1512.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitabında (Proceedings) Basılan Bildiriler

1- Elcan, Abdullah (2011), “Bir Karşılıklı Anlaşılabilirlik Problemi: Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi Arasında Yalancı Eş Değer Kelimeler”, III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi 2010, Bildiriler Kitabı, Cilt 1, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, s. 665-673.

2- Elcan, Abdullah (2013), “Çeviri Eleştirisi Bağlamında Kül Tigin Yazıtı'nın İki Farklı Çevirisi Üzerine”, 13. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu: Basit Üslup, 26-28 Eylül 2013, Bildiriler Kitabı, C. 1, Kars: Kafkas Üniversitesi, s. 95-106.

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

1- 2011/01 nolu “İris Ekelgen İjemci Metin-Aktarma-İnceleme” adlı BAP Projesinde Araştırmacı. Tamamlandı.

2- 2012/01 nolu “Rusya Federasyonu'na Bağlı Altay Özerk Cumhuriyeti'nde (Ulagan ve Onguday Aymakları) Sözlü Kültür Ürünlerinin Derlenmesi ve Yazıya Aktarılması” adlı BAP Projesinde Araştırmacı. Tamamlandı.

3- “Manas'ın Görünen Yüzleri: Kayçılar-Akınlık-Ozanlar-Aşıklar” adlı BAP Projesinde Araştırmacı. Devam Ediyor.

Çalıştığı Kurumlar : Ardahan Üniversitesi, 2010 – hâlen.

İletişim

E-Posta Adrsi : a_elcan@hotmail.com, abdullahelcan@ardahan.edu.tr

Tarih : 05.01.2016